

**T.C.
IĞDIR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**THE TIMES GAZETESİ'NE GÖRE
LOZAN KONFERANSI'NIN BİRİNCİ DEVRESİ
(20 KASIM 1922 - 4 ŞUBAT 1923)**

**Hazırlayan: İsmail CEREV
Danışman: Doç. Dr. Mustafa ÖZYÜREK
TARİH ANA BİLİM DALI
Yüksek Lisans Tezi
Her Hakkı Saklıdır**

Iğdır/2021

**T.C.
IĞDIR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**THE TIMES GAZETESİ'NE GÖRE
LOZAN KONFERANSI'NIN BİRİNCİ DEVRESİ
(20 KASIM 1922 - 4 ŞUBAT 1923)**

**Hazırlayan
İsmail CEREV**

TARİH ANA BİLİM DALI

IĞDIR/2021

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

İsmail CEREV

ÖZET

THE TIMES GAZETESİ'NE GÖRE LOZAN KONFERANSI'NIN BİRİNCİ DEVRESİ (20 KASIM 1922 - 4 ŞUBAT 1923)

Cerev, İsmail

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa ÖZYÜREK

Mayıs 2021, 227 sayfa

Osmanlı Devleti, katıldığı son büyük savaş olan Birinci Cihan Harbi'nde aldığı mağlubiyet neticesinde imzaladığı Mondros Mütarekenâmesi ve Sevr Muahedenâmesi sonrasında tamamen parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Millî Mücadele'nin başlaması ve teşkilatlanmasının ardından Başkumandan Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), silah arkadaşları ve Türk Milleti'nin üstün mücadelesi neticesinde Türk Ordusu, 1922'de işgal kuvvetleri karşısında muzaffer olmuş ve Cihan Harbi'nin sona ermesinden yaklaşık dört yıl sonra kazanılan bu zaferle, Türk toprakları işgalcilere bırakılmamıştır. Türk Ordusu'nun 9 Eylül 1922'de İzmir'e girmesinin ardından İtilâf Devletleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nden mütareke talebinde bulunmak zorunda kalmışlardır.

Cephede kazanılan zaferden sonra sıra diplomatik mücadeleye gelmişti ve Türkler, İstiklâl Harbi boyunca verdikleri zorlu mücadelenin ardından, İtilâf Devletleri tarafından Kasım 1922'de toplanması planlanan bir barış konferansına davet edilmişlerdi. Türk Temsilci Heyeti'nin başkanlığını İsmet Paşa'nın yaptığı Barış Konferansı, 20 Kasım 1922'de İsviçre'nin Lozan kentinde toplanmış ve pek çok basın mensubu tarafından da takip edilmiştir. Tüm dünya kamuoyunun neticesini yakından takip ettiği Lozan Barış Konferansı, dünya halklarının temsilcilerine, barışa dair iradelerinde samimi olduklarını gösterme fırsatı vermiştir. Konferansın başlarında, tarafların karşılıklı olarak taviz vermeyen bir tutumda olmaları nedeniyle barışa dair beklentiler gün geçtikçe azalsa da, bazı hususların zamanla çözüme kavuşacağına dair umutlar son ana kadar korunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Konferansı, Millî Mücadele, Dış Politika, Bağımsızlık.

ABSTRACT

THE FIRST PERIOD OF LAUSANNE CONFERENCE FROM THE PERSPECTIVE OF THE TIMES NEWSPAPER

(November 20, 1922-February 4, 1923)

Cerev, İsmail

Master Thesis

Department of History

Advisor: Assoc. Prof. Mustafa Özyürek

May 2021, 227 pages

The Ottoman Empire was faced with the danger of completely disintegrating after the Armistice of Mudros and the Treaty of Sevres, which it signed as a result of the defeat in the First World War, the last great war it participated in. As a result of the superior struggle of the Commander-in-Chief Mustafa Kemal Pasha (Atatürk), his comrades in arms and the Turkish Nation, the Turkish Army was victorious in the face of the occupation forces in 1922; and with this victory won about four years after the end of the World War, Turkish lands were not left to the occupiers. After the Turkish Army entered Izmir on September 9, 1922, Allied Powers had to request an armistice from the government of The Grand National Assembly of Turkey.

After the war on the battlefields, it was time for the diplomatic war. The Turks, after the difficult struggle they waged during the War of Independence, were invited to a peace conference planned by the Allied Powers to be held November 1922. Peace Conference, gathered in Lausanne, Switzerland in 20th of November, 1922, in which chaired by İsmet Pasha for the Turkish Delegation and was followed by many press members. The Lausanne Peace Conference, the outcomes of which was followed by the whole World, gave the representatives of the peoples of the world an opportunity to sincerely express their will for peace. Although the mutual uncompromising attitude of the parties at the beginning of the conference diminishes the expectations of peace day by day, the hopes that many issues will be resolved over time was also preserved until the last moment.

Key Words: Lausanne Peace Conference, National Struggle, Foreign Policy, Sovereignty.

ÖNSÖZ

Lozan Barış Konferansı ve bu konferansın sonunda imzalanan Barış Antlaşması, hem Türkiye Cumhuriyeti tarihi hem de uluslararası ilişkiler açısından hususî bir ehemmiyete sahiptir. Birinci Cihan Harbi'nden Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen süreçte yaşanan kırılma noktalarının ve Lozan Barış Konferansı'nın tüm detaylarıyla anlaşılabilmesi için hatıratların ve diğer ana kaynakların yanı sıra dönemin önde gelen gazetelerinde yayınlanan haberlerin de objektif bir biçimde tahlil edilmesi büyük önem arz etmektedir.

Bu anlamda, İngiltere'nin geçmişten günümüze kadar en etkili basın organlarından ve baskı sayısı en yüksek gazetelerinden olan *The Times* gazetesinin Lozan Barış Konferansı boyunca özel muhabirleri aracılığıyla hem temsilci heyetleri ile yaptığı mülâkatlar, hem de dönemin İngiliz politikalarını adeta bir ayna gibi okuyuculara yansıtan haberleri çok önemli bir referans teşkil etmektedir. *The Times*, aynı zamanda dönemin İngiliz Hükûmeti'nin izlediği siyasete uygun bir yayın politikası izlemesi ve hükûmet kaynaklarına yakınlığı sebebiyle de Lozan Barış Konferansı'nın araştırılması açısından en uygun kaynaklardan biri olmuştur.

Lozan Barış Konferansı'na giden süreçte ve konferansın birinci döneminde İngiliz basını ve kamuoyunun konferansla ilgili fikirleri ile Türklere karşı o dönemdeki bakış açılarını objektif bir biçimde yansıtmayı amaçlayan bu çalışma, konferansın ana komisyonlarının ele aldığı konuları inceleyen iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde, komisyonların görüştüğü meseleler; konferansın resmî tutanaklarından, hatıratlardan ve diğer temel eserlerden yararlanılarak aktarılmıştır. Ayrıca hem komisyon görüşmelerinin yapıldığı tarihlerde hem de bu görüşmeleri takip eden günlerde, başta İngiliz *The Times* gazetesinde olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde *The Times* ile aynı bakış açısına sahip olan ve İngilizce yayın yapan çeşitli gazetelerde çıkan haberler de titizlikle incelenmiştir. Bu çalışmada, Türk Milleti'nin istiklâlini tüm dünyaya kabul ettirdiği Lozan Barış Konferansı'nın birinci devresine ait gelişmelerin *The Times* gazetesindeki yansımalarının bilimsel olarak ortaya konması amaçlanmıştır.

İsmail Cerev

Iğdır/2021

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR DİZİNİ	v
GİRİŞ	1
A. Basının Ortaya Çıkışı	1
B. İngiliz Basını ve The Times Gazetesi	2
C. Birinci Cihan Harbi'nin Sona Ermesi ve Türk Millî Mücadelesi.....	5
D. Mudanya Mütarekesi	36
E. Ankara ve İstanbul Hükûmetlerinin Lozan'a Davet Edilmesi	41
F. Türkiye'yi Lozan'da Temsil Edecek Heyetin Seçilmesi	43
G. Konferansın Açılışı.....	46

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜLKE VE ASKERLİK MESELELERİ

1.1. Batı Trakya Sınırı Ve Karaağaç Meselesi	55
1.2. Ege Adaları Meselesi.....	64
1.3. Savaş Tutsakları ve Nüfus Mübadelesi Meselesi	72
1.4. Boğazlar Meselesi	84
1.5. Azınlıkların Korunması Meselesi.....	105
1.6. Musul Meselesi.....	122

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTÜLASYONLAR VE MÂLÎ MESELELER

2.1. Kapitülasyonlar Meselesi	132
2.2 Osmanlı Devleti Borçları Meselesi	162
2.3. Savaş Tazminatları Meselesi	175
SONUÇ.....	194
KAYNAKÇA	200
EKLER.....	216
ÖZGEÇMİŞ	223

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BMM	Büyük Millet Meclisi
RSFSC	Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SFSC	Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

A. Basının Ortaya Çıkışı

Kitle iletişim araçları, insanların çevrelerinde ve dünyada olup bitenleri öğrenmelerini sağlamakta ve bu sayede çeşitli fikirler, gelişmeler ve haberler hızlı bir biçimde geniş kitlelere aktarılabilir. Bu sebeple yazılı basın, tarih boyunca en önemli kitle iletişim araçlarından biri haline gelmiştir. Bunun en yaygın örneklerinden biri olan ve süreli yayınlar kategorisine giren gazetelere, basıldıkları dönemi aydınlatabilecek önemli tarihsel bilgiler sunmaları nedeniyle yakın dönem tarih araştırmacıları tarafından sıklıkla başvurulmuştur.¹

M.Ö. 131’de, Roma İmparatorluğu’nda, *Acta Diurna* adı verilen duvar gazetesi, başlangıçta mahkemelerin sonuçlarını ilân etmek için kullanılmış, fakat daha sonraları kentsel, askerî ve siyasi olayların haberlerinin verilmeye başlanması ile günümüzde gazeteler gibi bir işlev görmüştür. Yine Roma Cumhuriyeti’nde, Julius Caesar döneminde senato tutanakları *Acta Senatus* adıyla yayınlanarak halkın politik olaylardan haberdar olması amaçlanmış, sonrasında da *Acta Publica* adında, bugünkü resmî gazetelerin işlevini gören tek sayfalık bültenler yayınlanmıştır. Matbaanın icadından sonra yayınlanmış olan ilk gazete ile ilgili kimi tartışmalar olsa da 1609’da Strasbourg’da yayınlanan ve *Avisa Relation oder Zeitung* isimli gazetenin bugünkü anlayışa uygun olarak basılan ilk gazete olduğu kabul edilmektedir ve bunu 1619’da Anvers, 1622’de Londra, 1631’de Paris ve 1640’ta Roma’da yayınlanan gazeteler takip etmiştir.²

Modern matbaanın keşfi; siyaset, din, bilim, siyaset, mimarî ve sanat gibi alanlarla birlikte fikir hayatını da ciddi biçimde etkilemiştir. Bu gelişmeler sayesinde, başta Avrupa ülkeleri olmak üzere, pek çok ülkede fikirlerin özgürce ifade edilebildiği yeni bir dönem başlamıştır. Örneğin İncil’in Latince’den Almancaya çevrilmesi, Hristiyan ülkelerde yapılan dinle ilgili reformların en önemli sebeplerinden biri olmuş, bu süreçte kilise ile din adamlarının toplum üzerindeki etkisi azalmaya ve bireylerin öz farkındalıklarının artmasıyla birlikte düşünce özgürlüğü ortaya çıkmaya başlamıştır. Yine bu dönemde,

¹ Zeki Velidî Togan, *Tarihte Usûl*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1985, s. 60; Oya Tokgöz, *Temel Gazetecilik*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981, s. 3-6.

² Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 1998, s. 25; Mehmet Özçağlayan, “Gazetelerin Gelişimi ve Gazeteciliğin Geleceği (Yeni Teknolojiler ve Medya Ekonomisi Açısından Genel Bir Değerlendirme)”, *Marmara İletişim Dergisi*, S. 13, İstanbul, 2004, s. 133-137.

Avrupa’da milyonlarca kitabın basılmış olması da düşünsel, sanatsal, bilimsel ve kültürel pek çok gelişmenin önünü açmış veya bu tür gelişmelerin meydana gelmesini hızlandırmıştır. Kitapların ucuzlayarak yaygınlaştığı bu süreçte, fikirlerin özgürce ifade edilebilmesi ve başka insanlara kolayca aktarılabilmesi ile birlikte başlayan toplumsal değişim, dünyada hiçbir şeyin artık eskisi gibi olmayacağı yeni bir dönemin başlamasını sağlamıştır. Sanayi Devrimi ve sonrasında ortaya çıkan teknolojik ilerlemeler ise yazılı basın ve buna bağlı olarak gazetelerin gelişiminde çok önemli bir rol oynamış ve kâğıdın ucuzlaması, baskı makinelerinin modernleşmesi ile baskı tekniklerinin gelişmesi sayesinde gazeteler artık sadece seçkinlerin ulaşabildiği haber alma araçları olmaktan çıkmışlardır. Kitle iletişim araçlarındaki bu gelişim, fikirlerin ve sosyolojik değişimlerin hızlıca ve yaygın olarak daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamış ve basının önemi tüm dünyada giderek artmıştır. Bu dönemde insanların kişisel merakı ve ilgisi düzeyinde ortaya çıkan haber alma ihtiyacının gün geçtikçe artması ve özellikle İngiltere gibi büyük ülkelerde, basına uygulanan sansürün kaldırılması gibi gelişmeler sayesinde düşünsel anlamda özgürlüklerin çoğalması da yine hem çıkan gazetelerin sayılarının hem de bu gazetelerin baskı sayılarının artmasını sağlamıştır. Basının toplum üzerindeki artan etkisi siyasi iktidarların da dikkatini çekmiş ve bu anlamda hem yönetici konumundaki kişi veya siyasi partiler hem de muhalif politik hareketler veya bireyler, fikirlerini basın yoluyla daha geniş kitlelere aktarmaya çalışmışlardır. Dünyanın diğer ucunda yaşanan bir gelişmenin bile en geç bir veya iki gün sonra basın organlarında yer almasıyla birlikte; savaşlar, afetler, iktidar değişiklikleri ve toplumsal hareketler gibi gelişmeler evrensel bir nitelik kazanmıştır. Bu gelişmeler sayesinde, bireylerin bilgi ve algıları, yaşadıkları toplumun belirlemiş olduğu sınırların ötesine geçmeye başlamıştır. Böylece, basının toplum üzerindeki gücü ve etkisi de gün geçtikçe artmıştır.³

B. İngiliz Basını ve The Times Gazetesi

İngiltere’de ilk günlük gazete, XVIII. yüzyılın başlarında Elizabeth Mallet tarafından *Daily Courant* adıyla tek sayfa olarak basılmıştır. Mallet, tek sayfa yayınlanan bu gazetede yabancı haberlere yer vermiş, ancak kendi kişisel yorumlarını bu haberlere

³ Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, s. 1-2; Feryat Bulut, “*Toplumsal Değişim ve Siyaset Üzerinde Basının Etkisi*”, Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Elâzığ: 19-21 Ekim 2016, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, s. 70-74; Mehmet Özçağlayan, “Gazetelerin Gelişimi ve Gazeteciliğin Geleceği”, *Marmara İletişim Dergisi*, S. 13, s. 134.

yansıtmamıştır. Siyasi ve güncel olaylar ile ilgili olarak yazı ve yorumların bulunduğu ilk gazete ise ünlü İngiliz yazar Daniel Defoe tarafından yayınlanmaya başlanan *The Review* olmuştur. Bu dönemde, İngiltere siyasetine hâkim olan liberal-muhafazakâr ayrımı gazetelerin diline de yansımış ve 1710'da yayın hayatına başlayan *The Examiner* muhafazakâr basının; 1713'de yayınlanmaya başlayan *The Guardian* ise liberal basının simgelerinden olmuştur.⁴

1785'te Londra'da John Walter tarafından "*The Daily Universal Register*" adıyla kurulan ve 1788'de bugünkü adını alarak o tarihten günümüze kadar kesintisiz olarak yayınıni sürdüren *The Times* gazetesi ise hem İngiltere'nin hem de dünyanın en eski gazetelerinden biridir. *The Guardian* ve *The Daily Telegraph* gazeteleri ile birlikte İngiltere'nin en etkili ve en prestijli gazetelerinin başında gelen *The Times*, dış ülkelerden bakıldığında, iki yüzyıl boyunca İngiltere'nin sesi olarak görülmüştür. Fransız İhtilâli'nden Napolyon'un yükselişine, İrlanda'daki kıtlıktan Kırım Savaşı'na kadar pek çok tarihî olaya tanıklık eden *The Times* gazetesi, zamanla İngiltere siyasetinde oldukça önemli bir konuma gelmiştir. Örneğin, gazetenin 11 Mart 1854 tarihli nüshasında, Rusya'nın Osmanlı Devleti topraklarının paylaşılması ile ilgili olarak İngiltere'ye bir teklifte bulunduğu haberi yayınlanmış ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından gizli tutulmaya çalışılan bu bilginin gazetede yayınlanması, İngiliz Parlamentosu'nun üst konseyi olan Lordlar Kamarası tarafından *The Times* gazetesine çok ciddi eleştiriler yöneltilmesine sebep olmuştur.⁵

Yayın hayatına dört sayfa olarak başlayan gazete, XIX. yüzyılda hem sayfa sayısını on ikiye yükseltmiş hem de İngiltere'nin en önde gelen yayınlarından biri haline dönüşmüştür. 1853'te başlayan Kırım Savaşı, *The Times*'in İngiliz kamuoyundaki saygınlığını arttırdığı bir dönüm noktası olmuştur. Bu savaş esnasında, dünyadaki ilk savaş muhabirlerinden biri olarak kabul edilen William Howard Russel; *The Times* gazetesi adına cepheye gitmiş ve bu sayede İngiliz kamuoyu, Rusların barış tekliflerini gazetenin sütunlarından öğrenmiştir. XX. yüzyıla gelindiğinde ise *The Times*, hem İngiltere'de hem de Avrupa'da dönemin şartlarına göre oldukça yaygın bir dağıtım ağına

⁴ Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si*, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2002, s. 1-23; Oya Tokgöz, *Temel Gazetecilik*, s. 23-131; Alan Pitt Robbins, *Newspapers Today*, Londra, Oxford University Press, 1956, s. 1-7.

⁵ William Dodgson Bowman, *The Story of The Times*, Londra: George Routledge&Sons Limited, 1931, s. 1-304; Alan Pitt Robbins, *Newspapers Today*, s. 1.

ve pek çok satış noktasına sahip olan bir gazete haline gelmiştir. *The Times*, yayınlandığı süre boyunca bağımsız, ciddi ve özgür tarzını her zaman korumaya çalışan bir duruş sergilemiştir. Gazetenin bu ilkesel bakış açısını uzun yıllar boyunca koruyabilmesi, İngiliz kamuoyu üzerindeki gücünün ve etkisinin de artmasını sağlamıştır. Yine de bir İngiliz gazetesi olan *The Times*'in uluslararası gelişmelere ve olaylara İngiliz resmî devlet siyaseti perspektifinden baktığı unutulmamalıdır.⁶

Lozan Barış Konferansı süresince gazetenin editörlüğünü George Geoffrey Dawson yapmıştır. Gazetenin sahibi olan Lord Northcliffe'in Ağustos 1922'de vefat etmesi ve John Jacob Astor ile John Walter'ın gazetenin yeni sahipleri olmaları üzerine Dawson bu görevi 1922'nin Kasım ayında Wickham Steed'den devralmıştır. Geoffrey Dawson, editörlüğü boyunca gazetenin politik eğilimlerine yön veren kişi olarak tanınmıştır. Gazetenin içeriğinde ise finans ve dış politika haberleri, günlük gelişmeler, spor haberleri, mahkeme ve atamalara ilişkin haberler ve ayrıca hükûmet genelgelerine ayrılan bölümler ile ilanlar ve reklamlar yer almıştır.⁷

The Times gazetesini diğer basın kuruluşlarından ayıran en önemli özelliği, kendi muhabirlerine dayanarak verdiği özgün ve güvenilir haberler olmuştur. Gazete, dış haberlerini, çoğunlukla muhabirlerinden aldığı telgraflar yoluyla elde etmiştir. Gazeteye telgraf gönderen bu muhabirler dört çeşittir. İlki, gazetenin Viyana, Paris, İstanbul, Berlin gibi dünyanın önemli başkentlerinde görevlendirdiği maaşlı muhabirlerdir. Bu tür muhabirlerin gazeteye göndermiş olduğu haberlerde “*kendi muhabirimizden/from our own correspondent*” ibaresi bulunmaktadır. İkincisi, haberleri “*muhabirimizden/from our correspondent*” imzasıyla yayınlanan ve haber başına ücret alan muhabirlerdir. Bunlardan başka; savaşlar, afetler veya konferanslar gibi dünyadaki önemli gelişmeleri *The Times* adına haberleştirmek için çeşitli bölgelere gönderilen özel muhabirler de bulunmaktadır. Bu muhabirlerin haberleri de “*özel muhabirimizden/from our special correspondent*” imzası ile gazetede yer almaktadır. Bir de gazeteye bağlı olmayan, fakat

⁶ Greg McLaughlin, *The War Correspondent*, Londra, Pluto Press, 2016, s. 1; William Dodgson Bowman, *The Story of The Times*, s. 2-15; Shannon Martin-David Copeland, *The Function of Newspapers in Society*, Westport, Praeger Publishers, 2003, s. 97; Jose Bellido-Kathy Bowrey, “From the Author to the Proprietor: Newspaper Copyright and The Times (1842-1956)”, *Journal of Media Law*, VI/2, Oxford, 2014, s. 208; Andrew Hobbs, “Deleterious Dominance of The Times in Nineteenth Century Scholarship”, *Journal of Victorian Culture*, XVIII/4, Leeds, 2013, s. 472-474.

⁷ William Dodgson Bowman, *The Story of “The Times*, s. 336; Andrew Hobbs, “Deleterious Dominance of The Times in Nineteenth Century Scholarship”, *Journal of Victorian Culture*, XVIII/4, s. 481.

bulunduğu bölgeden gazeteye haber gönderen muhabirler vardır. Bu muhabirlerden gelen haberler ise “*bir muhabirden/from a correspondent*” açıklamasıyla yayınlanmaktadır.⁸

The Times gazetesi, tarihi boyunca sayfalarında Türkiye ile ilgili pek çok habere yer vermiştir. Gazetenin Türkiye ile ilgili yaptığı haberlerde “İstanbul” yerine “Constantinople” ifadesi kullanılmıştır. Gazetenin haberlerinde, 1919’un ortalarından sonra Mustafa Kemal Paşa’dan pek çok kez bahsedilmiş, özellikle Türk Millî Mücadelesi’nin başarıya ulaşmasından sonra Türkiye ile ilgili haberlerin sayısında belirgin bir artış olmuştur. Lozan Barış Konferansı boyunca gazetenin pek çok editör yazısı, doğrudan Türkiye’deki gelişmeler ve Türk Temsilci Heyeti’nin konferansta savunduğu görüşler ile ilgili olarak kaleme alınmıştır. Ayrıca gazetenin, konferansın her oturumundan bir gün sonra yayınlanan nüshasında, o oturumda görüşülen meselelere ve zaman zaman da liderlerle yapılan özel mülâkatlara yer verilmiştir.⁹

İngiltere dışında, ana dili İngilizce olan diğer ülkelerin Lozan Barış Konferansı ile ilgili düzenli olarak yayın yapan gazeteleri ise Amerika Birleşik Devletleri’nden *The Evening Star/The Sunday Star*, *The New York Herald*, *The New York Tribune*, *The Seattle Star*, *The Washington Herald*, *The Washington Times* ve *The Washington Times-Herald*; Yeni Zelanda’dan *The Auckland Star*, *The Evening Post*, *The New Zealand Herald* ve Avustralya’dan da *The Brisbane Courier*, *The Queensland Times*, *The Newcastle Sun* ile *The Daily Telegraph* olmuştur. Yeni Zelanda ve Avustralya gazeteleri, haberlerini çoğunlukla Londra’dan gelen telgraflara dayandırdıklarından, haberlerde kullandıkları dil de İngiliz gazeteleri ile paralel olmuştur. ABD gazetelerinde ise yazarların yorumlarını içeren makalelerle birlikte, özellikle ABD’li temsilcilerin konuşmalarına ve azınlıklar ile kapitülasyonlar meseleleri üzerine yapılan tartışmalara detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

C. Birinci Cihan Harbi’nin Sona Ermesi ve Türk Millî Mücadelesi

28 Haziran 1914’te, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun veliahtı Franz Ferdinand’ın, bir Sırp milliyetçisi olan Gavrilo Princip tarafından Saraybosna’da suikaste uğraması sonrasında, Sırbistan’ı doğrudan bu olayın sorumlusu olarak gören Avusturya-Macaristan’ın 28 Temmuz 1914’te Belgrad’a saldırması, hâlihazırda ilişkilerin gergin olduğu ve son yıllarda iki farklı cepheye bölünmüş olan Avrupa’da tam dört yıl sürecek

⁸ Levent Şarlak, *The Times Gazetesi’ne Göre Balkan Savaşları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018, s. 13.

⁹ Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk’ün Türkiyesi*, s. 3-5.

olan Birinci Cihan Harbi'ni başlatmıştı. Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan¹⁰ oluşan Üçlü İttifak'ın Fransa, İngiltere ve Rusya'dan oluşan Üçlü İtilâf ile karşı karşıya kalmasına neden olan olaylar silsilesi, zamanla başka ülkelerin de katılımı ve İtalya'nın savaşın başlangıcından kısa bir süre sonra taraf değiştirmesi ile birlikte daha önce görülmemiş şekilde geniş bir coğrafyayı etkileyen bir savaşa dönüşmüştü.¹¹

XVII. yüzyıldan itibaren süregelen askerî ve ekonomik sorunların devam etmesi, son dönemlerdeki toprak kayıpları ve Balkan Savaşlarının yaralarının da henüz sarılamamış olması nedeniyle, cihan harbine katılıp katılmama konusunda Osmanlı Devleti'nde bir belirsizlik hâkimdi. Hükûmette bulunan İttihat ve Terakki Partisi, savaşın kaçınılmaz olduğunu fark etmiş ve bir yandan İngiltere, Rusya ve Fransa ile olası bir ittifak için görüşmeler yaparken bir yandan da Almanya'yla ilişkileri bozmamaya özen göstermişti. Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşma planları yapan İtilâf Devletleri ise bu ittifak girişimlerine olumlu yanıt vermemiş ve bu gelişmeler üzerine, 2 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti, Almanya ile gizli bir ittifak anlaşması imzalamıştı. Bu antlaşma uyarınca Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki savaşa tarafsız kalınacak, ancak antlaşmaya taraf olan iki ülkeden birine saldırılırsa, diğeri de onun yanında savaşa girecekti. Ayrıca olası bir savaş durumunda Alman subayları, Türk Ordusu'nda görev alabilecekti.¹²

Bu gelişmeler yaşandığı sırada, Osmanlı Devleti'nin 1911'de İngiltere'den sipariş ettiği ve tüm ödemelerini yapmış olduğu iki gemiye İngiliz Amirallliği Birinci Lordu Winston Churchill'in emriyle el konulduğu açıklanmış ve bu durum Osmanlı kamuoyunda İngiltere'ye yönelik büyük bir tepkiye yol açmıştı. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nde Harbiye Nâzırı olarak görev yapan Enver Paşa, Almanya'nın yanında savaşa girilmesi gerektiğini savunmuşsa da hükûmet kanadındaki savaş karşıtlarını ikna

¹⁰ 1882'den beri Üçlü İttifak'ın bir parçası olan İtalya; Cihan Harbi'nin başlamasının ardından bir süre tarafsızlığını korumuş, sonrasında İngiltere ve Fransa'nın girişimleri ile 3 Mayıs 1915'te Üçlü İttifak'tan ayrılmış ve İtilâf Devletleri'ne katılarak 23 Mayıs 1915'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na, 20 Ekim 1915'te ise Bulgaristan'a savaş ilân etmiştir.

(Ian Westwell, *I. Dünya Savaşı*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 90.)

¹¹ Christon Archer-John Ferris-Holger Herwig-Timothy Travers, *Dünya Savaş Tarihi*, İstanbul, Akyüz Yayın Grubu, 2006, s. 437-438; Ian Westwell, *I. Dünya Savaşı*, s. 12-20.

¹² *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, İstanbul, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2013, s. 3-94; Celâl Bayar, *Ben de Yazdım/Millî Mücadeleye Gidiş, IV*, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997, s. 195-196; David Fromkin, *Barişa Son Veren Barış*, İstanbul, Epsilon Tarih, 2008, s. 52-67; Christon Archer-John Ferris-Holger Herwig-Timothy Travers, *Dünya Savaş Tarihi*, s. 437-449.

edememişti. 10 Ağustos 1914 günü geldiğinde, Alman Donanması'na ait *Goben* ile *Breslau* adlarını taşıyan ve General Souchon'un kumandanlığında bulunan iki gemi, Akdeniz'de bir İngiliz filosundan kaçarken zor durumda kalmış, bunun üzerine Çanakkale Boğazı'ndan geçmek için Osmanlı Devleti'nden izin istemişti. Türk karasularına girmesine izin verilen gemiler yüzünden Osmanlı Devleti'nin savaştaki tarafsızlığının bozulmaması için bunların Almanya'dan satın alındığı açıklanmış ve isimleri de *Yavuz* ile *Midilli* olarak değiştirilmişti. 15 Ağustos 1914'te General Souchon, Osmanlı Donanması'nın başına getirilmiş ve bu gemilere Türk bayrağı çekilmişti. Almanya'nın, bu süreçte yapılan Tannenberg Muharebesi'nde Rusya'ya karşı elde ettiği zafer, Almanların savaşı kazanacağına dair görüşü ilk başta kuvvetlendirse de I. Marne Muharebesi'nde İtilâf Devletleri tarafından durdurulan Almanya için işlerin o kadar da kolay olmayacağı ortaya çıkmış ve bu devlet, doğuda Osmanlı Devleti gibi insan gücü yüksek bir müttefike ihtiyaç duymuştu.¹³

Bu gelişmeler üzerine Almanya, Osmanlı Hükûmeti'ne mâlî yardım karşılığında İttifak Devletleri saflarında savaşa girmesi hususunda baskı yapmaya başlamıştı. Oldukça gerilimli bir sürecin sonunda General Souchon komutasındaki Osmanlı Donanması, 29 Ekim 1914'te Rus limanlarını bombalamış ve Rusya, 2 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmişti. Daha sonra Enver Paşa da Osmanlı Devleti'nin, İttifak Devletleri saflarında savaşa dâhil olduğunu açıklamış ve İngiltere ile Fransa da Osmanlı Devleti'ne savaş açmışlardı.¹⁴

Birinci Cihan Harbi'nde; Çanakkale, Kafkasya, Irak, Sina-Filistin, Hicaz-Yemen, Makedonya, Galiçya ve İran cepheleri olmak üzere birçok cephede savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, özellikle 1915'te Çanakkale'de verilen destansı mücadele ile İtilâf Devletleri'ne geçit vermemişti. Türk Ordusu, Kut-ül Amâre'de de İngilizlere karşı önemli bir zafer kazanmış, ancak Hindistan gibi sömürgelerinden topladığı askerlerle sayıca üstün konumda bulunan İngiltere ve müttefikleri, zamanla İttifak Devletleri'nin direncini kırmayı başarmıştı. Almanların batı cephesinde başarılı olamaması ve toplamda yaklaşık

¹³ *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, s. 3-94; Celâl Bayar, *Ben de Yazdım/Millî Mücadeleye Gidiş*, IV, s. 195-196; David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, s. 52-64; Christon Archer-John Ferris-Holger Herwig-Timothy Travers, *Dünya Savaş Tarihi*, s. 437-449; İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, İstanbul, Kronik Kitap, 2020, s. 123-132.

¹⁴ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, s. 64-67; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Ankara, İmge Yayınevi, 2006, s. 420-424.

iki milyon kişinin yaşamını yitirdiği Verdun ile Somme Muharebelerinde Fransızlar tarafından durdurulmaları; Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a üstünlük sağlayamaması, İttifak Devletleri'ni zora sokmuştu. Bu süreçte Mekke Emiri Şeyh Hüseyin'in, İngilizlerin kışkırtmasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı bir ayaklanma başlatması, Kafkasya Cephesi'nde düzenlenen Sarıkamış Harekâtı'nın başarısızlıkla sonuçlanması ve İtilâf Devletleri'nin Balkanlarda ilerlemesinin durdurulamaması, Osmanlı Devleti açısından olumsuz gelişmeler olmuştu. 1915'te İtalya'nın, 1917'de ise ABD'nin İtilâf Devletleri'ne katılmaları savaşın seyrini etkileyen diğer önemli gelişmeler olmuştu. Savaşın sonlarına doğru Yunanistan, Portekiz, Romanya ve Karadağ da İtilâf Devletleri saflarına katılmış ve neticede İttifak Devletleri, 1918'de Birinci Cihan Harbi'nden yenilgi ile ayrılarak tüm can kayıpları ile maddî zararlarının yanı sıra bir de İtilâf Devletleri'nin dikte ettiği ağır şartlara sahip antlaşmaları imzalamak mecburiyetinde kalmışlardı.¹⁵

İtilâf Devletleri'nin zaferi ile neticelenen Birinci Cihan Harbi'nin sonunda mağlup sayılan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de, çok ağır şartlar ihtiva eden Mondros Mütarekenâmesi'ni imzalamak zorunda bırakılmıştı. Mütarekenâmeyi, Limni Adası'ndaki Mondros limanında bulunan HMS Agamemnon zırhlısında, Osmanlı Devleti'ni temsilen dönemin Bahriye Nâzırı Rauf Bey (Orbay) ile İngiltere'yi temsilen, bu ülkenin Akdeniz filosuna kumanda eden Amiral Arthur Calthorpe imzalamışlardı.¹⁶

Mütareke hükümleri hem askerler hem de halk arasında büyük bir hoşnutsuzlukla karşılanmıştı. Özellikle mütarekenin 7. maddesinde bulunan “*İtilâf Devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde, herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkına sahiptir*” hükmü, sonraki günlerde Türk topraklarının büyük bölümünün işgal edilmesinin önünü açacaktı.¹⁷

¹⁵ Ian Westwell, *I. Dünya Savaşı*, s. 92-243; *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*, s. 101-158; David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, s. 178-318; Christon Archer-John Ferris-Holger Herwig-Timothy Travers, *Dünya Savaş Tarihi*, s. 449-462.

¹⁶ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni/Siyasi Hatıralarım, I*, İstanbul, Emre Yayınları, 1993, s. 146; Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay*, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yayınları, 1965, s. 176; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I*, Ankara, Öğretmen Yayınları, 1986, s. 15.

¹⁷ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz, I*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 3; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul, Temel Yayınları, 2019, s. 78; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları), 1953, s. 519-524; Halil İnalcık, *Devlet-i Âliyye, IV*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 502; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli, I*, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1987, s. 45; *Türk*

Mütarekenâmenin 1. maddesine göre; Boğazların Çanakkale ve Karadeniz istihkâmları, 10. maddesine göre; Toros tünelleri İtilâf Devletleri tarafından işgal edilecekti. Ayrıca 5. maddeye göre; Osmanlı Ordusu terhis edilecek, 6. maddeye göre; Osmanlı savaş gemileri İtilâf Devletleri'ne teslim edilecek ve 17. ile 18. maddelere göre; de Hicaz, Asir, Yemen, Suriye, Irak, Trablus ve Bingazi'de bulunan Osmanlı kuvvetleri en yakın İtilâf Devletleri kumandanlığına teslim olacaktı. Dahası, mütarekenâmenin 8., 9. ve 12. maddeleri uyarınca Osmanlı demiryolları, ticaret gemileri ve Osmanlı tersanelerinde bulunan tüm vasıtalar ile bütün telsiz, telgraf ve kablolarının kontrolü de İtilâf Devletleri'nin kontrolü altına girecek, ayrıca Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Elâzığ ve Sivas'tan oluşan altı ilde bir karışıklık çıkması halinde İtilâf Devletleri buraları da işgal edebilecekti. Böylece, mütarekenâmenin imzalanmasıyla bitmesi beklenen savaş, Türkler için yeniden başlayacaktı.¹⁸

Mondros Mütarekenâmesi'nin imzalanmasının ardından yayınlanan *The Times* gazetesindeki “*Türkiye Teslim Oldu/Bütün Mahkûmlar Serbest Kalacak*” başlıklı yazıda, İngiliz Bakan Sir George Cave'in mütareke ile ilgili Avam Kamarası'nda yapmış olduğu açıklamalara geniş bir şekilde yer verilmiş ve Boğazların İtilâf Devletleri Donanması'nın geçişine açılması ile Karadeniz'in kontrolünün sağlanacağı aktarılmıştır. Ayrıca gemilerin geçişi sırasında güvenliklerinin sağlanması için Çanakkale kıyılarındaki kalelerin işgal edileceği ve Türkiye'deki İngiliz savaş esirlerinin ivedilikle serbest bırakılacağı öne sürülmüştür. Buna ek olarak, mütareke şartlarının hem İngiltere Parlamentosu'nda hem de İngiliz kamuoyunda mutlulukla karşılandığı belirtilmiştir.¹⁹

Mondros Mütarekenâmesi imzalandıktan bir gün sonra, geçmişî askerî başarılarla dolu olan ve adını özellikle Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı verdiği mücadeleyle ve Çanakkale'de Anafartalar Cephesi kumandanı olarak İngilizlere karşı elde ettiği

İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara, Genelkurmay Basımevi (Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları), 1999, s. 43.

¹⁸ *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2007, s. 38-51; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz, I*, s. 3-5; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I*, s. 519-524; Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Vahdettin, Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları), 2010, s. 4-5; Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele, I*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, s. 50-61; Gothard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, I*, İstanbul, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 2001, s. 55-67.

¹⁹ “Turkey Surrenders”, *The Times*, 1 Kasım 1918, S. 41936, s. 7.

başarılarla duyurmuş olan Mirliya Mustafa Kemal Paşa, 31 Ekim 1918’de Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı görevine getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ile Başkumandanlık Erkân-ı Harbiyesi arasındaki ilk görüş ayrılıkları bu günlerde ortaya çıkmış ve o dönemki yazışmalara da yansımıştır. Mustafa Kemal Paşa, mütareke maddelerini öğrendikten sonra, bu şartlar olduğu gibi uygulandığı takdirde memleketin tümüyle işgal edileceği konusunda Bâb-ı Âli’ye gerekli uyarıları yapmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda, Başkumandanlık Erkân-ı Harbiyesi’ne çektiği telgraflarda hangi Toros tünellerinin İtilâf Devletleri tarafından işgal edilebileceğini sormuş ve mütarekenâmede Kilikya diye geçen bölgenin tam olarak sınırlarının belirlenmesini istemiştir. Kendisine 4 Kasım 1918’de gelen yanıtta, Amanos tünelleri dışında Toros tünellerinin işgal edilebileceği ve Kilikya sınırının da “gerekirse bildirileceği” aktarılmıştır. Tam da bu yazışmaların yapıldığı 3 Kasım 1918 günü, Fransızların *Arbalet* adlı gemisi İskenderun Limanı’na yanaşmış ve bu girişin sebebi sorulduğunda; gemide bulunan İngiliz subayı, limandaki torpilleri aramak için geldiklerini ve aynı zamanda şehre bir müfrezenin çıkartılacağını söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa, vaziyeti derhal Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyasetine bildirmiş ve mütarekenâmede karaya asker çıkartmakla ilgili bir madde bulunmadığını iletmiştir. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa’dan (Furğaç) gelen yanıtta ise İtilâf Devletleri’nin torpilleri arama haklarının bulunduğu, fakat şehri işgal etmeye haklarının bulunmadığı ifade edilmiş, ancak İngilizlerin zorla bir işgale kalkışması halinde de kendilerine mukâvemetle bulunulmaması istenmiştir. Ertesi gün torpilleri toplamaya başlayan İngilizler, bununla yetinmeyip karaya asker çıkarmak istemiş, fakat Mustafa Kemal Paşa bunu reddetmiş ve İstanbul’a çektiği telgrafta İtilâf Devletleri’nin İskenderun’a asker çıkartması halinde Türk birliklerinin bu kuvvetlere ateş açması emrini verdiğini bildirmiştir. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa’dan gelen yanıt ise İtilâf Devletleri buraya asker çıkarsa bile bunun İskenderun’u işgal ettikleri anlamına gelmeyeceği ve onların burayı konuk olarak kullanacakları şeklinde olmuştur.²⁰

Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa, 5 Kasım 1918’de Sadrazam Ahmet İzzet Paşa’ya çektiği telgrafta; “*Pek ciddi ve samimi olarak arz ederim ki mütareke şartları arasında anlaşmazlıkları giderecek tedbirler alınmadıkça; orduları terhis edecek*

²⁰ Selâhattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, I, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1977, s. 37-40; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, I, s. 171-174; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, s. 27; Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Vahdettin, Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, s. 6; *Türk İstiklâl Harbi*, I, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 72-75.

ve İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak, İngiliz ihtiraslarının önüne geçmeye imkân kalmayacaktır” ifadelerini kullanmıştır.²¹ Ahmet İzzet Paşa’nın 7 Kasım 1918’de Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığını ve VII. Ordu’yu lağvettiği haberi Mustafa Kemal Paşa’ya bildirilmiş ve İstanbul’a gelmesinin uygun olacağı söylenmiştir. Ahmet İzzet Paşa, 8 Kasım’da Sadrazamlıktan istifa etmiş ve 9 Kasım’da da İskenderun işgal edilmiştir. Bunun üzerine, Adana treni ile İstanbul’a gelen Mustafa Kemal Paşa, tam da İtilâf Devletleri Donanması’nın Boğazdan geçtiği gün olan 13 Kasım 1918’de Haydarpaşa rıhtımına ayak basmış ve o buhranlı günlerde dahi umudunu yitirmeden, “Geldikleri gibi giderler!” diyebilmiştir.²²

Mütareke sonrasında, İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti topraklarının büyük bölümünde işgallere girişmişlerdi. Bu işgaller içinde Türkleri belki de en çok yaralayan, İzmir’in Yunanlar tarafından işgal edilmesi olmuştu. 18 Ocak 1919’da başlayan Paris Barış Konferansında, Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki Yunan iddialarını İtilâf Devletleri temsilcilerine sunan Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos, “Wilson Prensipleri” ve “Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı” ilkelerine dayandığı tezlerinde; Marmara Denizi çizgisinin batısında kalan tüm Batı Anadolu toprakları ile On İki Ada, Gökçeada, Kıbrıs, Meis ve Bozcaada’nın demografik ve etnik nedenlerle Yunanistan’a verilmesi gerektiğini savunmuş ve neticede konferans üzerinde ciddi bir etkisi olan İngiltere Başbakanı Lloyd George’dan istediğini almayı başarmıştı. Aslında İzmir daha öncesinde Saint Jean de Maurienne adlı gizli bir sözleşmeyle İtalyanlara vadedilmiş, ancak Yunanistan’ı kendi çıkarları için daha kolay kullanabileceğini düşünen İngiliz Lloyd George Hükûmeti, İzmir’in İtalyanlar yerine Yunanistan’a bırakılmasının ileride çıkabilecek sorunların çözülmesini İngiltere için kolaylaştıracağını düşünerek şehre Yunan askerlerinin çıkartılmasına onay vermiştir.²³

²¹ Fâlih Rıfkı Atay, *Çankaya, II*, İstanbul, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, s. 47, Fâlih Rıfkı Atay, *Mustafa Kemal’in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs*, İstanbul, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1999, s. 8; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I*, s. 25.

²² *Atatürk’ün Yaveri Cevat Abbas Güler: Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, (Derleyen: Turgut Güler), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 226; Celâl Bayar, *Ben de Yazdım/Millî Mücadeleye Gidiş, V*, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997, s. 2; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, I*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999, s. 309; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I*, s. 37; İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, s. 146.

²³ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları), 1987, s. 35-52; Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları),

İngilizlerin kışkırtmasıyla İzmir'e Yunan askerinin çıkartılması kararı, önce İngiliz General Caltrophe tarafından İzmir Valisi İzzet Bey'e (Kambur Ahmet İzzet), daha sonra da Amiral Webb tarafından 14 Mayıs 1919'da verilen notayla Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya tebliğ edilmiştir.²⁴ Harbiye Nezâreti de İzmir'deki kolorduya, işgal kuvvetlerine mukâvemet göstermemeleri emrini vermiştir. İzmir'deki kolordu kumandanı Ali Nâdir Paşa, Harbiye Nâzırı Şakir Paşa'nın emrini bildirmek üzere kolordu karargâhında topladığı subaylara İzmir'in mütareke hükümleri uyarınca işgal edileceğini ve teslim olacaklarını bildirmiştir. Ayrıca kıtalara çektiği telgrafta da işgal kuvvetlerine gereken kolaylığın gösterilmesini istemiştir.²⁵

15 Mayıs 1919 günü sabah saatlerinde Yunan askerleri; Punta, Alsancak ve Pasaport iskelelerinden çıkarak İzmir'e ayak basmışlardır. İzmir'e çıkan Yunan askerlerine ilk kurşunu, *Hukuk-u Beşer* gazetesinin sahibi ve yazarı olan vatansever gazeteci Hasan Tahsin (Osman Nevres) atmış ve bu olay esnasında şehit edilmiştir. Hasan Tahsin, göstermiş olduğu cesaret sayesinde de İstiklâl Harbi'nin sembollerinden biri olmuştur. İstanbul'da ise Damat Ferit Paşa, 16 Mayıs 1919'da istifa etmiş, ancak hükûmeti kurma görevi yeniden kendisine verilmiştir.²⁶

Mondros Mütarekesi'ni tâkiben başlayan Anadolu işgalleri, özellikle de İzmir'in Yunan Ordusu tarafından işgal edilmesi, memleketin büyük bölümünde infiale yol açmıştı, ancak bu umutsuz tabloda dahi memleketin istiklâli doğrultusunda çalışan vatansever kumandanlar bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa da bunlardan biriydi ve sonraki günlerde Türk tarihinin en önemli kahramanlarından biri olacaktı. Bu süreçte, Mustafa Kemal Paşa ve yaveri Cevat Abbas Bey (Gürer) olmak üzere birçok vatanseverin İtilâf Devletleri'nin çıkarları açısından tehlikeli oldukları ve İstanbul'dan sürülmeleri

1995, s. 7; Halil İnalcık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2016, s. 37; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, s. 160-162.

²⁴ Celâl Bayar, *Ben de Yazdım/Millî Mücadeleye Gidiş*, VI, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997, s. 37; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, s. 181; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, I, s. 230; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, s. 233.

²⁵ Celâl Bayar, *Ben de Yazdım/Millî Mücadeleye Gidiş*, VI, s. 38; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, s. 182-185; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, I, s. 231; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, s. 233-234.

²⁶ Celâl Bayar, *Ben de Yazdım/Millî Mücadeleye Gidiş*, VI, s. 39-51, 101; Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Vahdettin, Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, s. 27-30; Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 13; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, s. 181-196; Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959, s. 86-88; Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken/Hasan Tahsin*, İstanbul, Aksoy Yayıncılık, 1998, s. 175-180.

gerektiğine dair istihbarat raporları, İngiliz kaynaklarına iletilmişti. Ayrıca Fevzi Paşa (Çakmak), Halil Paşa (Kut), Kâzım Karabekir Paşa ve İsmet Bey'in (İnönü) de bulundukları bir liste, İngiliz İstihbaratı için çalışan Yüzbaşı Hoyland tarafından İstanbul'daki İngiliz İstihbarat Merkezi'ne rapor edilmişti.²⁷

Mustafa Kemal Paşa için Millî Mücadele düşüncesinin filizlenmeye başladığı süreç, Mondros Mütarekenâmesi'nin ardından Bâb-ı Âli'nin İtilâf Devletleri karşısında teslimiyetçi bir politika izleyeceğinin ortaya çıkmaya başladığı İskenderun işgali günlerine denk düşmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığı'nın lağvedilmesi üzerine 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldiğinde, işgal altındaki bir yerde millî menfaatler için çalışmanın oldukça zor olduğunu görmüş ve ilk fırsatta Anadolu'ya geçerek millî istiklâl için mücadele etmeyi kafasına koymuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dayken memleketin kurtuluşuna dair fikir alışverişinde bulunduğu kişilerden, XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa ve XV. Kolordu Kumandanlığı'na tayin edilen Kâzım Karabekir Paşa kendisine ciddi destek vermişlerdi.²⁸

Bu süreçte, Karadeniz Bölgesi'nde bir Pontus devleti kurmak isteyen Rum çeteleri, Samsun ve civarında karışıklıklar çıkarmış ve buradaki Türklerin de Rum çetelere karşı silahlandıkları istihbaratı, İtilâf Devletleri temsilcilerine kadar ulaşmıştı. Bu olaylardan rahatsız olan İtilâf Devletleri, 21 Nisan 1919'da Osmanlı Hükûmeti'ne verdikleri notada, bölgedeki durumun kontrol altına alınarak asayişin sağlanmasını istemişler ve eğer bu gerçekleşmezse bölgenin işgal edileceğini bildirmişlerdi. Bunun üzerine Sadrazam Damat Ferit Paşa, Dâhiliye Nâzırı Mehmet Ali Bey'e (Gerede) bu sorunun nasıl çözülebileceğini sormuş ve kendisinden bu sorunun muktedir ve geniş salâhiyetli bir zâtın bölgeye gönderilmesi ile çözülebileceği yanıtını almıştır. Damat Ferit Paşa kimi tavsiye ettiğini sorunca, Mehmet Ali Bey de daha önce Ali Fuat Paşa'nın kendisini bizzat tanıştırmış olduğu Mustafa Kemal Paşa'nın bu görev için uygun

²⁷ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, I*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları), 1992, s. 3-4.

²⁸ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s. 17; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 86-87; Celâl Bayar, *Ben de Yazdım/Millî Mücadeleye Gidiş*, VIII, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997, s. 81-84; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I*, s. 80.

olabileceği yanıtını vermiştir. Nisan ayı sonlarında Mustafa Kemal Paşa ile bizzat görüşen Damat Ferit Paşa kendisinin bölgede asayişî sağlayabileceği hususunda ikna olmuştur.²⁹

Sultan VI. Mehmet Vahdeddin ise henüz veliahtken Mustafa Kemal Paşa ile bir Almanya gezisine çıkmış ve kendisini yakından tanımıştı. Sultan, kendisine daha önce (21 Eylül 1918'de) fahrî yaver-i hazret-i şehriyarî sıfatını vermiş ve Mustafa Kemal Paşa da bu sıfatı pek çok yazışmada imzası ile birlikte kullanmıştı.³⁰

Çanakkale'de göstermiş olduğu başarılarından dolayı kendisine hâlihazırda büyük bir saygı ve güven duyan Sultan Vahdeddin; Samsun'a IX. Ordu Kıtataı Müfettişi olarak Mustafa Kemal Paşa'nın gönderilmesini, 30 Nisan 1919'da imzaladığı padişah buyruğu (irade-i seniyye) ile onaylamış ve böylece, bu görevlendirme kesinleşmiştir. 6 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya verilecek olan tâlimatnâme de onaylanmış ve Mustafa Kemal Paşa, 16 Mayıs'ta Yıldız Sarayı'na giderek Sultan Vahdeddin'e bir veda ziyaretinde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa'ya, IX. Ordu Kıtataı Müfettişliği ile ilgili olarak verilen tâlimatnâmeye göre; kendisinden, bölgedeki iç güvenlik ve asayişin sağlanması, bölgede bulunan silah ve cephanenin toplattırılması, bazı toplulukların gayri resmî biçimde asker toplayıp silah dağıttığına yönelik iddiaların incelenmesi ve bunların önlenmesi beklenmekteydi. Müfettişliğin yetki alanı Samsun, Erzincan, Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van'ı kapsamaktaydı. Dolayısıyla bu görev, Anadolu'ya geçerek burada işgallere karşı bir millî mukâvemet oluşturmayı planlayan Mustafa Kemal Paşa'ya sağladığı askerî ve mülkî yetkiler sayesinde, bu fikirlerin gerçekleştirilebilmesi için uygun ortamı ve şartları hazırlamıştır. İstanbul'dan ayrılmadan önce Erkân-ı Harbiye Umûmiye dairesine giden Mustafa Kemal Paşa, Yunan işgaline karşı silahla mukavemet emri verdiği gerekçesiyle I. Ordu Kıtataı Müfettişliği görevine verilen Harbiye Nâzırı Fevzi Paşa (Çakmak) ve kendisinin yerine Harbiye Nazırlığı'na atanan Cevat (Çobanlı) Paşa ile karşılaşmış, onların da vatanın kurtuluşuna dair çareler düşündüğünü öğrenince

²⁹ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 89; Semih Yalçın-Salim Koca, *Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Geçişî*, Ankara, Berikan Yayınevi, 2005, s. 143-162; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I*, s. 226-227; Zekerîya Türkmen, "19 Mayıs 1919: Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı", *Türkler*, XV, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 905-909; Bülent Atalay, "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkış Sürecinde Yaşanan Olaylar", *Türkler*, XV, s. 928-930.

³⁰ *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, s. 303; İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, s. 136.

sevinerek kendisinin bu amaçla Anadolu'ya geçtiğini söylemiştir. Üç kumandan, böylece vatanın istiklâli için birlikte çalışma kararı almışlardır.³¹

Mustafa Kemal Paşa, 16 Mayıs 1919'da saat 17.55'te Galata rıhtımından, maiyeti ile birlikte Bandırma vapuruyla yola çıkmış ve 19 Mayıs 1919 sabahı, günün erken saatlerinde, IX. Ordu (Daha sonraki adıyla III. Ordu) Kıtaaatı Müfettişi olarak Samsun'a ayak basmıştır. Takip eden günlerde ise işgallere karşı millî bir direniş hareketi başlatma fikrini uygulamaya koymaya girişmiştir.³²

Mustafa Kemal Paşa, 21 Mayıs 1919'da, Erzurum'da bulunan XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya çektiği telgrafta; *"Ahvâl-i umûmiyemizin almakta olduğu şekl-i vahimden pek müteelim ve müteessirim. Millet ve memlekete medyun olduğumuz en son vazife-i vicdaniyeyi yakından mesai-i müştereke ile en iyi ifa etmek mümkün olacağı kanaatiyle bu son memuriyeti kabul ettim. Bir an evvel zât-ı âlinize mülâki olmak arzusundayım."* ifadelerini kullanmıştır.³³

Kâzım Karabekir Paşa ise daha sonra bu konudaki görüşlerini; *"Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gelmesine çok sevindim. Buna bir aydır muntazırdım. Her gün büyük bir felaketin zuhuru daima memuldü. Hâlbuki bu felakete karşı millî askeri göğüs gerekcek kumandanlarımız hep İstanbul'da idi. Memuren, firaren şimdiye kadar gelmeyenlerin bile artık İzmir işgaliyle açılan ikinci perde gözlerini açmalı idi"* sözleri ile ifade etmiştir.³⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın amacı, Trakya ve Anadolu'daki Millî Cemiyetleri birleştirerek işgallere karşı koymak ve tam bağımsızlığı tesis etmek, sonrasında da Anadolu'da gücünü millet iradesinden alan bir meclis ve hükûmet kurmaktır. Bu amaçlar doğrultusunda, önce ordudaki kumandanlarla irtibat kuran Mustafa Kemal Paşa,

³¹ Semih Yalçın-Salim Koca, *Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Geçışı*, 201-292; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, I, s. 215; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, s. 226-235; Zekeriya Türkmen, "19 Mayıs 1919: Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı", *Türkler*, XV, s. 910-927; Bülent Atalay, "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkış Sürecinde Yaşanan Olaylar", *Türkler*, XV, s. 930-934; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, s. 217-241.

³² Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul, Toplumsal Çözüm Yayınları, 2009, s. 17; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, s. 236; *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, (Derleyen: Turgut Gürer), s. 125; *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, (Hazırlayan: Sami Önal), İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2019, s. 24-26; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 115; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, II, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999, s. 24; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, s. 241-251.

³³ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 30; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s. 33.

³⁴ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s. 33.

Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin örgütlenmesini ve milletin İzmir işgaline karşı mitingler düzenlemesini teşvik etmiştir. Samsun’da İngiliz birliklerinin bulunması, şehrin İtilâf Devletleri donanmalarının olası müdahalesine açık olması ve Rum çetelerinin buradaki aktif eylemleri sebebiyle, 24 Mayıs’ta Harbiye Nezâreti’ne bir telgraf çekerek karargâhını Havza’ya taşıyacağını bildiren Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs’ta beraberinde bulunan Doktor Binbaşı Refik Bey (Saydam), Kurmay Başkanı Kâzım Bey (Dirik), Doktor Miralay İbrahim Tâlî Bey (Öngören), Binbaşı Hüsrev Bey (Gerede) ve maiyeti ile birlikte Havza’ya gitmiştir.³⁵

Havza’da vatandaşlarla çeşitli temaslarda bulunan Mustafa Kemal Paşa, 28 Mayıs 1919’da Havza Genelgesi olarak bilinen telgrafi çevre vilâyetlere ve mutasarrıflıklara göndermiştir. Bu genelgede, İzmir ve Manisa’nın işgal edilmesinin ortaya çıkarmış olduğu tehlikelerden ve milletin istiklâline kasteden bu işgallerin Türk Milleti’nin teessürünü arttırdığından bahsetmiş ve milleti harekete geçirmek adına millî gösterilerin yapılmasının yanında, İtilâf Devletleri temsilciliklerine ve Osmanlı Hükûmeti’ne etkili telgraflar çekilmesini istemiştir.³⁶

Mustafa Kemal Paşa, 29 Mayıs 1919’da XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ve III. Kolordu Kumandanı Miralay Refet Bey’e (Bele) Havza’dan çektiği şifreli telgrafta, milletin esaretten kurtulmasının ancak “*azimkâr ve namuslu ellerin milleti kısa ve doğru yoldan müdafaa-i hukuk ve istiklâle sevkile*” mümkün olacağını yazmıştır.³⁷ Mustafa Kemal Paşa, 12 Haziran’da karargâhıyla birlikte Amasya’ya doğru hareket etmiştir.³⁸

Amasya’daki Saraydüzü Kışlası’nda bir araya gelen; başta Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ve Refet Bey olmak üzere Millî Mücadele boyunca çok önemli vazifeler üstlenecek olan vatanseverler, memleketin istiklâlinin nasıl

³⁵ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 31; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 115; *Hüsrev Gerede’nin Anıları*, (Hazırlayan: Sami Önal), s. 27-29; Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, I, s. 436; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, s. 266-269; Selâhattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, I, s. 238.

³⁶ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 35; Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Müdürlüğü, *Millî Egemenlik Belgeleri*, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, 2015, s. 8; Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Vahdettin, Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, s. 34; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, II, s. 37.

³⁷ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, İstanbul, Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, 1951, s. 58; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 122.

³⁸ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 34; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, II, s. 38.

sağlanabileceğine dair görüşmeler yapmışlardır. Bu görüşmelerin sonunda, Millî Mücadele'nin ilk yazılı beyannamesi olan Amasya Tamimi, 22 Haziran 1919'da imzalanmıştır. Millî Mücadele'nin milâdı olarak kabul edilebilecek olan tamimin en önemli kararlarından biri şudur: “*Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir. Merkezî Hükûmet; İtilâf Devletleri'nin baskı ve kontrolü altında bulunduğundan üzerine aldığı sorumluluğun gereğini yerine getirememektedir. Bu durum, milletimizi yok olmuş gibi gösteriyor. Milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.*” Amasya Tamimi'nde doğu vilâyetleri nâmına önce Erzurum'da bir kongre toplanması ve sonrasında daha geniş kapsamlı bir başka kongrenin Sivas'ta toplanması kararlaştırılmıştır. Bu süreçte Erzurum'da bulunan XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ve II. Kolordu Kumandanı Mehmet Cemal Paşa da Amasya Görüşmeleri süresince devamlı olarak telgraflarla bilgilendirilmişlerdir.³⁹

Bu süreçte İngilizlerin, İstanbul Hükûmeti'ne yaptığı baskılar sonucunda Mustafa Kemal Paşa, 8 Haziran 1919'da Harbiye Nezâreti tarafından İstanbul'a geri çağırılmış, ancak kendisi bu kararın arkasında İngilizlerin olduğunu bildiğinden İstanbul'a dönmeyi reddetmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa; İngiliz Yüksek Komiserliği'nin istek ve ısrarı neticesinde 23 Haziran 1919'da, “*Harbiye Nezâreti'nin emrine rağmen İstanbul'a gelmediği ve halkı hükûmete karşı tahrike teşebbüs ettiği*” gerekçe gösterilerek İstanbul Hükûmeti tarafından III. Ordu Müfettişliği görevinden alınmış ve yerine Bahriye Nâzır-ı esbakı Hurşid Paşa tayin edilmiştir. Dâhiliye Nâzırı Ali Kemal Bey, 23 Haziran 1919'da valilere bir yazı göndererek Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden alındığını, kendisiyle hiçbir resmî işleme girişilmemesini ve emirlerinin dinlenmemesini istemiştir.⁴⁰

Aynı tarihte, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a çektiği şifreli telgrafta, Çanakkale Savaşı'nda ün yapmış olan ve IX. Ordu Kıtaatı Müfettişi olarak Samsun'a gönderilen Mustafa Kemal Paşa'nın

³⁹ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 125; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, II*, s. 40-42; Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele, I*, s. 440; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli, I*, s. 263; *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl*, s. 137; Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Vahdettin, Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, s. 47-48; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I*, s. 79-81; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, I*, s. 324-327.

⁴⁰ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 49-50; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 130; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, II*, s. 93; *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2003, s. 61-63; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I*, s. 87-88; *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, (Hazırlayan: Sami Önal), s. 34.

burada milliyetçi akımın merkezi haline geldiğini ve kendisinin İstanbul'a geri dönmesinin istenmesine rağmen bunu reddettiği aktarılmıştır. Bu telgrafta ayrıca bir diğer tehlikeli kişinin de Rauf Bey olduğu rapor edilmiştir.⁴¹

Mustafa Kemal Paşa ve beraberinde bulunan Hüseyin Rauf Bey, Miralay Kâzım Bey, Kurmay Hüsrev Bey, Miralay İbrahim Tâlî Bey, Refik Bey ile yaver ve zabıtlar, 26 Haziran 1919'da Amasya'dan ayrılarak 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a ulaşmışlardır. Kâzım Karabekir Paşa ve Erkân-ı Harbiyesi tarafından, şehre yaklaşık on yedi kilometre uzaklıkta bulunan Ilıca (Aziziye) mevkiinde karşılanan Mustafa Kemal Paşa, 4 Temmuz 1919 günü Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni ziyaret ederek Cemiyet Reisi Hoca Raif Efendi ve İdare Heyeti ile görüşerek kendilerinden cemiyetin durumu ve faaliyetleri ile ilgili bilgi almıştır.⁴²

Ertesi gün Erzurum Kalesi Muhafızlığına ait bir binada yapılan ve XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, eski Bahriye Nâzırı Hüseyin Rauf Bey, Erzurum Valisi Münir Bey (Akkaya), eski İzmit Mutasarrıfı Süreyya Bey (Yiğit), Kurmay Başkanı Kâzım Bey, Kurmay Hüsrev Bey, eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit Bey (Kansu) ve Doktor Refik Bey'in katıldığı gizli toplantıda Mustafa Kemal Paşa, *"Millete önder olacakların ne pahasına olursa olsun bu amaçtan dönmemeleri ve son nefeslerine kadar bu amaç uğruna fedakârlığa devam etmeye daha işin başında karar vermeleri gerektiğini"* söylemiştir.⁴³ 7/8 Temmuz gecesi yapılan ikinci toplantıda ise hareketin başında Mustafa Kemal Paşa'nın bulunmasına karar verilmiş ve *"memleketin müdafası için fiili mukâbele"* kararı, kolordu kumandanlıklarına çekilen telgraflarla bildirilerek Erzurum Kongresi hazırlıklarına başlanmıştır.⁴⁴

⁴¹ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, I, s. 26.

⁴² Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 55; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s. 71; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları), 1997, s. 23-28; *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, (Hazırlayan: Sami Önal), s. 47; Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, s. 38; Mustafa Özyürek, "Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Günleri (3 Temmuz 1919-29 Ağustos 1919)", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S. 35, Ankara, 2017, s. 68; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, s. 346-348.

⁴³ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 56; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s. 76; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I, s. 32; *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, (Hazırlayan: Sami Önal), s. 50-51; Mustafa Özyürek, "Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Günleri", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S. 35, s. 69; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, s. 348.

⁴⁴ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 61-62; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I, s. 34; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, s. 354.

Tam da bugünlerde, İngilizlerin baskısı altında bulunan Bâb-ı Âlî'den, 8/9 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen telgraflarla, görevine resmen son verildiği ve İstanbul'a dönmesinin padişah emri olduğu bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise bu gelişmelerin ardından; Harbiye Nezâreti'ne, Padişaha ve Kolordu Kumandanlıklarına çektiği telgraflarla III. Ordu Müfettişliği görevinden ve askerlikten istifa ederek “*Sine-i millette bir ferd-i mücahit*” olduğunu ilân etmiştir. İstifasının hemen ardından Erzurum'un askerî ve siyasi ileri gelenleri ile halk, Mustafa Kemal Paşa'ya büyük bir destek vererek kendisini Erzurum Kongresi'nde, Vilâyet-i Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanlığına seçmişlerdir.⁴⁵

Erzurum Kongresi'ni takip eden günlerde, *The Times* gazetesinde yayınlanan “*Türk Generalin Yasal Yetkileri Elinden Alındı*” başlıklı haberde, bir ordu grubunun kumandanlığını yapan Mustafa Kemal Paşa'nın, kendisini İstanbul'a çağıran emirlere itaat etmeyi reddettiği ve askerlikten istifa ettiği bilgisi verilmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a geçtiği ve hükûmet tarafından “kanun dışı” ilân edildiği, Erzurum'da bölgesel bir kongre toplanmasının planlandığına dair istihbarat raporlarının bulunduğu ve bu durumun bölgede bulunan İngiliz kuvvetleri ile ABD tarafından Ermeni Yüksek Komiseri olarak atanmış olan Albay William Haskell'in yanı sıra, İstanbul'daki hükûmet çevrelerinde de bir huzursuzluğa yol açtığı öne sürülmüştür.⁴⁶

23 Temmuz 1919'da başlayan Erzurum Kongresi'nin beklenenden çok daha büyük etkilerinin olması Damat Ferit Paşa Hükûmeti'ni ve İstanbul'daki İtilâf Devletleri temsilcilerini oldukça endişelendirmiştir. İtilâf Devletleri Yüksek Komiserlerinin İstanbul Hükûmeti'ne yaptığı baskılar neticesinde 30 Temmuz 1919'da, Harbiye Nazırı Nazım Paşa, XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya çektiği şifreli telgrafla, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in hükûmete muhalif hareketlerinden dolayı

⁴⁵ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 74-77; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz, I*, s. 90; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 172-177; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, s. 95; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II*, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1978, s. 54; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli, I*, s. 274; Tolga Başak, *Millî Mücadele Günlerinde Cevat Dursunoğlu*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010, s. 63-89; Fahrettin Kırzioğlu, “Mustafa Kemal Paşa-Erzurum İlişkisi Üzerine Belgeler (1919-1920)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları), VII/20, Ankara, 1991, s. 223-228; Osman Akandere, “Millî Mücadele'nin Başlarında Mustafa Kemal Paşa'da Sine-i Millet Düşüncesi ile Askerlikten İstifası Öncesi ve Sonrası Kendisine Gösterilen Bağlılıklar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, Konya, 2002.

⁴⁶ “Turk General Outlawed”, *The Times*, 19 Temmuz 1919, S. 42156, s. 13.

tutuklanmalarını talep etmiştir. Buna karşılık Kâzım Karabekir Paşa ise kendilerinin “vatan ve milletin maksatlarına muhalif olarak görülebilecek herhangi bir hal ve hareketlerinin bulunmadığını” ve “milletin saadet ve selâmeti ile alâkalı birer vatanperver olduklarını” Harbiye Nezâreti’ne göndermiş olduğu yanıtta bildirerek, Millî Mücadele’nin seyrini değiştiren en önemli kararlardan birine imza atmıştır.⁴⁷

The Times gazetesinde yayınlanan bir haberde, Doğu Anadolu’daki durumun kötüleştiği ve Erzurum’daki Türk Kumandan Kâzım Karabekir Paşa’nın Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket ettiğine dair şüphelerin bulunduğu belirtilmiştir. Bunun yanında, İngilizlerin Trans-Kafkasya’yı terk etmesi halinde buradaki Ermeni Cumhuriyeti’nin; Türklerin, Kürtlerin ve Tatarların saldırısına uğrayıp yok olacağı iddia edilmiştir. Bundan bahisle, Azerbaycan’ın Mustafa Kemal Paşa ile iş birliği yaptığı ve Ermenilere karşı birlikte hareket etme hususunda anlaşmalarına dair raporların bulunduğu da aktarılmıştır.⁴⁸ Gazetenin bir başka nüshasında ise Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının yenilgiye uğratılması halinde, büyük devletlerin alacağı kararların Osmanlı Devleti’nde kolayca uygulanabileceği öne sürülmüştür.⁴⁹

7 Ağustos 1919’da sona eren Erzurum Kongresi’nde, Millî Mücadele’nin yol haritasını belirleyen şu önemli kararlar alınmıştır: “*Millî sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür, bölünemez. Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı, millet topyekûn kendisini savunacak ve direnecektir. İstanbul Hükûmeti vatani koruma ve istiklâli elde etme gücünü gösteremediği takdirde, bu amacı gerçekleştirmek için geçici bir hükûmet kurulacaktır. Bu hükûmetin üyeleri Millî Kongre tarafından seçilecektir. Kongre toplanmamışsa bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır. Kûva-yı Milliye’yi âmil, İrade-i Milliye’yi hâkim kılmak esastır. Hıristiyan azınlıklara siyasi hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilemez. Manda ve himâye kabul edilemez. Millî Meclis’in derhal toplanmasını ve hükûmetin yaptığı işlerin meclis tarafından kontrol edilmesini sağlamak için çalışılacaktır.*” Alınan bu kararların yanında; Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Raif Efendi, Sadullah Efendi, İzzet Bey, Servet Bey, Şeyh Fevzi Efendi, Bekir Sami Bey ve Hacı Musa Bey’den oluşan dokuz kişilik bir Heyet-i Temsiliye

⁴⁷ Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s. 106-108; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, I, s. 272-273; Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Vahdettin, Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, s. 54-60; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, II, Ankara, Öğretmen Yayınları, 1986, s. 22.

⁴⁸ “New Menace to Armenia/Turkish Revolt”, *The Times*, 5 Ağustos 1919, S. 42170, s. 10.

⁴⁹ “American Methods with the Turks”, *The Times*, 6 Ağustos 1919, S. 42171, s. 9.

belirlenmiş, Millî Mücadele'nin ilk oluşumu olan bu heyetin başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir.⁵⁰

Erzurum Kongresi'nin meydana getirdiği etki, kısa süre içinde ülke sınırlarını aşmış ve İngiliz basını da bu gelişmelere kayıtsız kalmamıştır. *The Times* gazetesindeki “*Kanunsuz Türkler*” başlıklı haberde, Erzurum Kongresi'nde Türk topraklarının bütünlüğünün korunmasına dair bir irade ortaya konduğu ve Türklerin manda ile bölünme fikirlerine karşı örgütlendikleri belirtilmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki millî hareketin, parlamentosu dağıtılmış bir hükûmetin Türk Milleti'ni temsil edemeyeceğine dair kararlar aldığı ve yeni seçimler yapılmasını talep ettiği aktarılmış, Türk topraklarında Yunan veya Ermeni nüfuzuna izin verilmeyeceğinin ve manda fikrinin kesinlikle kabul edilmeyeceğinin ilân edildiği belirtilmiştir.⁵¹

Erzurum Kongresi'ni tâkiben, 4 Eylül 1919 ile 11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas Kongresi toplanmıştır. 4 Eylül Perşembe günü saat 15:00'da başlayan kongrenin açılış konuşmasını Mustafa Kemal Paşa yapmış ve konuşmasında; Mondros Mütarekesi'nden sonra arzulanan adaletli barışın gerçekleşmediğini, aksine mütareke hükümlerinin vatan ve millet aleyhine kullanıldığını, İstanbul Hükûmeti'nin olanlara karşı âciz kaldığını ve kurtuluşun yine milletin kendi iradesiyle gerçekleştirilebileceğine inandığını vurgulamıştır. Erzurum Kongresi'nin sadece doğu illerinden gelen temsilcilerden oluşması sebebiyle burada kurulan cemiyete “Müdafaa-i Şarkî Anadolu Hukuk Cemiyeti” adının verildiğini, Sivas Kongresi'nin vatanın tek bir bütün ve milletin tek bir varlık olduğu yönünde kararlar alacağını belirtmiştir.⁵²

⁵⁰ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 76; Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s. 115-116; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 174; Celâl Bayar, *Ben de Yazdım/Millî Mücadeleye Gidiş*, VII, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997, s. 71-73; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I, s. 113-125; *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, (Hazırlayan: Sami Önal), s. 65-66; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, II, s. 55-56; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, I, s. 276-279; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, s. 93-98; Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Vahdettin, Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, s. 57-59; Tolga Başak, *Millî Mücadele Günlerinde Cevat Dursunoğlu*, s. 90-98; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, II, s. 38-40; Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, I, s. 167-177.

⁵¹ “Outlawed Turks”, *The Times*, 21 Ağustos 1919, S. 42184, s. 9.

⁵² Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 95-96; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I, s. 211-216; *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, (Hazırlayan: Sami Önal), s. 73; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, s. 122-123; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, II, s. 95-97; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, I, s. 286-290; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, II, s. 85.

Sivas Kongresi'nde alınan en önemli kararlar; "Müdafaa-i Şarkî Anadolu Hukuk Cemiyeti" adının "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" olarak değiştirilmesi, Erzurum Kongresi'nde alınan kararların tüm yurttan uygulanması, mütareke sınırları içinde kalan toprakların ayrılmaz bir bütün olduğunun ve her türlü işgale ve müdahaleye karşı topyekûn mukavemetin meşrû kabul edilmesi, egemenliği ihlâl edecek şekilde gayrimüslimlere verilecek hiçbir imtiyazın tanınmaması, Osmanlı Hükûmeti'nin memleketin herhangi bir yerini ihmal veya terk etmesi durumunda gerekli tedbirlerin alınması, millî örgütlerin birleştirilmesi ve Heyet-i Temsiliye'nin üye sayısının arttırılması ile yetkilerinin tüm vatani kapsayacak şekilde genişletilmesi olmuştur. Heyet-i Temsiliye'nin yeni üyeleri; Karahisar Delegatesi Miralay Vâsıf Bey (Mustafa Vâsıf Karakol), Denizli ve Aydın Delegatesi Mazhar Müfit Bey, Eskişehir Delegatesi Hüsrev Sami Bey (Kızıldoğan), Bursa Delegatesi Hakkı Behiç Bey (Bayıç), Ankara Delegatesi Ömer Mümtaz Bey (Tambi) ve Niğde Delegatesi Râtıpzade Mustafa Efendi (Soylu) olmuştur. Ayrıca Sivas Kongresi'nde, Misâk-ı Millî'nin temelleri atılarak yeni kurulacak bağımsız Türk Devleti'nin teorik sınırları belirlenmiştir.⁵³

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb, 7 Eylül 1919'da Lord Curzon'a çektiği telgrafta Anadolu'da Türk ulusal hareketinin etki alanının genişlediğini, hareketin önderleriyle İstanbul Hükûmeti arasında ayrılıklar bulunduğunu ve doğu illerinin Mustafa Kemal'in çalışmalarıyla birlikte İstanbul Hükûmeti'ni tanımamaya başladıklarını bildirmiştir. Sivas Kongresi ile ilgili olarak ise İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck, Lord Curzon'a çektiği şifreli telgrafta, Anadolu ve Rumeli'nin İstanbul Hükûmeti ile ilişkileri kestiğini iletmiştir.⁵⁴

The Times gazetesinde yayınlanan "İsyankâr Bir Lider/Mustafa Kemal'in Tehdidi" başlıklı yazıda, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki ulusal hareketin İzmir'deki Yunan işgalini sonlandırmak amacıyla silahlandığı ve İstanbul Hükûmeti'ne karşı

⁵³ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s. 236-238; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I, s. 221-284; Celâl Bayar, *Ben de Yazdım/Millî Mücadeleye Gidiş*, VII, s. 71-76; Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986, s. 103-115; Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 34; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, s. 122-157; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, II, s. 96.

⁵⁴ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, I, s. 95-108; Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 34-35.

düşmanca bir tavır takındığı öne sürülmüştür.⁵⁵ Aynı gazetenin bir başka nüshasında yayınlanan “*Genç Türkler Yeniden İktidarda/Yeni Kabinenin Gerçek Yöneticileri*” başlıklı haberde ise Türk basınında Damat Ferit Paşa Hükûmeti’nin düşüşünün; “*kahraman Mustafa Kemal Paşa’nın bir zaferi*” olduğunun yazıldığı belirtilmiş ve İttihat ve Terakki’nin tekrar güç kazanarak yeni kabinenin gerçek yöneticileri konumuna geldiği iddiası ortaya atılmıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’da her geçen gün daha da güçlendiği ve merkezî hükûmetteki bu değişikliğin, Türklerin İtilâf Devletleri’ne yönelik yaklaşımında bir değişikliğe sebep olabileceği de ifade edilmiştir.⁵⁶

“*Türklerin İngiliz Düşmanlığı/Mustafa Kemal’in Suçlamaları*” başlıklı haberde ise Mustafa Kemal Paşa’nın İngiltere’yi, Türkiye’nin bölünmesi ve ortadan kaldırılması için çalışmakla suçladığı iddia edilmiş⁵⁷, yaklaşık bir ay sonra yayınlanan “*Mustafa Kemal’in Meydan Okuması*” başlıklı haberde de Mustafa Kemal Paşa’nın, İngilizlerin bu girişimlerinin devam etmesi durumunda silahlı direnişe başvurmaktan çekinmeyeceklerini ilân ederek İngiltere’ye açıkça meydan okuduğu belirtilmiştir.⁵⁸

1919’un sonlarında yapılan seçimlerde, çoğunlukla Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin desteklediği adaylar mebus seçilmişlerdi. Meclis çalışmalarına başlamadan önce Mustafa Kemal Paşa ile bir toplantı yapan vekiller, esasları Erzurum ve Sivas Kongrelerinde belirlenmiş olan ve bağımsız bir Türk Devleti’nin kurulmasını öngören Misâk-ı Millî ilkelerini kabul etmişlerdir. Bu seçimlerde Erzurum mebusu seçilen Mustafa Kemal Paşa’nın, İstanbul’a gitmesi durumunda İngilizler tarafından tutuklanma ihtimali çok yüksek olduğundan katılmadığı VI. Dönem Osmanlı Meclis-i Mebusan, çalışmalarını ancak üç ay kadar sürdürebilmiştir. 28 Ocak 1920’de yapılan gizli oturumda, Misâk-ı Millî’yi kabul eden Meclis-i Mebusan’ın, İstanbul’un 16 Mart 1920’de işgal edilmesi sonrası İngilizlerin baskısıyla kapatılması, üyeleri Erzurum ve Sivas Kongrelerinde belirlenmiş olan Heyet-i Temsiliye’nin milletin tek temsilcisi haline gelmesini sağlamıştır. Meclis-i Mebusan’ın kapatılması sonrası pek çok mebus İngilizler

⁵⁵ “A Rebellious Chief/Mustapha Kemal’s Threat”, *The Times*, 2 Ekim 1919, S. 42220, s. 7.

⁵⁶ “Young Turks Again in Power/Real Directors of New Cabinet”, *The Times*, 13 Ekim 1919, S. 42229, s. 11.

⁵⁷ “Turkish Hostility to Britain/Mustapha Kemal’s Accusations”, *The Times*, 25 Ekim 1919, S. 42240, s. 11.

⁵⁸ “Mustapha Kemal’s Defiance/Talk of Armed Resistance”, *The Times*, 18 Kasım 1919, S. 42260, s. 11.

tarafından tutuklanacak, geriye kalanların büyük çoğunluğu ise daha sonra Ankara’da kurulacak olan Büyük Millet Meclisi’nde çalışmalarını sürdürecektlerdi.⁵⁹

Mustafa Kemal Paşa, devletin merkezinin İtilâf Devletleri tarafından işgal edilmesi üzerine 19 Mart 1920’de valiliklere ve kolordu kumandanlıklarına gönderdiği genelgede, seçimlerin yenilenmesi ve Ankara’da olağanüstü yetkilere sahip yeni bir meclisin kurulması gerektiğini bildirmiştir. Tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra 23 Nisan 1920’de Hacı Bayram Veli Camisi’nde kılınan Cuma namazını müteakip, Ankara’da Büyük Millet Meclisi açılmıştır. 24 Nisan 1920’de Mustafa Kemal Paşa, Meclis Başkanlığı’na seçilmiş, daha sonra Meclis Hükûmeti oluşturulmuş ve atılan bu adımlarla beraber, Amasya Genelgesi ile Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarında vurgulanan “*Kûva-yı Milliye’yi âmil, İrade-i Milliye’yi hâkim kılma*” esası, BMM Hükûmeti’nin de en önemli amaçlarından biri olmuştur. BMM’nin açılması sayesinde bir aileye, zümreye veya kişiye ait olmayan ve sadece millet iradesine dayanan bir yönetim sistemi kurularak Millî Mücadele’nin tek merkezden yönetilmesi sağlanmıştır.⁶⁰

Anadolu’da bunlar yaşanırken İtilâf Devletleri temsilcileri Osmanlı Devleti topraklarının nasıl paylaşılacağını görüşmek üzere İtalya’da toplanan San Remo Konferansı’nda, Sevr Antlaşması’na son şeklini vermek için bir araya gelmişlerdi. 26 Nisan 1920’de çalışmalarını tamamlayan San Remo Konferansı’nda alınan kararlar, Türk topraklarının nerdeyse tamamının paylaşılması anlamına gelmekte ve Türk Milleti’nin varlığını ciddi biçimde tehdit etmekteydi. Konferans kararlarına göre Doğu Anadolu’da bir Ermeni Devleti kurulacak, Adana ve çevresi Fransızlara, İzmir ve Trakya’daki

⁵⁹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 348; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 330; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s. 504-505; Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni/Siyasi Hatıralarım*, II, s. 20-22; *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, s. 214-219; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, II, s. 377-381; “Constantinople Fighting/Two British Soldiers Killed/Severer Terms if Massacres Continue”, *The Times*, 18 Mart 1920, S. 42361, s. 16.

⁶⁰ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 418-420; İsmet İnönü, *Hatıralar*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2018, s. 183-184; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, s. 410-412; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları), 1986, s. 586-591; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, I, s. 338; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, II, s. 249-260; Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, I, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993, s. 143-146; Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Vahdettin, Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, s. 97-98; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, III, s. 209-214; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, II, Ankara, Öğretmen Yayınları, 1986, s. 1-3; Selâhattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, III, Ankara, Millî Eğitim Basımevi, 1978, s. 93-95.

toprakların Çatalca'ya kadar olan kısmı Yunanistan'a, Antalya ve Aydın İtalya'ya bırakılacak, Filistin ve Irak'ta İngiliz, Suriye'de ise Fransız mandası oluşturulacaktı.⁶¹

San Remo Konferansı'nı takip eden günlerde, alınan kararların detayları da basında yer almaya başlamıştı. *The Times* gazetesindeki “*Türkiye'nin Paylaşılması*” başlıklı haberde, 12 Mayıs 1920'de Paris'te Osmanlı Heyeti'ne tebliğ edilmesi planlanan barış antlaşmasında Yunanların geniş kazanımlar elde edeceği ve Boğazların da İtilâf Devletleri kontrolüne geçeceği öne sürülmüştür. Türkiye'nin Avrupa'daki varlıklarına (topraklarına) Yunanistan'ın sahip olacağının iddia edildiği haberde, Boğazların kontrolünün İtilâf Devletleri'ne geçmesi ile birlikte her iki boğazın da hem savaş hem de ticaret gemilerinin geçişine açık olacağı bilgisi paylaşılmıştır.⁶²

Aynı gazetenin “*(Mustafa) Kemal'in Direniş Çağrısı*” başlıklı haberinde ise İtilâf Devletleri tarafından Osmanlı Devleti'ne imzalatılması planlanan antlaşmanın şartlarını bir “ölüm fermanı” olarak nitelendiren Mustafa Kemal Paşa tarafından bütün vatanseverlere Anadolu'nun müdafaası için bir çağrı yapıldığı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, Türk basınında, Yunanistan'ın Trakya'yı işgal etmesi halinde İstanbul'dan geriye bir şey kalmayacağının savunulduğu, hükûmetin antlaşmayı imzalamak yerine istifa etmeyi seçmesi durumunda ise bu şartların Türkiye'deki milliyetçi hareketin önderlerine kabul ettirilmesinin imkânsız olduğu ifade edilmiştir.⁶³

Bu süreçte Türk Milleti, işgal altındaki topraklarda direnişini sürdürmekte ve İtilâf Devletleri'ne ağır kayıplar verdirmekteydi. Konuyla ilgili olarak *The Times* gazetesinde yayınlanan “*Fransız Taburu Teslim Oldu/Komisyon Yakın Doğu'ya Gidiyor*” başlıklı haberde Fransa'nın, Türklere önerilen antlaşmanın yarattığı “*çirkin sonuçlardan biriyle*” karşılaştığından ve Adana-Pozantı'da sıkıştırılan bir taburlarının teslim olmak zorunda kaldığından bahsedilmiştir. Bunun yanında, Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın antlaşmayı imzalamak için bir miktar süre istediği ve antlaşmada bulunan şartların yarattığı

⁶¹ Paul Helmreich, *Sevr Entrikaları*, İstanbul, Sabah Kitapları, 1996, s. 219-230; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, III*, s. 145-147; Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Vahdettin, Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, s. 99-101; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, I*, s. 300; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, II*, s. 434; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, II*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992, s. 187-188; Ömer Osman Umar-Melek Yenisu, “Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı'nda Ortadoğu'yu Şekillendirme Çabaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları), XXXVI/101, Ankara, 2020, s. 52-60.

⁶² “Partition of Turkey/Large Greek Gains”, *The Times*, 11 Mayıs 1920, S. 42407, s. 16.

⁶³ “Kemal's Call to Resistance”, *The Times*, 21 Mayıs 1920, S. 42416, s. 16.

huzursuzluğun İtilâf Devletleri'nin zararına olduğu belirtilmiştir. Fransız *The Temps* gazetesinde yayınlanan bir haberde bulunan “*Küçük Asya’da işler böyle giderse, çok geniş çaplı bir savaşın eşiğindeyiz demektir*” şeklindeki dikkat çekici ifadeler ve yine Fransız basınından *The Journal*’ın sorduğu, “*Yürürlüğe girmeyecek bir antlaşmanın; otoritesi kalmamış bir Sadrazamın temsil ettiği, ortadan kalkması ihtimal dâhilinde olan bir hükûmetle yapılmasının ne anlamı var?*” şeklindeki soruya da yine *The Times*’ın *sütunlarında* yer verilmiştir. Bir başka haberde ise mevcut şartlarda Türklere önerilen antlaşmanın uygulanabilir olmadığından ve Türkiye’deki sorunun diplomatik olmaktan ziyade, askerî olduğundan bahsedilmiştir.⁶⁴

“*Yeniden Savaş/Türkler, İngilizlere Saldırdı*” başlığını taşıyan bir başka *The Times* gazetesi haberinde ise İzmit’te İngiliz kuvvetleri ile Mustafa Kemal Paşa’ya bağlı Türk Millî kuvvetleri arasında çatışmaların başladığı aktarılmış ve şu durumda Damat Ferit Paşa’nın antlaşmayı imzalayıp imzalamamasının pek fazla bir öneminin kalmadığı öne sürülmüştür. Ayrıca Türk Millî kuvvetlerinin Kilikya’da Fransızlara saldırarak politik rakiplerini birer birer ortadan kaldırdıklarını ifadeyle, İngilizlerin bu aşamada Türklere bir anlaşma imzalatmasının tek yolunun askerî güç kullanmak olduğu iddia edilmiştir. Buna ek olarak, milliyetçi liderlerin herhangi bir anlaşmayı kabul etmeleri için de söz konusu anlaşmada ciddi değişikliklerin yapılması gerektiği belirtilmiştir.⁶⁵

Büyük Millet Meclisi’nde mebusların yapmış olduğu konuşmalara değinen “*Kemalistlerin İngilizlere Öfkesi*” başlıklı haberde de İngilizlerin, Türklerin ölümcül düşmanı olduğunun Ankara’da sıklıkla vurgulandığından ve Türklerin İngiltere’ye karşı çok öfkeli olduklarından bahsedilmiş⁶⁶; bir başka haberde ise Osmanlı Devleti’nin Trakya ve İzmir’den vazgeçmek istemediği, fakat Boğazlarda uluslararası kontrolün sağlanması ile doğu ve güneyde kurulacak yeni devletlerin tanınması hususlarını kabul edebilecekleri iddiaları öne sürülmüştür.⁶⁷

⁶⁴ “French Battalion Surrenders/Comission Going to Near East/Revision of Turkish Terms Favoured”, “Nationalists Active”, *The Times*, 17 Haziran 1920, S. 42439, s. 12.

⁶⁵ “Again at War/British Attacked by Turks/Threatening Situation”, “30 British Casualties/A Treacherous Attack”, *The Times*, 18 Haziran 1920, S. 42440, s. 16.

⁶⁶ “Kemalists’ Anger with England/Our Deadly Enemy”, *The Times*, 24 Haziran 1920, S. 42445, s. 16.

⁶⁷ “Turks’ Reply to Peace Terms/Refusal to Cede Thrace and Smyrna”, *The Times*, 26 Haziran 1920, S. 42447, s. 16.

Bu süreçte Türklere önerilen antlaşmanın zorla kabul ettirilmesi için baskı yapmak amacıyla Anadolu'ya yeni savaş gemileri gönderen İngilizler, Yunan Ordusu'nu da Anadolu'da ilerlemesi hususunda teşvik etmekteydi. *The Times*'ta konuyla ilgili yayınlanan bir haberde; Mudanya'nın işgal edildiği, bölgedeki İngiliz kuvvetlerinin sayısının arttırıldığı ve Türklerin antlaşmayı imzalaması için "güçlü ve saldırgan" operasyonlarda bulunmaya yönelik hazırlıkların yapıldığı belirtilmiştir.⁶⁸ Bir başka haberde ise Yunanların Çanakkale'yi işgal ederek 2.000 Türk'ü öldürdüğü, Mustafa Kemal Paşa'nın işgallere karşı mukavemet etme çağrısında bulunduğu ve kendisine bir ordu kurduğu bilgisi verilmiştir.⁶⁹

İngilizlerin, Türklere zorla bir antlaşma imzalatmak istediklerine dair niyetlerinin ortaya çıkması ve Yunan Ordusu'nu Marmara ve Ege'de ilerlemeye teşvik ederek İstanbul Hükûmeti'ni çaresiz bırakma çabaları sonuç vermiş, 22 Temmuz 1920'de Yıldız Sarayı'nda Sultan Vahdettin'in başkanlığında toplanan II. Saltanat Şûrası'nda yapılan durum değerlendirmesi sonrası, Osmanlı Devleti'nin ve saltanatın tamamen yok olmasındansa küçük sınırlar içinde de olsa varlığını devam ettirebilmesi için İtilâf Devletleri'nin önermiş olduğu şartların kabul edilmesine karar verilmiştir.⁷⁰

Bu gelişmenin ertesi günü yayınlanan *The Times* gazetesindeki "*Türkler İmzalayacak/Gücün Karşısında Teslimiyet/Hızlı Yunan İlerleyişi*" başlıklı haberde, Türk delegasyonunun antlaşmayı imzalamak için hızlı bir şekilde Paris'e hareket edeceği, Yunan Ordusu'nun Trakya'da hızlı bir şekilde ilerlediği ve Çorlu'yu ele geçirdiği aktarılmıştır. Dahası, Yunan Ordusu'nun orta vadedeki hedefinin Lüleburgaz'ı ele geçirmek olduğu ve karaya çıkan birliklerden daha kuvvetli bir başka kuvvetin de Meriç'i geçmeye hazırlandığı belirtilmiştir.⁷¹

İstanbul Hükûmeti'ni temsilen; Maarif Nâzırı Bağdatlı Mehmed Hâdî Paşa, Bern Sefiri Reşat Halis Bey ve Şûra-yı Devlet Reisi Rıza Tevfik Bey (Bölükbaşı), çok ağır

⁶⁸ "Turkish Ports Seized/British Naval Force Landed", *The Times*, 29 Haziran 1920, S. 42449, s. 16.

⁶⁹ "Greeks Landed at Dardanelles/Kemal's Call to Arms/2000 Turkish Dead", *The Times*, 30 Haziran 1920, S. 42450, s. 17.

⁷⁰ Paul Helmreich, *Sevr Entrikaları*, s. 240; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, III*, Ankara, Öğretmen Yayınları, 1995, s. 137; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, III*, s. 155-172; Kemal Yakut, "Mütareke Döneminde Yapılan Saltanat Şûraları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları), XXI/61, Ankara, 2005, s. 103-113.

⁷¹ "Turkey to Sign/A Surrender to Force/Swift Greek Advance", *The Times*, 23 Temmuz 1920, S. 42470, s. 13.

şartlar içeren Sevr Muâhedesini 10 Ağustos 1920’de Fransa’nın başkenti Paris’in banliyösü olan Sevr’de imzalamıştır. Muâhedeye imza koyan devletler; Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Hicaz Krallığı, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Çekoslovakya ve Osmanlı Devleti’dir. ABD Osmanlı Devleti ile savaşmadığı için, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti de henüz Cemiyet-i Akvam üyesi olmadığı için muâhedenâmeyi imzalamamışlardır. Sevr Muâhedenâmesi’ne göre; Türklere Anadolu’da çok küçük bir bölge bırakılması, Rumeli ve Boğazların İtilâf Devletleri tarafından işgal edilmesi, Boğazların gemi trafiğine açık olması ve karma bir komisyon tarafından yönetilmesi ile Doğu Anadolu’da Kürdistan ve Ermenistan Devletleri’nin kurulması kararlaştırılmıştı. Bu devletlerin sınırlarını ABD çizecek ve Ermenistan Devleti yirmi yıl boyunca ABD mandası altında bulunacaktı. Arabistan, Osmanlı Devleti’nden ayrılacaktı ve Osmanlı Devleti; Arap ülkeleri, Kıbrıs ve Ege Adaları üzerinde hiçbir hak iddia edemeyecekti. Ayrıca adlî ve malî kapitülasyonlar da yürürlükte kalacaktı. Bununla beraber, devletin askerî ve maddî işleri İtilâf Devletleri tarafından kontrol altında tutulacaktı. Osmanlı Devleti sadece iç asayişini temin için kullanmak üzere 50.000 kişilik askerî güç bulundurabilecek ve bunun dışında Osmanlı Devleti’ne ait bir silahlı kuvvet olmayacaktı. Bunlara ek olarak, Osmanlı Devleti savaş tazminatı ödeyecek, İzmir’in yönetimi de Yunanistan’a bırakılacaktı. Dahası, savaş süresince idarî kademelerde bulunmuş Türk vatandaşları da savaş suçlusu olarak yargılanacaktı. Buna karşın, Anadolu’da yükselen Türk Millî Mücadelesi, Sevr Muâhedesini kesin olarak reddetmekteydi. Mustafa Kemal Paşa ve Türk Milleti, işgallere karşı tam bağımsızlık için sonuna kadar mücadele etmeye kararlıydı.⁷²

Bu süreçte askerî alanda da oldukça hareketli günler yaşanmaktaydı. Gönüllü Çerkez ve Abaza birliklerinden oluşan ve Kûva-yı Milliye’nin bir kolu olan Kûva-yı Seyyare birliklerini idare eden Çerkez Ethem’in, Cephe Kumandanı İsmet Paşa’nın emirlerine itaat etmediği ve tehlikeden uzak durarak muharebede pasif kaldığı rapor

⁷² Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I*, s. 525-691; Paul Helmreich, *Sevr Entrikaları*, s. 241-250; İbrahim Sadi Öztürk, *Sevr Antlaşması/Tam Metin*, Ankara, Fark Yayınları, 2007, s. 25-264; Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, s. 100; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, III*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s.165-166; Selâhattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, III*, s. 173-175.

edilmekteydi. Çerkez Ethem kuvvetleri, Millî Mücadele için pek çok hizmette bulunmuş ve düzenli ordu kurulana dek birçok isyanın bastırılmasında önemli görevler üstlenmişse de zamanla düzenli ordu disiplinine uymamaları ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı cephe almak isteyenlerle iş birliği yaparak isyan etmeleriyle birlikte, Millî hareketin selâmeti açısından ciddi bir sorun haline dönüşmüşlerdir.⁷³

Çerkez Ethem'in isyan etmesinden yararlanan Yunan birlikleri, 6 Ocak 1921'de Bursa ve Uşak tarafından Eskişehir ve Afyon istikametlerine doğru harekete geçmiş, 9 Ocak 1921'de İnönü mevzilerinin önlerine gelmişlerdir. 10 Ocak 1921 sabah saatlerinde Yunan ileri yürüyüşü ile başlayan I. İnönü Muharebesi, Yunan kuvvetlerinin ertesi gün Bursa istikametine doğru geri çekilmesiyle neticelenmiş ve Türk Millî kuvvetleri, Yunan Ordusu'na karşı ilk zaferini elde etmiştir.⁷⁴

İsmet Paşa'ya bağlı birlikler, İnönü'de Yunan Ordusu ile çarpışırken İzzettin Paşa'ya (Çalışlar) bağlı birlikler ise Kütahya'da Çerkez Ethem kuvvetleri ile çatışmışlardır. Üç gün süren muharebe sonrasında Çerkez Ethem'e bağlı kuvvetler dağıtılmış, Ethem ve kardeşleri Reşit ile Tevfik ve bir dönem Teşkilât-ı Mahsusa bünyesinde hizmetler vermiş olan Kuşçubaşı Eşref (Eşref Sencer Kuşçubaşı), Yunan Ordusu'na sığınmak zorunda kalmışlardır. Böylece, Millî Mücadele'nin başlarında hizmetlerinden yararlanan Çerkez Ethem, kuvvetleri ile birlikte tasfiye edilmiştir.⁷⁵

Tam da o günlerde, Sevr Muâhdesi hükümlerinde bazı değişiklikler yaparak Anadolu'da başlayan direnişi durdurmak amacıyla, İtilâf Devletleri tarafından Şubat 1921'de Londra'da bir konferans toplanmasına karar verilmiştir. Bu konferansta İstanbul Hükûmeti'ni Sadrazam Tevfik Paşa (Ahmet Tevfik Okday), İtalya aracılığıyla sonradan konferansa davet edilen TBMM Hükûmeti'ni de Bekir Sami Bey (Kunduh) temsil

⁷³ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 482, 493; İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 219; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, II, s. 423-430; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, IV, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1974, s. 5-13.

⁷⁴ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 500-523; Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İstanbul, İnsel Yayınları, 1970, s. 293; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, II, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1987, s. 487-496; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, II, s. 430-433; İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 232-233; Nuri Köstüklü, "Millî Mücadele'de Batı Cephesi, Savaşlar ve Zaferler", *Türkler*, XVI, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 168-182.

⁷⁵ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 523; İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 234-235; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, II, s. 494-496; Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, s. 284; *Hüsrev Gerde'nin Anıları*, (Hazırlayan: Sami Önal), s. 207; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, II, s. 422-430; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, III, s. 377; Ahmet Efe, *Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref*, İstanbul, Bengi Yayınları, 2007, s. 94-170.

etmiştir. Böylece Ankara Hükûmeti, İtilâf Devletleri tarafından ilk kez resmî olarak tanınmış, ancak 21 Şubat 1921'den 12 Mart 1921'e kadar süren bu konferanstan verimli bir netice alınamamıştır. İngiliz Lloyd George Hükûmeti, Londra Konferansı'nın sonuç vermemesinin ardından, dönemin Yunan Hükûmeti'ni Anadolu'da Türklere karşı yeni bir askerî harekâta girişilmesi hususunda teşvik etmiştir.⁷⁶

Bu gelişmeler üzerine Yunan Ordusu'nun Bursa'daki kuvvetleri, 23 Mart'tan itibaren Türk Ordusu ile çarpışarak 26 Mart'ta Dumlupınar'a kadar gelmiş ve 27 Mart'ta Afyon'u ele geçirmiş, Yunan Ordusu'nun bir kolu da 28 Mart 1921'de Eskişehir'e doğru ilerlemeye başlamıştır. Bu ilerleyiş *The Times* gazetesinde de yer verilmiş, Yunan Ordusu'nun Bursa üzerinden başlattığı taarruz neticesinde, Nureddin Paşa'nın (Nureddin İbrahim Konyar) Uşak'taki konumunu koruyamayarak geri çekildiği ve 500'den fazla Türk askerinin esir düştüğü öne sürülmüştür. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun idaresini almak üzere Eskişehir'e gidebileceği ve Yunan Ordusu'nun Söğüt'e kadar ilerlediği de iddia edilmiştir.⁷⁷

Oysa *The Times*'in iddia ettiğinin aksine Yunan Ordusu, 30 ve 31 Mart 1921 tarihlerinde gerçekleştirdiği saldırılarda muvaffak olamamış ve geri püskürtülmüştü. Yunan birlikleri, Türk Ordusu'nun üstün mücadelesi neticesinde II. İnönü Muharebesi'nden de yenilgiyle ayrılmış ve 1 Nisan 1921'de büyük zayıyla Bursa yönüne doğru geri çekilmeye başlamışlardı. Zaferden sonra bu cephedeki Türk birliklerinin çoğu güneye kaydırılmış ve Afyon'daki Yunan kuvvetlerine karşı taarruza geçirilmiştir. Bu harekât sonrasında Yunan Ordusu, Afyon'u boşaltarak Uşak'a doğru geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁷⁸

İsmet Paşa, II. İnönü Muharebesi'nin zaferle neticelenmesinin ardından, 1 Nisan 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta; “*Düşman, binlerce maktûlleriyle (ölülerıyla) doldurduğu muharebe meydanını, muzaffer silahlarımıza terk etmiştir*” ifadelerini kullanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ise İsmet Paşa'ya Ankara'dan gönderdiği

⁷⁶ Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Vahdettin, Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, s. 124; Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon, III*, Londra, Ernest Benn Limited, 1928, s. 277.

⁷⁷ “Greek Offensive/Outmanoeuvring the Turks”, *The Times*, 28 Mart 1921, S.42679, s. 7.

⁷⁸ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 238; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli, II*, s. 590-594; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, II*, s. 437-438; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, IV*, s. 78-81; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, III*, s. 473.

cevabında; “Siz orada sadece düşmanı değil, milletin mâkûs talihini de yendiniz” şeklindeki sözleri ile kendisini tebrik etmiştir.⁷⁹

10 Temmuz 1921’de ise General Anastasios Papoulas’ın Başkumandan olarak idare ettiği Yunan Ordusu, Türk mevzilerine doğru yeniden genel taarruza geçmiş ve bu taarruzdan sonra geçen on beş gün içerisinde Kütahya-Eskişehir Muharebeleri olarak bilinen bir dizi muharebe sonrasında Türk Ordusu, 25 Temmuz 1921’de Mustafa Kemal Paşa’nın emriyle Sakarya Irmağı’nın doğusuna çekilmiştir. 27 Temmuz tarihli *The Times*’taki bir haberde, Türk Ordusu’nun Eskişehir ile Kütahya’yı boşalttığı ve Ankara’nın doğusuna çekilmeye hazırlandığı iddia edilmiştir.⁸⁰

Bu süreçte TBMM’deki uzun tartışmaların ardından, kararların hızlı bir şekilde alınabilmesi için 5 Ağustos 1921’de Mustafa Kemal Paşa’ya üç ay süreyle başkumandanlık yetkisi verilmiştir. Bu kararı tâkiben 7-8 Ağustos 1921’de, Mustafa Kemal Paşa, “Tekâlif-i Milliye Emirleri” adlı bir genel tebliğ yayınlayarak Türk Milleti’nin büyük fedakârlıklarıyla; ordunun insan, yiyecek ve teçhizat ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamayı başarmıştır. Yunan Ordusu 23 Ağustos 1921’de Türk cephesine taarruz başlatmış ve Türk Ordusu’nun sol kanadı, yaklaşık yüz kilometrelik bir cephede gelişen Sakarya Meydan Muharebesi’nin ilk günlerinde Ankara’nın elli kilometre yakınına kadar çekilmek zorunda kalmıştır. İşte tam bu noktada Mustafa Kemal Paşa, savunma hattının kırılması durumunda ordunun büyüklüğüne göre çok gerilere çekilmek gerektiğine dair askerî ezberi bozmuş ve tarihe geçecek olan şu sözü söylemiştir: “*Hatt-ı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz.*”⁸¹

The Times gazetesindeki “Ankara İçin Zorlu Dövüş/Yunanlar İlerliyor” başlıklı haberde, Türk Ordusu’nun Yunan kuvvetleri karşısında Sakarya’nın doğusuna doğru geri

⁷⁹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 552-554; İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 241; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, II, s. 439; Selâhattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, IV, s. 82-83; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, III, s. 474.

⁸⁰ “Greek Campaign/Fresh Successes Claimed”, *The Times*, 27 Temmuz 1921, S. 42783, s. 9.

⁸¹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 577-585; Kâzım Özalp-Teoman Özalp, *Atatürk’ten Anılar*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994, s. 15; Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk’ü Özleyiş*, I, İstanbul, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998, s. 65; *Hüsrev Gerede’nin Anıları*, (Hazırlayan: Sami Önal), s. 221-222; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, II, s. 450; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, IV, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1996, s. 1-10; Selâhattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, IV, s. 116; Lord Kinross, *Atatürk/Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, İstanbul, Altın Kitaplar, 1994, s. 385.

çekilmek zorunda kaldığı ve iki taraftan da ciddi sayıda zayıtın olduğu belirtilmiştir. (İzmir’de bulunan) Yunan askerî otoritelerinden edinilen bilgilere göre; Mustafa Kemal Paşa’nın komuta ettiği kuvvetlerin görkemli bir direniş ortaya koyduğu ve muazzam bir yiğitlik ve cesaretle savaştıkları, buna rağmen Yunan Ordusu’nun ilerleyişinin sürdüğü bilgisi aktarılmıştır.⁸²

Türk Ordusu, Sakarya Meydan Muharebesi sırasında bulunduğu mevzide sonuna kadar dayanma gayreti göstererek ve asla geri çekilmeyi düşünmeyerek uyguladığı dirençli savunma stratejisi sonrası, 10 Eylül’de Sakarya Nehri’nin doğusundan karşı taarruza geçerek Yunan Ordusu’nu geri çekilmeye zorlamıştır. Fahrettin Paşa (Altay) komutasındaki Türk Süvari Kolordusu’na, düşman gerilerine hareket ederek Mangal Dağı’nı ele geçirme emri verilmiş ve bunda da muvaffak olunmuş, aynı gün stratejik öneme sahip olan Çal Dağı da ele geçirilmiştir. Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, 12 Eylül 1921’de Ankara’ya çektiği telgrafla zaferin haberini vermiştir. Çok zorlu mücadeleler sonunda, yaklaşık 20.000 kayıp veren Yunan Ordusu geri çekilmek zorunda kalmış ve böylece 13 Eylül 1921 günü Sakarya Irmağı’nın doğusunda Yunan askeri kalmamıştır. Yirmi iki gün ve yirmi iki gece aralıksız olarak süren Sakarya Meydan Muharebesi Türk tarihinin en büyük kahramanlık destanlarından birinin yazıldığı eşsiz bir örnek olarak tarihe geçmiştir.⁸³

Sakarya Meydan Muharebesi’ndeki Türk zaferine, *The Times* gazetesinde geniş bir şekilde yer verilmiştir. “*Ankara (Sakarya) Muharebesi Sona Erdi/Yunanlar Geri Çekiliyor*” başlıklı haberde, Yunanların 18.000, Türklerin ise 12.000 kayıp verdiği belirtilmiş ve General Papoulas’ın resmî açıklamasına yer verilmiştir. Bu açıklamaya göre, Türklerin bulundukları mevzilerin her karışını büyük bir dirayetle savunduğu ve pek çok bölgenin defalarca el değiştirdiği muharebe boyunca askerlerin görülmemiş bir kahramanlık ve dirençle mücadele ettikleri belirtilmiştir. Açıklamanın devamında Papoulas’ın, Mustafa Kemal Paşa’nın savaş taktiklerinin ve Türk askerlerinin cesaretinin

⁸² “Fierce Fight for Angora/Greeks Advancing”, *The Times*, 5 Eylül 1921, S. 42817, s. 7.

⁸³ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 585-587; İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 249; Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, s. 307; Kâzım Özalp-Teoman Özalp, *Atatürk’ten Anılar*, s. 16; s. Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları), 1988, s. 241-260; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli, II*, s. 647-668; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, II*, s. 452; Selâhattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, IV*, s. 111-118; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, IV*, s. 41-50.

hakkını vermek gerektiğine dair sözleri de yer almıştır.⁸⁴ Sakarya Zaferi bütün yurttan sevinçle karşılanmış ve Türk Milleti için büyük bir moral ve umut olmuştur. Bu zafer sonrasında Mustafa Kemal Paşa'ya, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından "Mareşal" rütbesi ile "Gazi" unvanı verilmiştir.⁸⁵

Sakarya Meydan Muharebesi'nin Türk zaferi ile neticelenmesi sonrası 13 Ekim 1921'de Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir'in baş delege olarak temsil ettiği BMM Hükûmeti arasında imzalanan Kars Antlaşması ile Türkiye'nin doğu sınırları belirlenmiştir. Bu antlaşmayı tâkiben, 20 Ekim 1921'de Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması ile de Türkiye'nin güney sınırları büyük ölçüde belirlenmiş ve böylece diplomatik alanda da ilk önemli zaferler kazanılmıştır. Fransa adına Franklin Boullion ve Ankara Hükûmeti adına Yusuf Kemal Bey'in imzaladığı Ankara Antlaşması ile orduların en geç iki ay içerisinde yeni belirlenen sınırlara çekilmesi kararlaştırılarak İtilâf Devletleri arasındaki ilk kırılma sağlanmış, ancak Fransızlar, Antep'te 25 Aralık 1921'e, Adana'da ise 5 Ocak 1922'ye kadar işgalci konumlarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca Misâk-ı Millî sınırları içerisinde bulunan İskenderun'un Türk topraklarına katılması da sonraki bir tarihe kalmıştır.⁸⁶

Sakarya Zaferi'nden sonraki süreçte büyük bir taarruz harekâtı planlayan Mustafa Kemal Paşa, bu planından Batı Cephesi Kumandanı Miriliva İsmet Paşa'ya, Erkan-ı Harbiye Reisi Birinci Ferik Fevzi Paşa'ya ve Millî Müdafaa Vekili Miriliva Kâzım Paşa'ya (Özalp) bahsetmiş ve orduyu taarruz için hazırlamaya başlamıştır. Taarruz planı, Yunan Ordusu'nun önemli kuvvetlerinin bulunduğu Afyonkarahisar'daki sağ kanadına hücum ederek bu ordunun İzmir'le bağlantısını kesmeye ve dağılan Yunan kuvvetlerini toptan veya parça parça imha etmeye dayanmaktaydı. Büyük Taarruz, 26 Ağustos 1922 sabahı saat 04.30'da Türk Ordusu'nun yoğun topçu atışıyla başlamıştır.⁸⁷

⁸⁴ "Ankara Battle Ended/Greeks Withdraw", *The Times*, 13 Eylül 1921, S. 42824, s. 10.

⁸⁵ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 587; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, IV, s. 119-120; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, II, s. 672.

⁸⁶ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 588-591; İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 268; *Hüsrev Gerede'nin Anıları*, (Hazırlayan: Sami Önal), s. 223; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, II, s. 685-692; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, IV, s. 101-110; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, IV, s. 52-67; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1989, s. 202-210; Halil İnalcık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, s. 47; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995, s. 552; İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, s. 219-220; Andrew Mango, *Atatürk*, İstanbul, Sabah Kitapları, 1999, s. 317; Lord Kinross, *Atatürk/Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, s. 395-408.

⁸⁷ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 632-635; İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 270-274; Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, s. 329; Kâzım Özalp-Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, s. 18; Salih Bozok, *Yaveri*

Fahrettin Paşa'ya bağlı Süvari Kolordusu, Ahır Dağı'nı gece aşmak suretiyle Sincanlı Ovası'na inmiş ve Yunan Ordusu'na cephe arkasından saldırarak işgalci Yunan Ordusu'nun ciddi zayıat vermesine neden olmuştur. 26 Ağustos günü sabah saatlerinde Tınaztepe ve Kaleciksisvrisi, 27 Ağustos'ta ise Yunan Ordusu'nun Karahisar'ın güneyinde ve doğusunda bulunan müstahkem hatları Türk Ordusu tarafından düşürülerek akşam saatlerinde Çiğiltepe ile Afyon ele geçirilmiş ve Yunan kuvvetlerinin büyük bölümü Aslıhanlar yöresinde kuşatılmıştır. 28 Ağustos'ta cephenin yarıldığı haberini alan Fahrettin Paşa kumandasındaki Süvari Kolordusu, çevirme harekâtını genişletmiştir. 29 Ağustos'ta Yunan kuvvetleri tam bir çember içine alınarak parça parça imha edilmeye başlanmış ve 30 Ağustos'ta yapılan Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nde, Yunan Ordusu'nun ana kuvvetleri büyük oranda yok edilmiş veya esir alınmıştır. Türk Ordusu 31 Ağustos 1922 günü, geri çekilmekte olan Yunan kuvvetlerini önüne katarak İzmir'e doğru yol alırken diğer birlikler de Yunan Ordusu'nun Eskişehir'de kalan kuvvetlerini yok etmek üzere ilerlemiştir. Yunan birlikleri kaçarken pek çok Türk köyünde yangınlar çıkarmışlar ve geride bıraktıkları mühimmatın Türk Ordusu'nun eline geçmesini önlemek amacıyla bunları imha etmişlerdir. Özellikle İzmir'de çıkan büyük yangında pek çok can ve mal kaybı yaşanmıştır. Büyük Taarruz ve bunu tâkiben yapılan Başkumandanlık Meydan Muharebesi ile Anadolu'daki işgalci Yunan Ordusu kesin bir yenilgi almıştır. Türk Ordusu, 1 Eylül'de Uşak'a girmiş ve 2 Eylül'de Uşak yakınlarında, harekât esnasında Yunan Orduları Başkumandanı olan General Trikupis ile 2. Kolordu Kumandanı General Digenis, Türk Ordusu tarafından esir alınmıştır.⁸⁸

Türk zaferinin yankıları yavaş yavaş ülke sınırlarını aşmaya başlamış ve gelişmelere İngiliz basınında da geniş bir şekilde yer verilmişti. *The Times* gazetesinde yayınlanan “*Ateşkes Erteleniyor/Yunan Çekilmesi Sürüyor*” başlıklı haberde, İtilâf Devletleri'nin İstanbul'daki Yüksek Komiserlerinin çeşitli istişarelerde bulunduğu, fakat

Atatürk'ü Anlatıyor, İstanbul, Doğan Kitap, 2001, s. 79-80; Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk'ü Özleyiş, II*, İstanbul, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1998, s. 36; Nikolaos Trikupis, *General Trikupis'in Hatıraları*, (Çeviren: Ahmet Angın), İstanbul, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, 1967, s. 90; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli, II*, s. 718-720; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, IV*, s. 599; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, IV*, s. 151-161.

⁸⁸ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 636-637; İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 275-279; Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, s. 332; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli, II*, s. 718-723; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, IV*, s. 161-176; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, II*, s. 478-485; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, IV*, s. 599-624; Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*, s. 332-343.

şu anda bir mütareke yapmanın politik ve askerî olarak pek mümkün gözükmediği belirtilmiştir. Ayrıca durumun oldukça kasvetli olduğuna vurgu yapılırken, Fransızların Yunanları kurtarma konusunda pek istekli olmadıklarına ve Yunan Ordusu'nda çok ciddi bir moral bozukluğunun hâkim olduğuna da değinilmiştir.⁸⁹

Türk süvarilerinin 9 Eylül 1922'de İzmir'e girmesiyle, Batı Anadolu'daki Yunan işgali fiilen sona ermiş ve İstiklâl Harbi başarıya ulaşmıştır. İtilâf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcileri, Yunanistan'ın ateşkes isteğini Ankara Hükûmeti'ne iletmış ve Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey de bu talebi Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafla bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafta cevaben, Yunan Ordusu'nun Anadolu'da kesin bir yenilgi aldığını ve ateşkesin ancak Trakya için söz konusu olabileceğini bildirmiştir. Aynı telgrafta, ateşkes görüşmelerine Yunanistan'daki Türk esirlerinin on beş gün içinde iadesi ve Yunan Hükûmeti'nin işgaller nedeniyle sebep oldukları zararı karşılamayı kabul etmesi şartıyla başlanabileceğinin de bildirilmesi istenmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Türk Zaferi'ni şu sözlerle değerlendirmiştir: *"30 Ağustos'ta yaptığımız savaş sonunda düşmanın ana kuvvetlerini yok ettik ve tutsak ettik. Düşman ordusu Başkumandanlığını yapan General Trikapis de tutsaklar arasındaydı. Demek, tasarladığımız kesin sonuç beş günde alınmış oldu."*⁹⁰

The Times gazetesindeki *"Türkler İzmir'i Ele Geçirdi/Kemalistlerin Büyük İddiası"* başlıklı haberde, İzmir'in "düşüşünün" İngiliz kaynaklarına resmî olarak 10 Eylül 1922'de bildirildiği, İngiliz vatandaşlarının gemilerle şehirden tahliye edildiği ve gelişmelerin Atina'da deprem etkisi yarattığı bilgisi aktarılmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın, İtilâf Devletleri temsilcilerini birbirlerine düşürmeye çalıştığı, ancak üç büyük güçle birden mücadele edemeyeceği iddia edilmiştir. Aynı sayfadaki bir başka haberde ise İtalyanların, Türkler ve Yunanları olabildiğince hızlı bir şekilde müzakere masasına oturtmak üzere Venedik'te bir konferans toplama önerisine Fransızların destek verdiğini, ancak Ankara Hükûmeti'nin Paris Temsilcisi Ferit Bey (Ahmet Ferit Tek) tarafından bildirildiğine göre Türklerin, İstanbul ile birlikte Edirne ve Trakya'yı da istedikleri öne sürülmüştür. Buna ek olarak, Ferit Bey'in şu sözlerine de yer verilmiştir: *"Kime karşı savaştığımızı biliyoruz. Eğer milletimizin karşısına İngiliz birlikleri çıkarsa, onları*

⁸⁹ "Armistice Delays/Greek Retreat Continues", *The Times*, 6 Eylül 1922, S. 43129, s. 10.

⁹⁰ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 636-638.

yerlerinden çıkarıp atmak durumunda kalacağız, fakat İngilizlerin bizi buna zorlamayacağını ve birliklerimiz oraya (Marmara Denizi'nin batı kıyısındaki Biga'yı kastediyor) ulaşmadan çekileceklerini umuyoruz.”⁹¹

Aynı gazetenin bir başka sayfasındaki “*Kemalist Zafer Tamamlandı/İzmir’e Giriş*” başlıklı haberde ise Yunan Ordusu’nun geride pek çok mühimmat ve malzeme bırakarak şehri terk ettiği bilgisi verilirken, İngilizlerin Türkler tarafından Boğazlar ve İstanbul’daki tarafsız bölge sınırlarının ihlâl edilmesi durumunda mukavemet gösterecekleri, fakat bölgeyi koruyan İngiliz birliklerine Türklerle barış yapılıp yapılmayacağına dair bir bilgilendirme yapılmamasının soru işaretlerini arttırdığı iddia edilmiştir. Ayrıca Yunan Ordusu’nun çekilirken Türk yerleşim birimlerini ateşe verdiği ve yakıp-yıktığı, bu durumun daha sonra burada yaşayan azınlıkların haklarının savunulması konusunda Avrupalı devletlere ciddi sıkıntılar yaratacağı yorumu yapılmış, Çanakkale’deki Yunan garnizonlarının yerlerini İngiliz kuvvetlerine bıraktığı ve Yunan savaş malzemelerinin Midilli ile Sakız Adalarına nakledildiği aktarılmıştır.⁹²

Bu haberden birkaç gün sonra yayınlanan “*Birlik İhtiyacı*” başlıklı bir başka haberde ise Türk zaferinin, İngiltere ve Fransa’nın 1914’ten beri karşılaştığı en büyük krize neden olduğu konusunda “uyanması gerektiği” yorumu yapılırken, İngilizler ile Fransızların bir bütün gibi hareket etmek zorunda oldukları, aksi takdirde dünya barışının tehlikeye gireceği ve Avrupa’da yeni bir savaş tehlikesinin ortaya çıkacağı iddia edilmiştir. Ayrıca Boğazların serbestliği ilkesinin, Mustafa Kemal Paşa’nın söylenenlerin aksine ihtiyatlı biri olmaması durumunda düşmanlıklara neden olacağı öne sürülmüştür.⁹³

D. Mudanya Mütarekesi

İtilâf Devletleri, Türklerin Yunan Ordusu karşısında kazanmış olduğu zafer karşısında adeta hayrete düşmüş, Türk Ordusu’nun önce Batı Trakya’ya ve oradan da Avrupa’ya yürütülmesi ihtimali nedeniyle paniklemişlerdi. Türk Ordusu çok kısa süre içerisinde İzmir’e girmiş ve Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın emriyle I. ve II. Ordu, Çanakkale üzerine yürüyüşe geçmiştir. Türk askerlerinin Boğazlara yaklaştığını

⁹¹ “Turks Seize Smyrna/Kemalists’ High Claim/Allies’ Grave Task/British Force at Constantinople”, *The Times*, 11 Eylül 1922, S. 43133, s. 10.

⁹² “Kemalist Victory Complete/The Entry into Smyrna/Rejoicing in Stamboul”, *The Times*, 11 Eylül 1922, S. 43133, s. 10.

⁹³ “The Need of Union”, *The Times*, 15 Eylül 1922, S. 43137, s. 11.

gören İtilâf kuvvetlerinin ateş açmaları durumunda yeni bir savaşın çıkma ihtimalinin bulunması nedeniyle bu, oldukça riskli bir harekât olmuştur. Bu esnada İngilizler, çıkabilecek yeni bir savaşa karşı hazırlık yaparak Çanakkale'deki kuvvetlerinin sayısını arttırmaya çalışmaktaydılar. 15 Eylül 1922'de bir toplantı yapan İngiliz kabinesi bir bildirme hazırlamış ve dönemin Kolonilerden Sorumlu Devlet Bakanı olan Winston Churchill aracılığıyla, tüm dominyonları ile Fransa ve İtalya'dan asker talep etmiş, ayrıca Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'dan da destek istemiştir.⁹⁴

The Times gazetesinde bu bildirme ile ilgili olarak yayınlanan bir haberde, kullanılan tehditkâr tonla ilgili olarak kimi İngiliz çevrelerinde bile bir “pişmanlık” olduğu ifade edilmiştir. Dahası, İtalya'nın Türklere karşı aktif bir operasyonda yer almaktan yana olmadığı ve Fransa'nın da bu hususta isteksiz olduğu belirtilmiştir.⁹⁵

İngiliz Hükûmeti, yayınlamış olduğu bu bildirgeyle ilgili olarak hiç beklemediği bir tepkiyle karşılaşmış ve destek istediği ülkelerden Yeni Zelanda dışında olumlu bir cevap alamamıştır. Fransa Başbakanı Raymond Poincaré, 18 Eylül'de İngiltere'ye verdiği yanıtta, İngiltere'nin müttefiklerine danışmadan başlattığı girişimlerden rahatsız olduklarını bildirerek, tarafsız bölgedeki askerlerini çekme kararı almış ve bu gelişme *The Times*'ta, Fransızların barışçıl bir çözüm istedikleri ifadeleriyle yer almıştır.⁹⁶

“Çanakkale Krizi” olarak bilinen bu süreç, İngiltere ile dominyonları arasındaki ilişkiler açısından bir dönüm noktası olmuştur. Kanada Başbakanı Mackenzie King, İngiltere'nin girdiği her savaşta onları destekleyemeyeceklerini ve bu tarz önemli hususlarla ilgili olarak ancak Kanada Parlamentosu'nun karar verebileceğini ifade etmiştir. Diğer dominyonları ile Yugoslavya ve Romanya'dan da destek bulamayan İngiliz Hükûmeti zor bir duruma düşmüş, İngiliz halkının da yıllardır süren savaşlardan bıkmış olması sebebiyle, Yakın Doğu'daki saldırgan politikaları başarısızlıkla sonuçlanan Lloyd George Hükûmeti'ne verilen kamuoyu desteği de giderek azalmıştır.⁹⁷

⁹⁴ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 293; İsmail Eyyüpoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2002, s. 85-86.

⁹⁵ “Warning to Turkey/Straits to be Defended/Strong British Statement/Appeal to Allies and Dominions”, *The Times*, 18 Eylül 1922, S. 43139, s. 10.

⁹⁶ “Lord Curzon's Mission/Interview Today with M. Poincare/French Attitude Explained”, *The Times*, 20 Eylül 1922, S. 43141, s. 10.

⁹⁷ İsmail Eyyüpoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, s. 86-94; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, III*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999, s. 29; Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu

İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı görevinde bulunan ve oldukça temkinli bir asker olan General Harington, İngiliz Hükûmeti'ne bütün tedbirlerin alındığını bildirmekle beraber, yeni bir savaşa mahâl vermemek adına bu meseleyi anlaşma yoluyla çözmek yönünde çaba göstermiştir. Türk askerlerine de mecbur kalınmadıkça ateş açmama emri verilmiş ve ordular, Kocaeli Yarımadası ile Çanakkale'de bulunan İngiliz keşif kollarının yakınlarından geçerek yürüyüşlerine devam etmişlerdir. İngilizler de General Harington'dan aldıkları emirler doğrultusunda mecbur kalmadıkça Türklere ateş açmama yönünde hareket ettiklerinden, iki taraf arasında bir çatışma çıkmamıştır.⁹⁸

Fransa'nın İstanbul Yüksek Komiseri General Pelle, 19 Eylül 1922'de İzmir'e giderek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve Türk askerlerinin tarafsız bölgeye girmemesi talebini iletmıştır. Mustafa Kemal Paşa ise Pelle'ye, Trakya'yı kurtarana kadar bölgedeki askerî harekâtın sürdürüleceğini bildirmiştir. İtilâf Devletleri temsilcileri, 20 Eylül 1922'de Paris'te toplanmış ve 23 Eylül 1922'ye kadar çeşitli görüşmeler yapmışlardır. 23 Eylül 1922'de yayınlanan ortak bildirge uyarınca; İngiltere, Fransa ve İtalya, Türk Ordusu'nun tarafsız bölgeye ilerlemesinin durdurulması karşılığında Meriç'in doğusu ile Edirne'yi Türkiye'ye bırakmayı kabul etmişler, ancak barış müzakereleri sona erene kadar burada asker bulundurabileceklerini belirtmişlerdi. Ayrıca bu bildirmede, Yunan birliklerinin çekileceği hattı belirlemek üzere Mudanya veya İzmit'te bir konferans toplanması öngörülmüştü. General Harington, 26 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek, Türk askerlerinin tarafsız bölgeden çekilmelerini istemiş, Mustafa Kemal Paşa da Türk süvarisinin Yunan Ordusu'nu temizlemek üzere harekâtını sürdürdüğünü ve bir tarafsız bölgeden haberinin olmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine, Türk dostu ve barış yanlısı olarak bilinen, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'ya da büyük bir hayranlık duyan Franklin Boullion, İzmir'e giderek kendisi ile bizzat görüşmüş ve bu görüşmede Poincaré tarafından yazılan bir mektubu Mustafa Kemal Paşa'ya iletmıştır. Boullion, Türk Ordusu'nun Boğazlar mıntikasına girmemesi ve Trakya üzerine yapılan harekâtın durdurulması karşılığında Doğu

Yayımları), 2014, s. 6; Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 269.

⁹⁸ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 294; Charles Harington, *Tim Harington Looks Back*, Londra, John Murray Press, 1941, s. 114; Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, s. 10-11; Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon, III*, s. 308.

Trakya'nın (Edirne de dâhil olmak üzere) TBMM Hükûmeti'ne teslim edileceği hususunda Mustafa Kemal Paşa'ya teminat vermiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 29 Eylül 1922'de İtilâf Devletleri'nin 23 Eylül tarihli notasına verdiği yanıtta; konferansın 3 Ekim 1922'de Mudanya'da toplanmasının uygun olacağını, askerî harekâtın durdurulması için emir verdiğini, ancak Yunan Ordusu'nun Edirne dâhil olmak üzere Trakya'yı boşaltması ve en geç yirmi gün içinde Trakya'nın TBMM Hükûmeti'ne teslim edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, konferansa Heyet Başkanı olarak da Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın atandığını belirtmiştir.⁹⁹

Mondros Mütarekesi'nden farklı olarak, Mudanya Konferansı'nda Türkiye masaya galip durumda oturmuştur. Savaşın mağlubu Yunanistan, konferansa katılmamış ve İtilâf Devletleri, Mudanya'da Yunanistan adına hareket etmişlerdir. 3 Ekim 1922'de başlayan görüşmeler, İtilâf Devletleri temsilcilerinin 23 Eylül'deki notasında söz vermiş bulundukları "Trakya'nın boşaltılması" hususunda dahi direktmeleri nedeniyle 6 Ekim'de kesintiye uğrama noktasına gelince İsmet Paşa tarafından, daha öncesinde ilerlemesi durdurulmuş olan ve Marmara Bölgesi'nin güneyinde bulunan Türk birliklerinin Kocaeli ve Çanakkale bölgesine doğru harekete geçirilmesi emri verilmiştir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, İtilâf Devletleri'nin Trakya'yı Ankara Hükûmeti'ne bırakmayı kabul etmemeleri halinde İsmet Paşa'dan orduları İstanbul üzerine yürütmesini istemiş ve bu durum, İtilâf Devletleri temsilcilerinin endişeye kapılmasına neden olmuştur. 6 Ekim akşamı yeniden toplanan konferansta Fransız delege Charpy ile İtalyan delege Monbelli, Edirne şehrinden İtilâf Devletleri kuvvetlerinin çekilmesi ve bu şehrin Türklere bırakılmasına dair teklifi kabul ettiklerini bildirmişlerdir. General Harington ise önce "o halde geri kalan yegâne teminat, İngiltere'nin kabulüdür" şeklinde konuşmuş, ancak daha sonra hükûmeti ile iletişim kuramadığını öne sürerek kendisine haber gelene kadar konferansın ertelenmesini istemiştir.¹⁰⁰

9 Ekim 1922'de yapılan toplantıda İtilâf Devletleri temsilcileri, hükûmetlerinden gelen talimatlarla İsmet Paşa'ya yeni bir taslak proje iletmişler, ancak bu taslakta

⁹⁹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 641-642; İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 298-300; İsmail Eyyüpoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, s. 95-111; Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 272; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, IV, s. 205-210; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, IV, s. 685-719.

¹⁰⁰ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 305; Charles Harington, *Tim Harington Looks Back*, s. 113-121; Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon*, III, s. 310-311; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, IV, s. 726-741; İsmail Eyyüpoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, s. 142-208.

Trakya'yı boşaltma konusunun netleşmemiş olması ve Karaağaç'ın işgalinin devam etmesi gibi maddelerin hâlen değişmemiş olması üzerine İsmet Paşa, durumu telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya aktarmış ve yeni talimatlar istemiştir. İsmet Paşa, İtalyan ve Fransız temsilcilere, iki gün önceki oturumda Karaağaç'ın Edirne'ye bağlı olduğunu kabul ettiklerini hatırlatarak bugün neden bunun tersini söylediklerini sormuş, ancak tatmin edici bir yanıt alamamıştır. 10 Ekim 1922 günü, karşılıklı taleplerde bir ortak nokta bulmak ve antlaşma metnine son şeklini vermek için toplanılmıştır. General Harington, hükûmetlerinden aldıkları yetki ile burada bulunduklarını ve barış istediklerini dile getirdiği konuşmasında, İtilâf Devletleri'nin Meriç'in doğusunda kalan Trakya topraklarını Edirne de dâhil olmak üzere kırk beş gün içinde TBMM Hükûmeti'ne teslim etmek hususunda anlaşma sağladıklarını belirtmiştir. Harington, barış antlaşması imzalanır imzalanmaz İstanbul'dan da çekileceklerini taahhüt etmiş, bunların karşılığında İtilâf Devletleri'nin Trakya'da belirleyeceği tarafsız bölgeye riayet edilmesi ve bir süre burada İtilâf Devletleri müfrezelerinin bulunmasının kabul edilmesi ile Trakya'da bulundurulabilecek Türk jandarması miktarı üzerinde anlaşma sağlanmasını talep ettiklerini söylemiştir.¹⁰¹

Üzerinde anlaşma sağlanamayan konuların daha sonra toplanacak olan Barış Konferansı'na bırakılmasına ve Türk taleplerinin en önemli maddesi olan, Doğu Trakya'nın İtilâf Devletleri tarafından Türkiye'ye teslim edilmesinin kabul edilmesiyle birlikte 11 Ekim 1922 sabahı, Mudanya Mütarekenâmesi imzalanmıştır. Buna göre; Yunan askerlerinin 15 gün içinde Trakya'yı tahliye etmeleri, Trakya'da 8000 Türk jandarması bulundurulması ve sulhtan sonra İstanbul'un boşaltılması kararlaştırılmıştır. Üç gün içerisinde yürürlüğe girmesi öngörülen bu mütareke ile Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki çatışmalar resmen sona ermiştir. Karaağaç ise Edirne'ye bağlı bir toprak olmasına rağmen, Meriç'in batısında kalması nedeniyle Türkiye'ye verilmek istenmemiş ve bu meselenin çözümü Lozan Barış Konferansı'na kalmıştır. 14 Ekim 1922'de, Yunan Hükûmeti de Mudanya Mütarekenâmesi'ni imzalamıştır.¹⁰²

¹⁰¹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 642-643; İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 301-311; Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, s. 10-14; İsmail Eyyüpoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, s. 208-244; Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon, III*, s. 311; Charles Harington, *Tim Harington Looks Back*, s. 121-126.

¹⁰² Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 642-643; İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 301-311; Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, s. 10-14; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, III*,

Mudanya Mütarekenâmesi, İngiltere'nin Yunanistan aracılığıyla yürüttüğü Yakın Doğu siyasetinin başarısızlığını resmen ilân eden bir belge olmasının yanında, TBMM Hükûmeti'nin ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın askerî başarısını diplomatik bir zaferle taçlandıran bir başarı olarak tarihe geçmiştir. Mütareke sürecini başarıyla yürüten İsmet Paşa içinse Mudanya Mütarekesi, ilk önemli diplomasi sınavı olmuştur. Mudanya Mütarekesi ile Doğu Trakya ve Edirne muharebe yapmadan ve kan dökmeden alınabilmiş, ayrıca Mondros Mütarekesi de hükümsüz kılınmıştır.¹⁰³

The Times gazetesinde, “*Türkiye’nin Geri Dönüşü*” başlıklı haberde Mudanya Mütarekenâmesi’nin imzalanmasına geniş bir şekilde yer verilirken, “*Türkler, Avrupa’ya geri dönüyor*” ifadeleri ile Yunan birliklerinin Doğu Trakya’dan bir ay içinde çekileceği ve Meriç Nehri ile Bulgaristan sınırına kadar Türk idaresinin yeniden kurulacağı bilgileri aktarılmıştır. Avrupa’ya geri dönen Türkiye’nin yeni bir güç olduğu, ulusal temellere dayalı olarak kurulan bu yeni Türk Devleti’nin, dinsel temellere dayalı olan Osmanlı Devleti’ne hiç benzemediği ve İtilâf Devletleri’nin artık daha da dikkatli olması gerektiği iddia edilmiştir. Ayrıca barışın imzalanmasıyla birlikte, İstanbul ve çevresi ile Avrupa kıtasında geniş bir coğrafyanın, Asya’ya (Anadolu’ya) gönderildikten sonra bu toprakların yeniden bir devlet olarak var olması için inanılmaz bir mücadele veren Türk Milleti’nin “itici gücü” olan Mustafa Kemal’in ve Türkiye’deki gücün odağı olan (Ankara) Hükûmeti’nin topyekûn kontrolü altına gireceği ifade edilmiştir.¹⁰⁴

E. Ankara ve İstanbul Hükûmetlerinin Lozan’a Davet Edilmesi

İngiltere, Fransa ve İtalya, “Çağırın Devletler” olarak 27 Ekim 1922’de ayrı ayrı gönderdikleri notalarla hem Ankara hem de İstanbul Hükûmeti’ni 13 Kasım 1922’de başlaması öngörülen bir barış konferansına davet etmişlerdi. İtilâf Devletleri’nin amacı; büyük ölçüde, kendi isteklerini kabul ettirmek adına Türk Heyeti’nde bir ikilik yaratmak ve Türk tarafının elini zayıflatmaktır.¹⁰⁵

İstanbul Hükûmeti’nin Sadrazamı olan Tevfik Paşa (Okday), TBMM’nin İstanbul Temsilcisi Hamit Bey (Hasancan) aracılığıyla Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’ya bir

s. 38-42; İsmail Eyyüpoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, s. 208-244; Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon, III*, s. 311; Charles Harington, *Tim Harington Looks Back*, s. 121-126.

¹⁰³ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, III*, s. 43; İsmail Eyyüpoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, s. 208-244; Selâhattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, IV*, s. 216-219.

¹⁰⁴ “The Return of Turkey”, *The Times*, 14 Ekim 1922, S. 43162, s. 11.

¹⁰⁵ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım, III*, İstanbul, Altındağ Yayınevi, 1965, s. 965.

telgraf göndermiş ve kazanılan zaferin Ankara ve İstanbul Hükûmetleri arasındaki ikiliği bitirdiğini ifade etmiştir. Tevfik Paşa daha sonra 29 Ekim 1922’de Sadrazam unvanıyla TBMM Başkanlığı’na başvurarak kazanılan bu zafere ortak olduklarını söylemiş ve Lozan’a karma bir heyet gönderme teklifinde bulunmuştur. Tevfik Paşa’nın çağrısında kullandığı ifadeler, İstanbul’daki yönetimin hâlâ kendini TBMM Hükûmeti’nden üstün gördüğünü ortaya koymuş ve Ankara’da çok büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.¹⁰⁶

Ankara Hükûmeti, konferansın toplanma yeri ile ilgili olarak, haberleşmenin daha hızlı yapılabilmesi için İzmir’i önermişti, çünkü konferansın İzmir’de toplanması durumunda Türkiye’yi Mustafa Kemal Paşa temsil edebilirdi ve bu da konferans üzerinde oldukça olumlu bir etki yaratabilirdi. İngilizler ise hem konferansın Türkiye’de toplanması durumunda Türklerin başkanlık etmek isteyip saygınlıklarını arttıracaklarından korkmuş, hem de konferansın Türkiye’de toplanmasının Yunanistan’ı temsil edecek olan eski Başbakan Elefterios Venizelos’un duygularını inciteceğini öne sürmüş ve bu teklifi reddederek müttefikleri ile birlikte, tarafsız bir ülke olan İsviçre’nin Lozan kentinde karar kılmışlardır.¹⁰⁷

Ankara Hükûmeti, 29 Ekim’de İtilâf Devletleri’nin yapmış olduğu konferans davetini kabul etmekle beraber, İstanbul Hükûmeti’nin de konferansa davet edilmesini protesto etmiş ve bunun Mudanya Mütarekesi ruhuna uymadığını belirtmiştir.¹⁰⁸ TBMM’de ise Sadrazam Tevfik Paşa ile Sultan Vahdeddin’i ağır bir şekilde eleştiren konuşmalar yapılmıştır. Rauf Bey, İstanbul’da iktidarda bulunanların Türk Milleti’nin başına getirdikleri felaketleri hatırlatarak sözlerine başlamış ve konuşmasında: “...Umûmî Harb sonundaki mütareke neticesinde, düşman donanmaları İstanbul limanına geldikleri anda, bu efendiler milleti unutarak bu düşmanlarla beraber olmuşlar ve milletin hâkimiyetini temsil eden yegâne meclisi, yine bu düşmanların basıp, fesh edişine seyirci kalmışlardır... Onlar (İstanbul Hükûmeti), meşru vekilleri olduklarını iddia ettikleri bu millet adına Sevr’i imzalayarak asırlardan beri kanı ile canı ile bütün

¹⁰⁶ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 649; M. Cemil Bilsel, *Lozan, I*, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1998, s. 445; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, II*, s. 277-278; Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, s. 88; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, III*, s. 56-58; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü, IV*, s. 783.

¹⁰⁷ Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı’nın Perde Arkası*, s. 15-19; M. Cemil Bilsel, *Lozan, II*, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1998, s. 2; Ali Naci Karacan, *Lozan*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 33.

¹⁰⁸ Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Vahdettin, Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, s. 198.

varlığı ile şeref, namus ve istiklâlini müdafaa etmesini bilmiş olan bu milleti, rızası hilâfına esarete mahkûm etmek istediler. Şimdi Sevr'i imzalamış olanların artıkları da işte bu telgrafla, yine kendilerinde olmayan bir hakkı iddia ile memleketimiz ve İslâm âleminde yanlış fikirler yaymak istiyorlar. Bu istekleri, kat'iyen kabul edilemez" ifadelerini kullanmış, Türk Milleti'nin tek meşru temsilcisinin TBMM olduğunu ve başka hiçbir gücün bu milleti temsil edemeyeceğini de sözlerine eklemiştir.¹⁰⁹

Bu gelişmeler üzerine Sıhhiye Vekili Rıza Nur Bey, saltanatın hilâfetten ayrılarak kaldırılmasına dair bir önergeyi 30 Ekim 1922'de TBMM'ye sunmuştur.¹¹⁰ Saltanatın kaldırılması, karma komisyon tarafından 1 Kasım 1922'de çözüme kavuşturularak oylamaya sunulduktan sonra kabul edilmiş ve kanunlaştırılmıştır. "*Hükûmet-i şahsiyyeye müstenit olan İstanbul'daki şekli hükûmeti 16 Mart 1920'den itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addetmiştir*" denilerek, Türk Milleti'ni TBMM dışında bir gücün temsil edemeyeceği ilân edilmiştir.¹¹¹

Böylece, hilâfet makamı Osmanlı hânedanına ait olmakla birlikte, bunun dayanağının Türk Devleti olduğu ve bu makam için ancak TBMM'nin seçeceği bir kişinin görevlendirilebileceği belirtilmiştir. Saltanatın kaldırılmasının ardından Osmanlı Devleti'nin son padişahı olan VI. Mehmet Vahdeddin'in 17 Kasım 1922 günü ülkeyi terk etmesi üzerine TBMM Hükûmeti, 19 Kasım 1922'de hânedandan II. Abdülmecid'i Halife olarak seçmiştir.¹¹²

F. Türkiye'yi Lozan'da Temsil Edecek Heyetin Seçilmesi

TBMM Hükûmeti'ni, İtilâf Devletleri ile yapılacak olan barış konferansında kimin temsil edeceği konusu, bu süreçte tartışılan önemli konulardan biri olmuştur. En başta akıllara Rauf Bey gelse de Mustafa Kemal Paşa buna pek sıcak bakmadığını; "*Rauf Bey'in başkanlığı altındaki bir heyetin, bizim için hayati önemi olan bir konuda başarı kazanabileceğine inanmıyordum, Rauf Bey'in de kendisini zayıf görmekte olduğunu*

¹⁰⁹ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni/Siyasi Hatıralarım*, II, s. 104-107; Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, s. 89.

¹¹⁰ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, III, s. 967.

¹¹¹ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni/Siyasi Hatıralarım*, II, s. 111; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, III, s. 62; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, IV, s. 790; Dursun Ali Akbulut, "Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları", *Türkler*, XVI, s. 347-351.

¹¹² Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 652-656; Charles Harington, *Tim Harington Looks Back*, s. 129-132; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, II, s. 281-282; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, III, s. 63-64; Halil İnalcık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, s. 47; Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Vahdettin, Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, s. 199-200.

hissediordum” sözleriyle açıklamıştır.¹¹³ Rauf Bey’in siyasi hayatının en önemli olaylarından biri şüphesiz ki Osmanlı Devleti adına, Mondros Mütarekenâmesi’ni imzalamış olmasıdır. Türk Milleti açısından oldukça ağır şartlara sahip olan ve bir nevi işgallerin önünü açan bu mütarekenâmeyi imzalamış olması nedeniyle, Rauf Bey’in böylesine önemli bir görevi deruhte etmesine başta Rıza Nur Bey olmak üzere pek çok kişi karşı çıkmıştır.¹¹⁴

Mustafa Kemal Paşa, yurtdışında düzenlendiği için kendisinin katılmasının mümkün olmadığı böylesine önemli bir konferansa, çok güvendiği silah arkadaşı İsmet Paşa’nın gitmesine karar vermiş ve kendisine; “Gideceksin! Başka çareimiz yoktur, bu vazifeyi yapacaksın” demiştir.¹¹⁵ Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa’yı Lozan Barış Konferansı için görevlendirişini şu sözlerle anlatmıştır: “İsmet Paşa’ya, bir oldubitti şeklinde Dışişleri Bakanı olacağını ve ondan sonra da Barış Konferansı’na Temsilci Heyeti Başkanı olarak gideceğini söyledim. (İsmet) Paşa, birdenbire şaşırdı. Asker olduğunu söyleyerek özür diledi. En sonunda teklifimi emir sayarak boyun eğdi.”¹¹⁶

Türkiye dışında Lozan Barış Konferansı’na katılacak ülkeler ve temsilcileri; İngiltere adına Dışişleri Bakanı Lord George Nathaniel Curzon, Fransa adına bu ülkenin İtalya Büyükelçisi olan Camille Barrere, İtalya adına 1920-1922 yılları arasında İstanbul’da İtalyan Yüksek Komiserliği görevini yapmış olan İtalyan diplomat Marchese Garroni, Japonya adına bu ülkenin İngiltere Büyükelçisi Baron Hayashi Gonsuke, Romanya adına Dışişleri Bakanı Ion Gheorghe Duca, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı adına Dışişleri Bakanı Momtchilo Nintcitch, Bulgaristan adına Başbakan Alexander Stamboulisky, Yunanistan adına eski Başbakan Elefterios Venizelos ve Arnavutluk adına bu ülkenin Yunanistan Büyükelçisi Midhat Frasheri olarak belirlenmişti. Rusya SFSC, Gürcistan SSC ve Ukrayna SSC ise sadece Boğazlarla ilgili görüşmelere katılmak için davet edilmiş ve konferansta Rusya’yı Georgy Vasilyevich Tchitcherin (Çiçerin) temsil etmiştir.¹¹⁷

¹¹³ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 644; M. Cemil Bilsel, *Lozan, I*, s. 445.

¹¹⁴ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni/Siyasi Hatıralarım, I*, s. 146; Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay*, s. 176; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I*, s. 519-524; Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım, III*, s. 962.

¹¹⁵ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 315.

¹¹⁶ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 644-645.

¹¹⁷ Harold Nicolson, *Curzon: The Last Phase*, Londra, Constable and Company Limited, 1934, s. 281-350; Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara, Atatürk

ABD, konferansa yalnızca gözlemci gönderecek olmasına rağmen, Lord Curzon'un bu ülkeyi İtilâf Devletleri saflarına çekmek için konferans başlamadan önce ve konferans boyunca pek çok girişimi olmuştur. ABD, konferanstaki çıkarları bakımından ticaret serbestisi olarak tanımlanabilecek olan “açık kapı” ilkesi üzerinde durmakta ve en çok Boğazlar meselesi ile ilgilenmekteydi. ABD Hükûmeti, 14 Kasım'da Çağırın Devletlerin temsilcilerine kendilerini temsilen, Roma Büyükelçisi Richard Washburn Child ve Bern Büyükelçisi Joseph Clark Grew'un Lozan Barış Konferansı'nda gözlemci sıfatıyla bulunacaklarını bildirmiştir. Amerikan Başkanı Warren Harding adına, Dışişleri Bakanı Charles Hughes tarafından Child ve Grew'a verilen talimat uyarınca; gözlemcilerin hiçbir şekilde komisyon veya komite başkanlığı almamaları, hiçbir şeye imza atmamaları ve düzenli olarak Washington'a bilgi vermeleri istenmiştir.¹¹⁸

Lozan Barış Konferansı'na katılacak olan ülkeler, Hariciye Vekilleri düzeyinde temsil edilecekleri için Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile Hariciye Vekilliği görevinden istifa etmiş ve İsmet Paşa, TBMM'de yapılan oylama sonucunda Türk Temsilci Heyeti'nin başkanlığına seçilmiştir. Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur ve Mâliye Vekili Hasan Bey (Saka), diğer temsilciler (murahhaslar) olarak belirlenmiştir. Hariciye Vekâleti Hukuk Müşâviri Münir Bey (Erteğün), Adana Mebusu Zekâi Bey (Apaydın), İzmir Mebusu Mahmut Celâl Bey (Bayar), Diyarbakır Mebusu Zülfü Bey (Tigrel), Nafia Vekilliği Eski Müsteşarı Ahmet Muhtar Bey (Cilli), Mâliye Vekâleti Teftiş Heyeti Başkanı Şefik Bey (Başman), İstanbul Evkaf Hukuk Müşâviri Seniyettin Bey (Başak), Millî Müdafaa Vekilliği Bahriye Dairesi Reisi Yarbey Şevket Bey (Doğruer), Kurmay Yarbey Tevfik Bey (Bıyıklıoğlu), Adliye Vekilliği Müsteşarı Tahir Bey (Taner), Hariciye Vekilliği İkinci Hukuk Müşâviri Nusret Bey (Metya), Manisa Mebusu Yusuf Hikmet Bey (Bayur), Öğretim Üyesi Zühtü Bey (İnhan), Mâliye Bakanlığı Muhasebat Umum Müdürü Fuat Bey (Ağralı), Hariciye Bakanlığı Müşâviri Mustafa Şeref Bey (Özkan), Mülkiye Müfettişi Şükrü Bey (Kaya), Hilâl-i Ahmer İkinci Reisi Hamit Bey (Hasancan), Eski Mâliye Nazırı Mehmet Cavit Bey, Fransızca

Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013, s. 48; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, II**, s. 284; Ali Naci Karacan, **Lozan**, s. 81-83; Bilâl N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2014, s. 153; Ahmet Hür, **Her Açıdan Lozan Konferansı**, İstanbul, Akpınar Huzur Yayınevi, 2016, s. 27-28.

¹¹⁸ Fahir Armaoğlu, “Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika”, **Belleten**, (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları), LV/213, Ankara, 1991, s. 488.

Öğretmeni Haim Nahum ve Adliye Vekilliği Mezhep İşleri Reisi Baha Bey (Kaytar) de danışman (müşâvir) olarak görevlendirilmişlerdir. Ayrıca basın müşâviri olarak Yazar Ruşen Eşref Bey (Ünaydın) ve Yahya Kemal Bey (Beyatlı) ve çevirmen olarak da Hüseyin Bey (Pektaş) görevlendirilmiştir. Genel Sekreter ve Müşâvir olarak, Devlet Şûrası Azası Reşit Saffet Bey (Atabinen) ve sekreter olarak da Hariciye Vekilliği çalışanları Ali Bey (Türkgeldi), Mehmet Ali Bey (Balın), Cevat Bey (Açıkalın), Celâl Hazım Bey (Arar), Saffet Bey (Sav), Süleyman Saip Bey (Kıran), Rıfat Bey ve Paris Basın Temsilcisi Doktor Nihat Reşet Bey (Belger) ile birlikte Lozan’a gidecek olan heyet kesin şeklini almıştır. Bu heyette, İsmet Paşa’nın yaverleri Süvari Binbaşı Atıf Bey (Esenbel) ve Süvari Binbaşı Sabri Bey (Artuç) da yer almışlardır.¹¹⁹

G. Konferansın Açılışı

Konferansın başlama tarihi başta 13 Kasım 1922 olarak belirlenmiş, ancak Lord Curzon’un, Lozan Barış Konferansı öncesi İtilâf Devletleri arasında fikir birliğinin sağlanması yönündeki girişimleri nedeniyle İngiltere’deki seçimler gerekçe gösterilerek 20 Kasım 1922’ye ertelenmiştir. Curzon, İngiltere’nin Fransa ve İtalya ile ortak bir tavır belirlemesi amacıyla, Poincaré ile 18 Kasım 1922’de Paris’te bir görüşme yapmıştır. İngiltere’de yapılan seçimlerde ise Lloyd George, Bonar Law karşısında seçimleri kaybetmiş, fakat Lloyd George Hükûmeti’nde Dışişleri Bakanı olan Lord Curzon’un bu görevi değişmemiştir.¹²⁰

İsmet Paşa, 8 Kasım’da İngiltere’nin İstanbul Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold’dan İngiltere’deki seçimler nedeniyle erteleme olabileceğine dair tam kesinliği olmayan bir bilgi almışsa da Ankara Hükûmeti’ne resmî bir bilgilendirme gelmemesi sebebiyle ve daha önceden belirlenen tarihte konferansta olması gerektiğini düşündüğünden, Türk Temsilci Heyeti ile birlikte 9 Kasım günü öğle vakti Sirkeci Garı’ndan trenle Lozan’a hareket etmiştir.¹²¹

Konferansın başlangıç tarihinin ertelenmesi ile ilgili gelişmeleri “*Lozan Erteleniyor*” başlıklı haber ile okuyuculara aktaran *The Times* gazetesi, Fransızların

¹¹⁹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 661; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 66-68; Ali Naci Karacan, *Lozan*, s. 41-43; Ahmet Hür, *Her Açıdan Lozan Konferansı*, s. 25-26.

¹²⁰ Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon, III*, s. 322; Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı’nın Perde Arkası*, s. 26.

¹²¹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 319; Ali Naci Karacan, *Lozan*, s. 50; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 89-90.

konferansın zamanında açılmasını istediklerine ve erteleme fikrine sıcak bakmadıklarına dikkat çekmiştir. Gazetenin Lozan’da bulunan muhabirinin aldığı izlenime göre; konferansın 20 Kasım’da açılmasının muhtemel olduğu belirtilmiştir. Ayrıca *“Fransızların yaptığı yarı-resmî açıklamaya bakıldığında, konferansın ayın 20’sine ertelenmesi durumunda, Türk tarafının bunu aleyhimize kullanması mümkündür”* ifadeleri yer almış ve Fransızların konferansın başlangıcının gecikmesinin sorumlusu olarak görülmeğe çekindikleri vurgulanmıştır.¹²²

Türk Temsilci Heyeti, 12 Kasım 1922’de Lozan’a vardığında, kendisini karşılamaya gelen Fransa konsolosundan konferansın ertelendiğini ve Poincaré’in kendisini Paris’e davet ettiğini öğrenmiştir.¹²³ Türk Temsilci Heyeti, Lozan’da kalacakları otel olan “Lausanne Palace” otele, kâtiplerse “Hotel de la Paix” adlı otele yerleşmişlerdir. İngiliz Temsilci Heyeti tarafından ise Lemman Gölü kıyısında bulunan ve konferans oturumlarının yapılacağı Ouchy (Uşi)¹²⁴ Şatosu’na daha yakın olan “Beau Rivage” oteli uygun bulunmuştur. Lozan’a daha sonra gelecek olan Japon ve Fransız Temsilci Heyetleri de “Lausanne Palace” otelinde kalacak ve bu durum, Türk ve Fransız Temsilci Heyetlerinin birbirleriyle daha kolay iletişim kurmasını sağlayacaktı.¹²⁵

Konferansın başlangıç tarihinin ertelenmesinden hoşnut kalmayan ve Lozan’a vardığında Çağırın Devletlerin temsilcilerinin orada olmadığını gören İsmet Paşa, tepkisini İtilâf Devletleri temsilcilerine bir nota vererek ve Lozan’da bulunan gazetecilere bir basın toplantısı ile durumu açıklayarak göstermiştir. İsmet Paşa’nın, dünyanın pek çok farklı ülkesinden gelen muhabirlere verdiği demeçte, Lozan’a sulh için çağrıldıklarını ve gerçekten sulh isteyen Türkiye’nin olması gerektiği gibi burada olduğunu, fakat kendilerini çağırınları karşılarında göremediklerini vurgulayan beyânatı, konferansı takip

¹²² “Lausanne Delays/Need of Anglo-French Understanding/Turks Still Obdurate/Warning Note Disregarded”, *The Times*, 11 Kasım 1922, S. 43186, s. 10.

¹²³ Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı’nın Perde Arkası*, s. 35.

¹²⁴ Ouchy (Uşi), 1912’de Osmanlı Devleti ile İtalya arasında yapılan Trablusgarp Savaşı’nın ardından yapılan Uşi Antlaşması’nın imzalandığı, Lozan’ın Lemman Gölü kıyısındaki semtinin adıdır. Bu antlaşma, imzalandığı tarihte ve bunu takip eden yıllarda Lozan Antlaşması olarak anılmaktaydı. (Official Documents, “Treaty of Peace Between Italy and Turkey”, *The American Journal of International Law*, VII/1, Washington DC, 1913, s. 58-62.)

¹²⁵ Ali Naci Karacan, *Lozan*, s. 54.

etmek üzere Lozan’da bulunan dünyanın çeşitli ülkelerinden basın kuruluşlarını temsil eden gazeteciler üzerinde ciddi bir tesir meydana getirmiştir.¹²⁶

The Times gazetesinde, konferansın başlayacağını ilân edildiği 13 Kasım 1922’de yayınlanan “*Bariş Konferansı Ertelendi*” başlıklı yazıda, İngiliz ve İtalyan Temsilci Heyetlerinin konferansa katılmaya hazır olmadıkları gerekçesiyle ileri bir tarihe ertelendiği, konferansın 20 Kasım’da açılmasının olası görüldüğü ve Fransız Hükûmeti’nin de diğer İtilâf Devletleri Hükûmetleri ile bu hususta uyumlu davranacağı bildirilmiştir. Ayrıca İsmet Paşa’nın Paris’e giderek Poincaré ile görüşebileceği ve bu görüşmeden Fransa’nın İtilâf Devletleri’ne mensup diğer ülkeler olmadan bazı kararlar alabileceğinin çıkarılamayacağı, bunun sadece bir nezaket ziyareti olacağı bilgisi verilmekle beraber, Paris ve Londra’nın son zamanlarda gerilen ilişkilerinin tekrar normalleşeceği izleniminin alındığı belirtilmiş, ancak Fransa’nın Türklere karşı İngilizlerin oluşturmaya çalıştığı ortak müttefik tavrı sağlama konusunda pasif kaldığı eleştirisi de yapılmıştır.¹²⁷

İsmet Paşa, bir sonraki günün akşamında Poincaré’in davetlisi olarak Paris’teki Crillon Otel’ine gelmiş ve burada Türk dostu olarak bilinen Franklin Boullion tarafından karşılanmıştır. Ertesi gün, Münir Bey ile birlikte Élysée’de Poincaré ile görüşerek kendisine kapitülasyonların kesin olarak kalkması gerektiğini ve Türklerin sulh arzusu ile haklı isteklerini bizzat bildiren İsmet Paşa, Paris’te üç gün boyunca pek çok diplomatla çeşitli temaslarda bulunduktan sonra Lozan’a dönmüş ve hem İngiliz hem de Fransız delegelerin ayın 19’unda Lozan’a geleceklerini öğrenmiştir. İsmet Paşa ve beraberindekiler Lozan’a döndüklerinde artık konferans hazırlıkları son aşamasına gelmişti. İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD’deki basın kuruluşlarına bağlı çok sayıda muhabir de buradaki çalışmalarına başlamışlardı. İsmet Paşa, konferans başlamadan önce İtalya Başbakanı Benito Mussolini ile de özel bir görüşme yapmış ve İtalyanların İstanbul ile Boğazlardan çıkmaları gerektiğini kendisine söylemiştir. Bu meseleye yaklaşımı

¹²⁶ Mustafa Özyürek, *Akşam Gazetesi Yazarı Necmettin Sadık (Sadak) Bey’in Lozan Mektupları*, Ankara, Gece Kitaplığı, 2019, s. 32; Ahmet Hür, *Her Açından Lozan Konferansı*, s. 23; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 101.

¹²⁷ “Peace Conference Postponed”, *The Times*, 13 Kasım 1922, S. 43187, s. 12.

olumlu yönde olan Mussolini, İtalya'nın işgali altındaki On İki Ada'dan söz edildiğinde ise daha önceden halledilmiş meselelerin yeniden açılmaması gerektiğini ifade etmiştir.¹²⁸

Konferansın başlamasına çok az bir süre kala İngiliz basını da Lozan'da Türkiye'yi temsil edecek olan delegelerle ilgili kamuoyunu bilgilendiren haberler yapmaya başlamışlardı. *The Times* gazetesi, "*Türk Liderler*" başlıklı yazısında bu hususu detaylı olarak ele almış ve İsmet Paşa ile Rıza Nur Bey'in yanı sıra, o tarihte Ankara Hükûmeti'nin İstanbul ile Batı Trakya'daki temsilcisi konumunda bulunan Refet Bey'i de oldukça uzun bir yazı ile İngiliz okurlara tanıtmıştı. Buna göre; İsmet Paşa'nın "*sağır ve asabi olduğu kadar sabırlı*" bir kişi olmasının yanında iyi bir asker olduğundan ve Mudanya Mütarekesi ile de kendini bir diplomat olarak kanıtladığından bahsedilmiştir. Ayrıca İsmet Paşa'nın askerî geçmişine de değinilerek Batı Cephesi'ndeki başarılarda kendisinin çok büyük bir payı olduğu aktarılmıştır. Buna ek olarak, "*Ankara'daki vahşi adamların*" kendisinin tek başına karar verme konusunda inisiyatif almasına izin verip vermeyeceğinin belirsiz olduğuna dair ifade ise oldukça dikkat çekicidir. Rıza Nur Bey ile ilgili olarak ise Maarif ve Sıhhiye Vekilliği görevleri yaptıktan sonra dış ilişkiler konusunda, özel olarak da Türk-Rus ilişkileri konusunda uzmanlaşmaya karar verdiği ve Ankara'yı iki kez Rusya'da temsil ettiği belirtilmiş, Ankara Hükûmeti ile Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti arasında geçen sonbahar yapılan bir antlaşmayı imzaladığı belirtilmiştir. Rıza Nur Bey ile ilgili olarak haberde kullanılan; "*Sovyet Rusya hakkındaki bilgisi ve Türkiye ile Rusya'nın daha yakın olduğu şark politikasının bir savunucusu olması, İsmet Paşa'nın ardından ikinci murahhas olarak seçilmesinin en önemli nedenidir. Çok çalışkan, dikkatli ve ortalama bir Türk'ten çok daha çeşitli ilgi alanlarına sahip bir tıp doktoru olan Rıza Nur'un Lozan'da iyi bir intibâ bırakacağına kuşku yoktur*" şeklindeki ifadeler ise oldukça dikkat çekicidir.¹²⁹

Konferansın ertelenmesini fırsat bilen İtilâf Devletleri temsilcileri, yaptıkları bir zirveyle konferansta nasıl bir strateji izleyecekleri konusunda birbirleriyle fikir alışverişinde bulunmuş ve bu görüşmeler, Amerikan gazetelerinde oldukça detaylı bir biçimde yer almıştır. Bu toplantı sonrasında, Washington DC menşeli *The Evening Star* gazetesinin pazar günleri *The Sunday Star* adıyla çıkan yayınında, "*İtilâf Devletleri*

¹²⁸ Ali Naci Karacan, *Lozan*, s. 61; Ahmet Hür, *Her Açıdan Lozan Konferansı*, s. 23.

¹²⁹ "The Turkish Leaders/A Sketch of Lausanne Delegates", *The Times*, 18 Kasım 1922, S. 43192, s. 11.

Lozan'da Kemalistlere Karşı Tam Bir Uyum İçinde” sürmanşetiyle verilen haberde, İtilâf Devletleri temsilcilerinin yaptıkları görüşmeler sonunda Lozan'da Türklere karşı takınacakları tavır konusunda anlaşmaya vardıkları ve Curzon ile Poincaré'in, İtalya Başbakanı Mussolini ile de görüşeceği ve bu uyumu daha da arttırma niyetinde oldukları belirtilmiştir. Ayrıca Türklerin Mudanya Mütarekesi'ne aykırı bir hamle yapmaları durumunda ortak bir askerî harekâta başvurulması hakkında da konuşulduğuna dair iddialara yer verilmiştir.¹³⁰

The New York Tribune gazetesi de “İtilâf Devletleri Türklere Karşı Katı Bir Duvar Örüyor” başlıklı haberinde, İtilâf Devletleri temsilcilerinin Paris'te yapmış oldukları dört saat süren görüşmenin ardından tam bir uyum içinde oldukları mesajının verildiği belirtilmiştir. Sonrasında da Poincaré'in, “*Lozan'a istişâre etmeye gidiyoruz, dikte etmeye değil... Barış yapılmalı ve de yapılacaktır*” şeklindeki beyanatı aktarılmıştır.¹³¹

The Times gazetesi ise tam da konferansın başlayacağı gün yayınlanan nüshasında, ABD'nin Lozan Barış Konferansı'ndan kendileri nâmına ne tür bir sonuç beklediklerine dair bir haber yayınlamıştır. “*Lozan'da ABD'nin Yeri/Türkiye'den Talepler/Olası Ayrı Antlaşma*” başlığını taşıyan bu yazıda, Washington'dan yapılan yorumlara göre; ABD'nin özellikle kendi vatandaşlarının haklarının korunması ve barışın sağlanması amacıyla ordusu ile donanmasının etkin olarak kullanılması hususunda; “*kılıcını Türklerin yüzüne savurmaya hazırlandığı*” şeklinde bir yorum yapılmıştır. Ayrıca ABD temsilcilerinin, “gayr-ı resmî” gözlemciler olmayacağı ve özellikle Amerikan vatandaşlarını ilgilendiren hususlarda söz söyleyecekleri belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, ABD'nin konferanstan beklentilerinin; kapitülasyonların korunması, gayrimüslimlerin haklarının muhafazası, dinsel özgürlükler anlamında kimi garantiler verilmesi, ticârî girişimlerle ilgili olarak hiçbir kısıtlama ve ayrımcılık olmaması, Boğazların serbestisi, azınlıkların korunması ve Türkiye'deki ABD vatandaşlarının yasadışı eylemler nedeniyle gördükleri zararların tazmin edilmesi olduğu iddia edilmiştir.

¹³⁰ “Allies Reach Full Accord on Attitude Towards Kemalists at Lausanne”, *The Sunday Star (The Evening Star)*, 19 Kasım 1922, S. 921-28692, s. 1.

¹³¹ “Powers Erect Solid Bulwark Against Turks”, *The New York Tribune*, 19 Kasım 1922, LXXXII/27762, s. 14.

Ayrıca ABD temsilcilerinin yukarıda sayılan maddelerle ilgili olarak (gerekirse) Türk Hükûmeti ile ayrı bir anlaşma imzalayabilecekleri öne sürülmüştür.¹³²

Konferansın başlamasına çok az bir süre kala, İtilâf Devletleri temsilcileri arasında fikir birliğinin sağlanmasına yönelik görüşmeler de tüm hızıyla sürmekteydi. Lord Curzon ve Raymond Poincaré, Lozan'a gelmeden hemen önce, İtalya Başbakanı Benito Mussolini'nin çağrısı üzerine Lozan'a yarım saat uzaklıktaki Montreux kentinin Lemman Gölü kıyısındaki Territet kasabasında kendisi ile kısa bir görüşme yapmış ve üç lider buradan Lozan'a birlikte dönmüşlerdir. "Territet görüşmesi" olarak bilinen bu üçlü toplantı, *The Times* gazetesindeki "*Müttefik Uyumu/Territet'te İlk Görüşmeler*" başlıklı haberde de yer almış, İtilâf Devletleri temsilcilerinin muazzam bir uyum içinde hareket ettikleri ve yapılan görüşmeden tatmin edici bir sonuç çıktığı izleniminin alındığı vurgulanmış ve bu görüşme ile ilgili olarak basına yapılan açıklamada; İngiltere, İtalya ve Fransa arasında eşitlik temelinde bir ortak anlayış bulunduğu vurgusu yapılmıştır.¹³³

Bu görüşme ile ilgili olarak Mussolini'nin İtalyan basınına verdiği mülâkatta, "*Onlarla faşist tarzda konuşacağım*" şeklinde bir ifade kullandığı ve görüşmede, İtalya'nın konferansta İngiltere ve Fransa ile eşit şartlarda muamele görmesini kendilerinden istediği aktarılmıştır. Lord Curzon'un da "Türklere karşı birleşik bir cephe olarak hareket etme" stratejisi konusunda daha önce Poincaré'den aldığı gibi Mussolini'nin de onayını aldığı bilinmektedir.¹³⁴

Lozan Barış Konferansı'nın açılış toplantısı, 20 Kasım 1922 günü saat 15.30'da Mont Benon Gazinosu'nda yapılmıştır. Konferansa iştirak edecek olan bütün devletlerin temsilcileri açılış oturumunda hazır bulunmuşlardır. Lozan kenti makamları tarafından pek çok önemli şahsiyet de basın temsilcileri ile birlikte bu oturuma davet edilmişlerdir. Açılış oturumunda tercümanlık görevini Maurice Camerlynck yapmıştır.¹³⁵

¹³² "US Position at Lausanne/Big Demands on Turkey/Possible Separate Treaty", *The Times*, 20 Kasım 1922, S. 43193, s. 11.

¹³³ "Allied Accord/First Talks at Territet", *The Times*, 20 Kasım 1922, S. 43193, s. 12.

¹³⁴ Alan Cassels, *Mussolini's Early Diplomacy*, New Jersey, Princeton University Press, 1970, s. 15; Cedric Lowe-Francesco Marzari, *Italian Foreign Policy (1870-1940)*, Londra, Routledge&Kegan Paul Limited, 2002, s. 190; Joseph Grew, "Lausanne Peace Conference (1922-1923)", *Department of State Bulletin*, XXXIII/836, Washington DC, 1955, s. 499-500.

¹³⁵ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 1; Ali Naci Karacan, *Lozan*, s. 68; Ahmet Hür, *Her Açından Lozan Konferansı*, s. 28.

İsmet Paşa, Lord Curzon'un da bir konuşma yapacağını duyunca kendisi de bir konuşma yapmak istediğini söylemiş ve bu konuda ısrarcı olmuştur. Hatta bunu Poincaré'ye ayaküstü bir sohbette söyleyince, Poincaire kendisini konuşmaktan vazgeçirmeye çalışmıştır. İsmet Paşa, Lord Curzon'un nutkundan vazgeçmesi halinde kendisinin de vazgeçeceğini belirtmiş ve Poincaré'ye; *"Bir tarafın konuşup da kendilerinin konuşmamasına razı olmayacağını ve konferansta eşitlik ilkesi uyarınca bulunduklarını"* söylemiştir. Poincaire, İsmet Paşa'nın konuşma metnini önceden görmek istemiş ve bazı noktaların sert olduğunu, konferansa iyi bir hava ile girmek lazım geldiğini söyleyerek İsmet Paşa'dan bazı ifadeleri biraz yumuşatmasını rica etmiştir.¹³⁶

Böylece konferans, İsviçre Konfederasyonu Başkanı Robert Haab'ın konuşmasıyla açılmıştır. Haab, dünyada sulhun tesisinin acilen sağlanması gerektiğini vurguladığı konuşmasında; *"...Umarım ki Türk-Yunan Savaşı, on yıldan beri Avrupa'yı ve Asya'nın bir kısmını harap eden ve kötü neticeleri, gelecek nesiller üzerinde gerek gâliplerde gerek mağluplarda tesirini hissettirecek müthiş facianın son perdesidir. İşte bunun içindir ki dünya, Cenevre Gölü sahillerine, içinde kuvvetli bir ümit ışığı parlayan, endişeli bir gözle bakmaktadır. Hikmet ve tedbirinizin, savaşan devletlere ve dolayısıyla artık fikrî ve iktisâdî saadetler fethine doğru yürüyebilecek olan insanlığa, barış ve huzur temin etmesi arzusuyla yanan bütün kalpler, aynı suretle atıyor! Birtakım memleketlerin ve kuvvetlerin kaderi, sizin elinizde bulunuyor"* ifadelerini kullanmıştır.¹³⁷

İsviçre Konfederasyonu Başkanı Haab'tan sonra Lord Curzon söz almış ve bütün temsilci heyetlerinin barış için özveride bulunması gerektiğini vurguladığı konuşmasında; *"...Sayın Başkan, kendi Temsilci Heyetim adına -sanırım başkalarının da adına- şunu söyleyebilirim; başarılı bir sonuca varmak ve bizlere, bütün sıkıntılarımızı sona erdirecek sürekli bir barışın gerçekleştirilmesinde son perdenin oynanması için bu sahneyi vermiş olan güzel ülkenize borcumuzu ödemek üzere, elimizden geleni esirgemeyeceğiz"* cümlelerini kullanmıştır.¹³⁸

¹³⁶ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 329; M. Cemil Bilsel, *Lozan, II*, s. 13.

¹³⁷ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 1-3; Max Schweizer, *Ankara ve Lozan Arasında/Avrupa Yolundaki Türkiye Üzerine Bir Derleme*, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2005, s. 58-60; M. Cemil Bilsel, *Lozan, II*, s. 13; Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon, III*, s. 323; "Prospects of Peace/Lausanne Begins Hopefully/Lord Curzon's Plea for Harmony/Allied Accord", *The Times*, 21 Kasım 1922, S. 43194, s. 12.

¹³⁸ Prospects of Peace/Lausanne Begins Hopefully/Lord Curzon's Plea for Harmony/Allied Accord", *The Times*, 21 Kasım 1922, S. 43194, s. 12.

Lord Curzon'un konuşmasının ardından kürsüye çıkan İsmet Paşa, Türkiye'nin hür bir devlet olarak dünya siyasetindeki yeni konumunu vurgulayan bir konuşma yapmıştır. İsmet Paşa, Mondros Mütarekesi yapıldıktan sonra Türk Milleti'nin uğramış olduğu haksızlıklara dikkati çektiği konuşmasında; *"Sayın Başkan, dört yılı aşan bir süre önce, Başkan Wilson'un ilkelerine ve bunlara inanç duygusuna dayanarak yapılmış bir mütareke Osmanlı Devleti'nin de katılmış bulunduğu çarpışmaları resmen durdurmuştu. Barışın nimetlerinden her zaman yoksun kalan Türk Milleti, o tarihten bu yana, hak ve adalet elde etmek için ara vermeden yaptığı barış girişimlerinin yetersizliğini ve hiçbir şeye yaramadığını görerek ve artık hiçbir kurtuluş umudu kalmadığını anlayarak varlığını korumayı ve maddi ve manevi kendi kaynaklarıyla bağımsızlığını kazanmayı başarmıştır. Türk Milleti, bu yolda pek çok acılara katlanmış, sayısız fedakârlıklara rıza göstermiştir. Özgür uluslar, bütün bunlara, içten bir yakınlık ve anlayış duygusuyla tanık olmuşlardır. Kadın ve erkek, her yaşta, her durumdaki Türkler, bu savunma savaşına katılmışlardır. 1918'den bu yana Türk Milleti'nin karşılaştığı sonu gelmez saldırıları ve acıları burada hatırlatmaktan kendimi alamıyorum. Gerek bu saldırılara ve acılara gerekse hiçbir askerî zorunluluk olmaksızın, Türkiye topraklarının en zengin ve en bakımlı parçalarında, yok etmekten başka bir şey düşünmeyerek sistemli bir şekilde yapılmış yakıp-yıkmalara tek bir özür bulunamaz... Türk Milleti; insan gücünü aşan bu fedakârlıklara katlanmakla, uygar insanlık içinde, köklü bir yaşama gücüne sahip olanlara özgü olan varlık ve bağımsızlık haklarıyla, barış ve huzurun, devletlerce, birbirlerinin haklarına, özgürlüklerine ve bağımsızlıklarına karşılıklı olarak saygı gösterilmedikçe gerçekleşmeyeceği gerçeğini bir inanç ilkesi halinde yerleştirmiş olduğundan, bu olayların anısı gelecek için bir barış ve huzur güvencesi olur umudundayım"* ifadelerini kullanmıştır. Bu konuşmadan sonra, İsviçre Konfederasyonu Başkanı Robert Haab söz alarak Lord Curzon'a ve İsmet Paşa'ya teşekkür ederek konferansın ertesi gün saat 11.00'da Ouchy Şatosu'nda toplanacağını söylemiştir.¹³⁹

¹³⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 4; M. Cemil Bilsel, *Lozan, II*, s. 15-16; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 150-152; Ahmet Hür, *Her Açıdan Lozan Konferansı*, s. 29-30; Sevtap Demirci, *The Lausanne Conference: The Evolution of Turkish and British Diplomatic Strategies 1922-1923*, Basılmamış Doktora Tezi, Londra, The London School of Economics and Political Science Department of International History, 1997, s. 78-79; "Prospects of Peace/Lausanne Begins Hopefully/Lord Curzon's Plea for Harmony/Allied Accord", *The Times*, 21 Kasım 1922, S. 43194, s. 12.

Konferansta, Lord Curzon'un başkanlığında başlayan ilk oturumda genel kâtip olarak René Massigli seçilmiştir. Konuşulacak dil konusunda İsmet Paşa, “*Türkçe de konuşulacak*” demiştir. Lord Curzon, İsmet Paşa'nın bu sözlerine, “*Hepimiz Fransızca biliyoruz*” diye yanıt vermiştir. İsmet Paşa ise “*İcap ederse Türkçe konuşacağım*” diyerek ihtirâzî bir kayıta bulunmuştur. Sonuç olarak, tercümeyle vakit kaybedilmemesi adına konferansın ana dilinin Fransızca olmasına karar verilmiş, bunun yanında İngilizce ve İtalyanca da diğer resmî diller olmuştur. Daha sonra konferansın iç tüzüğü oylanmış ve kabul edilmiştir. Konferansın resmî adının da “*Yakın Doğu İşlerine İlişkin Lozan Konferansı*” olması kararlaştırılmıştır. Fransız Senatör Barrere ve Lord Curzon, konferans görüşmelerinin gizlilikle sürdürülmesi gerektiğini ifade etmiş, İsmet Paşa ise görüşmelerin herkese açık tutulmasını istemiştir. Üç ana komisyon kurulması ve bu komisyonlara konferansı düzenleyen devletlerden birinin başkanlık etmesi karara bağlanmıştır. Buna göre, İngiliz Temsilci Heyeti Başkanı Lord Curzon'un başkanlık edeceği birinci komisyon, Ülke ve Askerlik Sorunları ile Boğazlar meselelerini; İtalya Temsilci Heyeti Başkanı Marchese Garroni'nin başkanlık edeceği ikinci komisyon, Türkiye'de Yabancılar ve Azınlıklar Sorunlarını; Fransa Temsilci Heyeti Başkanı Camille Barrere'in başkanlık edeceği üçüncü komisyon da Mâlîye ve İktisat Sorunları ile limanlar, demiryolları ve sağlık konularını görüşecekti. İsmet Paşa, komisyon başkanlıklarından birinin Türklere verilmesini talep etmişse de bu, yalnızca Çağırın Devletlerin temsilcilerinin başkan olabileceği öne sürülerek reddedilmiştir.¹⁴⁰

Konferansın bu ilk oturumu ile ilgili detaylar, ertesi gün yayınlanan *The Times*'ta da yer almış ve konferansın umut dolu bir biçimde çalışmalarına başladığı yorumu yapılmıştır. Ayrıca günün erken saatlerinde (21 Aralık sabahı) Lord Curzon ile uzun süre sohbet eden Mussolini'nin temel kaygısının, İtalya'nın müttefikleri arasındaki yerini netleştirmek olduğu ve bir gün önce Territet görüşmeleri ile ilgili olarak yayınlanan ortak basın açıklamasındaki “İtilâf Devletleri arasındaki mutlak eşitlik” vurgusundan oldukça memnun olduğu ifade edilmiştir.¹⁴¹

¹⁴⁰ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 6-14; M. Cemil Bilsel, *Lozan*, II, s. 16-18; Ali Naci Karacan, *Lozan*, s. 85-87; Ahmet Hür, *Her Açından Lozan Konferansı*, s. 34-35; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 154; “A Start at Lausanne/The Division of Work/Turkish Inquiries”, *The Times*, 22 Kasım 1922, S. 43195, s. 10.

¹⁴¹ “A Start at Lausanne/The Division of Work/Turkish Inquiries”, *The Times*, 22 Kasım 1922, S. 43195, s. 10.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜLKE VE ASKERLİK MESELELERİ

1.1. Batı Trakya Sınırı Ve Karaağaç Meselesi

Osmanlı Devleti, 1363'te Doğu Trakya'yı ve 1364'te de Batı Trakya'yı ele geçirmesi sonrasında bu bölgeyi bir bütün olarak yaklaşık beş yüz yıl boyunca hâkimiyeti altında tutmuştur. XIX. yüzyılda ise 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda mağlup olan Osmanlı Devleti, 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşma uyarınca Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız; Bosna-Hersek ve Bulgaristan ise özerk birer devlet olacaktı. Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum) ile birlikte Bayezid sancağı da Rusya'ya bırakılarak Doğu Anadolu, Girit, Teselya ve Arnavutluk'ta yaşayan Ortodokslara kimi imtiyazlar verilecekti. İngiltere ise bu gelişmelerin ardından, Osmanlı Devleti'ne yardım vadederek Sultan II. Abdülhamid ile 4 Haziran 1878'de Kıbrıs Muâhdesi'ni imzalamış ve Kıbrıs'ı işgal etmişti. Avrupa ülkeleri açısından güç dengelerinin bozulmasına neden olmasından korkulan Ayastefanos Antlaşması'nın revize edilmesi amacıyla, Almanya ve İngiltere'nin girişimleri ile 13 Haziran 1878'de Berlin Konferansı toplanmıştır. Rusya'nın, Balkanların mutlak hâkimi olmasından endişe eden Almanya, İngiltere, İtalya, Fransa ve Avusturya-Macaristan'ın katıldığı bu konferansın ardından 13 Temmuz 1878'de Ayastefanos Antlaşması'nın şartlarını Osmanlı Devleti açısından bir miktar hafifleten Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Batı Trakya, Makedonya, Eleşkirt ve Bayezid yeniden Osmanlı Devleti'nin toprağı olmuş, ancak Sırbistan, Romanya ve Karadağ bağımsızlığını kazanmıştır. Ayrıca Girit Adası'nda, Vilayât-ı Sitte'de (Erzurum, Van, Mamüretü'l Aziz, Diyarbakır, Sivas ve Bitlis) ve Manastır'da yaşayan Ortodokslar ile Ermenilere kimi imtiyazlar verilmiş, Bulgaristan özerk bir prenslik olmuş ve Yunanistan da Teselya'nın büyük bölümünü topraklarına katmıştır. Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Balkanlardaki varlığını bir süre daha sürdürmüştür.¹⁴²

¹⁴² Alexander Jacob Schem, *The War in the East*, New York, HS Goodspeed&Company, 1878 s. 432-691; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I*, s. 387-400; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 15-20; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 440-518; Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", *Türkler*, XIII, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 15-24; Bekir Sıtkı Baykal, "100. Yıldönümü Nedeniyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten*, (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları), LII/202, Ankara, 1988, s. 199-204; Official Documents, "Preliminary Treaty

7 Ekim 1912’de başlayan Birinci Balkan Savaşı’nda Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ’dan oluşan Balkan Birliği’ne mağlup olan Osmanlı Devleti, 30 Mayıs 1913’te imzalanan Londra Barış Antlaşması sonucunda Midye-Enez çizgisinin batısında kalan bütün topraklarını Balkan Devletleri’ne bırakmak zorunda kalmıştır. Bu yenilgi ile Sırbistan ve Karadağ, Arnavutluk’u paylaşırken; Bozcaada, Limni, Sakız ve Midilli Adaları ile Selanik’i Yunanistan, Trakya’nın önemli bir kısmını da Bulgaristan ele geçirmiştir. Ayrıca Priştine, Üsküp ve Manastır da Sırbistan egemenliğine geçmiştir. Böylece, Osmanlı Devleti büyük çapta toprak kaybına uğramış, fakat Balkan Devletleri elde ettikleri toprakların bölüşümünde haksızlığa uğradıkları düşüncesine kapılarak kendi aralarında anlaşmazlıklar yaşamaya başlamışlardır. Bu anlaşmazlıklardan yararlanarak Osmanlı Devleti’ne bir dönem başkentlik de yapmış olan Edirne’yi geri almak isteyen Osmanlı Ordusu, 12 Temmuz 1913’te Midye-Enez hattına ulaşmış ve 20 Temmuz’da bu hattı aşarak Bulgar kuvvetlerini Birinci Balkan Savaşı öncesi sınırlara doğru geri çekilmeye zorlamıştır. Enver Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, İkinci Balkan Savaşı olarak anılan bu savaşta, bir yandan Sırbistan ve Yunanistan’ın da saldırısına uğrayan Bulgar kuvvetlerinin fazla bir direniş gösterememesi sonucunda 21 Temmuz 1913’te Edirne’ye girerek bu kent ile birlikte Kırklareli ve Dimetoka’yı geri almıştır. 29 Eylül 1913’te Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan İstanbul Antlaşması uyarınca Edirne, Kırklareli ve Dimetoka Osmanlı Devleti egemenliği altına girmiş ve Meriç Nehri, iki ülke arasında sınır kabul edilmiştir. Böylece, Doğu Trakya yeniden Osmanlı topraklarına katılmışsa da Batı Trakya, 1913’ten 1918’e kadar fiilen Bulgaristan’ın egemenliği altında kalmıştır. Bu anlamda Trakya bölgesindeki topraklar, kısa bir süre içerisinde pek çok kez el değiştirmiş ve sonrasında da Cihan Harbi’nin başlaması ile bu bölgede bir müddet daha istikrar sağlanamamıştır.¹⁴³

of Peace between Russia and Turkey: Signed at San Stefano (The Treaty of San Stefano)”, “Treaty between Great Britain, Germany, Austria, France, Italy, Russia, and Turkey for the Settlement of Affairs in the East: Signed at Berlin (The Treaty of Berlin)”, *American Journal of International Law*, II/4, Washington DC, 1908, s. 387-423.

¹⁴³ Fevzi Çakmak, *Batı Rumeli’yi Nasıl Kaybettik*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, s. 119-653; Celâl Bayar, *Ben de Yazdım/Millî Mücadeleye Gidiş*, IV, s. 142-143; Yusuf Hikmet Bayur, *İkinci Balkan Savaşı, II*, İstanbul, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1999, s. 41-169; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, s. 525-691; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları), 1997, s. 680-688.

Birinci Cihan Harbi'ne İttifak Devletleri saflarında yer alan ve savaşın sonunda kendisini mağlup devletlerin arasında bulan Bulgaristan, 27 Kasım 1919'da imzalanan Neuilly Antlaşması ile Batı Trakya'yı İtilâf Devletleri'ne bırakmak zorunda kalınca Yunanistan, 14 Mayıs 1920'de Gümülcine, Dimetoka ve Dedeâğaç'ı işgal etmiştir. Batı Trakya'nın İtilâf Devletleri tarafından Yunanistan'a devri ise 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması ile gerçekleşmiştir. Karaağaç'ın durumu ile ilgili olarak ise Mudanya Mütarekesi'nde General Harington, buranın Türklere teslim edileceğini ifade etmişse de bu gerçekleşmemiş ve Karaağaç meselesinin çözümü, Lozan Barış Konferansı'na kalmıştı.¹⁴⁴

Lozan Barış Konferansı'nda Batı Trakya sınırı ve Karaağaç meselesini görüşecek olan birinci komisyonun ilk oturumu, 22 Kasım 1922 Çarşamba sabahı başlamıştır. Lord Curzon, konuyla ilgili görüşlerini açıklamak üzere ilk sözü İsmet Paşa'ya vermiştir. Curzon, ilk olarak Türk tarafının savlarını dinleyip kendi konumunu buna göre ayarlamak için bu hamleyi yapmış ve daha sonraki birçok oturumda da yine aynı stratejiyi uygulamaya çalışmıştır. İsmet Paşa, Karadeniz'den Meriç ağzına kadar Trakya sınırının, 29 Nisan 1913 İstanbul Antlaşması'nda tanımlanan şekilde uygulanmasını talep etmiş ve Batı Trakya için de plebisit (halk oylaması) yapılmasını istemiştir. Ayrıca İtilâf Devletleri'nin Mudanya Mütarekesi yapılırken Edirne'yi kapsamak üzere Doğu Trakya'yı Türkiye'ye vermeyi kabul ettiklerini hatırlatmış ve 13 Eylül 1922 günü Ankara Hükûmeti'ne gönderilen notadan, Karaağaç istasyonu ve Edirne şehrinin tüm mahallelerinin kapsandığının anlaşıldığını ve Meriç'in batısında istenen topraklarda yaşayan halkın büyük çoğunluğunun Türk olduğunu belirterek bu bölgenin zaten Türk toprağı olduğunu savunmuştur. Bu talep, halkoylamasına gidildiği takdirde Türkiye sınırlarının Meriç'in batısına geçeceğini düşünen Balkan ülkelerinin temsilcilerini telaşlandırmış ve bu ülkelerin temsilcileri, İngilizlerin yanında saf tutmuştur. Venizelos, Türklerin bölgede azınlık olduğunu iddia ederek, Batı Trakya'nın konumunun değişmemesini ve halkoylaması önerisinin reddedilmesini desteklemiştir.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 688-695; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, s. 443-445; İsmail Eyyüpoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, s. 208-244.

¹⁴⁵ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 20-37; Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, İstanbul, Alfa Tarih, 2015, s. 109-110; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 164-167; "Turks' Demands at Lausanne", *The Times*, 23 Kasım 1922, S. 43196, s. 14.

İsmet Paşa'nın Trakya'da 1913 sınırlarına dönülmesine yönelik taleplerini dile getirmesiyle ilgili olarak *The Times*, Türklerin bu taleple sadece Doğu Trakya'yı değil aynı zamanda Dimetoka, Çirmen ve Mandra'yı da elde edebileceklerini ileri sürmüştür.¹⁴⁶ Ayrıca İsmet Paşa'nın, Batı Trakya'nın Türklerin kontrolünde olmasının başkent İstanbul'un savunması için çok önemli olduğunu ve burada yaşayanların fikirlerinin alınması amacıyla plebisit yapılmasını önerdiği belirtilmiş, öte yandan Venizelos'un, Yunanistan'ın geçmişte ciddi hatalar yaptığını ve halkının şu anda bu hatalı politikaların bedellerini ödediğine dair sözlerine yer verilmiştir.¹⁴⁷

The Times gazetesinde, "Avrupa'da Türk Hâkimiyeti" başlığını taşıyan ve "The Times gazetesi editörüne" notuyla dönemin İngiliz parlamentosunda muhalefette bulunan İşçi Partisi milletvekillerinden Noel Buxton'ın¹⁴⁸ ve bazı İngiliz ileri gelenlerinin imzaları ile gazeteye gönderilmiş olan bir mektubu içeren yazıda, hükûmetin, Türklerin Trakya'da egemen olmasının doğuracağı "tehlikelere" dikkatini vermesi istenmiştir. İngiliz Hükûmeti'nin, İngiltere dışından bile görülebilen bir "boş tehdit ve itaat" politikası sonucunda bölge nüfusuna zarar veren ve Güneydoğu Avrupa'da barışı tehlike altına atan Türk milliyetçiliğinin avantaj kazanmasına neden olduğundan bahsedilen mektupta, Avrupa'daki Türk hâkimiyetinin uluslararası denetim altına alınması gerektiği fikri öne sürülmüş ve "İtilâf Devletleri, Türk bayrağının Trakya'nın doğusuna geri dönmesi konusunda kararlılar, ancak bu, Türklerin elde etmeye çalıştığı her türlü bağımsızlık fikrini kabul etmeye mecbur olduğumuz manasında düşünülmemelidir. Türklerin bağımsızlıklarını limitsiz, koşulsuz ve tanımsız bir şekilde elde ettiklerini düşünebileceklerinden korkulmaktadır" ifadeleri kullanılmıştır. Bütün bu meselenin uluslararası bir öneme sahip olduğu vurgulanan yazının devamında kullanılan; "İngilizler ve İtilâf Devletleri, dünya kamuoyunun, kendilerinin yalnızca kendi çıkarları için

¹⁴⁶ "Turks' Demands at Lausanne", *The Times*, 23 Kasım 1922, S. 43196, s. 14.

¹⁴⁷ "Near East Claims", *The Times*, 23 Kasım 1922, S. 43196, s. 10.

¹⁴⁸ Noel Buxton ve kardeşi Leland Buxton, Birinci Cihan Harbi'nin başlarında Balkan milletlerini Osmanlı'ya karşı kıskırtarak burada İngiltere'ye taraftar toplamak üzere çalışmalar yürütmüşlerdir. İttihat ve Terakki Hükûmeti bu durumdan haberdar olunca, henüz yeni kurulmuş olan Teşkilat-ı Mahsusa tarafından; sonradan İzmir'de düşmana ilk kurşunu sıkacak olan Osman Nevres (Hasan Tahsin), Buxton kardeşlere suikast düzenlemek üzere görevlendirilmiştir. Hasan Tahsin takma adı ile düzenlenmiş olan gazeteci kimliği ile Romanya'ya geçerek 2 Ekim 1914'te Buxton kardeşlere suikast girişiminde bulunan Osman Nevres, Leland Buxton'ı vurarak yaralamış, Noel Buxton ise bu olaydan hafif bir yara ile kurtulmuştur. İki kardeş de kısa bir süre tedavi gördükten sonra iyileşmiş, Osman Nevres ise bir süre tutuklu kaldıktan sonra görülen davada beş yıl kalebentliğe mahkûm edilmiş, ancak 3 Aralık 1916'da İttifak Devletleri'nin Bükreş'i ele geçirmesi ile özgürlüğüne kavuşmuştur. (Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken/Hasan Tahsin*, s. 91-100.)

mücadele ettiklerini düşünmesine neden olursa veya Türk İmparatorluğu yüzünden acı çekmiş insanların barış ve refahı için mücadele etmenin sorumluluğunu unutursa, bu felâket olur” ifadeleri ile İngiliz kamuoyu, Türk karşıtı bir propagandanın tesiri altına alınmaya çalışılmıştır.¹⁴⁹

Türk Temsilci Heyeti, konferansın daha ilk toplantısında birleşik ve sağlam bir müttefik cephe ile karşı karşıya kalmıştır. İsmet Paşa aynı gün Ankara’ya çektiği telgrafta, Batı Trakya’da plebisit veya 1913 sınırlarına geri dönülmesinin kabulüne yönelik umudunun düşük olduğunu, fakat Karaağaç’ı kazanma konusunda umutlu olduğunu ve Lord Curzon’un Meriç Nehrine kadar bir sınır ve tarafsız bölge önerdiğini bildirmiştir.¹⁵⁰

Batı Trakya meselesinin görüşülmesine, 23 Kasım 1922 Perşembe günü yapılan oturumla devam edilmiş ve İsmet Paşa, Batı Trakya’da plebisit yapılması konusundaki talebini yinelediği konuşmasında, bölgenin nüfusuna ilişkin ayrıntılı istatistikleri de konferansa sunmuştur. Bu istatistikler uyarınca, Venizelos’un iddia ettiğinin aksine bölgede Rum nüfustan çok Türk nüfus yaşamaktaydı. İsmet Paşa, Mudanya Konferansı esnasında İtilâf Devletleri temsilcileri tarafından Karaağaç’ın Türkiye’ye verileceğinin açıkça beyan edildiğini hatırlatmış ve Dimetoka şehrinin Türklerin Avrupa’daki ilk geçici başkenti olması sebebiyle, Türkler açısından tarihî bir öneme sahip olduğunu da belirtmiştir.¹⁵¹ İsmet Paşa’nın plebisit talebi ve General Harington’ın Karaağaç’ın Türklere bırakılacağı yönündeki sözlerini hatırlatması, Balkan ülkeleri arasında Türklerin tekrar Meriç’in batısına geçecekleri korkusunun yayılmasına neden olmuştur.¹⁵²

The Times gazetesinde yayınlanan “*Lozan Çalışmaya Başladı/Sınır Sorunu Ele Alındı/Mükemmel Bir Ton*” başlıklı yazıda, konferanstaki barışçıl atmosfere vurgu yapıldıktan sonra, İsmet Paşa’nın 1913 sınırları ile ilgili olarak Türk taleplerini destekleyen etnolojik, tarihî, ekonomik ve askerî birçok delil öne sürdüğü aktarılmıştır. Ayrıca tarafsız bölge ile ilgili olarak alt komisyonda çalışmaların yürütüleceği belirtilmiş, sabahki görüşmelerdeki olumlu havadan ve konuşmalardaki mükemmel tondan

¹⁴⁹ “Turkish Dominion in Europe/Danger to Subject Populations/World Problems at Lausanne”, *The Times*, 23 Kasım 1922, S. 43196, s. 11.

¹⁵⁰ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları, I*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları), 1990, s. 120-133.

¹⁵¹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler*, I-I/1, s. 40-53.

¹⁵² Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 170; Charles Harington, *Tim Harington Looks Back*, s. 121; İsmail Eyyüpoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, s. 230.

bahsedilmiştir. “Belli başlı yabancı gözlemcilerin pompaladığı uğursuz tahminlerin; Türk delegesinin yürüttüğü uzlaşmacı tavra bakılırsa, yanlış çıktığı görülmüyor. Gerçekten de bu yazının yazıldığı sırada, konferansta olağanüstü bir dostluk havası var. Türklerin Anadolu’daki askerî başarılarını, her ne kadar Yunanların hezimetleriyle sonuçlansa da büyük güçlere dikte etmelerinin zor bir doğası olduğunu fark etmeleri muhtemeldir. Büyük ölçüde Batı dünyası ile ilgili bir cehalete dayanan Ankara’nın uzlaşmazlığı, nihayet gerçeklerle temas kurdu” ifadeleri kullanılarak, Ankara’daki yetkililerin Türk Temsilci Heyeti’nden imkânsız istedikleri ifade edilmiş ve bu sebepten dolayı Türk Temsilci Heyeti’ne sempati bile duyulabileceği yorumu yapılmıştır.¹⁵³

“Tehlike ve Tedbir” başlıklı bir başka yazıda ise Mustafa Kemal Paşa’nın sahip olduğu otoritenin en önemli nedeninin, kendisinin İngiltere’yi küçük düşürdüğü inancına dayalı olduğu belirtilmiş ve Türk Milleti için savaşın adeta günlük bir spor olduğu öne sürülmüştür. Ayrıca İngilizlerin, Yakın Doğu’daki insanların düşünce yapısını anlamadıkları ve bu nedenle Türklerin, bu bölgede yaşayan “batıl inançlara sahip, cahil Müslüman kitleleri”, kibirli İngiltere tarafından aşağılanmaya maruz kaldıklarına ikna etmek suretiyle kendilerine karşı kıskırttıkları, bundan dolayı da İngilizlerin uzlaşmacı tutumlarından bağımsız olarak sağlam bir duruş göstermeleri gerektiği ifade edilmiştir.¹⁵⁴

Birinci komisyon, 24 Kasım 1922 Cuma günü yeniden toplandığında, Trakya’nın askerden arındırılması ve Bulgaristan’ın Ege Denizi’ne çıkışı meseleleri görüşülmüştür. Alt komisyonun söz konusu mesele hakkında hazırlamış olduğu rapora göre; askerden arındırılmış bölgede savunma ve saldırı amaçlı hiçbir askerî tesis, cephane vb. bulunmayacak, sınır top menzili dışında olacak, sadece güvenliği sağlamak üzere Türkiye tarafında en fazla 5000, Bulgaristan tarafında 2500 ve Yunanistan tarafında 2500 kişi olmak üzere jandarma bulunabilecek ve bunların da ağır silahları olamayacaktı. Meriç boyunca Ege Denizi’ne kadar uzanacak olan bu bölge aynı zamanda Türkiye’nin Avrupa sınırı olacaktı. Alt komisyon raporunda ayrıca silahsızlandırılmış bölgenin denetlenmesi ile ilgili bir öneri de bulunmaktaydı. İsmet Paşa, Türkiye’nin askerden arındırılmış bölgeyi ancak ve ancak Barış Antlaşması’nı imzalayan devletlerin, askerden arındırılacak bölgenin dış saldırılara karşı savunulacağına dair güvence vermeleri şartıyla kabul

¹⁵³ “Lausanne Gets to Work/Frontier Problem Tackled/An Excellent Tone”, *The Times*, 24 Kasım 1922, S. 43197, s. 12.

¹⁵⁴ “Danger and Safeguard”, *The Times*, 24 Kasım 1922, S. 43197, s. 13.

edebileceklerini, fakat Türkiye'nin hiçbir toprağında yabancı denetimini kabul etmeyeceklerini söylemiş, Trakya sınırı olarak 29 Eylül 1913'te Bulgaristan'la imzalanan İstanbul Antlaşması'nın kabul edilmesi konusundaki ısrarını da yinelemiştir. Bu antlaşma uyarınca Edirne ve hinterlandı, Dimetoka, Mustafapaşa (Svilengrad), Seymenli ve 76 Türk köyü de Türkiye sınırları içerisinde bulunmaktaydı. İsmet Paşa ayrıca, Batı Trakya ile ilgili bir plebisitin gerekliliğini yeniden dile getirmiştir.¹⁵⁵

The Times gazetesi konuyla ilgili yapmış olduğu bir haberde, Türklerin tavrının sertleşmesinin eski düşmanları bir araya getirdiğini, Bulgar Temsilci Stamboulisky ile Yunan Temsilci Venizelos'un birlikte çay içtiklerini ve bunun iki ülke arasında uzun yıllar sonra gerçekleşen ilk dostane görüşme olmakla beraber, gelecekte olabilecek daha ilginç gelişmelere işaret ettiğini öne sürmüştür. Romanya içinse en önemli konunun komşularıyla barış yapmak olduğu ve en büyük korkunun da Bessarabya sınırındaki Sovyet tehlikesi olduğu belirtilmiş ve Sovyet tehdidi varlığını sürdürse de ekonomik sorunlar nedeniyle şu an için Rusların zayıf bir konumda oldukları yorumu yapılmıştır. Bunların yanında, konferans komisyonlarındaki hızlı ilerlemenin Türk, Yunan ve Bulgar delegelerin çözüme yönelik çalışmalarının bir sonucu olduğu ve Lord Curzon'un da bu durum nedeniyle minnettar olduğunu dile getirdiği bilgisi verilmiştir.¹⁵⁶

Trakya sınırı sorununu görüşmek üzere 25 Kasım 1922'deki oturum, bu konuyla ilgili olarak Lozan Barış Konferansı'nın birinci safhasında yapılan son oturum olmuştur. İsmet Paşa, Batı Trakya'nın Yunan işgali altında kalan bölümü için plebisit isteğini bu celsede de tekrar ederek Batı Trakya halkının kendi kaderlerini tayinine müsaade edilmesi gerektiğini ve Türk tarafının, bu insanların memleketlerinin geleceklerini kendilerinin saptamalarını istemekten başka bir amaç gütmeyeceğini belirtmiştir. Lord Curzon ise hem plebisit teklifine hem de Karaağaç'ın Türklere verilmesine şiddetle karşı çıkmış ve Türklerin bu isteklerine sadece İtilâf Devletleri cephesinin değil, Balkan Devletleri'nin de itiraz ettiğini belirterek bu mesele yüzünden barış yapılmazsa Türkiye'nin karşısında hem İtilâf Devletleri hem de Balkan Devletleri'ni bulacağını söyleyerek Türk Temsilci Heyeti'ne gözdağı vermeye çalışmıştır. Rauf Bey'in

¹⁵⁵ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 64-79; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 178.

¹⁵⁶ "Bulgaria's Outlet/Proposes at Lausanne/Demilitarized Zone", *The Times*, 25 Kasım 1922, S. 43198, s. 10.

26-27 Kasım tarihlerinde İsmet Paşa'ya çektiği telgrafta, hükûmetin Türk Temsilci Heyeti'nin hareket tarzını onayladığını bildirmesi, bu hususta biraz esnek davranma şansının olduğuna dair bir delil olarak görülebilir. Bu tarihlerde Lord Curzon ise İngiltere Dışişleri Ofisi'ne çektiği telgrafta, Romanya adına Duca ile Sırbistan adına Nintchitch'in, İtilâf Devletleri'nin yanında yer aldıklarını ve Türklere karşı sağlam bir müttefik cephe olduklarını gösterdiklerini iletmıştır.¹⁵⁷

The Times gazetesinde konuyla ilgili olarak yayınlanan “*Trakya Sınırları/Türk Teklifleri Reddedildi/Bulgaristan'ın Mahreci/Lozan'da İlerleme*” başlıklı haberde, Türklerin plebisit önerisinin ve Karaağaç'ın Edirne'den ayrılamayacağına dair iddiasının kabul görmediği bilgisi verilirken, Karaağaç'ın Türklere değil Yunanlara bırakılacağı iddia edilmiş ve Sırp-Hırvat-Sloven delegesi Nintchitch'in, Trakya meselesinde İngilizleri desteklediği belirtilmiştir. Lord Curzon'un İsmet Paşa'ya söylemiş olduğu; “*Uhusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesi iki ucu keskin bir silahtır, gelecekte sizin için külfetli neticelere sebep olabilir*” şeklindeki sözlerine de yer verilmiş ve bu gelişmelere rağmen Lozan Barış Konferansı'nda ilerleme sağlandığı yorumu yapılmıştır.¹⁵⁸

The Times'in, “*Karaağaç'ta Türk İddiası/İngiliz -Hainliği-*” başlıklı bir başka haberinde ise Türkiye'deki basın kuruluşlarının, Karaağaç'ın Türkiye'ye bırakılmasının Mudanya Konferansı'nda General Harington tarafından kabul edildiğini gündeme getirdiği ve Türklerin, bu durumu İngilizlerin bir başka hainliği olarak gördükleri belirtilmiştir. Buna karşın, Mudanya Konferansı'nda bu husus İsmet Paşa tarafından gündeme getirildiğinde, İtalyan ve Fransız temsilciler tarafından desteklenmişse de General Harington'ın böyle bir vaadinin olmadığı öne sürülmüş, ancak General Harington'ın ise böyle bir söz verdiğine dair bir yalanlamada bulunmamasının, (Türk çevrelerinde) bu durumun doğruluğunu kabul ettiği şeklinde yorumlandığı ifade edilmiştir. Ayrıca İstanbul'daki durumun sakin olduğunun ve kamuoyunun tüm dikkatini Lozan Barış Konferansı'nın neticelerine verdiğinin ifadesiyle birlikte, konferansın dağılması durumunda Türklerin düşmanca bir tutum izleyecekleri iddia edilmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 85-98; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 168-185.

¹⁵⁸ “Boundaries of Thrace/Turkish Pleas Rejected/Bulgaria's Outlet/Progress at Lausanne”, *The Times*, 27 Kasım 1922, S. 43199, s. 12.

¹⁵⁹ “Turkish Claim to Karagach/British Perfidy”, *The Times*, 28 Kasım 1922, S. 43200, s. 12.

İtilâf Devletleri temsilcileri tarafından, Ocak 1923'ün son günlerinde Türk Temsilci Heyeti'ne sunulan ve pek çoğu Türkler açısından kabul edilemeyecek maddeleri içeren taslak antlaşma metninde; Bulgaristan sınırı, Rezvaya (Mutludere) adlı ırmağın denize döküldüğü yerden başlayarak Meriç'in sol kıyısına kadar, Yunanistan sınırı ise Meriç'in karşı yakasında Türk toprağı kalmayacak şekilde yani Karaağaç, Yunanistan'a bırakılacak şekilde tasarlanmıştı. Türk sınırı, Meriç boyunca Ege Denizi'ne kadar olan hat olarak belirlenmiş ve Batı Trakya için plebisit teklifi de reddedilmişti. Bu sınır çizgisi üzerinde ve otuz kilometre genişliğinde olan bölgenin askerden arındırılarak silahsızlandırılması ile bu sınırın üzerindeki hava sahasına uçuş yasağı getirilmesi de önerilen bir başka maddeydi. Ayrıca Türkiye'nin askerden arındırılmış bölgesinde yalnızca asayişî sağlamak üzere ağır silah taşınması yasak olan toplam 5.000 kişilik bir güç (jandarma, polis, gümrük memuru veya sınır bekçisi olmak üzere) görevlendirebilecek, 12.000 kişi olarak belirlenen İstanbul garnizonu da dâhil olmak üzere Türkiye, Avrupa kıtasında kalan topraklar üzerinde toplam 20.000 kişiyi aşmayan bir kuvvete sahip olabilecekti. Bunlara ek olarak, herhangi bir devlet bu maddelere veya bu maddelerin uygulanış şekline itirazda bulunmak isterse, Cemiyet-i Akvam'a başvuracaktı. Türklerin kendi toprakları üzerindeki askerî gücünü ciddi biçimde kısıtlayan ve Türk toprağı olan Karaağaç'ı Yunanistan'a bırakan bu tasarı, Türk Temsilci Heyeti tarafından kabul edilmemiştir. İsmet Paşa tarafından İtilâf Devletleri temsilcilerine sunulan karşı tasarıda bulunan, üzerinde anlaşma sağlanan konuların imza edilmesi teklifi de İtilâf Devletleri tarafından reddedilmiş ve dolayısıyla bu mesele konferansın birinci devresinde çözüme kavuşturulamamıştır.¹⁶⁰

Batı Trakya sınırı ve Karaağaç meselesi, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile çözüme kavuşacaktı. Buna göre; Türkiye ile Yunanistan ve Bulgaristan arasındaki Trakya sınırı, Türk topraklarında Ege'deki İbrice Burnu'ndan Karadeniz'deki Serbes Burnu'na kadar belirlenirken; Yunan topraklarında Makri Burnu'ndan Küçük Derbend'in on beş kilometre batısına kadar Meriç hizasında devam edecek şekilde ve Bulgar topraklarında, Yunan-Türk sınırının bittiği noktadan başlayıp, Karadeniz'de Anberler'in kuzey batısında bulunan körfezde (Mutludere'nin Karadeniz'e döküldüğü yerde) bitmesi kararlaştırılacaktı. Ayrıca bu antlaşmada çizilen sınırlara göre;

¹⁶⁰ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 108-110; "Turkish Treaty/Summary of Articles", *The Times*, 1 Şubat 1923, S. 43254, s. 9.

Karaağaç ve burada bulunan tren istasyonu da yeniden Türk toprağı olacaktı. Bölgede sınır güvenliğini sağlamak üzere görevlendirilecek olan ve sayıları Türk tarafında 5.000, Yunan tarafında 2500 ve Bulgar tarafında 2500 jandarma, polis veya gümrük memuru dışında silahlı güç veya tahkimat (revolver, kılıç ve 100 kişi başına 4 makineli tüfek haricindeki silahlar dışında) bulunamayacak, var olan tahkimatlar da sökülecekti. Askerden arındırılacak ve silahsızlandırılacak olan bu bölge, Ege Denizi'nden Karadeniz'e kadar olan Türk-Yunan ve Türk-Bulgar sınırlarının otuz kilometre genişliğinde kalan topraklar olarak belirlenecekti. Türk topraklarındaki Kırk Kilise kasabası (bugünkü adı ile Kırklareli), Yunan topraklarındaki Makri kasabası ve Bulgar topraklarındaki Harmanlı kasabası askerden arındırılmış bölgenin dışında bırakılacaktı. Ayrıca sınır komşusu olan bu üç ülke arasında antlaşma hükümlerine dair bir anlaşmazlık çıkması durumunda, itiraz eden tarafın Cemiyet-i Akvam Meclisi'ne başvurması gerektiğı karara bağlanacaktı.¹⁶¹

1.2. Ege Adaları Meselesi

Ege Denizi'ndeki ada, adacık ve kayalıkların sayısı hakkında farklı kaynaklarda farklı görüşler bildirilmişse de toplam sayının 1800 ila 2000 arasında olduğu düşünülmektedir. Bunların yaklaşık 100 tanesi dışında kalanlar, üzerinde yaşamaya elverişli olmadıklarından dolayı meskûn değillerdir. Ege Denizi'nde bulunan adalar coğrafi olarak tasnif edildiğinde, en güneydeki Girit ile Yunan anakarasına yakın olan Eğriboz Adası hariç olmak üzere; Boğazönü (Kuzey Ege/Trakya) Adaları, Tavşan Adaları (Kiklatlar/Çember Adaları), Eğriboz ve Şeytan Adaları (Kuzey Asporatlar/Teselya Adaları), Doğu Ege (Saruhan/Batı Anadolu) Adaları ve On İki Ada (Menteşe Adaları/Güney Asporatlar) olarak kategorize edilebilirler. Bunlardan Boğazönü Adaları (Taşoz, Semadirek, Gökçeada, Bozcaada ve Limni), On İki Ada (Rodos, Kaşot-Çoban, Kerpe, Limoniye, Sömbeki, İlyaki-İlkil, İncirli, Yalı, İstanköy, İstanbulya, Kilimli-Keleme, İleriye, İlipsi, Herke, Batnaz ve Meis-Kızılhisar) ile Saruhan Adaları (Midilli, Sakız, Sisam ve Ahikerya), Türk anakarasının doğal birer uzantısı konumundadırlar.¹⁶²

¹⁶¹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, II-II/8*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 60-64.

¹⁶² Sertaç Hami Başeren, *Ege Sorunları*, Ankara, TÜDAV Yayınları, 2006, s. 5-8; Fuat İnce, *“Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları”*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), S. 53, Ankara, 2013, s. 102-104.

Ege Denizi'nde bulunan adaların büyük bölümü, 1456'dan başlayarak Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girmiştir. 1645-1669 yılları arasında Girit'in de alınmasıyla, Ege bir iç deniz haline gelmiş (İstendil Adası hariç) ve bu adaların çoğu XIX. yüzyıla kadar Türk hâkimiyeti altında kalmıştır. 1789'da gerçekleşen Fransız İhtilâli sonrasında meydana gelen gelişmeler sonucunda Ege Adaları, XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden çıkmaya başlamıştır. 1815'te imzalanan Paris Antlaşması ile Yedi Ada, "İyonyen Adaları Birleşik Devletleri" adı altında İngiltere'nin himayesine geçmiştir. Sonrasında ise Avrupa'daki milliyetçilik akımları ve kendisini dünyadaki Ortodoks Hristiyanların hâmisi olarak gören Rusya'nın kışkırtmaları neticesinde 1821'de çıkan ve İngiltere ile Fransa'nın da karışmasıyla büyüyen Mora isyanı ile birlikte Yunanistan, 1829 Edirne Antlaşması ile bağımsızlığını kazanmıştır. Mora, Attika ve Şeytan Adaları 1830'da, Yedi Ada ise 1864'te Yunanistan'ın eline geçmiştir. Girit, 1898'da önce özerk olmuş, Birinci Balkan Savaşı neticesinde de Yunanistan tarafından ilhak edilmiştir.¹⁶³

On İki Ada, 1911'de İtalya ile Osmanlı Devleti arasında çıkan Trablusgarp Savaşı'nın ardından 18 Ekim 1912'de imzalanan Ouchy (Uşi) Antlaşması ile "geçici olarak" İtalya'ya bırakılmış, ancak Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri saflarında katıldığı Birinci Cihan Harbi'nde İtalya'nın da dâhil olduğu İtilâf Devletleri karşısında mağlup olması sonrasında bu ülke, On İki Ada üzerindeki fiilî işgalini sürdürmüştür. Birinci Balkan Savaşı'nda donanma üstünlüğünü elinde bulunduran Yunanistan, Boğazönü Adaları olarak bilinen Bozcaada, Gökçeada, Limni, Taşoz, Semadirek ve Limni'yi işgal etmişti. Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması ile Ege Adaları hakkındaki kararın Büyük Devletler (Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya, Fransa, İngiltere ve Rusya) tarafından verilmesi kabul edilmişti. Bu altı devletin temsilcileri, "Büyükelçiler Konferansı" olarak bilinen görüşmeler neticesinde Bozcaada, Gökçeada ve Meis Adalarının Osmanlı Devleti'ne bırakılmasına karar vermiş ve bu kararı 14 Şubat 1914'te Osmanlı Devleti'ne bildirmişlerdi. Bunların dışında kalan adalar ise Yunanistan'a bırakılmıştı. Aynı yıl başlayan Cihan Harbi ile bu adalardaki İtalyan ve Yunan işgali devam etmiş, hatta bu

¹⁶³ Sertaç Hami Başeren, *Ege Sorunları*, s. 16-45; Yüksel İnan-Yücel Acer, *"The Aegean Disputes"*, The Europeanization of Turkey's Security Policy: Prospects and Pitfalls, (Editörler: Ali L. Karaosmanoğlu, Seyfi Taşhan), Ankara, Foreign Policy Institute, 2004, s. 3-5; Fuat İnce, *"Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları"*, s. 104-112.

adalar İtilâf Devletleri tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı harekât üssü ve lojistik depo olarak kullanılmıştır. Cihan Harbi'nin ardından, 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Ege Adaları üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçmişse de Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Millî Mücadele Hareketi'nin başarıya ulaşması sonrasında, Ege Adaları meselesinin çözümü Lozan Barış Konferansı'na kalmıştır.¹⁶⁴

Ege Adaları meselesi ile ilgili olarak Rıza Nur Bey, konferans öncesindeki görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Birinci komisyonun bir diğer işi de Adalar Denizi'ndeki adalar meselesidir. Bunların bir kısmı Yunanların, bir kısmı da İtalyanların elinde, ahali ekseriyetle Rum. Vakıa Anadolu sahilleri için kaçakçılık ve eşkıyalık, iktisâdî vaziyet cihetiyle adalar mühimdirler. Hatta Anadolu'ya tecavüz için mükemmel üssülharekât olabilirler, fakat Türkiye'nin onları ne almak ne de sonra muhafaza etmek kuvveti var. Denizaşırı, muhafazaları büyük masraflar ister. Yalnız Çanakkale Boğazı'nın ağzını tıkayan bir iki adayı almamız ve alırsak kâr. Öbür tarafı uğraşmaya değmez. Yunan veya İtalyan kimin elinde olursa olsun bizde olmayınca kimde olursa olsun. İkisi de bize tecavüz edecek mahiyette ve hem birinden alıp diğerine vermek de elimizde değil. Sade buraları gayrı askerî yapabilirsek teknik olarak uygundur. Zaten Boğazların karşısındaki üç adayı bize iade edeceklerini evvelce notada söylemişlerdi.¹⁶⁵ Bu husustaki siyasetimiz bu idi. Bize Meis Adası sahilimize pek yakın olduğundan verilmesini Rauf, hükûmet nâmına ısrarla yazdı, fakat bir ufak ve kayalık yermiş neye yarayacak? İtalyanlara üssülharekât ise Rodos ve Kos Adası'dır. Burası o işe yaramaz. Bu adaların hepsi de On İki Adalardandır. Bunları 1912'de Türkiye Uşi Muâhedesi ile İtalya'ya zaten vermiş. Bize şimdi burada tasdikinden başka çare yok.”¹⁶⁶*

Ege Adaları meselesi, Lozan Barış Konferansı'nın 25 Kasım 1922 tarihli oturumunda görüşülmeye başlanmıştır. İsmet Paşa, Türk taleplerini dile getiren bir konuşma yapmış ve Türkiye kıyılarına çok yakın olan adaların Türkiye'ye katılması gerektiğini söylemiştir. Gökçeada ve Bozcaada ile birlikte Semadirek Adası'nın

¹⁶⁴ Sertaç Hami Başeren, *Ege Sorunları*, s. 16-45; Yüksel İnan-Yücel Acer, *“The Aegean Disputes”, The Europeanization of Turkey's Security Policy: Prospects and Pitfalls*, s. 3-5; Fuat İnce, *“Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları”*, s. 104-112.

¹⁶⁵ Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya, Fransa, İngiltere ve Rusya'nın katıldığı Büyükelçiler Konferansı'nın ardından, 14 Şubat 1914'te Osmanlı Devleti'ne verilen nota. (Sertaç Hami Başeren, *Ege Sorunları*, s. 39-108; Fuat İnce, *“Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları”*, s. 108.)

¹⁶⁶ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım, III*, s. 1013-1014.

Türkiye'ye geri verilmesini; Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adalarının özerk olmasını ve askerden arındırılmalarını istemiştir. O, bu talebini açıklarken yakın zamanda Yunanistan'ın Anadolu'da bir Yunan İmparatorluğu kurmak için giriştiği saldırgan tutumunu sebep göstermiş ve Türk kıyılarına çok yakın olan adaların Yunanistan'da kalmasının Türkiye için büyük tehdit oluşturacağını söylemiştir. Ayrıca bu adalardaki mevcut tüm bataryaların ve istihkâmların imha edilmesinin elzem olduğunu ve güvenliği sağlamak için bulundurulacak sınırlı sayıda jandarmadan başka hiçbir silahlı kuvvetin adalar üzerinde bulunmaması gerektiğini belirtmiştir. Venizelos ise adaların nüfusunun çoğunlukla Rumlardan oluştuğunu iddia ederek bunların Yunanistan'a verilmesini istemiştir. İddialarını desteklemek için verdiği nüfus rakamlarına göre; Bozcaada, İstanköy ve Rodos'ta Müslümanların azınlık konumunda bulunduğunu ve diğer adalarda da Rumların neredeyse nüfusun tamamını oluşturduğunu öne sürmüştür.¹⁶⁷

Lord Curzon ise Osmanlı Devleti, Yunanistan, Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan arasında 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması'ndaki Ege Adalarının kaderinin büyük devletlere bırakılması ile ilgili maddeyi ve bu antlaşmayı tâkiben yapılan Büyükelçiler Konferansı'nda, Çanakkale Boğazı girişine yakınlığı sebebiyle ve askerden arındırılması şartı ile Gökçeada ve Bozcaada ile birlikte Asya kıyısına yakınlığı sebebiyle Meis Adası'nın Türkiye'ye; diğer bütün adaların da Yunanistan'a bırakıldığını hatırlatmıştır. Ayrıca Büyükelçiler Konferansı'nda On İki Ada'nın görüşülmediğini ve bu adaların zaten Uşi Antlaşması ile geçici statüsünün belirlendiğini vurgulamış, adalara özerklik verilmesinin hem hukukî olarak hem de uygulama anlamında büyük güçlükler doğuracağını söylemiştir. İsmet Paşa ise Lord Curzon'un önce Gökçeada, Bozcaada ve Semadirek'in egemenliği konusundaki düşüncesini açıkça ortaya koymasını umduğunu belirterek, adaların askerden arındırılma konusunun alt komisyonda incelenmesine razı olduğunu belirtmiştir. Lord Curzon ise askerlikten arındırma sorununu incelemekle görevli alt komisyon kurulduğu zaman bu komisyondan egemenlik sorununu da incelenmesinin istenebileceğini düşündüğünü belirtmiş ve Gökçeada ile Bozcaada üzerindeki egemenlik sorununun ileride görüşüleceğine dair görüşlerini daha önce bildirmiş olduğunu sözlerine eklemiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 99-102.

¹⁶⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 102-105.

The Times gazetesinin Ege Adaları ile ilgili aktardıklarına göre; konferansın sorunsuz bir şekilde ilerlediği ve bazı meselelerin alt komisyonlara sevk edildiği, ancak Ege Adaları konusunda henüz gerçek bir ilerlemenin sağlanamadığı, İsmet Paşa'nın Bozcaada ile Gökçeada'nın Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenlik meselesi olduğunu söylediği, diğer adalar içinse henüz tanımlanmamış bir sistem önerdiği aktarılmıştır. Bunların yanında, Bozcaada ile Gökçeada'nın durumunun alt komisyona iletildiği, ancak bu komisyonun Boğazlar meselesi görüşülene kadar çalışmayacağı belirtilmiştir.¹⁶⁹

Ege Adaları meselesinin müzakerelerine 29 Kasım 1922'de devam edilmiş, Fransız General ve Askerî Uzman Maxime Weygand; Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adalarının silahsızlandırılması meselesini incelemek üzere toplanmış olan uzmanlar alt komisyonunun raporunu okumuştur. Rapora göre; sözü geçen adaların askerden arındırılması meselesinin Boğazlar meselesi ile birlikte görüşülmesi kararlaştırılmıştır. İsmet Paşa, bu adalarda uçak ve herhangi bir askerî kuvvetin bulunmamasına yönelik isteğini tekrarlamış, Bozcaada, Gökçeada ve Semadirek Adaları ile ilgili meselenin Boğazlar sorunu ile birlikte görüşülmesini ise onaylamıştır. Yunan Temsilci Heyeti adına, bu ülkenin o dönemde İngiltere Büyükelçiliği görevini yapan Dimitrios Caclamanos, Limni ve Semadirek Adalarına dair bir egemenlik sorunu bulunmadığını, bu adaların zaten 1913'ten beri Yunanistan'ın egemenliği altında olduğunu söylemiş ve Gökçeada ile Bozcaada'da da çoğunlukla Rum nüfusun yaşadığını iddia etmiştir. Caclamanos'un sözlerine karşı İsmet Paşa ise Gökçeada ve Bozcaada'yla ilgili hukukî dayanaklarını daha önceden söylediğini ve Boğazların statüsünün, Boğazların karşısında bulunan adaların statüsünden ayrı olarak incelenemeyeceğini dile getirmiştir. Caclamanos ise buna karşılık olarak, Limni ve Semadirek Adalarının 1913 kararıyla egemenliği Yunanistan'a bırakılmış adalardan olduğunu söylemiştir.¹⁷⁰

Lord Curzon ise Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adalarının askerden arındırılması meselesinin alt komisyona devredildiğini ve bu silahsızlandırmanın ne ölçüde olacağının alt komisyonda tartışılacağını hatırlatmış ve alt komisyon raporunun büyük bölümünü kabul eden İsmet Paşa'ya teşekkür etmiştir. Türk tarafının çekinceleri üzerine Yunanistan'a bu adalarda asayişini sağlamak için belirli sayıda bir güç temin

¹⁶⁹ "The Conference", *The Times*, 27 Kasım 1922, S. 43199, s. 12-13.

¹⁷⁰ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 106-109; "Aegean Islands/Demilitarization Proposals", *The Times*, 30 Kasım 1922, S. 43202, s. 12.

etmekle birlikte, alt komisyonun bu adalardan Türkiye'ye olası bir saldırının önüne geçmek amacıyla hafifletirilmiş bir silahsızlandırma önerdiğini söylemiştir. Boğazlara yakın adalarla ilgili ise 1913'te Türkiye'ye sadece Bozcaada ve Gökçeada'nın (askerden arındırılması şartıyla) verildiğini, Semadirek ve Limni Adalarının egemenliklerinin tartışılmasının söz konusu dahi olmadığını ve Türklerin bu adalarla ilgili taleplerinin yeni olduğunu iddia ederek, bu dört adanın silahsızlandırılması konusunun Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'nın da katılacağı Boğazlar meselesi ile ilgili toplantıda görüşülmesini kabul ettiklerini söylemiştir. Semadirek ile ilgili bir egemenlik meselesinin bulunmadığı konusunda Yunan Temsilci Caclamanoş'a katıldığını belirten Curzon, aidiyet hususu ile ilgili görüşmelerin sadece Gökçeada ve Bozcaada ile ilgili yapılabileceğini belirtmiştir. Ayrıca 1912 nüfus sayımında Gökçeada'da 9.200 Rum olduğunu ve daha sonradan buraya 10.000 Rum vatandaşın da Gelibolu'dan göç etmek suretiyle geldiğini, buna karşılık adada Türk nüfusun bulunmadığını söylemiştir.¹⁷¹

İsmet Paşa, Lord Curzon'un görüşlerine cevaben yeniden söz alarak Gökçeada ve Bozcaada ile birlikte Meis Adası'nın 14 Şubat 1914 tarihli notayla Türklere bırakıldığını, Semadirek Adası'nın da Boğazlar sistemine bağlanması gereken bir ada olduğunu söylemiş ve 1914'teki Osmanlı Hükûmeti'nin Bozcaada, Gökçeada ve Meis Adası'nın kendilerine geri verildiğini öğrenmekle birlikte, geri kalan adalarla ilgili de protestolar göndererek bu adaların egemenliği ile ilgili taleplerini iletmiş olduğunu söylemiştir. Boğazlar ve ona bağlı adalarla ilgili kararlar alınırken nüfus ve etnik sebeplerin söz konusu olamayacağını söyleyen İsmet Paşa, Türk çoğunluğun bulunduğu Batı Trakya meselesi görüşülürken etnik sebeplerin göz ardı edildiğini hatırlatmıştır. Lord Curzon, toplantının sonunda Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adalarının silahsızlandırılmasıyla ilgili alt komisyon önerilerinin kabul edildiğini ve Türk Temsilci Heyeti'nin bu adalarda uçakların, silahlı birliklerin ve istihkâmların bulundurulmasıyla ilgili çekincelerini bildirdiklerini karar altına aldırıştır. Ege Adaları meselesi ile ilgili yapılan görüşmeler, bu süreçten sonra alt komisyonlarda tartışılmıştır.¹⁷²

¹⁷¹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 109-111; "Aegean Islands/Demilitarization Proposals", *The Times*, 30 Kasım 1922, S. 43202, s. 12.

¹⁷² Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 111-113; "Aegean Islands/Demilitarization Proposals", *The Times*, 30 Kasım 1922, S. 43202, s. 12.

Ege Adaları meselesi ile ilgili yapılan bu oturumla alâkalı detaylara, ertesi gün yayınlanan *The Times* gazetesindeki “*Ege Adaları/Silahsızlandırma Önerileri*” başlıklı haberde yer verilmiştir. Türklerin, adaların silahsızlandırılmasının kayıtsız şartsız gerçekleştirilmesi ile adalarda havacılık ve uçuş faaliyetlerinin yasaklanması taleplerini ifade ettiklerinden bahsedildikten sonra, birinci komisyonun alt komisyon raporunu değerlendirirken, Türklerin dört kuzey adasının Boğazlar meselesi ile aynı anda ele alınması gerektiği yönündeki iddiasını ve silahsızlandırma taleplerini onayladığı belirtilmiştir.¹⁷³ Bu meseleye Amerikan basınında da yer verilmiş, *The Washington Herald* gazetesindeki bir haberde, Türklerin Ege Adalarının silahsızlandırılması ile ilgili olarak İtilâf Devletleri’nin yaptığı öneriye itiraz ettikleri ve bu teklifin Türk kıyılarının savunulması için yeterli güvenceyi sağlamadığını savundukları aktarılmıştır.¹⁷⁴

Adalar meselesi, öneminden dolayı Yeni Zelanda basınının da dikkatinden kaçmamış ve *The New Zealand Herald* gazetesi tarafından, Türk delegelerin, Rusya’nın katılımı olmadan adalar meselesini tartışmak istemedikleri belirtilmiştir.¹⁷⁵ Avustralya’nın Sydney kentinde yayınlanan *The Daily Telegraph* gazetesindeki bir haberde ise Türklerin, kendi görüşlerinin kabul edilmemesi üzerine, alt komisyonda bundan sonra sadece gözlemci olarak bulunacaklarını bildirdikleri öne sürülmüştür.¹⁷⁶ *The Evening Post* gazetesinde yayınlanan bir haberde de Türk basınında, Ege Adalarının Türk topraklarına yakınlığı sebebiyle mutlaka silahsızlandırılması gerektiğinin yazıldığı bilgisi verilmiştir.¹⁷⁷

İtilâf Devletleri’nin 31 Ocak 1923 tarihli birleşik oturumda resmen tartışmaya açtığı taslak antlaşma uyarınca; Kuzeybatıda Gelibolu Yarımadası ve Saros Körfezi’nde Bakla Burnu’nun kuzey doğusundan 4 kilometre uzaklıkta bulunan bir noktadan başlayarak Marmara Denizi üzerinde Kumbağı’nda sona eren ve Kavak’ın güneyinden geçen bir çizginin güney doğusundaki bölge; güneydoğuda kıyı ile Bozcaada karşısında eski İstanbul Burnu’ndan başlayarak Marmara Denizi üzerinde Karabiga’nın kuzeyinde bulunan kıyıda bir noktada sona ermek üzere, kıyıdan 20 kilometre uzaklıktan geçen bir

¹⁷³ “Aegean Islands/Demilitarization Proposals”, *The Times*, 30 Kasım 1922, S. 43202, s. 12.

¹⁷⁴ “Russia Demands Closed Straits”, *The Washington Herald*, 30 Kasım 1922, I/10, s. 2.

¹⁷⁵ “Lausanne Conference/Report on Aegean Islands”, *The New Zealand Herald*, 1 Aralık 1922, LIX/18262, s. 9.

¹⁷⁶ “At Lausanne/De-Militarisation”, *The Daily Telegraph*, 2 Aralık 1922, S. 13592, s. 7.

¹⁷⁷ “Turkish Press/Intensely Nationalist”, *The Evening Post*, 13 Aralık 1922, CIV/142, s. 16.

çizgi arasındaki bölge; doğuda Karadeniz (İstanbul) Boğazı'nın kıyısından 15 kilometre uzaklıkta çizilmiş bir çizgiye kadar uzanan bölge ve batıda, Karadeniz Boğazı'nın batı kıyısından 15 kilometre uzaklıkta çizilmiş bir çizgiye kadar uzanan bölgenin silahsızlandırılması öngörülmüştü. Taslak antlaşmaya Emir-Ali Adası dışındaki tüm Marmara Denizi adaları ile Ege Denizi'nde bulunan Semadirek, Limni, Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adalarının silahsızlandırılması da eklenmişti. Silahsızlandırılacak olan adalarda hiçbir şekilde istihkâm, sabit topçu tesisi, askerî havacılık tesisi, deniz altında işleyen araçlar ve hiçbir deniz üssü bulundurulamayacaktı. Yunanistan, silahsızlandırılmış olan adaların karasularından donanmasını geçirebilecek, fakat buraları Türkiye'ye karşı harekât üssü olarak kullanamayacaktı. Yunan Hükûmeti; Midilli, Sisam, Nikarya ve Sakız Adalarında hiçbir tahkimat yapmayacak ve buralarda deniz üssü bulunduramayacaktı. Antlaşma taslağında Türk egemenliğine bırakılan Gökçeada ve Bozcaada içinse, can ve mal güvenliği bakımından gayrimüslim yerel halka gerekli bütün güvenceyi sağlayan, yerel unsurlardan kurulu özel bir yönetim örgütünün kurularak, adalarda düzenin korunmasının bu yerel yönetim örgütü aracılığıyla yerli halktan seçilmiş ve bu örgütün emrinde bulunan bir polis kuvvetince sağlanması şart koşulmuştu. Limni, Semadirek, Sakız, Sisam ve Nikarya Adalarının egemenliği, daha önce yapılmış olan Londra ve Atina Antlaşmaları uyarınca Yunanistan'a bırakılıyordu. Türkiye, İtalya işgalinde bulunan On İki Ada ve İngiltere tarafından ilhak edilen Kıbrıs üzerindeki haklarından da feragat edecekti. Neticede, İtilâf Devletleri tarafından Türk Temsilci Heyeti'ne sunulan taslak antlaşma metni kabul edilemez bulunmuş ve Ege Adaları meselesinin çözümü de konferansın ikinci dönemine kalmıştır.¹⁷⁸

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda, Türkiye'nin Asya kıyılarına üç milden daha yakın olan ada ve adacıklar ile Bozcaada ve Gökçeada üzerindeki Türk egemenliği İtilâf Devletleri tarafından resmen tanınacak ve bu iki ada ile birlikte, Emir-Ali Adası dışındaki tüm Marmara Denizi adaları ile Ege Denizi'ndeki Semadirek, Limni, Midilli, Sakız, Sisam, Nikarya ve Tavşan Adalarının silahsızlandırılması kararlaştırılacaktı. Antlaşmada, *“Türk egemenliği altında kalan Gökçeada ve Bozcaada, yerel yönetim ile can ve mal güvenliği bakımından gayrimüslim yerli halka gerekli bütün güvenceyi sağlayan, yerel unsurlardan kurulu bir özel yönetim*

¹⁷⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 56-58; “Turkish Treaty/Summary of Articles”, *The Times*, 1 Şubat 1923, S. 43254, s. 9.

örgütünden yararlanacaktır” şeklinde bir maddeye de yer verilmekle birlikte, bu iki ada dışında Doğu Akdeniz adaları ve özellikle Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adaları üzerindeki Yunan egemenliği konusunda, “17-30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması’nın 5. ve 1-14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşması’nın 15. maddeleri uyarınca alınan ve 13 Şubat 1914’de Yunan Hükûmeti’ne bildirilen karar” doğrulanacak ve bu adalar üzerindeki Yunan egemenliği kesinleşecekti.¹⁷⁹ Bu antlaşma ile Türkiye ayrıca, egemenlikleri 1912’de imzalanan Uşi Antlaşması ile geçici olarak İtalya’ya bırakılmış olan On İki Ada üzerindeki haklarından İtalya lehine, 5 Kasım 1914’te İngiltere’ye katıldığı ilân edilen Kıbrıs üzerindeki haklarından ise İngiltere lehine vazgeçtiğini kabul edecekti.¹⁸⁰

1.3. Savaş Tutsakları ve Nüfus Mübadelesi Meselesi

Savaş tutsakları ve nüfus mübadelesi ile ilgili hususlar, esasen sadece Türkiye ve Yunanistan’ı ilgilendirmektedir. Yunanistan’ın elinde, uluslararası hukuka aykırı bir biçimde gerçekleştirdiği Anadolu işgalleri sırasında esir alıp götürdüğü ve sayıları İngiliz kaynaklarına göre; yaklaşık 4.000, Türk kaynaklarına göre ise 10.000’i bulan sivil rehine ile yaklaşık 10.000 civarında Türk savaş tutsağının olduğu tahmin edilmektedir. Anadolu’dan çekilişi sırasında çoğu askerini, teçhizatını ve vatandaşını geride bırakan Yunanların, pek çok Türk vatandaşını Anadolu’da bırakmak zorunda kaldıkları kendi vatandaşları ile esir takasında kullanmak üzere rehin aldıkları düşünülmektedir. Türkiye’de ise sayıları İngiliz kaynaklarına göre; 30.000, Türk kaynaklarına göre de 20.000’i bulan Rum savaş tutsağının olduğu iddia edilmekte, fakat Yunan pasaportuna sahip olup da birtakım suçlardan mahkûm edilen kişiler hariç sivil rehine bulunmamaktaydı. Bu savaş tutsakları ile sivil rehinelere iadesi ile Türkiye’de yerleşmiş bulunan Rumlar ve Yunanistan’da yerleşmiş bulunan Türkler arasında yapılacak olan nüfus değişimi hususlarının görüşüldüğü oturumlar, konferansın çözüm anlamında belki de en umut verici görüşmelerine sahne olmuştur. Konferans başlamadan evvel Cemiyet-i Akvam tarafından görevlendirilen Norveçli bilim insanı ve diplomat Dr. Fridtjof Nansen, Mustafa Kemal Paşa’ya 27 Eylül 1922’de çektiği telgrafta, Ankara Hükûmeti otoriteleri ile nüfus mübadelesi meselesi konusunda görüşmeyi talep etmiş ve 15 Ekim’de İtilâf Devletleri’nin İstanbul’daki Yüksek Komiserleri tarafından resmî bir toplantıya

¹⁷⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, II-II/8*, s. 5-6.

¹⁸⁰ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, II-II/8*, s. 6-7.

davet edilmişti. Burada, TBMM Hükûmeti'nin İstanbul Temsilcisi olan Hamit (Hasan) Bey'le de görüşen Nansen'in Lozan'a gelerek bu konudaki görüşlerini konferans önünde dile getirmesi istenmişti.¹⁸¹

Lozan Barış Konferansı'nda, birinci komisyonun savaş tutsakları ve nüfus mübadelesi meselesini görüşmek üzere yapılan ilk oturum, 1 Aralık 1922'de toplanmıştır. Curzon, Türkiye ile Yunanistan ülkeleri arasındaki nüfus mübadelesi sorununun bir an önce çözülmesi gerektiğini anlatan bir konuşmayla toplantıyı açmıştır. Dr. Nansen, Cemiyet-i Akvam Meclisi tarafından görevlendirilerek Türkiye ve Yunanistan'a gitmiş ve yaptığı araştırmalar ile görüşmeler neticesinde konferansa sunmak üzere bir rapor hazırlamıştır. Dr. Nansen, büyük devletler ile Türk ve Yunan Hükûmetlerinin mübadelenin yapılması konusunda fikir birliği içerisinde olduğunu belirtmiş, mübadele için söz konusu olan ve sayıları bir milyona yakın olan insanların arkalarında bırakacakları malların tespit ve tazmin edilmesi gibi pek çok zorluğu içinde barındırsa da bu sorunların çözülebileceğini söylemiştir. Yine de nüfus mübadelesinin, tamamen tatmin edici sonuçlar vermeyebileceği ve süreç ne kadar iyi yürütülürse yürütülsün iki taraftan da insanlara pek çok acılar yükleyerek belki de bu insanların yoksullaşmalarına neden olabileceğinin unutulmaması gerektiğini dile getirmiştir. Eğer hızlı hareket edilmezse, bu meselenin her iki ülkeye de ciddi ekonomik zararlar verebileceği uyarısını yaparak, hem Türkiye hem de Yunanistan açısından önümüzdeki yaz elde edilecek tarım gelirlerini etkileyeceği için mübadelenin hızlıca gerçekleşmesi gerektiğini söyleyen Dr. Nansen, iki ülkenin de kararlı olması durumunda mübadele anlaşmasının hızlı bir şekilde yapılabileceğini belirtmiştir. Ayrıca mübadeleyi uygulayacak karma komisyonun her iki hükûmetten birer temsilci ve Cemiyet-i Akvam'dan da iki temsilciden oluşabileceğini belirtmiş ve Cemiyet-i Akvam üyesi olmamalarına rağmen Türklerin, bu kurumun adaletine güvenebileceğini savunmuştur.¹⁸²

¹⁸¹ Kemal Arı, *Büyük Mübadele/Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 1-16; Stephen Ladas, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, New York, The Macmillan Company, 1932, s. 335-337; Engin Berber, "Türk-Yunan Savaşından Sonra Sivil Tutukluların ve Savaş Esirlerinin Değişimi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV/1, İzmir, 1989, s. 112-126; Ercan Haytoğlu, *"Lozan Barış Konferansı'nda Bir Sorun: Türk-Yunan Savaş Esirleri ve Mübadelesi"*, 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara: 13-15 Kasım 2013, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 565-567.

¹⁸² Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 117-122; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 221-222.

İsmet Paşa, Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam üyesi olmamasından dolayı, Cemiyet-i Akvam tarafından görevlendirilmiş olan Dr. Nansen'in raporunu kişisel bir çalışma olarak gördüğünü söylemiştir. Ayrıca nüfus mübadelesi sorununun Türkiye'de azınlıklar meselesinin çözümüne bağlı olduğunu belirterek komisyonun bu hususu kabul etmesi durumunda, Türk Temsilci Heyeti'nin görüşlerini gelecek toplantılardan birinde açıklayacağını taahhüt etmiş ve bu komisyonda ancak savaş tutsaklarının mübadelesi meselesinin verimli bir şekilde görüşülebileceğini dile getirmiştir. Lord Curzon ise savaş tutsaklarının mübadelesi meselesinin çok daha büyük bir problemin bir parçası olduğunu belirtmiş ve bu konudaki tartışmanın Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesini de kapsadığını dile getirmek suretiyle, binlerce kişinin hayatının bu meselenin çözümüne bağlı olduğunu ve bir an önce bu sorunun görüşülmeye başlanmasının çok önemli olduğunu savunmuştur. Venizelos ise Dr. Nansen'in sözlerine katıldığını ve bu sorunun bir an önce çözümlenmesinin iki ülke halkına da fayda sağlayacağını belirtmiştir. Barrere, tarafların bu konunun ne kadar önemli olduğu konusunda aynı görüşte olması ve bir an önce ikili görüşmelere başlanması durumunda, bunun tüm insanlığa fayda sağlayacağı hususundaki kanaatini bildirmiştir. Ayrıca bu meseleyle ilgili işleri yürütmek üzere bir Türk bir de Yunan üye ile konferansın seçeceği bir başkanın görevlendirilmesinin en doğrusu olacağını söylemiş ve gerekirse Dr. Nansen'in konferansa tekrar çağrılabilceğini belirtmiştir. İsmet Paşa ise meselenin bir alt komisyonda incelenmesi teklifini kabul ettiklerini söyledikten sonra, Türk Temsilci Heyeti'nin Yunan Ordusu tarafından zorla alınıp götürülen sivil Türk tutsakların hemen serbest bırakılmasını talep ettiğini ve Türk tarafının elinde sivil Rum esir bulunmadığını belirtmiştir. Ardından, Batı Anadolu'da Yunan Ordusu tarafından yakılıp yıkılmış Türk topraklarına dönecek olan Türk vatandaşlarının durumu ile Batı Trakya ve Makedonya'da Türklerin el sürmeden bıraktığı topraklara dönecek olan Rumların durumunun aynı olmadığını söyleyerek konuşmasını bitirmiştir. Buna karşılık Venizelos, iki tarafın da elinde kalan savaş tutsaklarının eşit sayıda mübadele edilmesini önermiştir. Dahası, kendilerinin Türk nüfusun Yunanistan'dan zorla ayrılmasını istemediklerini ve nüfus mübadelesinin isteğe bağlı olmasının daha insancıl olacağını düşündüklerini söylemiştir.¹⁸³

¹⁸³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 122-126; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 222-223.

Daha sonra yeniden söz alan Lord Curzon, mübadelenin dikkatli bir inceleme sonrasında ve her iki tarafın da iyi niyetiyle yapılması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca arzu edilenin, mübadelenin gönüllü olarak yapılması olsa da bu şekilde yapılması durumunda mübadelenin aylarca sürebileceğini belirtmiştir. Türk nüfusun topraklarını işlemek için yılbaşına kadar Trakya'ya getirilmesinin temel hedeflerden biri olduğunu bildirerek mübadelenin zorunlu olması halinde; gidenlere, arkalarında bırakacakları mal ve mülkler için ödeme yapmanın daha kolay bir çözüm olacağını söylemiştir. Buna ek olarak, Çağırın Devletlerin temsilcileri ile Türkiye ve Yunanistan'dan birer temsilciden oluşacak ve sivil tutsaklar, savaş tutsakları ve nüfus mübadelesi meseleleriyle ilgilenecek bir alt komisyonun hiç vakit kaybetmeden kurulmasını teklif etmiştir. İsmet Paşa ise Yunanlar tarafından zorla alınıp götürülen Türk sivil tutsakların durumunun, görüşülmesi gereken en acil konu olduğunu vurgulamıştır.¹⁸⁴

Birinci komisyonun, savaş tutsakları ve nüfus mübadelesi meselesi ile ilgili olarak yapmış olduğu ilk oturumdaki konuşmalara, ertesi günkü *The Times* gazetesinde geniş bir biçimde yer verilen “*Sınır Dışı Edilmiş Halklar/Acil Çözüm İhtiyacı*” başlıklı haberin yanı sıra, konuyla ilgili oldukça ilginç yorumlar içeren “*Yeni Yakın Doğu*” başlıklı yazıya göre; Yunan kuvvetlerinin, Türkiye'nin Asya bölümünde ağır bir şekilde mağlup olduğu hatırlatıldıktan sonra, Türk idaresinde yüzyıllar boyunca kendini koruyan ve artan Anadolu'daki Rum nüfusunun yıllar içerisinde neredeyse yok olma noktasına geldiği iddia edilmiştir. Ayrıca konferansta bir önceki gün Lord Curzon'un dile getirdiği çarpıcı rakamların da bu durumu doğruladığı ve bunun tarihteki bir dönüm noktası olduğu öne sürülmüştür. Haberdeki şu ifadeler ise özellikle dikkat çekici ve oldukça taraflı iddialardır: “*Militan milliyetçiliğe sahip yeni Türkiye; Rumları, Ermeniler ile birlikte Küçük Asya'dan uzaklaştırdı. Binlerce kişiyi Doğu Trakya'dan kaçmaya zorladı ve şimdi de İstanbul'dan yüz binlerce kişiyi kovmakla tehdit ediyor. Büyük mülteci nüfusu, uzun zaman önce Asya'nın uzak uçlarına hükmetmek için hazırlanmış olan ve şimdi kendi kaybedilmiş bölgelerinde çaresizce kalmaları gereken yıkılmış Yunanistan üzerinde ağır bir yük oluşturuyor.*” Nüfusun bu büyük değişiminin yarattığı devasa öfkenin, antlaşmaların fiili hazırlanmasına geçmeden önce konferansın değerlendirmesi gereken

¹⁸⁴ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 126-130; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 223-224; “Deported Peoples/Urgent Need of Settlement/Striking Figures”, *The Times*, 2 Aralık 1922, S. 43204, s. 10.

başlıca gerçek olduğu vurgusu yapılmış, ayrıca Türklerin heyecanlı umutları ile Yunanların acı çaresizliğinin, önyargılı tüm otorite görüşlerini mahvedebilecek rahatsız edici güçler olduğu ve bunların barışı tamamen imkânsız kılmaya bile zorlaştıracığı öne sürülmüştür.¹⁸⁵

Nüfus mübadelesi meselesi ile ilgili olarak; barış antlaşmasının imzalanması beklenmeden Türkiye ve Yunanistan arasında ayrı olarak yapılması planlanan protokolle ilgili olarak 10 Ocak 1923 Çarşamba günü yapılan oturumda, alt komisyon tarafından hazırlanan rapor birinci komisyona sunulmuştur. Sivil rehinelere geri verilmesi, savaş tutsaklarının mübadelesi ile Türk ve Rum azınlıkların nüfus mübadelesi konuları üzerinde uzunca süren tartışmalar yapan alt komisyon için çözülmesi en basit olan konu sivil rehinelere iadesi olmuştur. Bu konuda tam bir anlaşmaya varılmış, geriye sadece bu iadenin ne zaman ve nasıl yapılacağına dair teknik detayların halledilmesi kalmıştır. Savaş tutsaklarının mübadelesi konusunda Türk Temsilci Heyeti ile Yunan Temsilci Heyeti arasında bir takım görüş ayrılıkları çıkmasına rağmen, Yunanistan'ın elinde tuttuğu Türk rehinelere hemen geri vermesi, Türkiye'nin de aynı sayıda Rum savaş tutsağını geri vermesi ve geriye kalan Rum savaş tutsaklarını da Barış Antlaşması imzalandıktan sonra iade etmesi hususlarında anlaşmaya varılmıştır. Neticede, mübadelenin zorunlu olması kararlaştırılmış, Batı Trakya'daki Türk nüfusu ile İstanbul'daki Rum nüfusun mübadelesi hususları dışında anlaşma sağlanabilmiştir. Türk Temsilci Heyeti, başta pek çok itirazda bulunduğu İstanbul'daki Rum nüfusun burada kalmasıyla ilgili olarak daha sonra görüşlerini değiştirmiş ve köken gözetmeksizin burada yaşayan Rumların İstanbul'da kalmasına müsaade etmeye karar vermiştir. İtalya'nın Atina Temsilcisi ve Lozan'daki ikinci murahhası olan Giulio Cesare Montagna yaptığı konuşmada, Türk Temsilci Heyeti'nin bu ısrarından da vazgeçeceğini, hatta İstanbul'daki son politik durum nedeniyle buradan göç etmek zorunda kalmış olan Rumların da geri dönmelerine izin vereceğini umduğunu söylemiştir. Ayrıca alt komisyonun yapmış olduğu yaklaşık yirmi oturumda da çözülmesi mümkün olmayan Patriklik meselesinin, diğer meselelerin çözümüne de engel teşkil ettiğini hatırlatmış ve bu konuda anlaşma sağlanamadığı takdirde, bu meselenin sivil rehinelere iadesi ve savaş tutsaklarının mübadelesi meselelerinden ayrı tutulmasının ve kesin olarak anlaşma sağlanan konuların

¹⁸⁵ "The New Near East", *The Times*, 2 Aralık 1922, S. 43204, s. 11.

karara bağlanmasının uygun olacağını belirtmiştir. Montagna'ya göre bu sorunlar, *“durumları ve kaderleri her yanda ilgi uyandıran geniş halk ve topluluk sınıflarına ilişkin”* olduklarından dolayı, ivedilikle çözüme ulaştırılmaları elzemdi.¹⁸⁶

Lord Curzon ise Montagna'nın önerisini desteklediğini söyledikten sonra, üzerinde tam bir anlaşma sağlanamamış olan zorunlu nüfus mübadelesinin büyük bir yıkım yaratacağını düşündüğünü, ancak bunun aynı zamanda kaçınılmaz ve zorunlu olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Türk Temsilci Heyeti'nin İstanbul'daki Rumların kalmasına izin vermek için Patriklik makamının bu şehirden taşınmasını şart koşmasının, bir anlaşma zeminine varmayı engellediğini ifade ederek, İsmet Paşa'nın daha birkaç hafta önceki toplantıda Türklerin yabancılara karşı ne kadar hoşgörülü olduklarından bahsederken Fâtih Sultan Mehmed zamanından beri Patriğe pek çok ayrıcalık verildiğinden ve Rum Ortodoks Kilisesi'nin başı olan Patriğin Türk Hükûmeti'ne bağlı bir memur gibi görevini sürdürdüğünden söz ettiğini hatırlatmıştır. Türk Temsilci Heyeti'nin yakınmış olduğu Patriklik makamının yetkilerini kötüye kullanması ve Türkiye'deki Rumları devlete karşı kışkırtması gibi iddialar ispatlansa dahi, bunun Patrikliğin kilise işlerine ilişkin yetkilerinin alınması veya bu şehirden uzaklaştırılması için sebep sayılamayacağını öne sürmüş ve bunun yerine Patrikliğin siyasal ayrıcalıklarının kısıtlanması yoluna gitmenin daha doğru olacağını savunmuştur. Dahası, ABD delegelerinin de Patrikliğin İstanbul'da kalması yönünde görüş bildirdiğini ve kendisinin bu hususla ilgili olarak yüzlerce telgraf aldığını söyledikten sonra Patrikliğin yerleşmiş bulunduğu İstanbul'dan uzaklaştırılması halinde, uygarlık dünyasının vicdanının yaralanmış olacağını dile getirmiştir. Son olarak, Patriklik meselesi ile ilgili İtilâf Devletleri temsilcilerinin teklifinin, bu makamın siyasal niteliğinin alınması ve yönetim alanındaki yetkilerinden yoksun bırakılarak İstanbul'da salt bir dinî makam olarak kalması şeklinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁷

Barrere de Lord Curzon'un görüşlerine tam anlamıyla katıldığını söyledikten sonra, hâlihazırda pek çok konuda anlaşma sağlandığını hatırlatmış ve Patriklik konusunda da anlaşma sağlanabilirse, bunun herkes açısından daha tatmin edici bir netice

¹⁸⁶ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 321-324; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 338.

¹⁸⁷ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 324-326; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 338-339.

vereceğini belirtmiştir. Daha sonra söz alan Romanya Temsilcisi Constantin Diamandy ise Romanya Kilisesi'nin bağımsız olduğunu ve Patriklik ile sadece manevi bağlarının bulunduğunu anlattıktan sonra, İsmet Paşa'nın da konuşmasında bahsetmiş olduğu asırlardır süregelen Türk hoşgörüsüne uygun olarak davranılması beklentisinde olduğunu açıklamıştır. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı adına söz alan Rakitch de Patrikliğin manevi öneminden bahsettiği konuşmasıyla ilgili olarak Lord Curzon'un görüşlerine katıldığını belirtmiştir. Venizelos ise Patrikliğin yüzyıllar boyunca bu şehirde bulunduğunu ve ilk kez bir Türk Hükûmeti'nin Patriklik ile ilgili rahatsızlığını belirttiğini söylemiştir. Patrikliğin kutsal konumu nedeniyle evlendirme ve evliliği sonlandırma gibi bir yetkisinin bulunduğunu ve bu yetki dışında Ortodoks Kilisesi'nin siyasal yetkilerinin alınarak görevini yapmaya devam etmesine izin verilmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁸⁸

Daha sonra söz alan İsmet Paşa ise alt komisyon raporunu dikkatli bir biçimde okuduğunu, Yunanistan'da yaklaşık 10.000 civarında sivil tutsak bulunduğunu (9595 erkek, 251 kadın ve 11 çocuk olmak üzere 9587 kişi), fakat Türkiye'de Rum sivil rehine bulunmadığını söylemiş, geri verilen Türk savaş tutsaklarına karşılık eşit sayıda Yunan savaş tutsağının verilmesi işleminin bütün Türk sivil ve asker savaş tutsakları iade edildikten ve gerekli sayım işlemi yapıldıktan sonra yapılabileceğini belirtmiştir. Ayrıca geri kalan Yunan savaş tutsaklarının da barış yapıldıktan sonra iade edileceğini ve bu meselenin daha çetrefilli olan nüfus mübadelesi meselesi ile karıştırılmaması gerektiğini, savaş tutsaklarının çektikleri acıların daha fazla uzatılmaması ve bunların bir an önce iade edilmeleri konusunda defalarca görüş bildirdiklerini de hatırlatmıştır. Ayrıca Türk Temsilci Heyeti'nin Batı Trakya'da bir plebisite başvurulmasını istediğini ve bu bölgedeki halkların mübadele dışı bırakılması halinde, İstanbul'daki Rumların zorunlu mübadele dışında bırakılmasına dair talebi kabul etmeye razı olduklarını, ancak bu durumun İstanbul'a Mondros Mütarekesi sonrası gelmiş olan veya Türklere karşı düşmanca politika izlemiş olan Rumları kapsayamayacağını söylemiştir. Patriklik meselesi ile ilgili olarak ise İtilâf Devletleri temsilcilerinin yapmış olduğu açıklamaları bir senet saydığını söylemiş ve uzlaşmacı tavırlarının bir kanıtı olarak, Patrikhanenin dinî görevlerinin dışına çıkmaması şartıyla İstanbul'da kalmasına müsaade etmeye karar verdiklerini belirtmiştir. Venizelos ise Patriklik gibi önemli bir mesele halledildikten

¹⁸⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 326-330.

sonra, diğer meselelerin de çözüme ulaşacağını düşündüğünü belirtmiş ve mübadelenin ne zaman yapılacağına hızlıca karar verilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁸⁹

Bu husus *The Times* gazetesinde, konferansta uzlaşma ruhunun hüküm sürdüğü, İstanbul'daki Rumlar ile Batı Trakya'daki Türklerin yerlerinde kalacağı ve Lord Curzon'un, Rum Ortodoks Kilisesi'nin on altı yüz yıldır başı olan Patrikhanenin İstanbul'dan kovulması gerektiğine ilişkin önerisinden vazgeçen İsmet Paşa'daki tutum değişikliği ile ilgili memnuniyetini ifade ettiği belirtilmiştir. Buna karşılık verilen imtiyazın, Patrikhanenin politik niteliklerinden mahrum bırakılması olduğu vurgulanmış ve bunun başlangıçta Fransa Temsilcisi tarafından önerildiği, fakat Yunan Temsilci Heyeti'nin buna itiraz ettiği hatırlatılmıştır. İstanbul'daki Patrikliğin yerinde kalması konusundaki umudun gerçekleşmesinden memnuniyet duyulacağından bahsedilmiş, fakat yine de Patrikhanenin politik niteliklerden yoksun bırakılmasına kuşku ile yaklaşılması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁹⁰

The Times'taki "İtilâf Devletleri'nin Af Teklifleri/Türklerden Onay/Askerlikten Muafiyet Meselesi Kapatıldı" başlıklı yazıda ise bir önceki gün yapılan alt komisyon çalışmaları ile ilgili detaylar verilmiştir. Alt komisyonun, Türkiye'nin belirleyeceği 150 kişi (Bu kişiler, daha sonra "Yüzellilikler" olarak anılacaktır) hariç olmak üzere; İtilâf Devletleri'nin af teklifini kabul etmesiyle birlikte çalışmalarını tatmin edici bir şekilde sonlandırdığını aktaran haberde, gayrimüslimlerin askerlikten muaf tutulması meselesi ile ilgili olarak ise Türklerin fikirlerini değiştirmedikleri ifade edilmiştir. Ayrıca Türklerin, gayrimüslimleri askerlik hizmetinden vergi ödeme yolu ile muaf tutan genel bir yasa çıkarmaya niyetli oldukları öne sürülmüştür.¹⁹¹

Birinci Komisyon 27 Ocak 1923 Salı günü, gözaltı edilmiş sivillerin geri verilmesi, savaş tutsaklarının mübadelesi ve nüfus mübadelesi meseleleri ile ilgili olarak bir karara varmak üzere toplanmıştır. İlk sözü alan Montagna, Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonu tarafından ülke ve askerlik sorunları komisyonuna 9 Ocak 1923'te sunulan rapor uyarınca, bir sorun dışında diğer bütün başlıklarda anlaşma sağlandığını hatırlatarak

¹⁸⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 330-333; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 339.

¹⁹⁰ "Compromise at Lausanne", *The Times*, 11 Ocak 1923, S. 43236, s. 11.

¹⁹¹ "Allied Amnesty Proposals/Acceptance by Turks/Military Exemption Dropped", *The Times*, 12 Ocak 1923, S. 43237, s. 8.

sözlerine başlamıştır. Ayrıca sözleşmenin uygulanışının, Türkiye'nin dört temsilcisiyle Yunanistan'ın dört temsilcisinden ve Cemiyet-i Akvam Meclisinin seçeceği üç temsilciden kurulu bir komisyon aracılığıyla yürütüleceğini söylemiştir. Alt komisyon çalışmaları süresince uzlaşmacı bir tavır sürdüren Türk ve Yunan Temsilci Heyetleri ile Çağırın Devletlerin temsilcilerine teşekkür ederek nüfus mübadelesi süresince Kızılhaç'ın denetleyici olarak görevlendirildiğini de sözlerine eklemiştir. Daha sonra söz alan İsmet Paşa, antlaşmanın imzalanmasının daha fazla ertelenmemesi gerektiğini, aksi halde bu durumun çekilen acıları arttıracaklarını söylemiştir. Montagna ise kendisinin sözlerinde birkaç noktada eksiklikler olduğunu ve bunların yazılacak olan raporda düzeltileceğini umduğunu söyleyen İsmet Paşa'ya verdiği cevapta, komisyon başkanına yazacağı raporda hiçbir şeyi eksik bırakmayacağına dair kendisine güvenilmesini istediğini söylemiştir. Venizelos da mübadelenin zorunlu tutulmasının kendileri açısından istemeyerek kabul edildiğini ve hâlen bundan vazgeçilmesini istediklerini, aksi halde antlaşmaya gönülsüzce imza koyacaklarını belirten bir konuşma yapmıştır.¹⁹²

Venizelos'un ardından söz alan Lord Curzon, nüfus mübadelesi alt komisyonuna başkanlık eden Montagna'ya çabaları için teşekkür ettikten sonra, Yunanistan ve Türkiye'de tutsak edilmiş olan sivil rehinelere ile savaş tutsaklarının mübadelesinin, antlaşma imzalanır imzalanmaz uygulamaya konmasının öneminden bahsetmiştir. Ayrıca bir diğer başlık olan ve daha geniş nüfus kitlelerini ilgilendiren nüfus mübadelesi meselesi ile ilgili antlaşmanın da 30 Ocak 1923'te imzalanabileceğini belirtmiş ve bütün temsilci heyetlerinin zorunlu mübadele ilkesini yürekleri parçalanarak kabul ettiğini bildirmiştir. İtilâf Devletleri'nin, Türkiye ve Yunanistan arasında yalnız arabuluculuk yapmak niyetinde olduğunu ve iki ülkeye de baskı yapmaktan kaçındığını söyledikten sonra, mübadelenin uygulanması sırasında hem Türkiye hem de Yunanistan'dan antlaşma şartlarının yanında, insani duygulara da bağlılıkla hareket etmelerini istemiştir. Genel af meselesi ile ilgili olarak, İsmet Paşa antlaşmanın imzalanacağı tarihin milât olarak kabul edilmesini isterken, Lord Curzon da 20 Kasım 1922 tarihinin milât olarak kabul edilmesini istemiş, aksi takdirde birkaç gün önce İstanbul'da öldürülen iki İngiliz askerinin faillerinin serbest kalacağını ve bunu kabul edemeyeceklerini söylemiştir.¹⁹³

¹⁹² Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 1-5.

¹⁹³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 5-9.

Lozan Barış Konferansı'nda görüşülen pek çok önemli başlık arasında bir miktar geri planda kalmış olmasına rağmen, özellikle İngiltere ve Türkiye için oldukça büyük önem arz eden bir başka konu da mezarlıklar meselesiydi. Birinci Cihan Harbi'nde Boğazların ve sonrasında da İstanbul'un kontrolünü ele geçirmek için Çanakkale'ye geniş çaplı bir harekât düzenleyen İtilâf Devletleri, burada büyük bir direnişle karşılaşmış ve yaklaşık 250.000 kayıp vererek geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bu kayıpların pek çoğu tek kişilik mezarlara gömülememiş, muharebeler esnasında toplu mezarlara defnedilmiş veya defin işlemi yapılamadığı için toprak üzerinde kalmışlardı. İngilizlerin savaş sırasında Seddülbahir ve Arıburnu'nda inşa ettiği anıt mezarların etrafı tel örgülerle çevrilmiş ve bu mezarlar, Osmanlı Devleti tarafından ölenlerin hatırasına duyulan saygı adına iyi bir şekilde korunmuştu. Buna rağmen İtilâf Devletleri, mezarların tahrip edildiği iddialarını gündeme getirmek suretiyle, bu meseleyi Osmanlı Devleti aleyhinde bir propagandaya dönüştürmüştü. Birinci Cihan Harbi'nin sona ermesiyle imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında mezarlıklar meselesi yeniden gündeme gelmiş, özellikle yakınlarının mezarlarını bulmak isteyen varlıklı İngiliz, Avustralyalı ve Yeni Zelandalı ailelerin girişimleri neticesinde, bu mesele uzun süre Birleşik Krallık ve dominyonlarının gündeminde kalmıştı. İtilâf Devletleri'nin, Mondros Mütarekesi'nin ardından Gelibolu ve Çanakkale'yi işgal etmesiyle birlikte İngiltere, bu bölgede bulunan İtilâf Devletleri'ne ait mezarlıkların tespiti için önce İngiliz Mezar Tescil Birimi'ni, sonrasında ise İmparatorluk Harp Mezarlıkları Komisyonu'nu görevlendirmiş ve bunların girişimleriyle bölgede pek çok anıt mezar inşa ettirmişti. 1920'de imzalanan ve Ankara Hükûmeti tarafından hiçbir şekilde tanınmayan Sevr Antlaşması ile de İtilâf Devletleri'ne ait mezarlıkların bulunduğu bölgeler üzerindeki tüm mülkiyet hakları, bu devletlerin eline geçmişti. Lozan Barış Konferansı'nda ise Sevr Antlaşması ile mülkiyeti kendilerine bırakılmış olan ve Türkiye'nin egemenliği açısından oldukça stratejik bir coğrafyada bulunan bu bölgeler üzerindeki hak iddiasını sürdüren İngiltere tarafından mezarlıklar meselesi yeniden gündeme getirilmişti. Bu meseleyi incelemek üzere bir alt komisyon görevlendirilmiş ve bu alt komisyonun hazırlamış olduğu rapor, 27 Ocak 1923 tarihli bu oturumda birinci komisyona sunulmuştur.¹⁹⁴

¹⁹⁴ Alan Moorehead, *Gallipoli*, New York, Ballantine Books, 1985, s. 334-337; Ian Westwell, *I. Dünya Savaşı*, s. 96-109; Abdurrahman Bozkurt, "Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Blokuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları), XXVIII/84, Ankara, 2012, s. 57-84.

İsmet Paşa, mezarlıklar meselesi ile ilgili olarak karşılıklı olmak şartıyla bütün mezarların bakımlı tutulmasını bir insanlık görevi saydıklarını ve ölülerin bulundukları yerlere saygı göstermenin Türklerin geleneklerinden biri olduğunu söylemiştir. Lord Curzon ise İsmet Paşa'ya katılmadığını söylemiş ve İzmir'deki İngiliz Mezarlığı ile Antep'teki Fransız mezarlığının halinin çok kötü olduğunu belirtmiştir. 4,5 kilometre uzunluğunda ve 1,5 kilometre genişliğinde bir toprak parçasında, Yeni Zelanda ve Avustralya'dan gelerek Gelibolu'da savaşmış askerlerin bulunduğu 19 mezarlık olduğunu belirten Curzon, bu bölgenin bir bütün olarak kutsal bir kara parçası sayılmasını istediklerini ve bunun ölümlere karşı bir görev olduğunu öne sürmüştür. İsmet Paşa, Türk yetkili makamlarının İtilâf Devletleri'ne ait mezarlıkların korunması hususunda gerekli tüm önlemleri aldığını yeniden ifade ettikten sonra, Türk Milleti için memleketinin neresi olduğu fark etmeksizin vatan sevgisi uğruna canını vermiş her bireyin kutsal sayıldığını vurgulamıştır. Türklerin Arıburnu'nda bulunan mezarlıkların olduğu toprakları verdiğini, fakat şimdi de kendilerinden savaş alanlarının mülkiyetinin istendiğini belirtmiştir. İsmet Paşa tarafından, mezarlıklar gibi hassas bir meselenin siyasi meselelere bulaştırılarak kirlendiğinin dile getirilmesi üzerine Lord Curzon, *“Türk Temsilci Heyeti'nin, basit bir insanlık ve şeref davranışında bulunmak fırsatını bir kez daha kaçırmış olduğuna üzülmekte olduğunu”* dile getirmiştir.¹⁹⁵

The Times gazetesi, *“Lozan Görüşmesi Sonlandı/Gelibolu'daki Ölülerimiz/Türklerle Son Sözler”* başlıklı bir haberle, bir gün önceki oturumdaki tartışmalara ve Lord Curzon'un konuşmalarına detaylı olarak yer vermiştir. Üç komisyonun tümünün dün saatlerce çalıştığı ve konferans tartışmalarının sona erdiği, ancak Türklerin, İtilâf Devletleri'nin sunmuş olduğu tekliflerin pek çoğunu kabul etmek konusunda isteksiz oldukları iddia edilmiştir. Ayrıca Curzon'un mezarlıklar ile ilgili olarak görüşlerini ifade ettiği, fakat Türklerin mezarları korumayı reddettiği öne sürülmüştür.¹⁹⁶

“Mustafa Kemal'in Yemini” başlıklı bir başka haberde ise annesinin mezarını ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa'nın, *“Türk Milleti'nin kan dökerek elde etmiş olduğu egemenliğini tehlikeye atmaktansa, ben de annem gibi mezara girmeyi tercih ederim”*

¹⁹⁵ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 9-13.

¹⁹⁶ “Lausanne Talk Ended/Our Dead at Gallipoli/Final Words to the Turks”, *The Times*, 29 Ocak 1923, S. 43251, s. 9.

şeklinde konuştuğu ifade edilmiştir. Ayrıca İstanbul ile Ankara'daki Türkler arasında, Lozan Barış Konferansı'nın bir antlaşma imzalanmadan dağılması durumunda, isteseler de istemeseler de kendilerini yeniden savaşta bulacaklarına dair bir düşüncenin hâkim olduğu öne sürülmüştür.¹⁹⁷

Nüfus mübadelesi ve savaş tutsaklarının iadesi meselesi, barış antlaşması imzalanması beklenmeden, Yunanistan ve Türkiye arasında 30 Ocak 1923'te imzalanan ayrı bir protokolle çözülmüştür. Bu protokole göre; gözaltı edilmiş sivillerle ilgili olarak, Yunanistan tarafından alıkonulmuş olan Türk sivillerin yedi gün içinde Türkiye'ye iadesi ve Türkiye'nin elindeki Yunan sivil tutsaklarının da bu iadede sonra en kısa sürede Yunanistan'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Yunan Hükûmeti'nin Türk sivil tutsakları iadesinden sonra, iki haftayı aşmayacak süre içerisinde bu kez Türk savaş tutsaklarının tamamını İzmir'de teslim etmesi ve bunun karşılığında Türkiye'nin de aynı sayıda Yunan savaş tutsağını Yunanistan'a aynı gemiyle gönderilmek üzere teslim etmesi hususunda anlaşılmış, kalan savaş tutsaklarınınsa Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki üç hafta içinde teslim edilmesi kararlaştırılmıştır. Protokol uyarınca; 1914-1918 savaşına katılmamış devletlerin uyruklarından, Kızılhaç derneklerinin üç temsilcisiyle Yunan ve Türk Hükûmetlerinin birer temsilcisinden kurulu bir uluslararası komisyon, mübadele sürecinden sorumlu olacak ve mübadele edilen tutsakların genel aften yararlanmaları sağlanacaktı.¹⁹⁸

Genel affa dair en önemli maddeler olan 1. ve 3. maddeler; *“Türkiye’de ve Yunanistan’da oturanlardan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 ile 20 Kasım 1922 tarihleri arasındaki askerî ya da siyasal davranışı yüzünden veya bugünkü tarihli Barış Antlaşması’na imza koymuş bir yabancı devlete, ya da böyle bir devletin uyruklarına yardımda bulunmasından ötürü Türkiye’de ve Yunanistan’da hiçbir bahane ile tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir”* ve *“Aynı süre içinde işlenmiş olan ve bu süre içinde cereyan eden siyasal olaylarla bağlantılı bulunan bütün suçlar bakımından, Türk Hükûmeti ile Yunan Hükûmeti, karşılıklı olarak, tam ve eksiksiz bir genel af ilân edeceklerdir”* şeklinde kabul edilmiştir.¹⁹⁹ Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan bu

¹⁹⁷ “Turks’ Menacing Attitude/Preparations Near Mosul/Mustapha Kemal’s Oath”, *The Times*, 30 Ocak 1923, S. 43252, s. 10.

¹⁹⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler*, I-I/2, s. 14-15.

¹⁹⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler*, I-I/2, s. 106.

protokol ile nüfus mübadelesi ve savaş tutsaklarının iadesi meselesi, Lozan Barış Konferansı'nın birinci safhasında çözüme kavuşturulabilen tek husus olmuştur.

1.4. Boğazlar Meselesi

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Orhan Gazi'nin oğlu Şehzade Süleyman'ın Gelibolu'yu fethi ile Avrupa'ya ayak basan ve 1453'te II. Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra yüzyıllar boyunca Boğazlara hâkim olan Türkler, bu tarihten 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerinde mutlak söz sahibi olmuşlardır. Yaklaşık üç yüzyıl boyunca bir Türk gölü olarak kalan Karadeniz, Küçük Kaynarca Antlaşması ile birlikte bir Türk-Rus gölüne dönüşmüştür. 1841'e gelindiğinde ise Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında Londra'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi ile birlikte Boğazların statüsü ilk kez çok taraflı bir antlaşma ile düzenlenmiştir. Boğazlar, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile İtilâf Devletleri'nin kontrolü altına girmiş ve bu bölgeye yüzyıllar boyunca hâkim olan Türkler, kendileri için hem tarihî hem de politik öneme sahip olan bu stratejik bölgeyi kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. 10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükûmeti tarafından imzalanan Sevr Antlaşması ile İtilâf Devletleri'nin Boğazlar üzerindeki kontrolü tescil edilmiş ve buna göre Boğazların ve Marmara Denizi'nin hem savaş hem de barış zamanlarında tüm devletlerin ticaret ve savaş gemilerine açık olması öngörülmüştür. Misâk-ı Millî'nin 4. maddesine göre ise “İstanbul'un ve Marmara Denizi'nin güvenliği sağlanarak Boğazların dünya ticaret ve ulaşım gemilerine açılması için öteki devletlerle birlikte oy birliğiyle alınacak kararın geçerli olacağı”²⁰⁰ ilkesi benimsenmiştir. Misâk-ı Millî ilkelerini rehber edinmiş olan TBMM Hükûmeti'nin, Lozan Barış Konferansı'na davet edilmesiyle, Boğazlar meselesinin çözümü için dünya kamuoyunun dikkati bu konferansa çevrilmiştir.²⁰¹

²⁰⁰ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz, I*, s. 504-505.

²⁰¹ James Thomson Shotwell-Francis Deak, *Turkey at the Straits*, New York, Macmillan Company, 1940, s. 20; Christos Rozakis-Petros Stagos, *The Turkish Straits*, Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 1987, s. 25; Mustafa Hergüner, *Cumhuriyetimizin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasf (Temel) Paşa*, İstanbul, TÜDAV Eğitim Yayınları, 2004, s. 14-32; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ*, s. 15-32; Fahir Armaoğlu, *Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 13; Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi, VI*, İstanbul, Güven Yayınevi, 1972, s. 2975; Sami Doğru, “Türk Boğazlarının Hukukî Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XV/2, İzmir, 2013, s. 136; Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, “XVIII. Yüzyıl/İslahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi”, *Türkler*, XII, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 479-511; Hasan Şahin, “Kaynarca'dan Paris Barışı'na Kadar Şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış”, *Türkler*,

Boğazlar meselesi, İsmet Paşa'nın ve Türk Temsilci Heyeti'nin Lozan'da diplomatik ustalıklı sürdürdüğü ve İtilâf Devletleri arasındaki çıkar çatışmalarını bu ülkelere karşı profesyonelce kullandığı hususların başında gelmektedir. Bu hususla ilgili olarak, Türklerin ve İtilâf Devletleri'nin anlaşma eşiğine gelmeleri Rus tarafını, Türklerin Ruslarla işbirliği yapma ihtimali ise İtilâf Devletleri'ni endişelendirmiş ve bu karşılıklı korku hâli, konferansta Türk Temsilci Heyeti'nin işine yaramıştır.²⁰²

The Times gazetesinde yayınlanan “*Ruslar Lozan'da/Türklerle Uzlaşma*” başlıklı haberde, Sovyet Hükûmeti'ni temsil eden Çiçerin'in; Türklerin müttefiki olduklarını, bu sebeple onları etkileyen her konunun kendilerini de etkileyeceğini söylediği ve ayrıca Rusların bu sebeple konferansın tüm görüşmelerine katılmayı İtilâf Devletleri'nden talep ettikleri belirtilmiştir. “*Çiçerin Yolda*” başlıklı bir başka haberde ise Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin'in bugün Moskova'dan ayrılacağı, temel Sovyet ilkeleri ile bağdaşmayan hiçbir maddenin altına imza atmayacağı ve ilke olarak Boğazlar üzerindeki Türk egemenliğini savunacağı ifade edilmiştir.²⁰³

Konferansta Boğazlar meselesinin incelendiği ilk oturum, 4 Aralık 1922'de birinci komisyon tarafından yapılmıştır. Lord Curzon, Boğazlar meselesinin konferansın ilgilendiği en önemli sorunlardan biri olduğunu belirten bir açılış konuşması yaptıktan sonra ilk sözü yine İsmet Paşa'ya vermiştir. İsmet Paşa ise TBMM Hükûmeti'nin 4 Ekim 1922 tarihli notasında belirttiği üzere, Boğazlar ile ilgili meselenin görüşülmesinde Karadeniz'e kıyısı olan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da katılımının gerekli olduğunu düşündüklerini ve bu devletlerin temsilcilerini toplantıda görmekten mutluluk duyduklarını bildirmiştir. Türk Temsilci Heyeti, Misâk-ı Milli'de belirtilmiş olan; “*İstanbul şehri ve Marmara Denizi'nin her türlü saldırıdan korunması ilkesi altında Boğazların uluslararası ticarete açık olmasına ilişkin kararın diğer devletlerle birlikte oybirliğiyle alınacak karara bağlı olduğu*” şeklindeki düşüncüyü savunmuştur.²⁰⁴

XII, s. 518-544; Zübeyde Güneş Yağcı, “XVIII. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nin Doğu Karadeniz Politikası”, *Türkler*, XII, s. 554-563.

²⁰² İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 340-341; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, s. 52; Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*, s. 54.

²⁰³ “Russians at Lausanne/Understanding with Turks”, *The Times*, 28 Kasım 1922, S. 43200, s. 12.

²⁰⁴ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, s. 504-505; Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler*, I-I/1, s. 132-134; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, s. 11; “The National Pact/No Solemn Covenant/Angora's Guile”, *The Times*, 1 Aralık 1922, S. 43203, s. 11.

Konferansta ilk kez konuşma şansı bulan Rusya SFSC Temsilcisi ve Dışışleri Bakanı Georgiy Çiçerin, Sovyet Hükûmeti'nin konferansın bütün görüşmelerine katılmayı talep ettiğini fakat bu talebin reddedildiğini söylemiş, kendilerinin katıldığı görüşmelerde Rusya ve müttefiklerinin diğer devletlerle eşitliği ile barış ve güvenliklerinin sağlanması için çalışacaklarını belirtmiştir. Ayrıca diğer devletlerle ekonomik ilişkilerde serbestliğin sağlanması için çaba göstereceklerini vurgulamış ve ilerleyen günlerde Boğazlar meselesiyle ilgili olarak kendilerinin de ayrıntılı planlarını sunacaklarını, ancak şu noktada sadece genel hatlarıyla görüşlerini açıklayacaklarını ve Boğazlardan ticari amaçlarla yapılacak bütün barışçıl geçişlerin hiçbir kısıtlama olmadan serbest olması gerektiğini, ancak Boğazların Türkiye'den başka bütün devletlerin savaş gemileri ile silahlı gemilerine ve askerî uçaklarına kapalı olması gerektiğini savunmuştur. Dahası, Boğazların ve İstanbul şehrinin savunulması için Türkiye'nin hiçbir kısıtlama olmaksızın her türlü tahkimatı yapmaya ve bir donanmaya sahip olmaya hakkı olduğunu, bu hak üzerinde bir kısıtlamaya gidilirse bunun Türkiye'nin egemenlik haklarını çiğneyeceğini ve Boğazların her türlü saldırıya açık hale geleceğini söylemiştir.²⁰⁵

Venizelos ise Ege Denizi üzerinde Bulgaristan'a ticari bir çıkışı yeri verilmesini ve bu amaçla Meriç'in Tuna gibi uluslararası nehirlerle uygulanan şartlar ve garantilerle uluslararası bir duruma sokulmasını kabul ettiklerini bildirdikten sonra Boğazlar konusundaki görüşlerini Türk tarafını dinledikten sonra açıklamak istediğini söylemiştir. Bulgar Temsilci Heyeti de Boğazların denetimi için kurulacak komisyonda yer almak istediklerini ifade etmiştir. Lord Curzon ise Türk tarafının henüz görüşlerini açıklamak istememesinin manidar olduğunu ve Sovyet Temsilci Heyeti Başkanı Çiçerin'in tamamen Türklerin çıkarına olan bir programı açıklamış olmasını şaşkınlıkla karşıladığını belirtmiştir. O, daha da ileri giderek Çiçerin'in konferansta Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilcisi olarak bulunduğunu ama şimdi Türkiye'yi de temsil eder gibi görüldüğünü söylemiş ve İsmet Paşa'ya, Çiçerin'in görüşlerinin Türk tarafının görüşlerini yansıtıp yansıtmadığını sormuştur. İsmet Paşa da Rus görüşünün, Türk tarafının görüşüne en yakın görüş olduğunu söylemekle yetinmiştir. Ayrıca kendi görüşlerini, diğer bütün devletlerin görüşlerini ve önerilerini dinledikten sonra ifade edeceklerini dile getirmiştir. Lord Curzon bu cevaptan hoşnut olmamış, Türk Temsilci Heyeti'nin “konferansla alay

²⁰⁵ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 134-136; Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratı, III*, s. 1015.

eder gibi bir tutumda görünmekte olduğunu” ve konferansa gereken saygıyı göstermediğini iddia etmiştir.²⁰⁶

İsmet Paşa, Boğazlar görüşmeleriyle ilgili olarak Başbakanlığa çektiği telgrafta; Rusların, Boğazların savaş gemilerine kapatılmasını savunduklarını, Romanya Temsilcisi Duca’nın, Boğazların hiçbir kısıtlama olmaksızın savaş ve ticaret gemilerine açılmasını ve bu bölgenin silahsızlandırılmasını istediğini, Bulgaristan Temsilcisi Stamboulisky’nin ise yalnızca ticaret gemilerine hem savaş hem de barış durumunda açılmasını istediklerini bildirmiştir. Ayrıca Lord Curzon’un Çiçerin’e, kendisinin Türkleri de temsil edip etmediğini sorduğunu, kendilerininse bütün görüşleri dinledikten sonra konuşmak istediklerini ifade ettiklerini, bu meseleyi önemli gördükleri için çabuk ve kolay ifade etmek niyetinde olmadıklarını belirttiklerini iletmış, İtilâf Devletleri’nin Türkleri konferansta yalnız bırakmak istediklerini de Ankara’ya iletmıştır.²⁰⁷

The Times gazetesi, “Lozan’da Sessiz Gün/Ruslara Verilecek Cevap Hazırlanıyor” başlığıyla duyurduğu haberde, Lozan’da sakin bir günün yaşandığını, Lord Curzon ile Rıza Nur arasında bir görüşme gerçekleştiğini ve İtilâf Devletleri temsilcileri arasında yapılan toplantının, bu ülkeler arasında bir görüş birliğinin sağlanması ile neticelendiğini aktarmıştır. Bu toplantıda alınan kararların Lord Curzon tarafından Ruslar ve Türklerin hazır bulunacağı oturumda açıklanmasının beklendiği de belirtilmiştir.²⁰⁸

Birinci komisyonun bir sonraki oturumu, 6 Aralık 1922 Çarşamba günü yapılmıştır. İlk olarak Lord Curzon, Sovyet Temsilci Heyeti Başkanı Çiçerin’in 4 Aralık 1922’deki toplantıda sunmuş olduğu görüşlerine yanıt niteliğinde bir konuşma yapmıştır. Curzon, Çiçerin’in öne sürdüğü tezlerin Karadeniz’e kıyısı olan Romanya ve Bulgaristan’ı göz ardı ettiğini ve bu devletler sanki yokmuş gibi bir hava yaratmaya çalıştığını söylemiştir. Ayrıca Boğazlar meselesinin tüm dünyayı etkileyen bir mesele olduğunu ve bu bölgenin kontrolünün tek bir devlete bırakılmasının doğru olmayacağını belirtmiştir. Bunun yanında, Türkler ve Rusların son toplantıdaki yakınlaşmasından epey rahatsız olduğunu belli edecek şekilde bu iki ülkenin tarihteki düşmanlıklarını ve savaşlarını gündeme getirmekten de geri kalmamıştır. Dahası, İsmet Paşa’nın Sovyet Temsilci Heyeti ile Türk Temsilci Heyeti’nin görüşlerinin birbiri ile örtüştüğünü

²⁰⁶ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 136-142.

²⁰⁷ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları, I*, 167-170.

²⁰⁸ “Quiet Day at Lausanne/Preparing Reply to Russians”, *The Times*, 6 Aralık 1922, S. 43207, s. 14.

söylediğine dikkat çekmiş ve bu öneriyle birlikte Türkiye'nin Karadeniz'de kısıtlamasız biçimde ve tek başına bekçilik yapmasının, kıyılarının uzunluğu dikkate alındığında en çok Rusya'nın işine geleceğini söyleyerek bu durumun İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD gibi ülkelerin çıkarlarına uygun düşmeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca Romanya ve Bulgaristan'ın, Rusya'yı Karadeniz kıyılarındaki toprakların güvenliği ile ilgili söz söyleme yetkisine sahip olan tek ülke olarak görmediklerini belirterek, daha önce Karadeniz'i Rusya'nın nasıl denetlediği ve Türkiye'nin Boğazlara nasıl bekçilik ettiği ile ilgili tarihte pek çok olumsuz örnek olduğunu söylemiş ve böyle bir durumun dünya barışını sağlamayacağını düşünen pek çok ülke bulunduğunu ifadeyle, İtilâf Devletleri arasında bu konuda bir görüş birliği olduğu mesajını vererek, İtilâf Devletleri'nin Boğazlar rejimi ile ilgili teklifini açıklamıştır.²⁰⁹

İtilâf Devletleri'nin teklifinde; savaş durumunda dahi Türkiye tarafsız olduğu müddetçe ticaret gemilerinin geçişi hiçbir sınırlama olmadan serbest olacak, savaş durumunda ise Türkiye'nin düşmanlarına mühimmat ve yardım taşıyan gemiler Boğazlardan geçemeyecekti. Savaş gemileri bakımından ise barış zamanında bu gemilerin kalış süresi ve sayısı dışında bir kısıtlama olmaksızın serbest geçiş hakları olacaktı ve Türkiye tarafsız olduğu müddetçe, savaş zamanlarında da yine barış zamanlarındaki gibi serbest geçiş olacaktı. Türkiye'nin savaşta olduğu durumlarda ise sadece tarafsız savaş gemilerine geçiş serbestliği sağlanacak ve İstanbul'un savunması için yeterli miktarda asker ve tahkimat yapma hakkı Türkiye'de olacaktı. Ayrıca Boğazlardan geçiş, uluslararası bir komisyon tarafından denetlenecek ve bu komisyon, Karadeniz'de kıyısı olan devletlerden her birinin ve Fransa, İngiltere, Japonya, İtalya, Rusya, ABD, Türkiye, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve Bulgaristan'ın atayacakları birer temsilcilerinden oluşacaktı. Boğazların Asya ve Avrupa kıyılarında belirlenecek olan bazı bölgeler de askerden arındırılacaktı.²¹⁰

Daha sonra söz alan Barrere, Fransa'nın özgürlüklere çok büyük önem verdiğini ve Boğazların serbestliğinin devletlerarası ilişkilerin gelişmesi ile barışın korunmasında sembol öneme sahip olduğunu söylemiştir. Ayrıca İtilâf Devletleri'nin görüşlerini içeren bu teklifin kabul edilmesini umduğunu söyledikten sonra, meşru bütün çıkarları

²⁰⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 143-147.

²¹⁰ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 147-149; Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım, III*, s. 1018-1019.

gözettiğini düşündüğü teklifin kabul edilmesini tüm samimiyetiyle istediğini belirterek sözlerini bitirmiştir. Daha sonra Marchese Garroni söz alarak uzun yıllardır insanlığı uğraştırmış olan bu sorunun her türlü görüş ayrılığını ortadan kaldırarak çözüme kavuşturulacağına olan inancını dile getirmiştir. Garroni'den sonra, Amerikan Temsilci Richard Child söz almış ve ABD hükûmetinin hiçbir şarta bağlı olmayan, tam ve değişmez bir serbestliği savunduğunu dile getirerek, bu serbestliğin de ancak Boğazların silahsızlandırılmasıyla elde edilebileceğini belirtmiştir.²¹¹

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı Temsilcisi ve bu ülkenin Paris Büyükelçisi olan Spalaikovitch, Boğazlardan geçiş serbestisinin kendi ülkeleri adına ticarî öneminden bahsettikten sonra Boğazların silahsızlandırılmasının öneminden bahsetmiştir. İsmet Paşa ise İtilâf Devletleri'nin teklifini detaylı bir biçimde incelemek istediklerini ve teklifin ayrıntılarını gördükten sonra cevaplarını bildireceklerini söylemiştir. Daha sonra Sovyet Temsilci Heyeti Başkanı Çiçerin söz almış ve *“Eskiden, saldırgan tutkular besleyen ve hem Türkiye 'ye hem de barışa karşı bir tehdit olan bir Çarlık Rusya 'mız vardı. Şimdi, her türlü emperyalist emellerden vazgeçmiş, Doğu halklarına yalnız dostluk duyguları besleyen bir Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetimiz vardır... İngiliz muhafazakârlığının en iyi gelenekleri Rus ve İngiliz nüfuz bölgeleri arasında bir ara duvarı örmekti; biz de şimdi, bu duvarı, Türk halkının özgürlüğü ve egemenliği temeli üzerine dayandırarak, aynı şeyi teklif etmekteyiz. Rusya, İstanbul ile Boğazlar üzerindeki emellerinden vazgeçtiği için iki türlü çözüm yolu mümkündür. Birincisi, Boğazların savaş gemilerine kapalılığı ve Türkiye'nin egemenliği, bir başka deyimle, ara duvarı; ikincisi de bütün dünyanın anlaşmazlıklarını ve rekabetlerini bu bölgeye taşıyacak uluslararası bir düzenleme”*²¹² şeklinde konuşmuştur. Lord Curzon ise Türk Heyeti'nin, İtilâf Devletleri'nin tekliflerini detaylı olarak incelemek için görüşlerini açıklamayı ertelemeye sonuna kadar hakkının olduğunu söyledikten sonra; Türk ve Rus Heyetleri, İtilâf Devletleri'nin tekliflerinin olduğu belgeleri incelemek için süre istemişlerdir.²¹³

Bu oturumdaki görüşme ve tartışmalara *The Times* gazetesinde geniş bir şekilde yer verilmiştir. *“Boğazlar/İtilâf Devletleri'nin Taslağı/Barış ve Savaş Durumlarında Haklar”* başlıklı yazıda, Lord Curzon'un Boğazlar meselesi ilgili sunmuş olduğu İtilâf

²¹¹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 151-152.

²¹² Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 152-155.

²¹³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 155-156.

Devletleri'nin talepleri ve Richard Child tarafından dile getirilmiş olan ABD'nin görüşleri aktarılırken, Poincaire ve Marchese Garroni'nin, Lord Curzon'un görüşlerinin arkasında oldukları ifade edilerek, tam bir müttefik cephe tavrı sergiledikleri vurgulanmıştır. Ayrıca geçiş özgürlüğünü sağlamak için belirli bölgelerin silahsızlandırılacağı belirtilmiş ve bu silahsızlandırılmış alanın Türklerin gerekli görmeleri halinde Çatalca sınırlarını takviye edebilecekleri şekilde düzenleneceği ifade edilmiştir. Boğazların ve Trakya sınırının her iki tarafında silahsızlandırılacak alanla ilgili detayların görüşülebilmesi ve hangi şartların kabul edilebilir olduğunun kararlaştırılması amacıyla Türk hukukçuların da İtilâf Devletleri Temsilcileri ile birlikte görüşmelere davet edileceği ve Türklerin İstanbul'da 10.000 asker bulundurabilecekleri de aktarılmıştır.²¹⁴

“Amerika'nın Tavrı” alt başlığıyla devam eden bir başka haberde ise Amerikan Temsilci Heyeti'nin görüşlerine yer verilmiştir. ABD adına konuşan Child'ın, ülkesinin dostluk çerçevesinde Boğazları ve Karadeniz'i tüm dünyanın serbestçe kullanabilmesini savunduğunu ve gelecekte buradaki ticaretin sadece buraya kıyısı olan devletlerin özelinde kalmasının kabul edilemez olduğunu ifade ettiği aktarılmıştır. Bunun dışında bir sonucun hükûmetini memnun etmeyeceğini sözlerine ekleyen ABD gözlemcisinin, *“Boğazların tarafsızlığı Lozan Barış Konferansı'nda garanti altına alınmalıdır ya iyi yollarla ya da güçle... Eğer gemilerimizin, vatandaşlarımızın ve tüccarlarımızın gidebildiği her yere, barışçıl hedeflerinin peşinde gidebilmelerini sağlayamazsak, tatmin olamayız”* şeklindeki sözlerine de yer verilmiştir. Sonrasında Çiçerin'in görüşleri aktarılırken kendisinin, eski Çar hükümdarlığının aksine, yeni Rus Devleti'nin emperyalist emeller gütmemediğini, fakat İngilizler için durumun böyle olmadığını ve bu yüzden de Sovyetler'in kendini savunmak için bir set oluşturmak istediğini söylediği belirtilmiştir. Dahası, bu seti oluşturmanın bir yolunun Boğazların kontrolünün uluslararası bir komiteye teslim edilmesi, bir diğer yolunsa Boğazların kontrolünün Türkiye'ye verilmesi olduğunu söylediği, ancak uluslararası komitenin düşmanlıklar nedeniyle kontrolün Türkiye'de olmasından daha fazla sorun çıkaracağını vurguladığı aktarılmıştır. Ayrıca Çiçerin'in, Rusya SFSC tarafından, Türkiye'nin bağımsızlığı ve

²¹⁴ “The Straits/Allies' Scheme/Rights in Peace and War”, *The Times*, 7 Aralık 1922, S. 43208, s. 12.

özgürlüğüyle komşu bölgelerin de barışçıl gelişiminin sağlandığı bir sistemin oluşturulmasının arzu edildiğini söylediği belirtilmiştir.²¹⁵

Birinci komisyon, Boğazlar meselesini incelemek üzere 8 Aralık 1922 Cuma günü bir kez daha toplanmıştır. Lord Curzon, son toplantıda heyetlerin Boğazlar meselesi ile ilgili teklif ve görüşlerini sunduklarını, Türk ve Rus Heyetlerinin ise İtilâf Devletleri'nin tekliflerini incelemek üzere süre istediğini hatırlatarak sözü Türk Temsilci Heyeti'ne vermiştir. Bunun üzerine İsmet Paşa, Boğazların kontrolünün yaklaşık beş yüz yıldır Türklerde olduğunu, bu süreçte Türklerin uluslararası antlaşmalara savaş ve barış zamanlarında sadık kaldığını hatırlatarak başladığı sözlerine, Boğazların silahsızlandırılmış da olsalar, tahkim edilmiş de olsalar, çıkabilecek savaşların çeşitli yollardan yine etkileneceğini ifade ederek devam etmiştir. Boğazların savunulmasının, Türkiye'nin başkenti olan İstanbul'un, Marmara Denizi'nin ve Doğu Trakya'nın savunulmasıyla doğrudan ilişkili olduğunu söylemiş ve Boğazları tahkim etmemenin, Türkiye'nin en önemli bölgelerini meydana gelebilecek bir saldırıya karşı savunma olanaklarından yoksun bırakmak anlamına geleceğini ifade etmiştir.²¹⁶

Ayrıca konferansa katılan hiçbir devletin başkentini savunmasız bırakacak bir durumu kabul etmeyeceğini dile getirmiş ve Boğazların askerden arındırılmasının hiçbir şekilde barışa hizmet etmeyeceğini vurgulamıştır. İsmet Paşa, Türk Temsilci Heyeti'nin Boğazlar için uygulanmasını talep ettiği rejimi şu üç maddede açıklamıştır: 1) Boğazların, Marmara Denizi'nin ve İstanbul'un karadan veya denizden gelebilecek her türlü saldırıya karşı korunabilmesi için garantiler verilmesi, 2) Karadeniz'e geçecek savaş gemilerinin sınırlandırılması veya bunların hafif gemilerden oluşması, 3) Barışta ve savaşta ticaret gemilerinin geçiş serbestliği. Ayrıca askerden arındırılmış bölgenin çok büyük olduğunu ve kendi topraklarını savunma durumu ve egemenlik ilkesi düşünüldüğünde bu tarz kısıtlamaların kabul edilemeyeceğini söyleyerek Gökçeada, Bozcaada ve Semadirek Adası'nda Türk egemenliğinin tanınmasını ve Limni Adası'nın da özerk olmasını istemiştir. Dahası, Marmara Denizi kıyılarının geçiş serbestliği üzerinde bir etkisi olmaması ve Anadolu ile Trakya'nın savunması için çok önemli olması nedeniyle, askerden arındırma kapsamında olmamaları gerektiğini ifade etmiştir.²¹⁷

²¹⁵ "American Attitude/Tchitcherin Explains", *The Times*, 7 Aralık 1922, S. 43208, s. 12.

²¹⁶ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 162-163.

²¹⁷ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 163-167.

Çiçerin ise Boğazların savaş gemilerine kapalılığının uluslararası antlaşmalarla kabul edildiğini ve bunun devletler hukukunun bir kuralı olduğunu iddia ederek, öne sürdüğü bu savı desteklemek için Panama Kanalı'nı örnek vermiş ve bu kanalın hem tahkim edildiğini hem de uluslararası denetim dışında bırakıldığını hatırlatmıştır. Ayrıca Boğazların iki açık deniz arasında bir geçit olmadığını, kapalı bir denize giriş ve çıkış görevi gördüklerini hatırlatmış ve *“Özgür ve egemen bir Türkiye bizim için, Avrupa'nın tam ortasındaki İsviçre ya da Belçika gibi, barışın vazgeçilmez bir unsurudur... Boğazlar savaş gemilerine kapalı olmalı ve şimdiki rekabetler arasına bir set çekilmelidir. Bu sistemin temeli olarak da Türkiye'nin tam özgürlüğü ve egemenliği sürüp gitmelidir”*²¹⁸ şeklinde konuşmuştur. Lord Curzon, İtilâf Devletleri temsilcilerinin sunulan teklifleri ayrıntılı bir biçimde incelemeleri için bir müddet süre talep etmiştir.²¹⁹

8 Aralık 1922 sabahında İtilâf Devletleri'nin, Türk karşı teklifini incelemesi için ara verilen oturum, aynı gün öğleden sonra yeniden başlamıştır. Lord Curzon, Türk Temsilci Heyeti'nin kendi ülkesinin güvenliği için bazı garantiler isteme şartıyla askerden arındırılmış bölge fikrini ve ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçişi ile Boğazlar meselesi ile ilgili uluslararası bir komisyon kurulması ilkelerini kabul etmesinden duyduğu memnuniyeti ifade ederek sözlerine başlamıştır. Ayrıca İtilâf Devletleri'nin tekliflerinin bu haliyle gayet kabul edilebilir ve uygun olduğunu vurgulayarak çok fazla taviz verme niyetinde olmadığını sinyallerini daha en baştan vermiştir. Ardından Türk Heyeti'nin itiraz ettiği maddelere tek tek değinmiş ve özellikle askerden arındırmanın kapsamı, Gelibolu, limanlar ve demiryollarının savunulması ile Türklerin Marmara'da tersanelere sahip olma talebinin askerî uzmanlarca incelenmeye değerlendirildikten sonra bu pürüzlerin giderilebileceğini, ancak Limni ve Semadirek üzerinde bir egemenlik tartışması yapmak istemediklerini dile getirmiştir. Baron Hayashi de Karadeniz'de serbestçe ticaret yapmalarına olanak verilmesi hususunda Curzon'a ve ABD Temsilcisine katıldığını söylemiştir. Çiçerin ise Türk Heyeti'nin Boğazların silahsızlandırılmasına ilişkin teklifini desteklediklerini, fakat Boğazların savaş gemilerine kapatılması konusundaki görüşlerinden vazgeçmediklerini vurgulamıştır.²²⁰

²¹⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 167-169.

²¹⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 169-171.

²²⁰ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 172-179; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları, I*, s. 184.

Bu oturumdaki konuşmalara, *The Times* gazetesindeki “*İstanbul’da Daha İyi Hisler*” başlıklı haberde, Boğazlar meselesi ile ilgili olarak konferanstaki ilerlemenin İstanbul’daki çevrelerin hislerinde genel bir iyileşmeye yol açtığı ifadeleriyle birlikte yer verilmiştir. Türklerin bu süreçte, daha az karamsar olduğu, ancak Türkiye’deki basın kuruluşlarının İngilizlere olan öfkelerini her fırsatta gösterdikleri öne sürülmüştür.²²¹

“*Rusların Dışlanması/Lozan’da İçi Boş Protesto*” başlıklı bir başka haberde ise Rusların, İtilâf Devletleri temsilcileri ile Türk uzmanlar arasında Boğazlar hakkındaki görüşmelerden dışlanmalarına ilişkin yazılı bir bildiri sunduğu, fakat bu düşüncenin saçma ve gerçekdışı olduğu iddia edilmiştir. Lord Curzon’un, Rusların Lozan’a gelmesi için çok uğraştığından ve Gürcüler ile Ukraynalılara özel davetiyeler gönderdiğinden bahsedildikten sonra, Rusların Karadeniz ve Boğazlar hakkındaki tartışmalardan uzak tutuldukları iddiasının “saçma ve garip” olduğu; Rusların notasına İtilâf Devletleri tarafından oldukça saygılı bir yanıt verildiği ve Rusları Boğazlar ile ilgili bir tartışmanın dışında tutmak gibi bir düşüncenin söz konusu olmadığı öne sürülmüştür.²²²

Birinci komisyon, Boğazlar meselesi ile ilgili olarak 18 Aralık 1922’de bir kez daha toplanmıştır. Lord Curzon, İtilâf Devletleri’nin bir önceki oturumda sunulan tekliflerine birtakım itirazlarda bulunulduğunu, ancak heyetler arasında birçok olumlu görüşme gerçekleştirildiğini ve bu durumun memnuniyet verici olduğunu belirtmiştir. Bunu tâkiben, bütün temsilci heyetlerine dört ana başlıktan oluşan ve revize edilmiş olan Boğazlar rejimi teklifi sunulmuştur. Bu teklifte, Boğazlardan geçecek gemilerin tonaj sınırlamaları Karadeniz’e kıyısı olan devletler yararına yeniden düzenlenmiştir. İkinci maddeye göre; Türklerin, Boğazların askerden arındırılması ile ilgili itirazları dikkate alınarak yeni bir düzenleme yapılmış ve Türkiye’ye gerekli askerî garantiyi sağlamak adına alınabilecek tedbirler konusunda daha net ifadeler kullanılmış, Marmara Denizi ile kıyılarının savunulması için Türkiye’ye gerekli bütün tedbirleri alma imkânını sağlamaya yönelik olarak ilk teklifteki kapsam da genişletilmiştir. Türkiye’nin Cemiyet-i Akvam’a üye olmasıyla, İstanbul’un ve Boğazların “*askerden arındırılmış bölgelerine karşı işlenebilecek aykırılıkları önlemek üzere birtakım ayrıcalıkların verilmesi*” ilkesinin de

²²¹ “Better Feeling at Constantinople/Moratorium in Prospect”, *The Times*, 9 Aralık 1922, S. 43210, s. 9.

²²² “Exclusion of Russians/Hollow Protest at Lausanne”, *The Times*, 12 Aralık 1922, S. 43212, s. 12.

kabul edilmiş olacağı ve Türkiye'nin bu konuda endişe etmemesi gerektiği ileri sürülmüştür.²²³

Lord Curzon'dan sonra söz alan Barrere, Boğazların kapalı olmasının yarattığı sıkıntılardan bahsederek Boğazların açıklığını savunan bir konuşma yapmış ve hazırladıkları tasarının kıyı devletlerin egemenliklerine saygı gösteren, geniş görüşlü bir rejim kurma amacı güttüğünü öne sürmüştür. Marchese Garroni de İtalya'nın Boğazların serbestliği ilkesini savunduğunu yeniden vurgulamış ve bu gidiş-geliş serbestliğinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir. İsmet Paşa ise Boğazların askerden arındırılmasını belli şartlara bağlı olarak kabul edebileceklerini ve bu şartların, Marmara Denizi ifadesinin Boğazlar kapsamından çıkartılması, askerden arındırılmış bölgeler dışında Türkiye'nin Marmara Denizi'nde kullanmak isteyeceği savunma araçlarında hiçbir kısıtlama yapılmaması ile Çanakkale Boğazı'nın tamamlayıcı unsurları olmaları nedeniyle Semadirek, Bozcaada ve Gökçeada üzerindeki Türk egemenliğinin tanınması olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Limni Adası'nda Yunan Donanması'nın bulunmasını hiçbir şekilde kabul etmeyeceklerini bildirmiş ve Limni'nin egemenlik meselesini tartışma hakkında vazgeçemediklerini vurgulamıştır. Çiçerin ise Boğazlarla ilgili bir karşı tasarıyı konferans sekreterliğine sunduklarını söylemiştir.²²⁴

The Times gazetesindeki “Boğazların Kuralları/Rus Taslağı/Karadeniz’i Kapatmak” başlıklı yazıda, Rus heyetinin konferans sekreterliğine yirmi iki maddeden oluşan Boğazlar rejimi düzenlemelerinin bir taslağını sunduğu belirtilmiş ve bu taslağın içeriği detaylı olarak aktarılmıştır. Bu taslağa göre; Rusların, Karadeniz’in bir “kapalı deniz” olduğunun tescil edilmesini istedikleri ve Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini onayladıkları belirtilmiş, ayrıca Semadirek ile Limni Adalarının özerk olmasının önerildiği ifade edilmiştir.²²⁵

Boğazlar meselesi ile ilgili olarak Rus ve Türk karşı tekliflerinin değerlendirildiği 19 Aralık 1922 tarihli oturumda Lord Curzon, Rusların 22 maddelik tekliflerini İtilâf Devletleri ile birlikte değerlendirdiklerini ve Rus karşı teklifinin genel anlamda Karadeniz’in savaş gemilerine kapalı olması ilkesine dayandığını belirterek, bu öneriyi İtilâf Devletleri’nden de Karadeniz’e kıyısı olan diğer devletlerden destekleyen kimsenin

²²³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 231-234.

²²⁴ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 234-245.

²²⁵ “Rules for Straits/Russian Scheme/To Close the Black Sea”, *The Times*, 19 Aralık 1922, S. 43218, s. 9.

olmadığını dile getirmiştir. Daha sonra Türk karşı teklifinin de İtilâf Devletleri'nin kara ve deniz uzmanlarınca dikkatle incelendiğini ifade etmiş ve Türklerin, Marmara Denizi'ni tasarının uygulama alanı dışında tutma ve buraya istedikleri gibi tahkimat yapma önerisine şiddetle karşı çıkarak, Marmara Denizi'nin Boğazların devamı olduğunu ve buraya uygulanacak hükümlerin Marmara Denizi'ne de uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Türklerin, Limni ve Semadirek Adalarına özerklik verilmesi ile Yunan Donanması'nın bu adaların karasularından uzak tutulması tekliflerini reddettiklerini, İtilâf Devletleri'nin bu adaları Yunanistan'dan almayı düşünmediğini ve verebilecekleri tavizlerin son noktasına geldiklerini öne sürmüştür. Bunların yanında, Türklerin Gelibolu Yarımadası'nda 5.000 kişilik bir askerî kuvvet bulundurma isteğini de reddettiklerini söylemiş ve sözlerini şu şekilde sürdürmüştür: *“Boğazların serbestliği ilkesinin, Türk Devleti'nin başkentine karşı çevrilmiş bir silah gibi yorumlanması imkânsızdır. Tam tersine, İtilâf Devletleri başkentin güvenliğini garanti altına almak, Türkiye'nin egemenlik haklarını korumak ve Boğazlardan savaş gemilerinin geçişinin bir baskı aracı olmasını önlemek için ellerinden geleni yapmışlardır. İtilâf Devletleri'nin teklifleriyle Türkiye, bir istilaya karşı koymak için gerekli bütün savunma olanaklarını elinde tutmaktadır. Türkiye, askerlikten arındırılmış bölgeler içindeki alanlar dışında, bütün kıyı bölgelerinde askerî birlikleri için hareket ve transit konusunda tam bir serbestliğe mâlik olduğu gibi, kendi Asya kıyısını tahkim etme serbestliğini de elinde tutmaktadır. Türkiye'nin, savaşta olduğu zaman, savaşan taraf olarak elinde bulunduracağı haklarıyla, savaşta olmadığı zamanlar için tarafsızlık hakları da özenle saklı tutulmuştur. Türk limanlarını ziyaret edecek herhangi bir devletin savaş gemilerinin sayısı ile bunların kalış sürelerine ilişkin olarak, uygun göreceği kuralları koymakta, Türkiye serbest bırakılmıştır...”*²²⁶

İsmet Paşa ise askerden arındırma ve geçiş serbestisiyle ilgili İtilâf Devletleri'nin görüşlerini şimdi öğrendiğini ve bunlara cevap verme hakkını saklı tuttuğunu belirttikten sonra, Boğazlar komisyonunun görevleri ve bir takım siyasal garantilerle ilgili konuşmak istediğini söylemiştir. Ayrıca Türk Temsilci Heyeti'nin, İtilâf Devletleri'nin pek çok görüşünü paylaştığını belirtmiş ve Boğazların askerden arındırılmasının Boğazlar komisyonunca denetlenmesini, Türkiye'nin egemenlik haklarıyla çelişeceği için kabul

²²⁶ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 269-274; “The Straits/Time Limit for Turks/Final Discussion Today/Lord Curzon's Decision”, *The Times*, 20 Aralık 1922, S. 43219, s. 10.

edemeyeceklerini belirtmiştir. Karadeniz'e kıyısı olmayan ve Çağırın Devletlerden olmayan Yunanistan'ın bu komisyonda temsilci bulundurmasının kabul edilemez olduğunu da dile getirmiş ve Türkiye'nin, Boğazların belli noktalarının askerden arındırılmasını kabul ederek kendi güvenliğini ve savunma gücünü önemli ölçüde zayıflatan bir fedakârlıkta bulunduğunu hatırlatmak suretiyle, Türkiye'nin bu fedakârlık karşılığında belli garantiler isteme hakkı olduğunu söylemiştir. Ardından, amaçlarının güçlük çıkartmak olmadığını, yalnızca Boğazlar bölgesinin saldırıya karşı dokunulmazlığının bozulması halinde Türkiye'nin zor bir durumda kalmayacağına güvenebilmek olduğunu vurgulamıştır. Boğazlar bölgesinde ya da Marmara Denizi'nde bir yabancı devletin girişebileceği savaş eyleminin dokunulmazlığa aykırı bir davranış sayılması gerektiğini ve böyle bir durumda Türkiye'nin isteği üzerine; İngiltere, Rusya, Japonya, Fransa ve İtalya'nın bunu önleme konusunda hep birlikte yükümlü sayılmaları gerektiğini de sözlerine eklemiştir. Çiçerin ise Sovyet Temsilci Heyeti'nin verdiği tavizlerin ve uzlaşma çabalarının İtilâf Devletleri tarafından görmezden gelinmesinden büyük üzüntü duyduğunu söylemiş, Türk Hükûmeti'nin hafif savaş gemilerinin geçişine izin verme yetkisinin olmasını ve savaşan devletlerin donanmalarının Karadeniz'e girmelerinin yasak olmasını istemiştir. Ayrıca bu taleplerinin, savaş alanlarını genişletmek yerine daraltmak yönünde olan dünya kamuoyunun büyük akımlarıyla fikir birliği içinde olduğunu öne sürmüştü ve bu teklifin barışa daha çok hizmet edeceğini düşündüklerini dile getirmiştir.²²⁷

Romanya Temsilcisi Duca, daha önce Boğazlar meselesiyle ilgili görüşlerini ilettiklerini ve Lord Curzon'un yapmış olduğu önerilere katıldıklarını söylemiştir. Spalaikovitch de dünya kamuoyu tarafından çözülmek üzere olduğu düşünülen Boğazlar meselesinin bir çıkmaza girdiğinin öğrenilmesinin ciddi bir hayal kırıklığı yaratacağını vurgulayarak, Lord Curzon'un teklifine katıldıklarını bildirmiştir. Venizelos ise İsmet Paşa'nın, Yunanistan'ın Boğazlar komisyonuna katılmasına karşı çıkmasına ilişkin olarak Yunanistan'ın denizci bir devlet olması nedeniyle bu komisyonda yer almak istemeye hakkı olduğunu ve Yunanistan ticaret filosunun Boğazlardan geçen ticaret filolarının trafiği göz önüne alındığında, ikinci sırada olduğunu iddia etmiştir. Lord Curzon, görüşmelere son vermeden önce birkaç söz söylemek istediğini belirtmiş ve

²²⁷ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 274-281.

Spalaikovitch'in sözlerinin kendisini çok etkilediğini, dünya kamuoyunun kendilerinden çözüm beklediğini ve bu oturumun Boğazlar meselesi ile ilgili son oturum olacağı düşüncesinin bulunduğunu belirtmiştir.²²⁸

İtilâf Devletleri'nin ultimatoları ile geçen 19 Aralık oturumundan sonra, konferansın sonuçsuz kalabileceğine dair umutsuz bir hava Lozan Barış Konferansı'nı etkisi altına almaya başlamıştı. Lord Curzon, İtilâf Devletleri'nin tekliflerinin kabul edilmemesi halinde, Türklerin dünya kamuoyuna karşı sorumlu olacakları imasında bulunmuş, İsmet Paşa ise Türkiye'nin egemenliğine aykırı olacak maddeleri reddetme konusundaki inatçı tavrını sürdürmüştür. İsmet Paşa, 19 Aralık raporunu Başbakanlığa çektiği telgraflarda şu şekilde iletmiştir: *"Boğazlar komisyonu ictimâ etti ve İtilâf Devletleri Çiçerin'in kapalı programını reddetti. Bizim teklifâtımıza redd cevabı verdiler. Askerden arındırma layihasında Marmara'nın Anadolu sahilinde Darıca'dan Karabiga'ya kadar hiçbir günâ tahdîdat yoktur. Rumeli sahilinde batarya ve torpil bataryası konamayacaktır... Gelibolu'da beş bin kişiyi kabul etmediler. Yunan Donanması'nın da gayrı askerî Yunan Adalarında demirlemesini ve bu adalar efrâdının adalarda tâlim etmesini idhâl ettiler. Boğazların serbestisi namı altındaki lâyhada hemen hiç tâdilât yapmadılar. Bu suretle sefâin-i harbiye hâl-i sulhta her devlet en kuvvetli Karadeniz donanmasına muadil bir donanmayı geçirmek hakkına haizdir. Boğazlar arasında bulunacak harbiye sefâini için bir tahdid yapılmamıştır. Hâl-i harpte muharip devletler bütün kuvvetlerini istimalde serbesttir. Boğazlar komisyonu hakkında verilen lâyiha şudur; Türkiye riyasetinde Karadeniz murahhasları ile İtilâf Devletleri ve Yunan ve âtiyen Amerika murahhaslarından mürekkebirdir. Cemiyet-i Akvâm himayesindedir... Yarınki kat'i celse için Boğazların serbestisi lâyhasında bildirdikleri ahkâmı kabul edeceğim. Gelibolu garnizonunun tahdid miktarını kendilerine bırakacağım... Konferansın inkitâ ihtimali vardır. Konferansın inkitâ buhranlarına karşı İstanbul'da ve orduda dâimâ hazır bulunmak lâzımdır."*²²⁹

The Times gazetesi, 19 Aralık 1922'de yapılan oturumdaki görüşmelere, *"Boğazlar/Türkler İçin Sınır/Son Görüşme Bugün/Lord Curzon'un Kararı"* başlıklı haberinde geniş bir şekilde yer vermiştir. Buna göre; Lord Curzon'un Türklere, İtilâf

²²⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 281-284.

²²⁹ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları, I*, s. 253-254.

Devletleri'nin tavizlerinin sınırına ulaştığı uyarısında bulunduğunu ve Rusların Karadeniz'i kapatmaya yönelik tekliflerinin İtilâf Devletleri ile iki Karadeniz ülkesi tarafından reddedildiğini söylediği aktararak, İtilâf Devletleri'nin bunu tekrar reddetmekten başka çarelerinin olmadığı öne sürülmüştür. Bunun yanında, Türkiye'nin Limni ve Semadirek'e özerklik talebi ile ilgili olarak Curzon'un, "*Üç kez açıkladım, son kez söylüyorum. Semadirek ve Limni'nin egemenliği hakkında bir tartışma yoktur*" şeklindeki sözlerine de yer verilmiştir.²³⁰

"*Türkler Ayrılmakla Tehdit Ediyor*" alt başlığıyla verilen bir başka haberde ise Lozan'daki Türk delegasyonunun bir üyesinin *Reuter Haber Ajansı'na* yaptığı iddia edilen bir açıklama, şu ifadelerle yer almıştır: "*Konferansın en kritik noktasına gelmiş bulunmaktayız. Yarın (20 Aralık 1922) öğleden sonra saat 4'ten önce, Boğazlar ile ilgili tekliflerimize onay verilmezse, (konferanstan) ayrılacağız. Hükûmetimizin talimatları kesindir. Buna göre; eğer Türkiye'nin istekleri kabul edilmezse, müzakereleri durdurmamızın emredildiği iki nokta var. Boğazlar sorunu bunlardan biridir.*"²³¹

Boğazlar meselesi ile ilgili son toplantı olması umulan oturum, 20 Aralık 1922 günü yapılmıştır. İsmet Paşa, okuduğu bildiride Türk tarafının meşru isteklerini, konferansın başından beri tüm dünya kamuoyunun öğrendiğini ve bu meşru istekler içerisinde Türk başkenti ile Marmara Denizi'nin dokunulmazlığını sağlamak şartıyla Boğazların uluslararası ulaşım ve dünya ticaretine açık tutulmasının bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca Boğazların, silahsızlandırılmadan da uluslararası ticarete açık kalabileceğini belirtmiş ve Türk tarafının, Boğazların askerden arındırılmasını kabul ederek çok ciddi bir fedakârlığa imza attığını söylemiştir. Dahası, samimi bir barış istekleri olmasa, birtakım bölgelerin savunma olanaklarından bu minvalde vazgeçmeyeceklerini belirtmiş ve bu durumun kendi güvenliklerini ciddi şekilde tehlikeye attığını söyleyerek, Boğazlara çok yakın bulunan adalarda Yunanistan'ın asker bulundurmasına veya donanmasını bu adaların açıklarında tutmasına izin verilmesinin Türkiye'yi tehdit altında bırakacağını dile getirmiştir. Ayrıca Türk Donanması'nın Marmara Denizi'nde bulunmasının sadece savunma amacı taşıyacak olmasına rağmen,

²³⁰ "The Straits/Time Limit for Turks/Final Discussion Today/Lord Curzon's Decision", *The Times*, 20 Aralık 1922, S. 43219, s. 10.

²³¹ "Passage of Ships/Turks Threaten to Leave", *The Times*, 20 Aralık 1922, S. 43219, s. 10.

Yunan Donanması'nın Çanakkale Boğazı karşısında konuşlanmasının saldırgan amaçlar taşıyabileceği uyarısını yapmıştır.²³²

Türk Boğazlarının korunması için Bozcaada, Gökçeada ve Semadirek Adalarının Türkiye'ye verilmesinin önemine de değinen İsmet Paşa, tüm çabalarının Boğazlardan geçiş serbestliğiyle ilgili olduğunu ve Gelibolu'da küçük bir kuvvet bulundurmanın buna engel olmayacağını söylemiştir. Boğazların serbestliğiyle ilgili tasarı hakkında Türk tarafının, ticaret gemileri konusunda İtilâf Devletleri ile aynı düşündüğünü, savaş gemileri konusunda da başkentin ve Marmara Denizi'nin güvenliğini sağlamak amacıyla bazı sınırlandırmalar talep ettiklerini vurgulamıştır. Ayrıca kurulması planlanan Boğazlar komisyonunun gerekli olmadığını, böyle bir komisyonun kurulması halinde ise bunun görev ve yetkilerinin Türkiye'nin yönetimine, egemenliğine ve varlığına hiçbir şekilde zarar vermemesi gerektiğini belirtmiştir. İsmet Paşa sözlerini; *"Komisyonun görevi, savaş gemilerinin geçişine ilişkin olarak Boğazların serbestliği konusundaki tasarıya konmuş hükümlerin gerektiği gibi uygulanmasını sağlamaktan başka bir şey olmamalıdır"* şeklinde bitirmiştir.²³³

Lord Curzon ise İtilâf Devletleri'nin, Boğazların serbestliği konusunda teklif ettikleri genel hükümleri kabul etmeleri dolayısıyla Türk Temsilci Heyeti'ne teşekkür ederek sözlerine başlamıştır. Türk tarafının itirazını dile getirdiği ve egemenlik haklarıyla çeliştiğini ileri sürdüğü Gelibolu Yarımadası'nın askerden arındırılması hususunda, Türk Temsilci Heyeti'ne burada jandarma bulundurabileceklerini ifade etmiştir. Ayrıca ordu ile jandarma arasındaki en büyük ayrımın, ordunun toplarla donatılmış olması olduğunu vurgulamış ve bunun, Boğazların serbestliğine bir tehdit teşkil edeceğini söylemiştir. Buna ek olarak, elçilik gemilerinin İstanbul'da demirlemesi hususunda Türk tarafı egemenliğinin ihlâl edildiğini düşünüyorsa, bu konunun incelenebileceğini de ifade etmiştir. Boğazlar komisyonunun askerden arındırılmış bölgeler üzerinde denetim hakkına sahip olması konusunda ise bu durumun Türk Hükûmeti'nin egemenliği ile ilgili hassasiyetine saygı gösterilerek ama temel ilkelerden de vazgeçilmeden çözümü konusunda birtakım telkinlerde bulunabileceğini belirtmiştir.²³⁴

²³² Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 285-287; İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 347-348.

²³³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 287-290.

²³⁴ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 290-292.

Curzon, “İsmet Paşa ile Türk Temsilci Heyeti, İtilâf Devletleri’nin tekliflerinin Türkiye’nin egemenliğine, şu ya da bu şekilde aykırı olduğunu söyleyip durmaktadırlar. İtilâf Devletleri’nin böyle hiçbir niyetleri yoktur, fakat şunu da kabul etmek gerekir ki, her antlaşma, onu imzalayanlardan her birinin egemenliğini bir bakıma sınırlar”²³⁵ diyerek sözlerine devam etmiş ve Türkiye’nin egemenliğine aykırı bir durum ortaya çıkması halinde bunu tekrar incelemeye hazır olduklarını dile getirmiştir. Fransız diplomat Maurice Bompard ise elçilik gemileri ile ilgili itirazın anlamsız olduğunu ve bunun kapitülasyonlarla alâkası olmadığını belirterek, temel konulardan biri olan Boğazların serbestliği meselesi ile ilgili olarak pek çok noktada uzlaşma sağlandığını görmekten mutluluk duyduğunu ve kısa süre içerisinde bütün pürüzlerin giderileceğine inandığını dile getirmiştir. Marchese Garroni ise Lord Curzon ile Barrere’in sözlerine katıldığını söylemiştir. Hayashi, Duca ve Spalaikovitch de çözüme dair hâkim olan olumlu havadan dolayı memnun olduklarını belirtmişlerdir. Son olarak söz alan İsmet Paşa, Boğazlar komisyonu ile ilgili olarak en önemli noktanın, bu komisyonun savaş gemilerinin geçişi ile ilgili hükümlere uygun davranılıp davranılmadığını denetlemek dışında bir yetkisinin bulunmaması gerektiği olduğunu yeniden dile getirmiştir.²³⁶

The Times gazetesi, Türklerin çözüm için attığı iyi niyetli adımları, İtilâf Devletleri’ne verilen birer taviz olarak yorumlamış ve “*Türkler Boyun Eğiyor/Boğazlar Meselesi Halledildi/Garantiler/Lord Curzon’un Başarısı*” başlığını taşıyan haberinde, Boğazlar meselesinin bugün ilk komisyonda dostane bir şekilde çözüldüğünü belirttikten sonra İsmet Paşa’nın, Boğazları tahkim etme hakkından vazgeçmek suretiyle, İtilâf Devletleri’nin prensiplerini kabul ettiğine dair iddiayı sütunlarına taşımıştır. İsmet Paşa’nın bunu yaparak Türkiye’nin dünya barışını korumak için her devletten daha fazlasını yapmış olduğunu söylediği ve Türkiye’nin Gelibolu Yarımadası’ndaki bütün garnizonlarını bir egemenlik göstergesi olarak tutma hakkını koruduğu da ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, kapitülasyonların aşağılayıcı anılarını hatırlatan elçilik gemileri ile ilgili hususun Türk Temsilci Heyeti tarafından protesto edildiği belirtilirken, Boğazlar komisyonunun idarî işlevlerinin yanında silahsız bölgelerin denetiminden de sorumlu olması fikrine karşı Türklerin ciddi itirazlarda bulunduğu aktarılmış ve

²³⁵ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 292.

²³⁶ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 292-294.

Curzon'un, Türklerin Gelibolu'da jandarma bulundurma hakkının, egemenliğin yeterli bir göstergesi olduğuna dair sözlerine yer verilmiştir.²³⁷

1922'nin sonlarına gelindiğinde, Amerikan basınında Lozan Barış Konferansı ile ilgili olarak görece daha umutsuz haberler yapılmaya başlanmıştır. *The Washington Times* gazetesinin 28 Aralık 1922 tarihli nüshasındaki “*Türk-İngiliz Anlaşmazlığı Çıkmazı*” başlıklı haberde, Türkler ve İngilizlerin pek çok konuda anlaşmazlığa düşmesi neticesinde, savaş tehlikesinin yeniden ortaya çıktığından ve İngiliz Donanması'nın Akdeniz'de bulunan savaş gemilerine, Çanakkale Boğazı'na doğru hareket etmeleri emri verildiğinden bahsedilmiştir. Bu haberle birlikte, yeni bir savaşın çıkması ihtimaline dair söylentiler ABD basınında da yer almaya başlamıştır.²³⁸

Boğazlar meselesi ile ilgili olarak önerilen sözleşme tasarısının inceleneceği oturum, 1 Şubat 1923 Perşembe günü toplanmıştır. İsmet Paşa, Türk Temsilci Heyeti'nin konferans boyunca barışın sağlanması adına çok önemli tavizler verdiğini ve Boğazların ticaret ve savaş gemilerine açılması ile belli bir bölümünün askerden arındırılmasını kabul ederek, Türk başkentinin savunmasını zora sokmayı dahi göze aldığını söylemiştir. Ayrıca Boğazların yeni statüsünün ve buna ilişkin askerlikten arındırma rejiminin Türkiye tarafından kabulünün, Türk kuvvetlerinde hiçbir kısıtlama yapılmayacağı şartına bağlı olduğunu belirterek Gelibolu Yarımadası'nda bir garnizonun bulunmasının beklenmedik olaylara karşı bu bölgenin korunması için zorunlu olduğunu daha önce bildirdiklerini söylemiştir. Daha sonra söz alan Sovyet Temsilci Heyeti Başkanı Çiçerin ise sözleşmede kapalı toplantılarda alınan birtakım kararların bulunduğunu iddia etmiş ve “*Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, başkalarının iradesini temsil eden bir tasarıyla karşılaşmış bulunmaktadır... Bize, başka devletlerin iradesini temsil eden bir sözleşme tasarısını zorla kabul ettirmek istemekteyseniz, bunu açıkça söyleyiniz*” şeklinde konuşmuştur.²³⁹

Lord Curzon, Doğu Trakya'da çok büyük kuvvetler bulundurmanın hem gereksiz hem de tehditkâr olacağını öne sürmek suretiyle, İsmet Paşa'nın Gelibolu'ya bir garnizon

²³⁷ “Turks Give Way/Straits Question Settled/The Guarantees/Lord Curzon's Success”, *The Times*, 21 Aralık 1922, S. 43220, s. 10.

²³⁸ Luther Hutson, “Turco-British Deadlock Menace”, *The Washington Times*, 28 Aralık 1922, S. 12480, s. 7.

²³⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 130-133; “Russia and The Straits/Refusal to Sign Convention”, *The Times*, 2 Şubat 1923, S. 43255, s. 10.

yerleştirme konusundaki ısrarının askerden arındırılmış bölge fikri ile çelişeceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, Türklerin Gelibolu’da mevcudu sınırlandırılmayan bir jandarma kuvveti bulundurabileceğini ve Kavak’ta da bir garnizonunun olabileceğini dile getirmiş, Türk Temsilci Heyeti’nin, Gelibolu’da bir garnizon bulundurma sorununu sık sık ortaya atmakla yanlış bir yol izlediğini ve İtilâf Devletleri’nin böyle bir tavizde bulunmaya katlanamayacağını öne sürmüştür. Ardından Çiçerin’in eleştirilerine de yanıt vermiş ve Sovyet Temsilci Heyeti’nin Boğazlar meselesi ile ilgili olarak görüşlerini yeterince açıklama fırsatını bulduğunu öne sürmüştür. Curzon, bir devletin Karadeniz’e gönderebileceği en büyük deniz kuvvetinin, Karadeniz’e kıyısı olan ülkelerden en güçlü deniz kuvvetine sahip olan devletin donanmasından daha büyük olamayacağını tekliflerinde açıkça belirtildiğini söylemiş ve bunun Karadeniz’deki dengeleri değiştirmeyeceğini savunmuştur. *“Bu sözleşmeyi bize zorla mı imzalatmak istiyorsunuz?”* diye soran Çiçerin’e yanıt olarak da böyle bir niyetlerinin olmadığını ve sözleşmede Sovyet temsilcilerinin imzasının bulunmamasının dünya kamuoyunda büyük bir hayal kırıklığı yaratacağını ifade etmiştir.²⁴⁰

Çiçerin ise kendilerinin sunmuş olduğu tasarının incelenmeye dahi gerek duyulmadan reddedildiğini ve Boğazlar ile ilgili görüşmelerden bilinçli olarak dışlandıklarını öne sürmüştür. Çağırın Devletlerce sunulmuş olan tasarının Rusya, Ukrayna ve Gürcistan’ın güvenliğini ve hayatî çıkarlarını tehdit ettiğini ve bu tasarının, Yakın Doğu’da ve Karadeniz’de sağlam bir barışçı düzenin yaratılmasını imkânsız kıldığını iddia etmiştir. Anlaşmazlıkların aşılmasız olduğunu görmekten büyük bir üzüntü duyduğunu ifade ettikten sonra sözlerini şu şekilde sürdürmüştür: *“...Şu anda, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan’la hiçbir anlaşmaya varılmamış, görüşmelerde bulunulmamış, görüşme girişimleri bile olmamıştır. Bu koşullar altında, Boğazlar sorununa ilişkin bir kararın varlığı söz konusu olamaz. Rusya, Ukrayna ve Gürcistan’sız böyle bir karar yoktur ve var olamayacaktır... Eğer birtakım devletler bu sözleşmeyi, biz olmadan imza ederlerse Boğazlar sorunu çözümsüz kalır ve kalacaktır.”*²⁴¹ Lord Curzon ise Çiçerin’in itirazlarının temelsiz olduğunu savunmuş ve Rus karşı teklifinin reddedilmesinin, konferansta hiçbir devletin desteğini alamamasından kaynaklandığını öne sürmüştür.

²⁴⁰ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 133-136; “Russia and The Straits/Refusal to Sign Convention”, *The Times*, 2 Şubat 1923, S. 43255, s. 10.

²⁴¹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 136-138; “Russia and The Straits/Refusal to Sign Convention”, *The Times*, 2 Şubat 1923, S. 43255, s. 10.

Ayrıca antlaşmayı imzalamama konusundaki sorumluluğun Rus Hükûmeti'nde olduğunu vurgulamış ve gelecekte bu hatadan dönüleceğini umduğunu sözlerine eklemiştir.²⁴²

The Times gazetesinde yayınlanan “*Lozan/Daha Umutsuz Bir Görünüm/Rusya ve Boğazlar/Antlaşmanın İmzalanmasının Reddi*” başlıklı haberde, Boğazlar meselesi ile ilgili olarak bir gün önce yapılan oturuma ve bu oturumdaki konuşmalara geniş bir şekilde yer verildikten sonra, aylarca mükemmel bir uyum içinde birlikte çalışmış olan İtilâf Devletleri delegelerinin, Türklere sunmuş oldukları sözleşmenin kolayca unutulmayacak bir izlenim bıraktığı yorumu yapılmıştır. İtilâf Devletleri tarafından teklif edilen Doğu Trakya'daki Türk kuvvetlerinin sınırlandırılmasına ilişkin maddeye karşı İsmet Paşa'nın itirazı ve Boğazların özgürlüğünü hiçbir şekilde tehlikeye sokmayacağını ileri sürdüğü Gelibolu'da bir garnizon isteğini yeniden dile getirmesi ile Çiçerin'in, Boğazlar meselesinin bu haliyle çözümsüz kalacağına dair sözlerine de yer verilmiştir.²⁴³

İtilâf Devletleri'nin Türk Temsilci Heyeti'ne sunmuş olduğu taslak antlaşmada Boğazlar meselesi ile ilgili olarak Türkiye'nin istiklâline zarar verebilecek ve Türkiye'nin kendi karasuları ile adaları üstündeki hâkimiyetini sınırlandıracak pek çok madde bulunmaktaydı. Taslak antlaşma uyarınca Türkiye, İstanbul ve civarında (Adalar, Beyoğlu, Galata da dâhil olmak üzere) toplamı 12.000 kişiyi geçmeyen bir garnizon bulundurabilecek, ayrıca uluslararası bir Boğazlar komisyonu kurulacaktı. Yetkileri Boğazlarla sınırlı olacak olan ve Türk temsilcinin başkanlık etmesi planlanan komisyon; Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Yunanistan, Romanya ve SSCB temsilcilerinden oluşacak ve komisyona isterse ABD de temsilci gönderebilecekti. Antlaşma taslağında, Boğazlardan her türlü ticaret gemisinin hem barış hem de Türkiye'nin tarafsız olduğu savaş durumlarında hiçbir kısıtlama olmaksızın geçişi ile Türkiye'nin taraf olduğu savaş durumlarında da düşmana yardım etmedikçe gidiş ve gelişinin serbest olması da öngörülmüştür.²⁴⁴

Savaş gemilerinin ise barış zamanında, yine hiçbir kısıtlama olmadan Boğazlardan geçişinin serbest olması öngörülmüş ve bu geçişin Karadeniz'e kıyısı olan

²⁴² Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 138-139; “Russia and The Straits/Refusal to Sign Convention”, *The Times*, 2 Şubat 1923, S. 43255, s. 10.

²⁴³ “Lausanne/Less Hopeful Outlook/Russia and The Straits/Refusal to Sign Convention/Turkish Hopes of Allied Split”, *The Times*, 2 Şubat 1923, S. 43255, s. 10.

²⁴⁴ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 140-142.

devletlerden en güçlü donanmaya sahip olan devletin donanmasından daha fazla olmaması şartına bağlanması teklif edilmiştir. Türkiye'nin tarafsız olduğu savaşlarda yine savaş gemilerinin geçişi ile ilgili bir kısıtlama bulunmazken Türkiye'nin taraf olduğu savaşlarda, tarafsız ülke gemilerine bir kısıtlama getirmediği müddetçe Türkiye'ye düşman gemilerinin geçişini engelleme hakkı verilmekteydi. İtilâf Devletleri'nin, Boğazlar bölgesinde bulunacak Türk kuvvetlerini sınırlayan maddeden vazgeçmemesi nedeniyle Türk Temsilci Heyeti'nin bu taslak antlaşmayı kabul etmesi mümkün olmamış, aynı şekilde Çiçerin de Sovyetler Birliği adına bu antlaşmayı kabul etmelerinin mümkün olmadığını dile getirmiştir.²⁴⁵

Boğazlar meselesi ile ilgili olarak, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda; askerî olmayan uçakları, ticaret ve gezi gemileri ile balıkçı teknelerini de kapsamak üzere, barış veya Türkiye'nin taraf olmadığı savaş durumlarında hiçbir kısıtlama olmaksızın geçiş serbestliği olması karara bağlanacaktı. Yukarıda sözü geçen deniz ve hava taşıtları, Türkiye'nin taraf olduğu savaş durumlarında düşmana yardım taşımadığı müddetçe yine geçiş serbestliğine tabî olacak, ancak Türkiye'nin bunları denetleme yetkisi bulunacaktı. Yabancı gemiler, asker taşıt gemileri, savaş gemileri ve askerî uçaklar hususunda ise barış zamanında ve Türkiye'nin taraf olmadığı savaş durumlarında yine geçiş serbestliği uygulanacak, ancak bunların sayısı Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerden en büyük donanmaya sahip olan devletin donanmasından daha büyük olamayacak ve bu serbestlik, Türkiye'nin taraf olmadığı savaşlarda, savaşan devletler aleyhinde kullanılamayacaktı. Ayrıca bayrağı ne olursa olsun, her biri 10.000 tonu aşmayacak şekilde üç gemiden oluşan bir donanma, her şartta Karadeniz'e geçebilecek, Türkiye'nin taraf olduğu savaşlarda ise düşman gemilerinin Boğazlardan geçişi kısıtlanabilecek, ancak bu durumun tarafsız devletlerin gemilerinin geçişini etkilememesi sağlanacaktı. Bunların yanı sıra, bütün denizaltılar Boğazlardan su üstünde geçecek ve Boğazlara giren bir yabancı askerî gemi veya donanma, geçiş öncesi Boğazların girişindeki bir işaret istasyonuna bunu bildirecekti.²⁴⁶

Ege Adaları bölümünde bahsedilen adalarla birlikte, *“Karadeniz Boğazı'nın doğusunda on beş kilometre uzaklıkta bir çizgide bulunan bölgeden, Çanakkale*

²⁴⁵ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 142-145.

²⁴⁶ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, II-II/8*, s. 50-55.

Boğazı'nda Gelibolu Yarımadası ve Saros (Xeros) Körfezi'nde Bakla Burnu'nun kuzeydoğusunda 4 kilometre uzaklıkta bulunan bir noktadan başlayarak Marmara Denizi üzerindeki Kumbağı'nda sona eren ve Kavak'ın güneyinden geçen bir çizginin güneydoğusundaki bölge ile güneydoğuda kıyı ile Bozcaada karşısında Eski İstanbul Burnu'ndan başlayarak Marmara Denizi üzerinde Karabiga'nın kuzeyinde bulunan kıyıda bir noktada sona ermek üzere, kıyıdan 20 kilometre uzaklıktan çizilecek bir çizgiye kadar olan bölge"²⁴⁷ silahsızlandırılacak, bu bölgeye ağır silah, istihkâm veya sabit top bataryası yerleştirilemeyecekti. Türkiye, buradaki asayişî sağlamak üzere İstanbul ve civarında 12.000 kişilik bir garnizon, bir tersane ve bir deniz üssü bulundurabilecekti. Ayrıca Boğazlardan sorumlu olacak olan ve bir Türk'ün başkanlık edeceği; Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'ndan temsilcilerden oluşan bir Boğazlar Komisyonu görevlendirilecekti.²⁴⁸

1.5. Azınlıkların Korunması Meselesi

Türkler, tarih boyunca pek çok devlet kurmuş ve bu devletler içerisinde farklı inanç, köken ve kültüre sahip insanlar yüzyıllar boyunca bir arada yaşamışlardır. Türk Milleti'nin hoşgörüye ve adalete dayalı devlet geleneğinin bir neticesi olan bu durum, Osmanlı Devleti'nde de sürmüştür. II. Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra, Rumların kendi geleneklerine göre bir patrik seçmelerine müsaade etmesi ve onlara dinî serbestlik vermesi bunun en önemli göstergesidir. Daha sonrasında da benzer imtiyazlar Ermenilere ve Yahudilere tanınmak suretiyle, farklı inançlara mensup insanların bir arada sorunsuz bir şekilde yaşamaları sağlanmıştır. Türk hâkimiyeti altında yaşayan farklı milletler kendi dinî liderlerini seçebilmiş, kendi dinî mekânlarını ve eğitim kurumlarını oluşturabilmişlerdir. 1789'da gerçekleşen Fransız İhtilâli sonrasında yayılmaya başlayan ulus, ulusçuluk ve ulusların kendi kaderini tayin hakkı gibi kavramlar zamanla tüm Avrupa ile Osmanlı Devleti'nde yaşayan farklı unsurları etkisi altına almıştır. XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, büyük devletlerdeki azınlıkların milliyetçi eğilimleri ile başlayan bağımsızlık hareketleri, Osmanlı Devleti açısından pek çok savaşa, iç karışıklığa ve toprak kaybına sebep olmuştur. 1821'de Rusya'nın, Osmanlı Devleti'ne bağlı Mora'daki Yunan isyanını teşvik etmesi sonrasında çıkan olaylara İngiltere ve Fransa da müdâhil olmuş ve bu üç devletin desteğiyle Yunanistan, bağımsızlığını ilân

²⁴⁷ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, II-II/8*, s. 56.

²⁴⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, II-II/8*, s. 56-59.

etmiştir. Büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıkları kışkırtma girişimleri, Birinci Cihan Harbi sırasında ve sonrasında da sürmüş ve bunun sonucunda, Ermenilerin Doğu Anadolu bölgesinde isyanlar çıkartmaları nedeniyle 1915'teki Tehcir Yasası ile birlikte bu bölgede bulunan Ermenilerin, Irak ve Suriye'nin içlerine yerleştirilmesi tedbirine başvurulmuştur. İtilâf Devletleri'nin Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulması planlarının Millî Mücadele hareketinin başarılı olması neticesinde bozulmasıyla bu husus, Lozan Barış Konferansı'nda yeniden gündeme getirilmeye çalışılmışsa da Türk Temsilci Heyeti buna izin vermemiştir.²⁴⁹

Lozan Barış Konferansı'nda en yoğun tartışma konularından birinin azınlıkların korunması meselesi olduğunu söylemek mümkündür. İsmet Paşa'nın konferansa giderken aldığı talimatlara göre, İtilâf Devletleri'nin Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulmasını sağlamaya çalışmaları durumunda derhal müzakereler kesilecek ve yurda dönülecektir. Türk Temsilci Heyeti, Türkiye'nin egemenliğiyle çelişeceğinden, ülkenin bölünmesi anlamına gelen Türk topraklarında kurulacak bir Ermeni Devleti'nin teklif edilmesine dahi müsaade etmeyecektir. Türk Temsilci Heyeti, konferans boyunca bu ilke temelinde mücadele vermiştir.²⁵⁰

Konferansta ABD'nin gözlemcisi olan Joseph Grew, İsmet Paşa'nın bu mücadelesini özetleyen bir anısını yıllar sonra anlatmıştır. Grew, Lord Curzon'un bütün ısrarlarına ve çabalarına karşın İsmet Paşa'nın, Türklerin temel ilkelerinden asla taviz vermemesi üzerine, Curzon'un bir keresinde İsmet Paşa'ya hitâben; *"İsmet, bana sürekli aynı eski şarkıyı tekrar tekrar çalan bir müzik kutusunu hatırlatıyorsun. Egemenlik, egemenlik, egemenlik..."* ifadelerini kullandığını yazmıştır.²⁵¹

Lozan Barış Konferansı'nda azınlıkların korunması meselesi ile ilgili ilk oturum, 12 Aralık 1922'de yapılmıştır. İlk sözü alan Curzon, azınlıklar meselesinin uygar dünyayı etkileyen en önemli sorunlardan biri olduğunu, köken ve din farklılıklarına sahip olan kitlelerin yabancı bir yönetim altında bulunmasının hazin ve zor koşullar yarattığını ve

²⁴⁹ Ali Güler, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Azınlıklar*, Ankara, Emre Promosyon, 2003, s. 10; Samim Akgönül, *Azınlık*, İstanbul, Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu Yayınları, 2011; s. 110-125; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, s. 453; İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Türkler*, X, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 393-398.

²⁵⁰ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 67; Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, s. 123.

²⁵¹ Joseph Grew, "Lausanne Peace Conference (1922-1923)", *Department of State Bulletin*, XXXIII/836, s. 501.

bu nedenle bu azınlıkların güvenliklerinin sağlanması amacıyla birtakım garantiler verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca bir azınlığın durumunun bir başka azınlıktan daha önemli olmadığını vurgulamış ve Avrupa devletleri arasındaki antlaşmaların uygulanmasında Cemiyet-i Akvam'ın denetleyici bir görev üstlendiğini öne sürmüştür. Ayrıca Çağırın Devletlerin 23 Eylül 1922 tarihli notasında, Türklere Doğu Trakya'nın verilmesi karşılığında azınlıkların Cemiyet-i Akvam'ın koruyuculuğu altında etkili olarak korunmalarını sağlayacak tedbirlerin alınmasını şart koştuğunu dile getirmiştir. Ardından, Ankara Hükûmeti'nin 4 Ekim 1922'de verdiği cevapta; “...Doğu'da barış kurulması gerekleriyle de bağdaşabilecek ölçüde, azınlıkların haklarının korunması Türkiye'nin de isteklerinden olduğu için, bu konularda aramızda ilkeler bakımından bir görüş ayrılığı yoktur” ifadelerinin kullanıldığını hatırlatmıştır.²⁵²

Curzon, Avrupalı devletlerin Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a başvurup kabul edileceği umudunda olduklarını, son dört ay içinde Türkiye'den 600.000 ila 900.000 civarında Hristiyanın Türkiye'den sınır dışı edildiğini, Yunanistan'dan Türkiye'ye dönmeleri beklenen Türk sayısının ise 350.000 kişi civarında olduğunu ve İstanbul'daki Rumların yerlerinden edilmemeleri karşılığında Yunanistan'ın Batı Trakya'da bırakmaya hazır olduğu 124.000 kişi bulunduğunu belirtmiştir. Bunların yanında, diğer azınlıkların yararlanacağı tüm haklardan, Yunanistan'da bulunan Türk azınlığın da yararlanacağı vaadinde bulunmuştur. İstanbul'da kalacak olan ve sayıları 350.000 ile 400.000 arasında değişen Rum nüfusa uygulanacak korumanın ne ölçüde olacağına ise Türk Temsilci Heyeti'nin karar vereceğini, Batı Anadolu'da uygulanmakta olan nüfus mübadelesi sebebiyle burada kalacak olan ve sayıları 50.000 civarında olan Müslüman Rumlar dışında burada Anadolu Rum nüfusunun ortadan kalkacağını, ayrıca Doğu Anadolu'da bulunan Nesturi ve Asuri Hristiyanların da bir korumaya ihtiyaçları olduğunu dile getirmiştir. Ermenilerle ilgili olarak ise Erivan'da yaklaşık 1.250.000 Ermeni bulunduğunu ve bu bölgenin daha fazla nüfusu kaldıramayacağını ifade ederek Kars, Ardahan, Bitlis ve Erzurum'daki Ermeni nüfusun tamamen yok olduğunu ve Ermenilerin çoğunun Halep, Beyrut ve Suriye sınırı civarında dağınık bir şekilde bulunduklarını iddia

²⁵² Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 180-183.

etmiştir. Curzon, konuşmasının sonlarına doğru, bir Ermeni yurdunun kurulmasına izin verilmesi gerektiğini dile getirmiştir.²⁵³

Azınlıkların korunması meselesi ile ilgili İtilâf Devletleri'nin önerileri şu şekilde açıklanmıştır: *“Türkiye ve Yunanistan, kapsamı adi suçları da kapsayacak şekilde geniş tutulacak bir genel afillân etmelidir. Türkiye Hristiyanları ve Batı Trakya Müslümanları, aşırı olmayan bir miktar karşılığında askerden muaf tutulmalıdır. Türkiye’de kalan Hristiyanlarla Batı Trakya’da kalan Müslümanlara serbestçe dolaşım ve istediklerinde ülkeden çıkma hakkı verilmelidir. Bu tedbirlerin uygulanmasının denetlenmesi ile görevli olacak bir denetleme kurulu hem Türkiye hem de Yunanistan’da kurulmalıdır.”*²⁵⁴ Son madde ile ilgili Curzon’un konuşmasında bahsedilen temenni, bu denetleme kurulunun Cemiyet-i Akvam olması ve Türkiye’nin Cemiyet-i Akvam’a bir an önce üye olması olarak açıklanmıştır. Daha sonra söz alan Barrere ve Garroni de Lord Curzon’un “ustalıkla” açıklamış olduğu görüşleri desteklediklerini söylemişlerdir. İsmet Paşa yaptığı konuşmada, bu meselenin Osmanlı Devleti’nde yüzyıllar boyunca farklı din ve etnik kökenden olan vatandaşlara nasıl bir muamele gösterildiğinin incelenerek anlaşılabilceğini, II. Mehmed’in İstanbul’u fethettikten sonra çeşitli dinlere mensup olanlara ibadet özgürlüğü tanıdığını; bu doğrultuda Yorgi Scholaris’i Rum Patriği, Der Ovaghim’i de Ermeni Patriği yaparak bunlara olağanüstü ayrıcalıklar verdiğini ve kendisinden sonra gelen sultanların da yüzyıllar boyunca bu ayrıcalıkları devam ettirdiğini hatırlatmıştır. Ardından, XX. yüzyılda Cemiyet-i Akvam garantisi altına alınmak istenen hakların, Osmanlı Devleti’nde gayrimüslimlere kendiliğinden verildiğini söylemiş ve bu iyi niyete rağmen, Hristiyanlığın komşu devletler tarafından Türk topraklarında karışıklık çıkarmak için kullanıldığını dile getirmiştir.²⁵⁵

İsmet Paşa, özellikle 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya’nın Boğazlar üzerindeki amaçları doğrultusunda Osmanlı Devleti’nde yaşayan bütün Hristiyanları ayaklanmaya hazır millî topluluklar olarak örgütlemeye çalıştığını dile getirmiş ve Rusların, özellikle Mora’da Rumları kışkırtarak örgütlediği ayaklanmanın, Müslümanları

²⁵³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 183-184; “Minorities’ Rights to Security/Lord Curzon’s Speech/Proposed Home for Armenians”, *The Times*, 13 Aralık 1922, S. 43213, s. 13.

²⁵⁴ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 185.

²⁵⁵ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 188-190; İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 349.

bu bölgeden temizleme amacı güttüğünü öne sürmüştür. Rum-Slav bağlarını kullanarak emellerine tam olarak ulaşamayan Rusya'nın, XIX. yüzyıl sonlarına doğru bu kez de Ermenileri kışkırtarak Türk düşmanlığı yaratmaya çalıştığını ve Hınçak gibi gizli örgütlere verdikleri desteklerle doğu vilayetlerinde propaganda faaliyetleri yürüttüğünü de ifade etmiştir. Ayrıca Avrupa'da kendi sesini duyurmaya çalışan Hınçak grubunun pek çok Türk'ü kitleler halinde öldüren terör eylemlerine imza atarak, Osmanlı Hükûmeti'ni kendilerine karşı sert önlemler almaya zorladığını ve Müslüman halkı kışkırtarak Anadolu'daki huzuru bozmaya çalıştığını belirtmiştir. Osmanlı Hükûmeti'nin sabrı tükenip bunları bastırma yoluna gittiğinde ise bütün sorumluluğun ve kabahatin kendilerine yüklenmeye çalışıldığını söylemiştir. Ayrıca azınlık haklarını korumak için verilecek garantiler, devletin iç işlerine karışmak anlamına geleceğinden, Cemiyet-i Akvam'a güvenmedikleri imasında bulunmuştur.²⁵⁶

*“Varlığını koruma hakkının bilincine varmış olan Türk Devleti, bağımsız her devlet gibi, varlığına yöneltilmiş saldırılara karşı gerekli gördüğü biçimde davranmaktan çekinmeyecektir”*²⁵⁷ ifadelerini kullanan İsmet Paşa, sözlerini bitirirken Türk Temsilci Heyeti'nin görüşlerini şu üç ana maddede özetlemiştir: *“Türkiye azınlıklarının kaderinin iyileştirilmesi her şeyden önce, her türlü yabancı müdahalesinin ve dışarıdan kışkırtmalarda bulunulması olanağının ortadan kaldırılmasına bağlıdır... Azınlıkların güvenlikleri için en iyi garantiler gerek ülke kanunlarının sağlayacağı gerekse üyeleri Türk yurttaşı olarak bütün görevlerini yerine getiren tüm topluluklara Türkiye'nin geniş görüşlü politikasının vereceği garantilerdir.”*²⁵⁸

Daha sonra söz alan Venizelos, Misâk-ı Millî'nin beşinci maddesinde bulunan; *“Azınlıkların haklarını, İtilâf Devletleri ile bunların hasımları ve birtakım ortakları arasında bu konuya ilişkin olarak yapılmış özel sözleşmelerle öteki ülkelerdeki azınlıklar yararına kabul edilmiş hakların dayandığı aynı esas üzerinde kabul edeceğiz”*²⁵⁹ ifadesini hatırlatmış, Yunan Hükûmeti'nin Türkiye'de azınlıklara verilecek bütün hakların aynısını Yunanistan'daki Türk azınlıklara vereceğini söylemiş ve 350.000 Türk almak için 1.600.000 Rum'un sınır dışı edilmesinin hakkaniyetli olmayacağını öne sürmüştür. ABD

²⁵⁶ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 190-199.

²⁵⁷ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 199.

²⁵⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 200.

²⁵⁹ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz, I*, s. 504-505.

Temsilcisi Child ise Ermenilere yurt verilmesinin daha önce pek çok yerde sözünün verildiğini ve Türklerin, bütün dünyanın beklediği adalet, hoşgörü ve uzlaşmayı sağlayabileceğine inandığını belirtmiştir. Daha sonra söz alan İsmet Paşa, azınlıkların Türk Devleti'nin sınırları içinde, Türklerle eşit bir şekilde yaşamlarını sürdürebileceklerini, ancak toprak taleplerinin kesinlikle kabul edilemez olduğunu vurgulamıştır. Lord Curzon, sözlerinin sadece İtalyan ve Fransız temsilcilerinin yanı sıra ABD ve Sırbistan temsilcileri tarafından da desteklendiğini görmenin kendisi için bir kıvanç kaynağı olduğunu söylemiş ve İsmet Paşa'nın 13 Aralık 1922'de bu hususla ilgili olarak bir yanıt vereceğini umduğunu belirtmiştir.²⁶⁰

The Times gazetesinde azınlıklar meselesi ile ilgili olarak yayınlanan “Azınlıkların Korunması/Lord Curzon’un Savunması/İsmet’in Bahanesi” başlıklı haberde, Lord Curzon’un konferansta yaptığı ve Müslüman idaresi altında yaşayan Hristiyan milletler ile Avrupa’da yaşayan Müslümanların korunmasının birbirine bağlı olduğunu vurguladığı konuşmasındaki; “Müslüman ülkelerdeki Hristiyan azınlıklar korunmalı ki, Avrupa’daki Müslümanlar da korunsunlar... İtilâf Devletleri’nin umudu, Barış Konferansı başarıyla tamamlandıktan sonra Türkiye’nin Cemiyet-i Akvam’a başvurması ve kabul edilmesi ile azınlıklar sorununu burada görüşmektir” şeklindeki ifadeler ve oturumda yapılan diğer konuşmalara yer verilmiştir.²⁶¹

“Avrupa’da Türkiye” başlıklı *The Times* haberinde ise Yunan Ordusu’na karşı verilen mücadeleyle yükselen yeni Türk milliyetçiliğinin, yüzyıllardır Osmanlı Devleti’nin politikalarında önemli bir yeri olan Hristiyan azınlıklar için Asya’daki yaşamı imkânsız hale getirdiği ve binlerce insanın imha edildiği veya kaçmak zorunda kaldığı iddia edilmiştir. Ayrıca Lord Curzon’un, Türklerin Avrupa’ya geri dönmüş olmaları nedeniyle, Avrupa’nın ulusal azınlıkların korunması ilkesini kabul etmeleri gerektiğine yönelik sözlerine de yer verilmiş ve Türk egemenliği altındaki İstanbullu Rumların ve Ermenilerin göçünün kenti hiç kimsenin gideremeyeceği ekonomik bir felakete sürükleyeceği öne sürülmüştür.²⁶²

²⁶⁰ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 199-207; “Minorities’ Rights to Security/Lord Curzon’s Speech/Proposed Home for Armenians”, *The Times*, 13 Aralık 1922, S. 43213, s. 13.

²⁶¹ “Protection of Minorities/Lord Curzon’s Plea/Ismet’s Evasion”, *The Times*, 13 Aralık 1922, S. 43213, s. 13.

²⁶² “Turkey in Europe”, *The Times*, 13 Aralık 1922, S. 43213, s. 13.

Birinci komisyonun azınlıkların korunması meselesi ile ilgili yaptığı bir sonraki oturumda ilk sözü İsmet Paşa almış ve Türk topraklarında son on yılda yapılan bütün savaşların köken gözetmeksizin bütün ulus tarafından tecrübe edildiğini ve mütareke şartlarına göre silahsızlandırılan ülkesinin bütün sınırlarından haksızca saldırıya uğradığını dile getirmiştir. Bunun yanı sıra, Yunan Ordusu'nun Anadolu'da 27 büyük şehir, 1.400 köy ve 98.000 konutu yakıp yıktığını ve nüfus mübadelesinin elzem olduğunu ifade etmiştir. Sayıları 200.000'i geçmeyen İstanbul doğumlu Rumların mübadele dışı kalmasını kabul ettiklerini, fakat buna karşılık Yunanistan Müslümanlarının da geride bırakacakları taşınır veya taşınmaz malları için bir tazminat bedeli almalarını talep ettiklerini komisyona iletmiştir. Buna ek olarak, Türkiye'de yaşayan Yahudilerin ve Ortodoks Hristiyanların, dışarıdan kötü niyetli kimselerle ilişki kurmadıkça Müslümanlardan farklı muamele görmeyeceklerini, ülkenin doğusunda yaşayan Nesturi ve Asurilerin ise Cihan Harbi nedeniyle bütün herkes gibi acılar çektiklerini ifadeyle, tesis edilecek barış ortamında bu unsurların da huzurla Türkiye'de yaşamaya devam edebileceklerini söylemiştir. Ermeni meselesi ile ilgili olarak ise Ermeni sorununu bir geçim yolu ya da siyasal bir silah sayarak dışarıda çalışan Ermeni komiteleri ortadan kalktıktan sonra Türkler ve Ermenilerin geçmiş yaraları saracaklarına inandığını, Türkiye'nin hâlihazırda Erivan'da bulunan Ermenistan SSC ile devletlerarası hukuk gereğince dostane ilişkilerinin bulunduğunu ve bundan başka bir Ermenistan'ı kabul etmelerinin mümkün olmadığını söylemiştir. Dahası, azınlıkların dolaşım özgürlükleri ile can ve mal güvenliklerinin sağlanması konusunda Türk kanunlarının uluslararası hukuka göre düzenlendiğini ve düzenlenmeye de devam edeceğini, ancak azınlıkların askerlikten muaf tutulması önerisini reddettiklerini belirtmiştir. İsmet Paşa sözlerinin sonunda, azınlıkların hakları ile ilgili önerileri ancak komşu ülkelerdeki Müslümanların da aynı haklardan yararlanmaları şartıyla değerlendirebileceklerini ifade etmiştir.²⁶³

Daha sonra söz alan Venizelos, zorunlu mübadelenin kendileri tarafından öne sürülmediğini ve şahsen bu fikirden nefret ettiğini, Türkiye'den sınır dışı edilmiş olan Rumların geri dönüşlerine Türk Hükûmeti tarafından izin verilmesi şartıyla bu zorunlu mübadele düşüncesinden vazgeçmeye hazır olduklarını söylemiştir. Ayrıca Yunan Hükûmeti'nin Cihan Harbi öncesinde Yunanistan'da yaşayan Müslümanları hiç askere

²⁶³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 209-213.

almadıklarını ve bunun bir vergiye de tabî olmadığını belirtmiştir. Türkiye’deki azınlıkların korunması meselesinin Cemiyet-i Akvam veya kurulacak başka bir organ tarafından denetlenmesi gerektiğini söyledikten sonra, aynı denetim İtilâf Devletleri tarafından da kabul edildiğinden, bunun Türkiye’nin egemenlik haklarını tartışmaya açacak bir durum olmadığını sözlerine eklemiştir.²⁶⁴

Lord Curzon ise İsmet Paşa’nın Fâtih Sultan Mehmed döneminde azınlıkların çok geniş ayrıcalıklara sahip olduğunu belirttikten sonra, alt komisyonda Patrikhanenin başkentten uzaklaştırılmasını istemesinin büyük bir çelişki olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca İsmet Paşa’nın, Çarlık döneminde Rusların Osmanlı Devleti’ni karıştırmak için ellerinden geleni yaptıklarına dair sözlerini hatırlatarak “*Rus propagandasının İstanbul’daki etkisi, Sovyet rejimi altında tamamen kalkmış mıdır*”²⁶⁵ diye sormuştur. İsmet Paşa’nın dediği gibi Türkler ile Ermenilerin bir arada mutlu bir biçimde yaşadıkları fikrinin gerçeklerle örtüşmediğini öne sürerek, Ermenilerin korunmasız biçimde Türklerin insafına bırakılması durumunda tüm dünyanın hayal kırıklığına uğrayacağını iddia etmiştir. Ayrıca Ermeni yurdu meselesinin Türkler tarafından “ülkelerinin bölünmesi anlamına geleceği” şeklinde yorumlanarak reddedilmesinin olumsuz bir izlenim yaratacağını öne sürmüş, öte yandan azınlıkların serbestçe dolaşım özgürlükleri ve oturdukları ülkeden ayrılabilmeleri teklifinin Türk Temsilci Heyeti tarafından kabul edildiğini duymaktan büyük bir mutluluk duyduğunu sözlerine eklemiştir.²⁶⁶

İsmet Paşa, 14 Aralık 1922 günü Başbakanlığa çektiği telgrafta, Lord Curzon’un Türkiye’de bir Ermeni yurdu kurulmasını ısrarla savunduğunu ve eğer Türk Temsilci Heyeti bu meseleden dolayı konferansı terk ederse dünya kamuoyunun bu durumu olumlu değerlendirmeyeceğine yönelik iddiasını bildirmiştir. İsmet Paşa, barıştan sonra Cemiyet-i Akvam’a girmeyi kendilerinin de arzu ettiklerini ilân edeceklerini iletmış ve “*durum mücadeleli ve gergindir*” ifadelerini kullanmıştır.²⁶⁷

Azınlıkların korunması meselesi ile ilgili bir sonraki oturum, 14 Aralık 1922’de yapılmıştır. İlk sözü alan İsmet Paşa, Lord Curzon’un ithamlarını yanıtlamaya başlamış

²⁶⁴ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 213-214.

²⁶⁵ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 214.

²⁶⁶ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 215-219; “Warning to Turkey/Thrifling at Lausanne/Limit to Allied Patience/Lord Curzon’s Reproof”, *The Times*, 14 Aralık 1923, S. 43214, s. 12-14.

²⁶⁷ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları, I*, s. 215-217.

ve İngiliz temsilcinin öne sürdüğü üç milyon Ermeni nüfusun 130.000'e düşmesi iddiasının gerçeği yansıtmadığını, Türkiye'de yaşayan Ermeni sayısının 1.300.000 civarında olduğunu ve bu rakamdan Osmanlı Devleti'nden ayrılmış olan ülkelerde yaşayanları düşmek gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca doğu vilâyetlerinde yaşayan Müslümanların sayısının yaklaşık 4.000.000'dan 3.000.000 civarına, batı vilâyetlerinde yaşayan Müslüman nüfusun sayısının ise yaklaşık 3.500.000'dan 2.000.000 civarına düştüğünü ve yaklaşık 2.500.000 insanın da savaş yıllarının kurbanı olduğunu vurgulamıştır. Bunun yanında, kendilerinden Ermeniler için ülkelerinde bir köşe ayırmalarını isteyen İtilâf Devletleri temsilcilerine ülkesinin topraklarının bölünmez bir bütün olduğunu söylemiş ve bu devletlerin, yüzölçümü Türkiye ile kıyaslanamayacak büyüklükteki topraklara sahip olduklarını ve Ermenileri bu kadar düşünüyorlarsa onlara kendi ülkelerinden toprak verebileceklerini belirtmiştir. Lord Curzon'un, ülkesinin ellerinin temiz olduğu için Cemiyet-i Akvam'dan korkmadığını söylediğini hatırlattıktan sonra, Türkiye'nin ellerinin de temiz olduğunu ve bir korkularının olmadığını, ülkesinin barış yapılır yapılmaz Cemiyet-i Akvam'a girmeye hazır olduğunu belirtmiştir. İsmet Paşa, sözlerini üç temel noktada özetlemiştir; Türkiye, Müslüman olmayan azınlıkların haklarını, çeşitli Avrupa devletlerince kabul edilmiş haklar uyarınca tanımayı, barış yapılır yapılmaz Cemiyet-i Akvam'a girmeyi ve genel af çıkarmayı kabul etmektedir.²⁶⁸

Lord Curzon ise İsmet Paşa'nın konuşmasında kullandığı dilin önceki iki konuşmasından epey farklı olduğunu görmekten mutlu olduğunu ve kendisinin azınlıklar meselesinin ehemmiyetini iyi anladığını gösterdiğini söylemiş, ancak Ermenilere yurt verilmesi konusunda İsmet Paşa'nın anlayıştan uzak kelimeler seçtiğini belirterek, Türk Temsilci Heyeti'nin bu konunun alt komisyonda görüşülmesine onay vereceğini umduğunu söylemiştir. Ayrıca askerlikten muafiyet konusundaki teklifin gayrimüslim azınlıkların belli bir vergi karşılığında askere alınmamalarının sağlanması ile ilgili olduğunu ve bu konunun da alt komisyonda incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Konuşmasının devamında, azınlıklar konusunda Avrupa antlaşmalarının hükümlerinin

²⁶⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 220-224; İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 355-356.

denetleyici olarak Cemiyet-i Akvam'ı işaret ettiğini hatırlatarak, Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'a katılma kararını duymaktan mutluluk duyduğunu da sözlerine eklemiştir.²⁶⁹

Barrere, azınlıkların korunması meselesi gibi önemli bir konunun çözülmesi yolunda büyük adımlar atıldığını görmekten memnuniyet duyduğunu belirtmiştir. Garroni de Barrere ile aynı duyguları paylaştığını belirtmiştir. Venizelos ise ne kadar acı olsa da zorunlu mübadele meselesinin görüşülmesine onay verdiklerini, eğer Anadolu'daki Rumlar gönderilmezse kendilerinin de Yunanistan'daki Türkleri göndermeyeceklerini ve İstanbul Rumlarının da bulundukları şehirde kalmalarına izin verilirse mübadele fikrinden vazgeçebileceklerini söylemiştir. Sivil tutsaklarla savaş tutsakların mübadelesini bir an önce görüşmeye hazır olduklarını da vurgulamış ve tüm bunlara rağmen zorunlu nüfus mübadelesi fikrinin üstün gelmesi durumunda ise neticeye razı olacaklarını bildirmiştir. Spalaikovitch ise Türkiye'nin, Avrupa'nın kabul ettiği ilkeleri kabul ederek çağdaş devletlerin arasında yer aldığını söylemiştir.²⁷⁰

“Türklerin Barış Hamlesi/Azınlıkların Korunması/Cemiyet-i Akvam'a Katılmaya Hazır” başlıklı *The Times* gazetesi haberinde, bir önceki günkü oturumda azınlıklar meselesi ile ilgili görüşülen hususlara yer verilerek, Türkiye'nin barışın sonuçlanmasıyla Cemiyet-i Akvam'a giriş yapmak istediği ve İtilâf Devletleri tarafından yakın zamanda sonuçlanan antlaşmalarda tanımlandığı gibi azınlıkların korunması ilkesini kabul ettiği aktarılmıştır. Türklerin, neticede İtilâf Devletleri'nin bakış açısının mantıklı olduğunu göreceklelerinin tahmin edildiği ve konferansın sorunsuz ilerlemesinin önündeki ilk engelin başarıyla üstesinden gelinmesinin tatmin edici olduğu ifade edilmiştir. İsmet Paşa'nın, Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam'dan korkmadığı ve ülkesinin ellerinin temiz olduğuna dair sözlerine de yer verildikten sonra; Türklerin, azınlıklara Misâk-ı Millî'nin 5. maddesinde belirtilen şekilde muamele etmeye istekli oldukları vurgulanmıştır. Ayrıca Türklerin, genel af ilkesine onay verdikleri ve yapıcı tutumları nedeniyle İtilâf Devletleri temsilcileri tarafından kendilerine teşekkür edildiği belirtilmiştir.²⁷¹

²⁶⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 224-226; “Turks’ Peace Move/Protection of Minorities/Ready to Join the League/Lord Curzon Satisfied/M. Venizelos’s Offer”, *The Times*, 15 Aralık 1922, S. 43215, s. 12.

²⁷⁰ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 226-230; “Turks’ Peace Move/Protection of Minorities/Ready to Join the League/Lord Curzon Satisfied/M. Venizelos’s Offer”, *The Times*, 15 Aralık 1922, S. 43215, s. 12.

²⁷¹ “Turks’ Peace Move/Protection of Minorities/Ready to Join the League/Lord Curzon Satisfied/M. Venizelos’s Offer”, *The Times*, 15 Aralık 1922, S. 43215, s. 12.

The Times gazetesindeki “*Türkiye ve Azınlıklar*” başlığını taşıyan yazıya göre ise Lord Curzon, Türkiye’nin gayrimüslim dinî cemaatlerinin 1839’a kadar Gülhane Hatt-ı Hümayûnu’nun verdiği ve 1878 tarihli Berlin Antlaşması ile de onaylanmış olan ayrıcalıklara sahip olduğunu hatırlatarak, Türkiye’nin bu ayrıcalıkları vermeye devam edeceğinden emin olduğunu söylemiştir. Ayrıca İsmet Paşa’nın, Türkiye’nin yasalarının alt komisyon tarafından tartışmaya açılmayacağına ve bunun ülkesinin egemenliğine bir müdahale olacağına dair sözlerine de yer verilmiştir.²⁷²

“*Lozan’da İlerleme/Türkler Barışçıl/Ermeni Yurdu*” başlıklı bir başka *The Times* haberinde de Türklerin uzlaşmacı tavrından bahsedilerek, 1 Kasım 1914’ten bu yana işlenen tüm siyasi ve askerî suçlar için af ilkesinin alt komisyon toplantısında kabul edildiği belirtilmiştir. Ayrıca Türklerin, Kürtleri bir azınlık olarak görmekte isteksiz oldukları iddia edilmiş ve azınlıkların askerlikten muaf tutulması konusunda Türk tarafının zaman istediği ifade edilmiştir.²⁷³

Lozan’da ilerlemenin söz konusu edildiği bu haberin üzerinden henüz iki hafta geçmeden, *The Times* gazetesinde bu kez de Lozan’da işlerin iyiye gitmediği yönünde yazılar yazılmaya başlanmıştı. “*Lozan’da Depresyon/Türkler Talimat Bekliyor/Geri Dönen Mülteciler için Adalet*” başlıklı haberde, bu oturumdan sonra yapılan alt komisyon toplantılarından birinde dile getirilmiş olan Amerikan Temsilci Heyeti’nin görüşlerinin aktarıldığı oldukça dikkat çekici ifadelerle yayınlanmıştır. Azınlıklar Alt Komisyonunda ABD delegasyonunun, sınır dışı edilmiş veya kaçmış olan yüz binlerce Ermeni ve diğer mültecilere ortak insancıl ilkeler çerçevesinde ve uygun koşullarda evlerine geri dönmek isteyebileceklerine Türkler tarafından hükmedilmesi gerektiğini söylediği belirtilmiş ve Amerikan Temsilci Heyeti’nin, sınır dışı edilmiş olan Ermenilerin mülklerinden mahrum bırakılmasının adaletsizlik olacağına dair görüşlerine yer verilmiştir. Bunların yanında, ABD temsilcisinin dile getirmiş olduğu; “*Barıştan kaçmanın, artık mümkünse gönüllü olarak verilecek bir tür beyanname ile vatanından ve servetinden mahrum kalanlara*

²⁷² “Turkey and Minorities”, *The Times*, 15 Aralık 1922, S. 43215, s. 13.

²⁷³ “Progress at Lausanne/Turks are Peaceful/Armenian Home”, *The Times*, 16 Aralık 1922, S. 43216, s. 12.

*adalet vermesi gereken Türkiye için dünya kamuoyunda kabul görmeyeceğine inanıyoruz” ifadeleri vurgulanmıştır.*²⁷⁴

Azınlıklar meselesi ile ilgili olarak alt komisyona havale edilen konuların görüşülmesinden sonra, birinci komisyon 9 Ocak 1923’te toplanmıştır. Bu toplantıda Montagna tarafından Azınlıklar Alt Komisyonunun hazırladığı rapor okunmuştur. Buna göre; alt komisyona sevk edilen iki tür meseleden birincisi olan, Türkiye’de yerleşik olarak yaşayan bütün azınlıkların genel olarak korunması meselesinde çok büyük ölçüde bir uzlaşma sağlanmış, fakat Türkiye’de oturan bazı azınlıklarla alâkalı sorunlarda anlaşma sağlanamamıştır. Montagna, meseleyi komisyona açıklarken Türk Temsilci Heyeti’nin kesin bir dille reddettiği konularla ilgili olarak büyük devletlerin insancıl tekliflerinin ve dünya kamuoyunun vicdanının Türk Temsilci Heyeti tarafından dikkate alınacağını umduğunu söylemiş ve genel affın kapsamının genişletilmesi ile gayrimüslimlerin askerlikten muaf tutulması konularında yaşanan görüş ayrılıklarının çözülebileceğini düşündüğünü belirtmiştir.²⁷⁵

Daha sonra söz alan Barrere, sözlerine Fransa’nın doğu politikasından bahsederek başlamak suretiyle, İtilâf Devletleri’nin ne kadar büyük tavizler verdiklerini hatırlatmış ve Türk Temsilci Heyeti’nin bu tavizleri görmezden gelmemesini istemiştir. *“Türk Temsilci Heyeti’nin, son yıllarda bu kadar felaketlere uğramış ve özellikle acınacak durumda olan Ermeniler ve Asuriler-Keldaniler gibi etnik toplulukların kaderini dikkate aldığını görmekle mutluluk duyacağım”*²⁷⁶ şeklinde konuşan Barrere’den sonra söz alan İsmet Paşa, Azınlıklar Alt Komisyonuna çalışmaları için teşekkür etmiş ve övgüye değer uzlaşma zihniyeti için müteşekkik olduğunu belirterek konuşmasına başlamıştır. Ardından, gayrimüslimlerin askerlikten muaf tutulması meselesinin alt komisyonda yeterince konuşulduğunu belirtmiş ve böyle bir durumu kabul etmelerinin, kanunlar önünde herkesin eşit olması ilkesiyle çelişeceğini hatırlatarak genel af meselesinin ancak karşılıklı olursa mümkün olacağını söylemiştir. Ermeni yurdu meselesi ile ilgili olarak ise böyle bir durum Türkiye’nin bölünmesi anlamına geleceği için bu meselenin herhangi bir münakaşaya mevzubahis olmasının dahi mümkün olmayacağını bildirmiştir. Venizelos

²⁷⁴ “Depression at Lausanne/Turks Awaiting Instructions/Justice for Returned Refugees”, *The Times*, 30 Aralık 1922, S. 43226, s. 8.

²⁷⁵ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 295-297.

²⁷⁶ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 297.

ise Türklerin, gayrimüslimlerin askerlikten muaf olması konusunda eşitlik ilkesini öne sürmelerini eleştirerek, gayrimüslimlerin zaten orduda sadece er olarak görev yaptıklarını ve üst kademelere yükselmelerine izin verilmediğini, dolayısıyla böyle bir eşitliğin hâlihazırda bulunmadığını belirtmiştir. Genel af meselesi ile ilgili olarak ise Yunan askerlerinin Yunanistan’da ve Müslümanların Türkiye’de düzenli orduda hizmet ettikleri sırada, kanunlara ve nizamla aykırı olarak işledikleri suçlar bu tedbirin (genel affın) dışında kalmasına dair bir maddenin de antlaşma metnine eklenmesini istemiştir. Venizelos’tan sonra söz alan Montagna, affın kapsamını daraltmaya yönelik bunun gibi adımların alt komisyonda reddedildiğini ve İtilâf Devletleri tarafından onaylanmadığını hatırlatarak, affın kapsamının olabildiğince geniş tutulmasından yana olduklarını söylemiştir. İsmet Paşa, İtilâf Devletleri’nin Türkiye dışına götördükleri tutukluların (suçlu bulunmuş olsun veya olmasın) Türkiye’ye iade edilmesini ve savaş tutsaklarının karşılıklı olarak affının antlaşmaya eklenmesini istemiştir.²⁷⁷

Bu karşılıklı fikir beyanlarının ardından yeniden söz alan Montagna, alt komisyonun azınlıklar yararına kararlaştırdığı garantileri komisyon önünde şu şekilde özetlemiştir: *“Türk Temsilci Heyeti, Müslüman olmayan azınlıkların Müslümanlara tanınmış aynı yurttaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanmalarını, Türkiye’de oturan herkesin kanun önünde din ayrımı gözetilmeksizin eşit olmasını, bütün Türk yurttaşları için özel ya da ticaret ilişkilerinde olduğu gibi din ve basın konularında ve açık toplantılarda istedikleri dilleri serbestçe kullanmalarını garanti etmeyi kabul etmektedir. Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyrukluları mahkemeler önünde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından, uygun düşen kolaylıklardan yararlanacaklardır. Hayır işleri ve din kurumlarıyla sosyal kurumlar, okullar ve öteki öğretim ve eğitim kurumları bakımından Müslüman olmayan azınlıklar, bütün Türk yurttaşlarıyla aynı haklara sahip olacaklar, ancak Müslüman olmayan azınlıkların önemli bir oranda oturdukları il ve ilçelerde genel öğretim konusunda kendilerine uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.”*²⁷⁸

Curzon, yukarıda bahsedilen garantilerin elde edilmesi süresince Türk Temsilci Heyeti’nin göstermiş olduğu uzlaşmacı tavırdan dolayı şükranlarını sunduktan sonra İtilâf

²⁷⁷ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 298-300.

²⁷⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 300-301.

Devletleri'nin verdiği tavizlerden bahsetmiş ve Türk Hükûmeti'nin 1922 Şubat'ında çıkardığı bir kanunla gayrimüslimlerin belli bir bedel karşılığında askerlikten muaf tutulduğunu hatırlatmıştır. Gayrimüslimlerin orduya katılmak yerine devlete yararlı olacak başka bir yol bulunmasının Türk Hükûmeti'nin de çıkarına olacağını söyledikten sonra, İsmet Paşa'nın savaş tutsaklarıyla ilgili olarak antlaşmaya eklenmesini istediği maddenin askerî uzmanlarca incelendikten sonra onaylanması halinde bunun mümkün olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Ermeniler ve Asuri-Keldanilerin haftalardır konuşmak için beklediklerini ve bunları dinlemenin sorunları çözme konusunda herkesin yararına olacağını belirterek, bu konuşmaların yapılacağı özel oturuma Türk temsilcilerin katılmak istememesinin kendilerini üzdüğünü söylemiştir. Ermeni yurdu meselesi ile ilgili olarak ise İtilâf Devletleri'nin Türkiye'yi bölmek veya devlet içinde devlet oluşturmak gibi bir niyetlerinin olmadığını iddia etmiş ve güneyde, Suriye sınırı yakınında, Türk Hükûmeti'nin yönetimi altında olmak üzere; Ermenilere kültürlerini, dillerini ve soylarını yaşatabilecekleri bir bölge ayrılması teklifinin İtilâf Devletleri tarafından yalnızca insanlığa hizmet etme amacıyla yapıldığını söylemiştir.²⁷⁹

İsmet Paşa ise gayrimüslimlerle ilgili olarak Avrupa antlaşmalarında bulunan hükümlerin temel alınarak birtakım haklar vermeye razı olduklarını hatırlatmıştır. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin belirli bir vergi karşılığında askerlikten muaf tutulduğunu ve yine Yunan işgali sırasında gayrimüslimlere geçici olarak bir vergi karşılığında askerlikten muaf tutulma hakkı verildiğini, çünkü istilâ edilen bölgelerde yaşayan Rumların, Yunan Ordusu saflarına katılarak büyük bir istilacı güç haline geldiklerini hatırlatmış ve yeni kurulan Türk Devleti'nde din veya soy farkı gözetmeksizin kanunlar önünde bütün vatandaşlarının eşit olması ilkesinin uygulanacağını söylemiştir.²⁸⁰

İtilâf Devletleri temsilcilerinin adeta Ermenilerin sözcüsü gibi Ermeni yurdu meselesini sürekli gündeme getirme çabaları Lozan Barış Konferansı'nı çıkmaza sokan en önemli nedenlerden biri olmuştur. Türk Temsilci Heyeti'nin, TBMM Hükûmeti'nden aldığı ana talimattaki "Ermeni yurdu söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir" ilkesi uyarınca, bu mesele Türk tarafı için görüşme konusu dahi yapılması kabul edilemeyecek

²⁷⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 301-306.

²⁸⁰ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 306-308.

bir konuydu ve aslında bu ilke, İtilâf Devletleri temsilcileri tarafından da bilinmekteydi.²⁸¹

Rıza Nur Bey, Ermeni yurdu meselesinin ısrarla gündeme getirilmesine ve Ermeni ihtilâlcilerinden oluşan bir heyetin Montagna tarafından toplantıda dinlenmesinin önerilmesine sinirlenerek Azınlıklar Alt Komisyonundaki bir toplantıyı terk etmek istemiştir. Montagna ise bunun üzerine kendisine, komisyonda murahhas olarak bulunduğunu, öylece çıkıp gidemeyeceğini söylemiştir. Rıza Nur Bey, sonradan bu tartışma esnasında sarf ettiği sözleri şu ifadelerle anlatmıştır: “...İtilâf Devletleri, Ermenileri kendilerine siyasi alet yapmışlar, ateşe saldırtmışlardır. Kendi devletleri aleyhine isyan ettirmişlerdir. Bunun neticesi onların zorla yola getirilmesi olmuştur. Tedip ile sâri hastalık, açlık ve hicret ile kırılmışlardır. Bunun bütün mesuliyeti bize değil, İtilâf Devletleri’ne aittir... Hindistan, Tunus, Cezayir ve Fas; hürriyetini ve yurdunu istiyor. Hatta İrlandalılar yurtları, istiklâlleri için kaç asırdır ne kadar kan döktüler? Siz bunlara istiklâllerini, yurtlarını verin, biz de Ermenilere derhal verelim... Bu sözlerim çok ağırdı, hepsi pancar gibi kıpkırmızı idi... Zannımca İngiltere, İngiltere olalı diplomaside böyle şiddetli itham ve ağır söz işitmemişti.”²⁸²

Rıza Nur Bey’in Azınlıklar Alt Komisyonundaki bu tepkisi, *The Times*’ta da yankı bulmuştu. “Sinirli Türk Gösterisi/Lozan’da Vukuat/Rıza Nur Konferans Odasını Terk Etti” başlıklı yazıda, bu hususla ilgili olarak oldukça çarpıcı sözler kullanılmıştır. Rıza Nur Bey’i “korkunç” olarak niteleyen yazıda; Türk temsilcinin, Azınlıklar Alt Komisyonunda bir öfke gösterisi sergilediği iddia edilmiştir. Daha sonra, komisyon başkanı Montagna’nın “çok ılımlı bir tonda” Ermeni yurdu ile ilgili bir açıklama yapması ve İngiliz Temsilci Sir Horace Rumbold tarafından da Türklerin, Ermenilere özerklik vermesi gerektiğine dair bir ifadeyi dile getirmesi sonrasında Fransız Temsilci De Lacroix’un konuşma sırası gelmesine rağmen Rıza Nur’un araya girdiği ve konuşmak istediği, konuşmasına izin verilmezse toplantıyı terk edeceğini söylediği ifade edilmiştir. Bu olay, *The Times* gazetesinde şu ifadelerle yayınlanmıştır: “...Bay Montagna, Rıza Nur’a tutumunun oldukça yanlış olduğunu ve konuşmasına izin verilemeyeceğini bildirdi, ancak Rıza Nur, şiddetli olmakta ısrar etti ve bir vukuat çıkmasını önlemek için bir

²⁸¹ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 67; Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, s. 123.

²⁸² Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım, III*, s. 1063-1065; Rıza Nur-Joseph Grew, *Lozan Barış Konferansı’nın Perde Arkası (1922-1923)*, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2013, s. 338; İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 353-354.

defalığına konuşmasına izin verildi. İtilâf Devletleri'nin, Ermenilerin ve Asur-Keldanilerin davaları ile ilgilenmelerinin nedeninin, bu insanlara karşı bir ahlakî zorunluluk hissetmelerinden kaynaklandığını, çünkü onları alet gibi kullandıklarını ve Türklere karşı isyan etmelerini teşvik ederek onları harap ettiklerini söyledi ve komisyon başkanının uyarılarına rağmen toplantıyı terk etti.”²⁸³

“Bir Yanlış Anlaşılma” başlıklı *The Times* haberinde ise alt komisyon toplantısı esnasında Rıza Nur'un verdiği tepkiyle ilgili İtilâf Devletleri'nin ilettiği notaya İsmet Paşa'nın verdiği yanıtta, bu hususla ilgili bir yanlış anlaşılma olduğunu belirttiği aktarılmıştır. İsmet Paşa'nın ifadelerinden anlaşıldığı üzere Rıza Nur, daha önce çözülmüş olan Ermeni sorunu tekrar gündeme getirilerek kışkırtılmıştı. Haberdeki; “...Mesele kapanmış olabilir ama İsmet Paşa'nın cevabı, Türklerin bir özür bile dilemede başarılı olamadığı gerçeğinin kusursuz bir örneği oldu... Rıza Nur'un son performansının yalnızca Ankara'yı Kemalist davadaki coşkusuyla etkilemeye yönelik olduğu konusunda şüphe yoktur” şeklindeki ifadeler ise oldukça dikkat çekicidir.²⁸⁴

Azınlıkların korunması meselesi ile ilgili olarak, bazı hususlarda anlaşma sağlanabilmişse de ihtilâfa düşülen konular genellikle etnik uyruklarla ilgili meseleler olmuştur. İtilâf Devletleri'nin sunmuş olduğu antlaşma taslağına göre; Türkiye'de yaşayan tüm azınlıkların din, dil, ırk ayrımı yapılmaksızın Türk uyrukları ile aynı vatandaşlık haklarına sahip olacakları, kamu düzenini bozmadıkça dinî inançlarını özgürce yaşayabilecekleri ve inançlarının gereklerini yerine getirebilecekleri, farklı inançlara sahip olmanın hiç kimseye meslekî anlamında dezavantaj yaratmayacağı, özel veya ticarî toplantılarda herkesin istediği dili kullanabileceği, farklı dilleri konuşan vatandaşlara mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilme olanağı sağlanacağı, bu vatandaşların hukukî olarak Türk uyrukları ile aynı haklara ve şartlara tabî olacağı, gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde bulunan ilkokullarda kendi dilleriyle (Türkçe'nin yanında) eğitim almaları hususunda gerekli kolaylıkların sağlanacağı ve bu azınlıklara ait kilise, mezarlık, havralar ile diğer dinî kurumların korunmasının sağlanacağı öngörülmüştü. Ayrıca Türkiye'nin azınlıklara sağlayacağı bu

²⁸³ “Turkish Display of Temper/An Incident at Lausanne/Rıza Nur Leaves the Conference Room”, *The Times*, 8 Ocak 1923, S. 43233, s. 10.

²⁸⁴ “Allied Front at Lausanne/More United Than Ever/A Turkish Apology/-A Misunderstanding-”, *The Times*, 9 Ocak 1923, S. 43234, s. 10.

hakları, Yunanistan da topraklarında yaşayan Türk azınlıklara sağlayacaktı ve bunun yanında, Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin sadece dinî yetkilerle İstanbul'da kalmaya devam etmesi de öngörülmekteydi. Bu hususların neredeyse tamamına yakını Türk Temsilci Heyeti tarafından kabul edilirken, Türk karşı teklifinde sadece bazı maddelerde kullanılan ifadelerin değiştirilmesi talep edilmişti. Pek çok noktasında anlaşılmış olan azınlıkların korunması meselesi, konferansın müzakere ettiği diğer önemli hususlarda bir anlaşma sağlanamayınca, çözülmesi daha sonraya kalan konulardan biri olmuştur.²⁸⁵

Azınlıkların korunması meselesi, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda çözüme kavuşacaktı. Türk Hükümeti, dil, soy ya da din ayrımı yapmaksızın Türkiye'de yaşayan tüm vatandaşların hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı ve bu vatandaşların, kamu düzeni ve ahlak kurallarıyla çatışmayan dinî ritüellerini ister umumî isterse özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olmalarını taahhüt edecekti. Ayrıca gayrimüslimlerin bütün Türk uyruklarına uygulanan dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanmaları ile Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanmaları garanti altına alınacaktı. Türkiye'de oturan herkesin, din ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşit olmaları da antlaşma metninde yer alacak ve hiçbir din, inanç ya da mezhep ayrılığının, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükseltme, onurlanma ya da çalışma bakımından bir engel sayılmayacağı kararlaştırılacaktı. Bunlara ek olarak, herhangi bir Türk uyruğunun gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmaması ve Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından gerekli kolaylıkların sağlanması da yine antlaşmada yer alacaktı. Böylece gayrimüslimlerin, diğer bütün vatandaşlarla aynı güvencelerden yararlanacakları ve giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel, eğitsel ve sosyal kurumlar kurarak buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacakları, Türk Devleti tarafından taahhüt edilecekti. Genel eğitim konusunda da gayrimüslimlerin sayısının fazla olduğu il

²⁸⁵ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 61-63; "Compromise at Lausanne/Patriarch/Past Holders of the Office/Constantinople and the Church/Temporal Power", *The Times*, 11 Ocak 1923, S. 43238, s. 11; "Turkish Treaty/Summary of Articles", *The Times*, 1 Şubat 1923, S. 43254, s. 9.

ve ilçelerdeki ilkokullarda, bu insanların anadilleriyle eğitim almalarını sağlamak bakımından gerekli kolaylıkların sağlanacağı ifade edilecekti.²⁸⁶

1.6. Musul Meselesi

Musul meselesi, Lozan Barış Konferansı öncesinde, çözülmesi en zor görülen ve konferans boyunca da görüşmelerin en çok düğümlendiği meselelerden biri olmuştur. Bu konu, daha çok İngilizler ve Türkler arasındaki bir mesele olmasına rağmen, konferansı takip eden bütün dünya kamuoyunun nasıl çözüleceğini merakla beklediği hususlardan olmuştur. Tarihte pek çok farklı ülkenin yönetimi altına girmiş olan Musul, Irak'ın kuzeyinde, Dicle Nehri kıyısında kurulmuş bir şehirdir. *"I. Selim dönemindeki Çaldıran Savaşı ve zaferinden sonra, bölgede İran nüfuzu altındaki Kürt ve Türkmen boylarının hâkimiyet altına alınmasını sağlamak amacıyla İdris-i Bitlisî, Musul bölgesine gönderilmiş ve buradaki beyler Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Diğer taraftan Şah İsmail'in Diyarbakır'ı almak için vazifelendirdiği Kara Han üzerine gönderilen Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa, Koçhisar yakınında yapılan savaşta galip gelerek İran kuvvetlerinin tamamen bölgeden çekilmesini sağlamış, birçok kale ile Sincar, Musul ve Urfa'yı 1516'da Osmanlı Devleti topraklarına katmıştır. Musul'un eyalet haline getirilmesi ise Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1534'teki Bağdat seferinden sonra olmuştur. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin bir vilâyetine dönüşen Musul, yüzyıllar boyunca Türk egemenliğinde kalmıştır."*²⁸⁷

Birinci Cihan Harbi sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918'de Musul ili ve Musul vilâyetinin önemli bir bölümü Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaydı. İngilizler, bu bölgeyi mütareke imzalandıktan sonraki günlerde uluslararası hukuka aykırı olarak işgal etmiştir. İngiliz General Marshall, 2 Kasım 1918'de VI. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'ya (Sabis) çektiği telgrafla, mütarekenin 7. maddesi uyarınca Musul'un işgal edileceğini ve mütarekenin 16. maddesi uyarınca, Irak'ta bulunan Türk garnizonlarının teslim olmaları gerektiğini bildirmiştir. İngilizler, gerekli tebligatı yaptıktan sonra 3 Kasım'da Musul'u kuşatmışlardır. Bu gelişmeler üzerine Ali İhsan Paşa, durumu telgrafla Bâb-ı Âli'ye bildirmiş ve 8 Kasım 1918'de Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'dan, Musul'un boşaltılması gerektiği cevabını almıştır. 9

²⁸⁶ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, II-II/8*, s. 10-12.

²⁸⁷ *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1993, s. 27.

Kasım 1918’de çekilmeye başlayan Türk kuvvetleri, 15 Kasım 1918’e kadar Musul’u tamamen boşaltmak zorunda kalmışlardır. Türk Millî Mücadelesi’nin zafere ulaşması sonrasında BMM, Osmanlı Meclis-i Mebusan’ında kabul edilmiş olan Misâk-ı Millî uyarınca, mütareke sonrası gerçekleşmiş olan hiçbir işgali tanımadığı gibi bu işgali de tanımamıştır. Misâk-ı Millî’ye göre; 30 Ekim 1918 sınırları, Türkiye’nin millî sınırları olarak kabul edilmiş ve Musul da bu sınırın içinde kalmıştır. Bu doğrultuda Musul, Lozan Barış Konferansı’na giden Türk Temsilci Heyeti’nin kurtarması gereken yerlerden biri olmuştur. Heyetin aldığı talimatlarda; Süleymaniye, Musul ve Kerkük geri istenecek, farklı bir durumda ise hükûmetten talimat alınacaktı. Musul meselesi, Boğazlar meselesi ile birlikte İngilizlerin Lozan Barış Konferansı’nda en çok önem verdiği konulardan biri olmuştur.²⁸⁸

Lord Curzon, savaştan bıkmış olan İngiliz kamuoyunun tepkisini de göz önünde tutarak Musul için yeniden savaş çıkması ihtimalini göze almak istememesine rağmen, bu stratejik bölgeyi Türklere bırakmak niyetinde de değildi. Bu süreçte, kimi İngiliz çevrelerinde de Musul’un, uğruna savaşılmaya değer bir toprak parçası olmadığı ve tek bir İngiliz askerinin saçının telinden daha değerli olmadığı yorumları yapılmaktaydı. Durumun farkında olan Curzon’un temel düşüncesi, Musul meselesinin Cemiyet-i Akvam’a sevk edilmesini sağlamaktı.²⁸⁹

Konferansın ilk günlerinde *The Times* gazetesinde yayınlanan “*Musul’un Geleceği/Restorasyon için Fransız Önerisi*” başlıklı haberde, Türk milliyetçilerinin Musul’un stratejik olduğu kadar, ekonomik anlamda da önemli olduğunu düşündükleri vurgulanmış ve Musul meselesi henüz konferansta görüşülmemiş olsa da bu konunun, gelecek günlerde konferansa damga vurmasının beklendiği belirtilmiştir.²⁹⁰ *The Times*

²⁸⁸ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 343-344; Ayhan Aydın, *Musul Meselesi*, İstanbul, Turan Yayıncılık, 1995, s. 13-30; Zekeriyâ Türkmen, *Musul Meselesi/Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Ankara, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011, s. 2-34; Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, s. 113; Selâhattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar, I*, s. 32-36; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli, I*, s. 179-183; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 67-68, Bilâl N. Şimşir, “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları), XXI/63, Ankara, 2005, s. 859; Mustafa Ekin, “I. Selim Dönemi’nde Osmanlı-Safevi İlişkileri”, *Türkler*, IX, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 446-458; Cemal Kemal, “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 40, Ankara, 2007, s. 657.

²⁸⁹ Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon, III*, s. 333; Harold Nicolson, *Curzon: The Last Phase*, s. 282-344.

²⁹⁰ “Future of Mosul/French Suggestion of Restoration”, *The Times*, 23 Kasım 1922, S. 43196, s. 10.

gazetesinde yayınlanan “Musul’un Mevcut Durumu/Petrol Hakları Barış Antlaşması’nda” başlıklı bir başka haberde ise İngiltere’nin Musul’la ilgili haklarının (kendilerine Cemiyet-i Akvam tarafından verilen yetki uyarınca) Mezopotamya Mandası’ndan geldiği ve bu durum değişecekse bile, bunun değiştirileceği yerin Lozan Barış Konferansı olmadığı savunulmuştur.²⁹¹

The Times gazetesindeki “Musul Sorunu” başlıklı yazıda ise İngilizler ile Kral Faysal arasında yapılmış olan anlaşmaya değinilmiştir. Kral Faysal ile İngiltere arasında yapılan antlaşmanın VIII. maddesi uyarınca Irak’ta hiçbir bölgenin hiçbir şekilde yabancı bir gücün kontrolü altına “bırakılamayacağı” veya “kiralanamayacağını” açıkça vurgulanması sebebiyle, İngiliz Hükûmeti’nin Musul’da herhangi bir Türk çoğunluğunun varlığını tanımadığı ve Irak’ta kendilerine verilen görevi Türkiye’ye devretmeyi düşünmediği bilgisi verilmiştir. Ayrıca Musul’da Türklerden çok Arapların yaşadığı ve buradaki Kürtlerin kendilerini hiçbir şekilde Türkiye ile ilişkilendirmedikleri iddia edilmiştir.²⁹²

Konferansın ilk günlerinde yalnızca özel görüşmelerde konuşulan Musul meselesi, resmî olarak ilk kez 23 Ocak 1923’teki oturumda görüşülmeye başlamıştır. Lord Curzon, pek yakında imzalanmasını umduğu barış antlaşmasında yer alması gerektiğini düşündüğü Türkiye’nin güney sınırı meselesinin görüşülmesine geçilebileceğini, aslında bu konunun konferans gündemine daha önce getirilmesi planlanırken, Türk Temsilci Heyeti’nin talebi üzerine sadece özel görüşmelerde konuşulduğunu söylemiş ve sözü İsmet Paşa’ya vermiştir. İsmet Paşa, Musul nüfusunun toplam nüfusunun yaklaşık %85’inin Türkler ve Kürtlerden oluştuğuna dair nüfus istatistiklerini komisyona sunmuş ve Musul’u çok uzun zamandır yönettikleri için en güvenilir istatistiklerin kendilerinde olduğunu söylemiştir. Ardından, Musul’u Akdeniz’e bağlayan demiryolunun yapılmasından beri bu vilâyetin ekonomik olarak da Anadolu’yla ayrılmaz biçimde bütünleştiğinden bahsederek, Araplar ve gayrimüslimlerin bölgede azınlık olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Kürtler ile Türklerin birbirlerinden ayrı tutulamayacak şekilde tarihsel bir kader birliğinin olduğunu belirtmiş ve sözlerinin devamında; “Gerçekten yüzyıllardır bu iki halk, soy, inanç, özlem ve töre bakımından

²⁹¹ “Present State of Mosul/Oil Rights Under Peace Treaty”, *The Times*, 28 Kasım 1922, S. 43200, s. 12.

²⁹² “The Problem of Mosul/Memorandum to Turkey/Links with Iraq”, *The Times*, 18 Aralık 1922, S. 43217, s. 12.

olduğu kadar, gelenek ve görenek bakımından da ortak bağlarla birleşmiş olarak tam bir uyum içinde yaşamaktadırlar. Kürtlerin kendi istekleriyle Türk yönetimi altına geçtiklerini ve kaderlerini Türkiye'nin kaderine bağladıklarını tarih göstermektedir. TBMM Hükûmeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükûmetidir; çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisi'ne girmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin hükûmetine ve yönetimine katılmaktadırlar” ifadelerini kullanmıştır.²⁹³

İsmet Paşa, Musul vilâyetinin mütareke sonrasında ve mütareke şartlarına aykırı olarak işgal edildiğini vurgulamış, bu tarz hukuksuz bir işgalin hiçbir medenî antlaşmada yeri olmadığını belirtmiş ve silahların bırakılmasından sonra gerçekleştirilen Musul işgalinin uluslararası hukuk nezdinde kanunsuz olduğunu savunmuştur. Ayrıca bu bölgenin yaklaşık on bir yüzyıldır Türklerin elinde olduğunu söyleyerek, bu bölgenin hem iklim hem de coğrafi koşullar göz önüne alındığında Anadolu ile eş bir görünüşte olduğunu ve ekonomik olarak da Akdeniz limanlarına bağlı olduğunu belirtmiştir. Stratejik bakımdan ise Musul'un, Anadolu'nun çeşitli bölgeleri arasındaki ulaşım ve bu bölgelerin güvenliği bakımından Türkiye'ye bağlı bulunması lazım geldiğini söylemiştir. Ayrıca Türk Temsilci Heyeti'nin teklif ettiği sınırın, Türkiye ile Irak arasında bir doğal sınır çizgisini meydana getiren dağlardan oluşan Cebel-i Hamrin, Cebel-i Fuhul, Vadi-i Tatar ve Cebel-i Sancar çizgisi olduğunu dile getirmiştir.²⁹⁴

İsmet Paşa'nın açıklamış olduğu görüşlere cevap vermek üzere söz alan Lord Curzon ise bütün Mezopotamya'nın, Cihan Harbi sırasında İngiliz ordularınca işgal edildiğini ve Türklerin bu savaştan mağlup ayrıldığını söyleyerek sözlerine başlamış ve “*Türk Hükûmeti'nin davranışı yüzünden savaşa girmek zorunda kaldığımız ve ilk defa Irak'ta ilerlediğimiz zaman, ülkenin halkına, zaferi kazanırsak, ileride Türk yönetiminden kurtarılacağı yolunda söz verdik. Aynı zamanda; Kral Hüseyin'e karşı da bu bölgede Arapların bağımsızlığını desteklemek yükümlülüğünü kabul ettik. Zaferimizle biten savaş sonunda, bu yükümleri yerine getirmek için elimizden geleni yaptık*” diyerek görüşlerini ifade etmeyi sürdürmüştür.²⁹⁵

²⁹³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 343-349.

²⁹⁴ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 349-355; Harold Nicolson, *Curzon: The Last Phase*, s. 337.

²⁹⁵ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 355.

Ayrıca Irak'ta fiilî bir askerî işgal durumunun bulunmadığını ve ülkenin en geniş bölgesinin İngiliz askerlerinin değil yerel kuvvetlerin kontrolü altında olduğunu da ifade etmiştir. İngiliz Hükûmeti olarak, hem bölgenin Türk egemenliğine bırakılmayacağına dair söz verdikleri Arap Milleti'ne, hem Musul'u da içine alacak şekilde ülke seçilmiş olan Arap Kralı'na, hem de resmî bir karar olmadan terk etmelerinin mümkün olmadığını öne sürdüğü manda sistemi üzerinden Cemiyet-i Akvam'a olmak üzere üçlü bir yükümlülüğe bağlı olduklarını dile getirmiş ve İsmet Paşa'nın verdiği nüfus istatistiklerinin gerçekleri yansıtmadığını iddia etmiştir.²⁹⁶

*“Türklerle Kürtler arasındaki genel ilişkilere gelince, Kürtlerin, Türk yönetiminden hoşnutsuzluklarını sürekli olarak açıkladıklarını herkes bilmektedir. Dört yıldır, İngiliz Hükûmeti'ne hayal kırıklığına uğramış Kürtlerden gelen ve Kürdistan'ın özerkliği ya da bağımsızlığıyla ilgilenmemizi isteyen protestolar yağmaktadır”*²⁹⁷ diyerek İsmet Paşa'nın anlattığı gibi Kürtlerin kendi rızasıyla Türk yönetimi altına girmediklerini ve şu an içinde bulundukları durumdan memnun olmadıklarını iddia eden Curzon, Musul'un ticarî ilişkilerinin de yine İsmet Paşa'nın iddia ettiği gibi Anadolu ile değil, çoğunlukla Bağdat ve Halep ile olduğu iddiasını dile getirmiştir. Cebel-i Hamrin'in bir dağ dizisi olduğu iddiasının ise gerçeği yansıtmadığını, aksine buranın bir kum tepesi olduğu olduğunu söylemiş ve Musul'un Türklere bırakılması durumunda burada bulundurulacak bir askerî kuvvetin Bağdat'ı tehdit edebileceğini, bu yüzden de bunun mümkün olmadığını savunmuştur. Musul'un mütareke imzalandıktan sonra işgal edildiği, bu nedenle de işgalin hukuksuz olduğu yönündeki iddiaya ilişkin olarak ise buradaki İngiliz ve Türk kumandanlara silah bırakışımı haberinin çok sonra ulaştığını söyleyerek işgalin meşrû olduğunu iddia etmiş ve bölgedeki İngiliz varlığının petrole alâkası olmadığını savunmuştur. Ayrıca hem Türkiye hem de İngiltere'nin Musul üzerindeki iddiasından vazgeçmek gibi bir niyetinin olmadığı iyice anlaşıldığından ve söz konusu bölge manda statüsünde olduğundan dolayı, bu konunun tarafsız bir kurum olan Cemiyet-i Akvam'a sevk edilmesini ve Musul ile ilgili kararın Cemiyet-i Akvam'ın yapacağı inceleme sonunda verilmesini teklif etmiştir. Daha sonra söz alan Bompard, Türkiye-Suriye sınırının daha önce Fransa ile Türkiye arasında imzalanan antlaşmayla belirlendiği için

²⁹⁶ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 355-360; Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon, III*, s. 333-334; Harold Nicolson, *Curzon: The Last Phase*, s. 335-336; “Lord Curzon on Mosul/Turkish Claims Refuted/Our Pledges to Arabs”, *The Times*, 24 Ocak 1923, S. 43247, s. 9.

²⁹⁷ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 360.

bu bölgedeki sınırın konferansın konusu olmadığını, Dicle ile İran arasındaki sınırla ilgili durumun da aynı nitelikte olduğunu ve Curzon'un önerisine katıldığını belirtmiştir. İtalyan Temsilci Marchese Garroni de Lord Curzon'un önerisinin oldukça akla yatkın olduğu hususunda görüş bildirmiştir. İsmet Paşa, bu öneriyi değerlendirdikten sonra, konuyla ilgili düşüncelerini öğleden sonra açıklamaya hazır olacaklarını söylemiştir.²⁹⁸

Aynı tarihte, saat 18.00'da yapılan oturumda konuyla ilgili olarak ilk söz alan Türk Temsilci Heyeti adına İsmet Paşa olmuş ve Türk toprakları ile ilgili olarak üçüncü devletlerin aralarında yapmış olduğu antlaşmaları TBMM Hükûmeti'nin geçerli saymayacağını bildirerek bölgenin manda statüsünün kendileri tarafından hiçbir zaman kabul edilmediği vurgusunu yapmıştır. Ayrıca İngilizlerin öne sürdüğü etnografik verilerde dahi Arapların bölge nüfusunun dörtte birini oluşturduğunun görüldüğünü ve Curzon'un, Kürt milletvekillerinin TBMM'ye seçilmesi ile ilgili olarak şüphe duyar görüldüğünü, fakat Kürtlerin de Türkler gibi seçme ve seçilme haklarının olduğunu söyleyerek Musul milletvekillerinin TBMM'de temsil edilememelerinin tek sebebinin bölgedeki işgal olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye'de oturan herkesin aynı ölçüde seçmen olduğundan ve halkın seçmiş olduğu mebusların Büyük Millet Meclisi'nde eşit haklardan yararlandıklarından bahsetmiş, Büyük Millet Meclisi'nin bu anlamda tüm dünya için bir örnek teşkil ettiğini ifade etmiştir.²⁹⁹

Daha sonra Musul'un İngiliz birlikleri tarafından işgaline de değinen İsmet Paşa, *"Lord Curzon, silah bırakışımı haberinin Musul'a 1 Kasım 1918'de geldiğini ve hükûmetin 4 Kasım'da boşaltma emrini verdiğini söylemiştir. Bu olay da şehrin savaşız işgal edildiğini gösterir. Çünkü Türk birlikleri kuvvet kullanmaktan ve memleketlerini savunmaktan kaçınmak için sürekli olarak emirler ve yönergeler alırken; İngiliz Kumandanlığı, silah bırakışımını bilmezden gelmekte direniyor ve birliklerini ilerletmek için bu durumdan yararlanıyordu"* ifadelerini kullanmış ve uluslararası hukuk açısından bu bölgenin mütareke sonrası işgal edilmesinin, savunulmayan bir ülkenin işgali gibi sayılması gerektiğini dile getirmiştir.³⁰⁰

²⁹⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 360-366; Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon, III*, s. 335-340; Harold Nicolson, *Curzon: The Last Phase*, s. 336-337; "Lord Curzon on Mosul/Turkish Claims Refuted/Our Pledges to Arabs", *The Times*, 24 Ocak 1923, S. 43247, s. 9.

²⁹⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 367-368.

³⁰⁰ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 369.

Türkiye'nin Musul'u anayurdunun bir parçası saydığını ve bölgedeki petrol yataklarından Musul'un anayurda katılması sonrasında bütün dünyanın yararlanabilmesi yönünde her türlü kolaylığı sağlayacağını söyleyen İsmet Paşa, Musul vilâyeti ile ilgili olarak yaptıkları plebisit önerisinin reddedilmesini anlayamadığını vurgulayarak bir bölgenin halkının ne biçimde yönetilmek istediği konusunda fikrinin sorulmasının en mantıklı çözüm olduğunu ve bu meselenin Cemiyet-i Akvam'a sevk edilmesinin haksızlık olacağını savunmuştur.³⁰¹

Lord Curzon ise Arapların Musul vilâyetinin dörtte birini oluşturduğu savına karşılık, Türklerin bölge nüfusunun on ikide birini oluşturduğunu iddia etmiştir. Ayrıca meselenin Cemiyet-i Akvam'a sevk edilmesine ilişkin önerisinin Fransız ve İtalyan temsilciler tarafından da desteklendiğini ifade etmiştir. Dahası, Türk Temsilci Heyeti'nin Musul sorununu Cemiyet-i Akvam'a bırakmayı reddetmesi halinde bir savaş tehlikesinin ortaya çıkacağını söylemiş ve Cemiyet-i Akvam'ı acil toplantıya çağırarak uluslararası barışı tehdit eden bir durum olduğu gerekçesiyle Cemiyet-i Akvam Misâkı'nın 11. maddesi³⁰² uyarınca hareket etmek zorunda kalacağı tehdidinde bulunmuştur. İsmet Paşa ise Musul'un Türkiye'ye verilmesini istemekte haklı olduklarının bütün dünya kamuoyu tarafından onaylanacağından emin olduğunu söylemiştir.³⁰³

The Times, Musul meselesine çok geniş bir yer ayırmış, bu da İngiliz kamuoyu ve basınının konuya ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Lord Curzon'un ve İsmet Paşa'nın konuşmalarından kesitlere yer verilen "*Lord Curzon'dan Musul Üzerine/Türk İddiaları Çürütüldü/Araplara Vaatlerimiz*" başlıklı haberde, Curzon'un, İngilizlerin buradaki statüsünün Cemiyet-i Akvam tarafından verildiğini ve Musul vilâyetinin idaresini başka bir devlete bırakmanın İngiltere için imkânsız olduğunu vurguladığı aktarılmıştır. "*Türk delegasyonu buraya geliyor ve İngiliz Hükûmeti'nin ele geçirdiği ve idare ettiği alanın önemli bir bölümünü geri vermesi gerektiğini, çünkü 1920'de,*

³⁰¹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 369-370; Harold Nicolson, *Curzon: The Last Phase*, s. 338-339.

³⁰² Cemiyet-i Akvam Misâkı, 11. madde: "*Cemiyet üyelerinden birini doğrudan doğruya ilgilendirsin ya da ilgilendirmesin, her savaş ya da savaş tehdidi bütün Cemiyeti ilgilendirir; Cemiyet, uluslararası barışı etkili bir şekilde korumaya yarayacak tedbirleri almakla yükümlüdür.*" (Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 374.)

³⁰³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*, s. 375-377; Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon, III*, s. 337; Harold Nicolson, *Curzon: The Last Phase*, s. 339-340; "Lord Curzon on Mosul/Turkish Claims Refuted/Our Pledges to Arabs", *The Times*, 24 Ocak 1923, S. 43247, s. 9.

İstanbul'daki meclisin, Misâk-ı Millî olarak adlandırılan bazı kararlar aldığını ve bu kararları Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin onaylandığını söylüyor. Böyle bir argümanın daha önce savaşta muzaffer olan hiçbir millete veya bir hükûmete yöneltilmediğini biliyorum” diye konuşan Curzon'un, İsmet Paşa'nın öne sürdüğü ekonomik, tarihî ve stratejik argümanlar ile istatistiklerin temelsiz olduklarını söylediği belirtilmiştir. Ayrıca İngilizlerin bu meseleyi Cemiyet-i Akvam'a sevk etmeyi önerdiğinden bahsedilmiş ve İsmet Paşa'nın, Musul nüfusunun yüzde seksen beşini Türkler ile Kürtlerin oluşturduğunu söyleyerek, bu vilâyetin Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olduğunu vurguladığı belirtilmiştir.³⁰⁴

The Times'taki “Kemal, Ankara'ya Dönüyor/Meclis Toplanacak/Musul'a İlerleme Tehdidi” başlıklı bir başka haberde de yine Musul meselesi ile ilgili olarak gerilen ilişkiler konu edilmiştir. Türklerin, orduyu Musul'a yürütmesi ihtimali ve bölgenin savunulması amacıyla İngiliz Ordusu'nun da Bağdat'tan takviye kuvvetler istediği, ayrıca İzmir'de bir resepsiyona katılan Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'dan gelen bir telgrafın ardından bu şehre doğru yola çıktığı ve Lozan'daki gelişmelerle ilgili olarak TBMM'nin acilen toplanacağı belirtilmiştir. Böylesine olağanüstü bir toplantıya gerek duyulma sebebinin, Lozan Konferansı'nın dağılma ihtimaline karşı alınacak tedbirlerle ilgili olarak kesin bir karara varma ihtiyacı olduğu bilgisinin Ankara'dan edinildiği ifade edilmiştir.³⁰⁵

“Türkiye ile Barış” başlıklı *The Times* haberinde ise *“Cemiyet-i Akvam nezdinde sorumluluklarımızın bulunduğu Mezopotamya Araplarının çıkarları doğrultusunda, Musul meselesi ile ilgili asla geri adım atmamalıyız”* şeklindeki bir görüşe yer verilmiştir. İngiltere'nin bu hususta vereceği söz konusu bir tavizin, doğuda sahip olduğu en önemli varlığı olan saygınlığını ciddi bir şekilde sarsacağından bahsedilirken, Musul meselesinin Cemiyet-i Akvam'da görüşülmesi konusunda ısrar edilmesi gerektiği belirtilmiş ve mesele askerî yollar kullanılarak çözülemezse, başka baskı yöntemlerinin kullanılması gerektiği savunulmuştur.³⁰⁶

³⁰⁴ “Lord Curzon on Mosul/Turkish Claims Refuted/Our Pledges to Arabs”, *The Times*, 24 Ocak 1923, S. 43247, s. 9; “The Turks and Mosul”, *The Times*, 24 Ocak 1923, S. 43247, s. 14.

³⁰⁵ “Kemal Returns to Angora/Assembly to Meet/Threat of Advance to Mosul”, *The Times*, 29 Ocak 1923, S. 43251, s. 10.

³⁰⁶ “Peace with Turkey”, *The Times*, 30 Ocak 1923, S. 43252, s. 11.

Konunun uluslararası öneminden dolayı İngiltere'nin dominyonlarındaki basın organları da meseleye kayıtsız kalmamış ve Yeni Zelanda gazetelerinden *The New Zealand Herald*'da yayınlanan “*Türkler, Savaştan Bahsediyor/Lozan'da Çıkmaz/Musul Tehdidi*” başlıklı haberde, Türklerin Musul'u almak için askerî hazırlıklar yaptıkları iddia edilmiştir. Bunun yanı sıra, Trakya'ya saldırmak amacıyla İngilizler tarafından Yunanlara silah ve mühimmat gönderildiğini öne süren Türklerin, olası bir savaştan daha sık bahsetmeye başladıkları ve bu sebeple İstanbul'daki İngilizlerin şehirden ayrılmaya hazırlandıkları öne sürülmüştür.³⁰⁷ “*Lozan'da Kriz*” başlıklı *The New Zealand Herald* haberinde de konferansın ana komisyonlarının artık işlerini tamamladığı, Lozan'da genel anlamda umutsuz bir hava olduğu ve konferansın dağılma ihtimalinin bulunduğu bilgisi verilmiştir.³⁰⁸

Aynı ülkede yayınlanan *The Evening Post* gazetesindeki “*Irak'ın Ayrılmaz Parçası*” başlıklı haberde ise Kral Hüseyin'in, Lozan Barış Konferansı'na yolladığı notaya yer verilmiştir. Buna göre; Türkiye'nin Musul üzerindeki iddiasının Kral Hüseyin tarafından şiddetle protesto edildiği ve gönderilen notada Musul'un Irak'ın ayrılmaz bir parçası olduğu konusunda bir şüphe bulunmadığının ifade edildiği belirtilmiştir.³⁰⁹

Musul meselesi, her ne kadar sadece Türkiye ve İngiltere'yi ilgilendiren bir mesele olsa da Lozan Barış Konferansı'nın neticesi en çok merak edilen konularından biriydi. İngilizlerin, Musul'un haksız yere işgal edildiğini reddederek bu bölgedeki iddiasından vazgeçmemesi, Türk Temsilci Heyeti adına İsmet Paşa'nın da Musul'un Türk toprağı olduğuna dair gerek nüfus istatistikleri gerekse de tarihsel argümanlarla desteklediği savı, bu meseleyi çözmeye yetmemiştir. Aslında İngiliz Heyeti, daha konferans başlamadan önce Türk Temsilci Heyeti'nin Musul'a dair taviz vermeyeceğini ve Ankara'dan bu yönde talimat alındığını bilmekteydi. Bu sebeple, Musul meselesinin görüşülmesi konferansın sonlarına bırakılmış ve 23 Ocak 1923'e kadar yalnızca özel görüşmelerde gündeme gelmişti. Türk Temsilci Heyeti'ne sunulan taslak antlaşma metnindeki, Türkiye'nin Irak sınırının Cemiyet-i Akvam tarafından alınacak karara göre belli olacağı yönündeki ifade, bir İngiliz'in (James Eric Drummond) başkanlık ettiği ve

³⁰⁷ “Turks Talk War/Deadlock at Lausanne/Threat Against Mosul”, *The New Zealand Herald*, 30 Ocak 1923, LX/18311, s. 6.

³⁰⁸ “Crisis at Lausanne”, *The New Zealand Herald*, 30 Ocak 1923, LX/18311, s. 7.

³⁰⁹ “Integral Part of Iraq”, *The Evening Post*, 31 Ocak 1923, CV/26, s. 5.

dolayısıyla İngilizlerin tesirinin oldukça fazla olduğu Cemiyet-i Akvam'da bu meselenin İngiltere lehine sonuçlanacağına dair duyulan özgüvenin bir yansıması olmuştur. İsmet Paşa ise konferansın bu mesele yüzünden kesilmesi ihtimali üzerine Ankara'nın fikrine başvurmuş ve Ankara'dan 31 Ocak 1923'te gelen telgrafta, Musul'un Cemiyet-i Akvam'a terkinin kat'iyen uygun olmadığı yönünde bir yanıt almıştır. Türk Temsilci Heyeti'nin sunduğu karşı teklifte, meselenin Türkiye ile İngiltere arasında çözülmek üzere askıda bırakılması ve üzerinde anlaşılan konular imza edilerek bir Barış Antlaşması yapılması önerilmişse de bu öneri, İngiliz Temsilci Heyeti Başkanı Lord Curzon tarafından reddedilmiştir. Böylece, geri kalan pek çok konu üzerinde tarafların birtakım tavizler vermeleri neticesinde çözüme epey yaklaşılmış olmasına rağmen, özellikle Musul meselesi ile ilgili olarak hem Türkiye hem de İngiltere'nin geri adım atmaması neticesinde Lozan Barış Konferansı kesintiye uğramış ve bu meselenin çözümü de sonraki bir tarihe kalmıştır.³¹⁰

Yaklaşık üç aylık bir aradan sonra, 23 Nisan 1923'te yeniden toplanan konferansın sonunda, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda; Musul meselesi, antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren dokuz ay içerisinde, Türkiye ve İngiltere arasında ikili diyalogla çözülmeye çalışılacaktı. Antlaşmada bulunan madde uyarınca, ikili diyaloglar neticesinde bir çözüme ulaşılamaması halinde ise Musul meselesi ile ilgili anlaşmazlık, Cemiyet-i Akvam Meclisi'ne götürülecekti.³¹¹

³¹⁰ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları, I*, s. 466-467; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 406; "Turkish Treaty/Summary of Articles", *The Times*, 1 Şubat 1923, S. 43254, s. 9.

³¹¹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, II-II/8*, s. 3.

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTÜLASYONLAR VE MÂLÎ MESELELER

2.1. Kapitülasyonlar Meselesi

Etimolojik kökeni Latince'deki *capitula* (şartlar, maddeler) kelimesine dayanan kapitülasyonlar tanımlanırken kısaca: “Bir ülkede bulunan yabancı uyruklu vatandaşlara, geçici ya da daimî olarak sağlanan adlî, idarî, iktisâdî ve dinî haklar, imtiyazlar ve muafiyetlerdir” denilebilir. Devletlerarası hukukta kapitülasyonlar: “Avrupa devletlerinin; kendi ülkeleri dışında sürekli ya da geçici olarak bulunan vatandaşlarının, ülkesinde bulundukları devletin yetkilerinin dışında kalmak ve kendi devletlerinin yetkisine bağımlı olmak biçiminde elde ettikleri ayrıcalıklar ile ticaret ve gümrük konularında elde ettikleri kolaylıklar ve imtiyazlar” olarak da tanımlanabilir. Daha dar anlamda ise XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti tarafından bazı Avrupa devletlerine verilen imtiyazları ifade etmektedir.³¹²

Kapitülasyonların tarihi oldukça eskilere dayanmakta ve sadece ticaretle ilgili olarak değil, aynı zamanda adlî veya idarî anlamlarda da bir devlete veya onun vatandaşlarına kimi ayrıcalıklar sağlanması amacıyla verildiklerine dair örnekler bulunmaktadır. Anadolu Selçuklu Sultanlarının, 1207’de Venediklilere ve Kıbrıs Krallığı’na bazı ticarî imtiyazlar tanıdığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti de 1352’de Cenevizlilere kapitülasyonlar vermiştir. I. Murad, I. Bayezid, II. Mehmed ve II. Bayezid de Venedik, Ceneviz ve Napoli Krallığı gibi İtalyan devletlerine birtakım imtiyazlar vermişlerdir. XVI. yüzyıl başlarında ise Venediklilere verilen imtiyazlar daha sonra uzatılmıştır. I. Selim’in Mısır ve Suriye’yi fethi sonrasında, Memlûk Sultanları tarafından Katalanlara, Venediklilere ve Fransızlara verilen kapitülasyonlar yenilenmiştir. Osmanlı Devleti tarafından verilmiş olan ilk gerçek anlamdaki kapitülasyon Kanuni Sultan Süleyman tarafından, 1569’da Fransa’ya verilmiştir. 1580’e gelindiğinde, Kraliçe I. Elizabeth’in isteği üzerine Sultan III. Murat tarafından İngilizlere de Fransız

³¹² Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı-Türk Adlî ve İdarî Modernleşmesi*, Ankara, Adalet Yayınevi, 2013, s. 1-48; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ*, s. 45-144; Halil İnalcık, “Osmanlı’nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 24, Ankara, 2003, s. 60-75; Ertuğrul Acartürk-Ramazan Kılıç, “Osmanlı Devleti’nde Kapitülasyonların İktisâdî ve Siyasi Perspektiften Analizi”, *Hacettepe Üniversitesi İktisâdî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXIX/2, Ankara, 2011, s. 3-13; Aybars Pamir, “Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, LI/2, Ankara, 2002, s. 80-85.

kapitülasyonları esas alınarak birtakım imtiyazlar verilmiştir. 1612’de bu kez Sultan I. Ahmed tarafından, İngiliz ve Fransız kapitülasyonları temel alınarak Hollandalılara kapitülasyonlar verilmiştir. 1740’ta, Sultan I. Mahmud tarafından Fransa Kralı XV. Louis’ye verilmiş olan imtiyazlarla birlikte, bu ayrıcalıklar artık süresiz, bir başka deyişle sürekli hale gelmiştir. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti, politik nedenlerden dolayı ve Avrupa’da müttefik kazanmak adına, Avrupa devletlerine cömert imtiyazlar vermeyi sürdürmüştür. Bu imtiyazları 1838’de İngiltere ile imzalanan ve Osmanlı ekonomisine ciddi zararlar vermiş olan Baltalimanı Antlaşması takip etmiştir. İngilizlere çok geniş imtiyazlar tanıyan bu antlaşmanın üzerinden çok da uzun zaman geçmeden yapılan 1861 Kanlıca Ticaret Muâhedeleri ile İngiliz ve Fransızlar, Osmanlı Devleti’nden yeni imtiyazlar elde etmişlerdir. İlk başlarda ticaretin geliştirilmesi amacıyla verilmiş olan kapitülasyonlar sebebiyle Osmanlı topraklarında kurulan pek çok girişim, Avrupa serbest rekabetine yenilerek kapanmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti’nin sanayileşmesinin ve iktisâdî gelişiminin önünde çok uzun yıllar boyunca büyük bir engel teşkil etmiştir. Dolayısıyla kapitülasyonların kaldırılması, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çoğu Türk aydınının hedefi olmuştur.³¹³

Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı Devleti’nde bazı devlet adamları, devletin kurtuluşunun kapitülasyonların kaldırılmasına bağlı olduğunu düşünmeye başlamışlar, fakat XIX. yüzyılın ikinci yarısında bu doğrultuda pek çok girişimde bulunulsa da bunlardan sonuç alınamamıştı. Sadrazam Âli Paşa, kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik ilk ciddi girişimde bulunmuş ve Kırım Savaşı sonrası toplanan 1856 Paris Barış Konferansı’nda, Osmanlı Devleti’nin bunlardan gördüğü zararları büyük devletler önünde anlatmıştı. Kapitülasyonların kaldırılması talebi kabul edilmese de bu meselenin ayrıca görüşülmesi için İstanbul’da bir konferans toplanarak kapitülasyonların gözden

³¹³ Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı-Türk Adli ve İdarî Modernleşmesi*, s. 44-295; Oral Sander, *Siyasi Tarih*, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 94; Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ*, s. 45-144; Halil İncalcık, *İmparatorluktan Cumhuriyete*, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 207; Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, I*, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2000, s. 425-440; Halil İncalcık, *Devlet-i Âliyye, IV*, s. 233-235; Halil İncalcık, “Osmanlı’nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 24, s. 66-70; Ertuğrul Acartürk-Ramazan Kılıç, “Osmanlı Devleti’nde Kapitülasyonların İktisâdî ve Siyasi Perspektiften Analizi”, *Hacettepe Üniversitesi İktisâdî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXIX/2, s. 4-19; Edhem Eldem, *“Capitulations and Western Trade”*, The Later Ottoman Empire, The Cambridge History of Turkey, (Editor: Suraiya Faroqhi), III, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s. 283-325.

geçirilmesi kararlaştırılmış, fakat bu gerçekleşmemiştir. Bu tarihten sonra kapitülasyonların tamamen kaldırılmasının mümkün olmadığını düşünen devlet adamları, hiç değilse kapitülasyonların şartlarının iyileştirilmesine yönelik bazı adımlar atmışlarsa da Avrupa devletleri kendilerine tanınan geniş imtiyazlardan vazgeçmek istememişlerdi. Neticede, İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin 5 Eylül 1914'te Sadâret makamına sunduğu ve 8 Eylül 1914'te yayınlanan padişah fermanının 1 Ekim 1914'te yürürlüğe girmesiyle, kapitülasyonlar tamamen kaldırılmıştır. 9 Eylül 1914'te yabancı devletlere verilen nota ile kapitülasyonların tek taraflı olarak ilgâ edildiği bildirilmiştir. Buna göre Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün yabancılar, devletler hukuku çerçevesinde muamele görecekti, ancak aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin ekonomik bağımsızlığı anlamına da gelen bu hamle, Avrupa devletlerinin hiç hoşuna gitmemiştir. Fransa, İtalya, İngiltere ve Rusya, karşılıklı antlaşmalara dayanan bu imtiyazların tek taraflı olarak kaldırılamayacağını elçilikleri aracılığıyla yolladıkları protesto notaları ile Bâb-ı Âlî'ye bildirmişlerdir. Kapitülasyonlar, Almanya ile 17 Kasım 1917'de, Rusya ile 3 Mart 1918'de, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile de 12 Mart 1918'de yapılan antlaşmalarla kaldırılmışsa da Birinci Cihan Harbi'nin kaybedilmesi sonrası imzalanan Mondros Mütarekesi ile birlikte yeniden tesis edilerek Türkiye için tekrar önemli bir problem haline dönüşmüş, İstanbul Hükûmeti'nin imzalamış olduğu Sevr Antlaşması ile de tüm gâlip devletlere tanınmak üzere genişletilmiştir.³¹⁴

Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan Anadolu işgallerine karşı Türk Millî Mücadelesi'nin başarıya ulaşması sonrasında kurulan Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kararlaştırılmış olan Misâk-ı Millî ilkelerini temel almakta ve yönünü bu ilkelere göre belirlemekteydi. Misâk-ı Millî'nin, iktisâdî ve mâlî bağımsızlığı vurgulayan 6. maddesi ise şu ifadeleri taşımaktaydı: “*Millî ve iktisâdî inkişafatımız dâire-i imkâna girmek ve daha asrî bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umûra muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temin-i esbâb-ı inkişâfatımızda istiklâl ve serbesti-i tamma mazhar olmamız üssü'l-esas-ı hayatta becamızdır. Bu sebeple*

³¹⁴ Halil İnalcık, *Devlet-i Âliyye, IV*, s. 245; Halil İnalcık, “Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 24, s. 74; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, s. 425-426; Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı-Türk Adli ve İdarî Modernleşmesi*, s. 272-300; Mehmet Emin Elmacı, “I. Dünya Savaşı ve Kapitülasyonların Kaldırılmasının Sonuçları”, *Türkler*, XIV, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 381-390; Metin Eriş, “Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Hareketleri”, *Türkler*, XIV, s. 593-605; Osman Kaşıkçı, “Mecelle Örneğinde Türklerin İslam Özel Hukukuna Katkıları”, *Türkler*, XIII, s. 780-788.

siyasi, adlî, mâlî vesair inkişafımıza mâni kuyûda muhalifiz, tahakkuk edecek düyûnâtımızm şerâit-i sulhiyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır.”³¹⁵

Bu doğrultuda incelendiğinde, kapitülasyonlar denince akla ilk olarak mâlî ve iktisâdî hususlar gelse de bir milletin istiklâlîne en büyük zararı veren kapitülasyon türü adlî kapitülasyonlar olmuştur. Osmanlı Devleti açısından ciddi bir sorun haline gelen adlî kapitülasyonlar yüzünden, bir yabancı uyruklu Türkiye’de ne suç işlerse işlesin ülkeden çıkarılamıyor ve tercüman olmadıkça tutuklanamıyordu. Ayrıca bir ceza veya hukuk davasının iki tarafı da aynı uyruğa sahipse, bağlı bulundukları ülkelerin konsolosluk mahkemelerinde, iki tarafın uyruğu farklıysa da suç işleyen tarafın bağlı bulunduğu konsolosluk mahkemesinde yargılanabiliyordu. Fakat bir taraf Osmanlı vatandaşı, diğer taraf yabancı ise bu davalar Türk mahkemesinde görülüyor, ancak tercüman bulundurma zorunluluğu şart koşuluyordu. Tercüman bulunmayan davalarda karar alınamıyor, davalar olduğu gibi kalıyordu. Yine bir yabancı ile Osmanlı vatandaşı arasındaki hukuk davalarına karma mahkemeler bakıyor ve bu mahkemelerde yabancı hâkimler bulunuyordu. Bir yabancı, mahkûm olsa bile kendi ülkesinin cezaevinde cezasını çekiyor ya da cezalandırılacağı söylenerek tahliye ediliyordu. Bir yabancının evine veya dükkânına zabıta giremiyor; polis, bir yabancının üstünü arayamıyor veya bir yabancıyı sorguya çekemiyordu. Yani, Osmanlı adalet sisteminin yabancılar üzerinde tam olarak bir yaptırım yetkisi yoktu. Bir yabancıya tebligatta bulunmak bile ancak konsolosluk aracılığıyla yapılabilirdi. Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti’ndeki adlî kapitülasyonlar, adeta devletin yargı gücünü elinden almış ve mâlî kapitülasyonlarla da birleşince, onu bir nevi yarı-sömürge ülke haline getirmişti. Millî Mücadele’nin belki de en önemli safhası ve tam bağımsızlığın tesis edilmesinin en önemli şartı olan kapitülasyonların kaldırılması meselesi, artık Lozan’daki görüşmelere bağlıydı.³¹⁶

Siyasi ve hukukî bağımsızlıkla birlikte, iktisâdî bağımsızlığı da hedefleyen yeni Türk Devleti’ni temsil eden Türk Temsilci Heyeti’nin Lozan Barış Konferansı süresince İtilâf Devletleri Temsilcileri ile en çok mücadele ettiği konulardan biri, adlî ve mâlî

³¹⁵ Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı-Türk Adlî ve İdarî Modernleşmesi*, s. 295-300; Halil İnalçık, *Devlet-i Âliyye, IV*, s. 506; “The National Pact/No Solemn Covenant/Angora’s Guile”, *The Times*, 1 Aralık 1922, S. 43203, s. 11.

³¹⁶ Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı-Türk Adlî ve İdarî Modernleşmesi*, s. 66-68; Aybars Pamir, “Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, LI/2, s. 91.

kapitülasyonlar meselesi olmuştur. Bu konu bütün İtilâf Devletleri'ni ilgilendirdiği için, Türk Temsilci Heyeti'nin kapitülasyonların tamamen ve koşulsuz olarak kaldırılmasına dair taleplerinin karşısında bu ülkeler, birleşik bir cephe oluşturmuşlardır.³¹⁷ Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1922'de TBMM'de yaptığı konuşmada; *"Artık serbest ve müstakil bir hayata atılan Türkiye için, iktisâdî hayatını boğmakta olan kapitülasyonlar mevcut değildir ve olamaz"* sözleri ile ifade ettiği görüş, Türk Temsilci Heyeti'nin konferansın sonuna kadar savunduğu tezin özünü oluşturmuştur.³¹⁸

The Times gazetesinde yayınlanan *"Kapitülasyonlar"* başlıklı bir haberde İsmet Paşa'nın, kapitülasyonların tamamen kaldırılması konusunda Ankara Hükûmeti'nin ısrarcı olduğunu, ancak Türk yasalarının haksız yere yabancılara veya belli bir dine karşı bir eylemde bulunulmasına izin vermeyeceğini ve Türk mevzuatına uygun olarak, tüm şikâyet nedenlerini ortadan kaldıracak şekilde yasaların düzenleneceğini söylediği belirtilmiştir. Ayrıca İsmet Paşa'nın, barış imzalanır imzalanmaz yabancılara Türkiye'de rahatça ticaret yapmalarının önünü açacak düzenlemelerin gerçekleştirileceğine ve Türkiye ile İngiltere arasında Lozan'da olduğu gibi daha sonra da dostane ilişkilerin süreceğine inandığına dair sözleri de aktarılmıştır.³¹⁹

Lozan Barış Konferansı'nda kapitülasyonlar meselesi ile ilgili ilk oturum, 2 Aralık 1922 günü yapılmıştır. Kapitülasyonlar meselesini görüşecek olan ikinci komisyonun başkanlığını yapan Marchese Garroni, kapitülasyonların yabancılara ticarî anlamda Osmanlı Devleti'ne çekmek amacıyla Türk Hükûmetleri tarafından gönüllü olarak uygulandığını öne sürmüş ve kapitülasyonların modern bir devletin egemenliği üzerinde kısıtlayıcı etkileri bulunduğu için Türkiye tarafından kaldırılmak istenmesinin de anlaşılır olduğunu belirtmiştir. Ardından, *"Kapitülasyonlarla tanınan ayrıcalıklar, çağın ihtiyaçlarına hem yabancılara hem de bu ayrıcalıkları tanıyan devletin çıkarlarına öylesine uygun düşmekteydi ki, kapitülasyonlar, sonradan çeşitli antlaşmalarla birçok kez doğrulanmıştır"*³²⁰ cümlesi ile sözlerini sürdürmüştür. Türkiye'de yerleşmiş durumda olan ve burada ciddi işler yapan yabancılar için kapitülasyonların bir takım kazanılmış

³¹⁷ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 178; Ali Naci Karacan, *Lozan*, s. 121.

³¹⁸ Enver Ziya Karal, *Atatürk ve Devrim*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2004, s. 83.

³¹⁹ "Smooth Course at Lausanne/İsmet on Turks' Task/The Capitulations", *The Times*, 1 Aralık 1922, S. 43203, s. 12.

³²⁰ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 1.

haklar sağladığını belirten Garroni, Türkiye'nin yabancıların girişimlerine hâlen ihtiyaç duyduğunu ve bu yüzden kapitülasyonların yerine bazı yasaların yapılması ile yabancılara birtakım güvenceler verilmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca *“Türk Hükûmeti; ortadan kalkmış olduğunu görmek istediği kapitülasyonlar rejimi yerine, başvuracak herkese güven duygusu vermeye elverişli nitelikte yasalar ve gene bu nitelikte bir yargı yönetimi güvencelerini koymak gereğini, şüphesiz, göz önünde tutmak durumundadır”* diyerek sözlerine devam etmiştir.³²¹

İsmet Paşa ise Garroni'nin, kapitülasyonların bir ulusun bağımsızlık ve egemenlik haklarına yönelik birtakım kaygılara sebep olacağını dile getirmesinden, bunların birbiriyle bağdaşmazlığını kabul ettiği anlamını çıkardığını söylemiştir. Ayrıca Türk Hükûmeti'nin, kapitülasyonların özünde kaldırılmadan, bunların adını ve biçimini ortadan kaldırmaya yönelebilecek görüşleri hiçbir bakımdan kabul edemeyeceğini ifade etmiştir. Böylece, İtilâf Devletleri'nin daha ilk toplantıdan kapitülasyonlar yerine başka bir esaret biçimini önerme niyetine karşı tepkisini net bir şekilde ortaya koymuştur. İsmet Paşa, ülkesinin kapitülasyonları kaldırmaya hukuksal olarak hazır olduğunu ve Türk temsilcilerin, alt komisyonlarda bu ilkeye dayanarak çalışmalarını sürdüreceklerini belirtmiştir. Daha sonra, Türkiye'deki yabancıların durumunun, medeni ve bağımsız ulusların kanunlarına benzer genel kanunlarla güvence altına alınmış olduğunu söylemiştir. Barrere ise çağdışı görüşlere dayanan kapitülasyonların yerine, yabancıların isteklerini karşılayabilecek yeni bir sistemin bulunmasının konferansın görevlerinden bir tanesi olduğunu öne sürmüştür.³²²

Lord Curzon da benzer cümleler ile Garroni ve Barrere'in görüşlerini desteklemiş ve kapitülasyonların iki tarafın rızasıyla yürürlüğe konduğunu ve sadece bir tarafın istemesiyle kaldırılamayacağını söylemiştir. Curzon, 1871'de Türkiye'nin de kabul ettiği ve imza koyduğu bir antlaşmaya göre; kapitülasyonların diğer devletlerin rızası alınmadığı müddetçe hiçbir devlet tarafından kendi rızasıyla kaldırılamayacağını hatırlatmış ve Türkiye'nin 1878 Berlin Antlaşması'nda da konsolosluk mahkemeleri ile ilgili hükmün yine ilgili devletlerin karşılıklı rızası olmadan değiştirilemeyeceği maddesini kabul ettiğini öne sürmüştür. Ayrıca 1914'te kapitülasyonları kaldırma

³²¹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 1-3.

³²² Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 3-4; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günü*, s. 227.

girişiminde bulunan Türk Hükûmeti'nin, o dönemki müttefikleri olan Almanya ve Avusturya'nın dahi bu tek taraflı eyleme tepki gösterdiğini hatırlatmış ve yabancıların çıkarları için birtakım güvencelerin verilmesinin gerektiğini, yabancılara tanınacak imtiyazlar için kulağa hoş gelmeyen kapitülasyon kelimesi yerine başka bir kelime kullanılabileceğini de sözlerine eklemiştir. İsmet Paşa ise kapitülasyonların bir devletin egemenlik haklarıyla çeliştiği konusunda herkesin aynı fikirde olmasından mutluluk duyduğunu, ancak kapitülasyon sisteminin sadece adını değiştirmek suretiyle yerine benzer başka bir sistem koymanın ise kendileri için kabul edilemez olduğunu bir kez daha vurgulamıştır. Ayrıca egemen, bağımsız ve kendi kaderini kendi ellerinde tutan her ulusun sahip olduğu hakların aynısına Türkiye'nin de sahip olduğunu belirtmiştir.³²³

İsmet Paşa'dan sonra söz alan Hayashi, kendi ülkesinin de yıllarca kapitülasyonlar altında yaşadığını ve bu yüzden Türklerin özlemini anladığını belirttikten sonra, Japonya'nın tam yirmi yıl boyunca hukuksal sistemini kurmak için uğraştığını söyleyerek kapitülasyonların bir anda kaldırılmasının doğru olmayacağı yönünde fikir beyan etmiştir. ABD Temsilcisi Richard Child ise yabancılar ile ilgili bir hukuksal tanımlama yapılması veya bazı haklar istenmesi hususunda İtilâf Devletleri temsilcilerine katıldığını belirtmiştir.³²⁴

İsmet Paşa, kapitülasyonların eski çağlarda kalmış bir uygulama olduğunu dile getirmiş ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Frenklere birtakım ayrıcalıklar vermiş olmasının, o dönemki devlet anlayışının bugünkü gibi kesin ve tekelci olmaması ile ilgili olduğunu savunmuştur. *“Uluslararası kamu hukuku ve çağdaş egemenlik kavramı açısından, kapitülasyonlar rejiminin doğal bir şey olmadığı, 1856 Paris Kongresi'ne katılan devletlerce kabul edilmiştir”*³²⁵ dedikten sonra, Sadrazam Âli Paşa'nın kapitülasyonların kaldırılması ile ilgili olarak yaptığı girişime, dönemin İngiltere, Fransa ve İtalya'nın temsilcilerinin de hak verdiğini ve bu mesele üzerine İstanbul'da bir toplantı yapılmasının antlaşma protokolüne eklendiğini hatırlatarak bu devletlerin, bundan tam 66 yıl önce kapitülasyonların çağdışı bir uygulama olduğunu kabul ettiklerini söylemiştir. Ayrıca ülkesinin ceza kanunu, ticaret kanunu, yargılama usulleri ve sulh ceza mahkemelerine dair pek çok devrim yaptığını ve yönetimle ilgili kanun ile yönetmelikleri Avrupa

³²³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 4-5.

³²⁴ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 5-6.

³²⁵ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 7.

normlarına uygun hâle getirdiğini ifade ederek Türk hukuk sisteminin tümüyle laikleştirildiğini vurgulamıştır. Dahası, Türk yargısının çağdaştırıldığını ve Türk yargıçlarının hukuksal açıdan yeterli olduklarını söylemiş, İstanbul'daki Hukuk Fakültesi'nin Avrupa'daki emsalleriyle aynı kalitede olduğunu, bu kurumun yaklaşık kırk yıldır saygın hukukçular yetiştirdiğini ve çok sayıda gencin bu kurumlarda eğitim görerek yargıçlık yaptıklarını belirtmiştir. Buna ek olarak, kapitülasyonlar, bir devletin egemenliğiyle kesinlikle bağdaşmayacak hükümler içerdiğinden, bunların tartışma konusu dahi olmaması gerektiğini öne sürmüştür.³²⁶

İsmet Paşa, kapitülasyonların hem Türklere hem de yabancılara zarar verdiğini dile getirerek, bir suçlunun herhangi bir yabancının ikametgâhına geçmesi durumunda Türk polisinin oraya giremediğini belirtmiş ve suçluların bu durumdan yararlandığını ifade etmiştir. Ayrıca yabancı uyruklu bir tanığın ancak tercüman varken dinlenebilmesi zorunluluğunun istenmeyen sonuçlara neden olduğunu ve kapitülasyonların vatandaşlar arasında bir ayrımcılığa sebep olduğunu dile getirmiştir. Dahası, kapitülasyonlarla ilgili olarak ikili anlaşmalarda belirlenmiş olan hükümlerin sonsuza kadar değiştirilemeyecek veya geri alınamayacak bir özelliği bulunmadığını ve Türklerin kapitülasyonları kaldırma konusunda meşru bir hakkı olduğunu öne sürmüştür. İsmet Paşa sözlerini; *“Yukarıda belirtilenler göz önünde tutulunca, TBMM Hükûmeti, çağdaş devlet kavramıyla kamu hukuku ilkelerine doğrudan doğruya aykırı olan kapitülasyonların yeniden konulmasına kesin olarak katlanamaz. Kaldı ki, öteki Avrupa Devletlerinin hiçbirinde, Yunanistan ve öteki Balkan Devletleri'nde bile böyle bir rejim olmadığı herkesçe bilinmektedir. Türk Hükûmeti, aslında kapitülasyon niteliğinde olacak başka herhangi bir rejimi de kabul edemez”*³²⁷ diyerek sonlandırmıştır. Daha sonra söz alan Garroni ise kapitülasyonların şartlarının karşılıklı antlaşmalarla belirlendiğini hatırlatarak bunlarla düzenlenmiş olan şartların, yeni bir uluslararası antlaşma ile belirlenmesi gerektiğine dair Barrere ve Lord Curzon'un görüşlerine katıldığını, fakat İsmet Paşa'nın savlarının da alt komisyonlarda değerlendirileceğini söylemiştir.³²⁸

³²⁶ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 6-8; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 229.

³²⁷ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 9-14.

³²⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 14-15.

İsmet Paşa, 2 Aralık 1922’de Ankara’ya çektiği telgraflarda, İtilâf Devletleri ile hiçbir konuda anlaşamadıklarını ve aralarında ciddi görüş ayrılıklarının bulunduğunu iletmiştir. Ayrıca Japon ve Amerikan delegelerinin de konuştuğunu, Garroni’nin kapitülasyonlar yerine başka bir sistem önerdiğini, fakat kendilerinin kapitülasyonların tamamen kaldırılmasından başka bir çözümü kabul etmeyeceklerini söylediklerini ve bu konuda sonuna kadar direneceklerini Başbakanlığa bildirmiştir.³²⁹

ABD basınında, kapitülasyonlar meselesi ile ilgili yapılan görüşmelere dikkat çekilmiş ve *The New York Herald* gazetesinde yayınlanan bir haberde, ikinci komisyonun 2 Aralık 1922’de yapmış olduğu oturuma oldukça geniş bir şekilde yer verilmiştir. Buna göre Türklerin kapitülasyonları hiçbir isim ve şekil altında kabul etmeyeceklerini bildirmeleri ve bu hususta Rusların da desteğini almaları üzerine konferans görüşmelerinin bir çıkmaza girdiği öne sürülmüştür. Bu gelişmeler üzerine, meselenin alt komisyona gönderildiği aktarılırken; ABD Gözlemcisi Child’ın, “*Amerikalılar, kendilerini Türkiye’deki azınlıkların korunması ve onların adli hakları hususlarında İtilâf Devletleri’nin yaklaşımıyla aynı safta buldular*” ifadelerine de yer verilmiştir. Ayrıca Child’ın, Ankara Hükûmeti’nin yapacağı bazı hukukî düzenlemelerle Amerikan vatandaşlarında bir güven duygusu oluşturmasını beklediklerini söylediği, Türklerin giderek Sovyet bakış açısına yaklaştıkları ve Türkiye’nin egemenliği konusunda bu iki ülkenin ortak bir tavır sergiledikleri öne sürülmüştür.³³⁰

The Sunday Star gazetesinin “*Birleşik Devletler, Kapitülasyonların Devam Etmesi Konusunda İtilâf Devletleri’ni Destekledi*” başlıklı haberinde de 2 Aralık 1922’de yapılan oturumda yapılan görüşmelere yer verilmiştir. Ayrıca Sovyet delegelerinin İsmet Paşa’nın davetlisi olarak Lozan Palas Otel’de bir yemek yedikleri ve İsmet Paşa ile Çiçerin’in özel bir görüşme yaptıkları, bu gelişmelerin de Türklerin gitgide Sovyet eksenine doğru yöneldiği şeklinde yorumlandığı ifade edilmiştir.³³¹

The Washington Times-Herald gazetesi de ikinci komisyon toplantısını “*Türklerin Kapitülasyonları Reddetme Uyarısı*” başlığıyla yayınlamış ve İsmet Paşa’nın,

³²⁹ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları, I*, s. 156.

³³⁰ Laurence Hills, “Turk-Russian Bloc Bars Capitulations; Revives War Peril”, *The New York Herald*, 3 Aralık 1922, LXXXVII/95, s. 1.

³³¹ “U.S. Backs Allies in Holding Turks to Capitulations”, *The Sunday Star (The Evening Star)*, 3 Aralık 1922, S. 923-28706, s. 1.

kapitülasyonları hiçbir şekil veya adla kabul etmeyeceklerini kesin olarak ilân ettiğini belirtmiştir. Buna sebep olarak, kapitülasyonların Türk bağımsızlığı ile çelişmesinin gösterildiği ve Türkiye’deki yabancıların, Türk kanunlarına tabî olacaklarının İtilâf Devletleri’ne bildirildiğinden bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra, Curzon’un kapitülasyonların adının değiştirilebileceğini, ancak yabancılara kimi garantiler verilmesi gerektiğini söylediği, ABD temsilcilerinin ise bu hususta İtilâf Devletleri ile aynı görüşte olduklarını ifade ettikleri belirtilmiştir.³³²

The Times’ın “*Türklerin Büyük İddiaları/Kapitülasyonların Kaldırılması*” başlıklı haberinde ise panik havası estirmeye çalışanlara inat, konferansın mükemmel bir sakinlikte ilerlediği ifade edilmiştir. Haberde, ikinci komisyonda kapitülasyonlar meselesi ile ilgili olarak yapılan tartışmalara yer verilirken; Garroni tarafından, Türkiye’nin yeniden yapılanma için büyük devletlerin yardımına ihtiyaç duyacağını hatırlatıldığı, İsmet Paşa’nın da ayrıntılı bir konuşma ile kapitülasyonların Türk halkının onurunu zedelediğini, bunların bir milletin bağımsız karakterine ters olduğunu ve Türkiye’nin diğer bütün hür devletler gibi uluslararası hukuk kurallarına tabî olduğunu ifade ettiği bilgisi aktarılmıştır.³³³

“*Türkiye’de Karamsarlık/Lord Curzon’a Saldırıldı*” başlıklı bir başka *The Times* haberinde ise Türk basınında Lozan Barış Konferansı görüşmeleri ile ilgili yayınlanan haberlerin bir analizi yapılarak, Türk çevrelerinde karamsar bir ruh halinin hâkim olduğu ve konferansın dağılacağını konuşulduğu iddia edilmiştir. Ayrıca *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin, Lord Curzon’u hedef aldığı ve Boğazlar konusunda Türklerin taleplerinin kabul edilmemesinin, bu meseleyi kaotik ve içinden çıkılmaz bir hâle getirdiğini sütunlarına taşıdığı belirtilmiştir.³³⁴

The New York Herald gazetesindeki “*Kapitülasyonlar Lozan’ın İlerlemesini Engelliyor*” başlıklı haberde de Türkiye’deki yabancılar için bir takım hukukî garantiler isteyen İtilâf Devletleri ile adalet sistemlerinin sorunsuz çalıştığını ve yabancılara ayrıcalıklar vermenin kendi egemenliklerini kısıtlayıcı olacağını düşünen Türkler

³³² John Hadley, “-No Capitulations- is Turks’ Warning”, *The Washington Times-Herald*, 3 Aralık 1922, I/3, s. 1.

³³³ “Turks’ Big Claims/Abolition of Capitulations/Allies’ Warning/A Demand for Guarantees”, *The Times*, 4 Aralık 1922, S. 43205, s. 12.

³³⁴ “Pessimism in Turkey/Lord Curzon Attacked”, *The Times*, 4 Aralık 1922, S. 43205, s. 11.

arasında bir anlaşmanın mümkün olmaması nedeniyle alt komisyon çalışmalarının durduğu ve bu hususla ilgili raporun ikinci komisyona sunulduğu belirtilmiştir. Görüşmelerin çıkmaza girmesi üzerine Curzon, Barrere ve Garroni'nin bu hususla ilgili görüşmek üzere özel bir toplantıda bir araya geldiklerine de değinilmiştir.³³⁵

Avustralya basınından *The Queensland Times* gazetesindeki “*Kapitülasyonlar Meselesi*” başlıklı haberde de İtilâf Devletleri'nin, kapitülasyonların kaldırılması için Türklerden bazı garantiler talep ettiği, fakat Türklerin bunu kabul etmemesi üzerine alt komisyonda bir anlaşmaya varılamadığı aktarılmıştır. Bunun yanında, Türklerin, eksiksiz bir hukuk sistemine sahip olduklarını ve yabancılar için gerekli garantilerin hâlihazırda Türk yasalarınca sağlandığını öne sürdükleri ifade edilmiştir.³³⁶

“*Hırsız Türkler/Lozan'da Engel/İtilâf Devletleri'nin Teklifleri Reddedildi/Boşa Giden Bir Gün*” başlıklı *The Times* gazetesi haberinde ise Türk Temsilci Heyeti'nin alt komisyon çalışmalarındaki taviz vermeyen tutumu eleştirilmiş ve konferansta günler geçtikçe, Türklerin “*çocukça ve biraz da kötü niyetli*” davranışlar gösterdikleri iddia edilmiştir. Bunların yanında, haberde yer alan; “*Türklerin, olmaz ve olamaz şeklindeki tavırları ciddi adamların sergileyeceği davranışlardan uzaktı. Türk tarafındaki bu çocukça tezahürler göz önüne alındığında, batılı güçler; ciddi ticaret meselelerini ve yetişkinlerin özgürlüğünü çocukça meseleler olarak gören insanlara emanet etmek konusunda isteksizdirler*” şeklindeki ifadeler oldukça dikkat çekicidir.³³⁷

The Times gazetesindeki “*Lozan'da Uzlaş*” başlıklı bir yazıda ise kapitülasyonlar meselesinin oldukça zorlu bir mesele olduğu ve Türkiye’de iş yapan yabancıların güvence altına alınması ile ilgili olarak, Batı halklarının ve Türklerin görüşlerinin şimdiye kadar hep farklı olduğu yorumları yapılmıştır. Lozan’daki en büyük kazanımın, Yakın Doğu’da barışın yapılmasını engelleyen mantıksızlığın adım adım üstesinden gelinmesi olduğu belirtilerek, Türklerin egemenlik iddiasının, kişilerin güvenliğine yönelik kesin adli teminatlar vererek yerine getirilmesinin imkânsız olmadığı öne sürülmüştür. Ayrıca bütün Türk iddialarının hem geleneklerden hem de geçmişin suistimallerinden arınmış,

³³⁵ Laurence Hills, “Capitulations Bar to Lausanne Action”, *The New York Herald*, 22 Aralık 1922, LXXXVII/114, s. 2.

³³⁶ “Capitulations Question”, *The Queensland Times*, 22 Aralık 1922, LXIV/11281, s. 5.

³³⁷ “The Querulous Turk/Obstacle at Lausanne/Allied Proposals Rejected/A Wasted Day”, *The Times*, 23 Aralık 1922, S. 43222, s. 8.

tamamen yeni bir Türkiye'nin kurulmasına yönelik arzulara dayandığı aktarilmek suretiyle, *“Eski Türkiye’yi biliyoruz ve yeni Türkiye’nin ne olabileceğini daha kesin olarak bilmeden tüm gerekli önlemleri almamak çılgınca olur”* ifadeleri kullanılmıştır.³³⁸

İkinci komisyonun bir sonraki oturumu, alt komisyonlardaki çalışmaların belli bir olgunluğa erişmesinden sonra, 28 Aralık 1922’de toplanmıştır. Komisyon Başkanı Marchese Garroni, adlî kapitülasyonlar ile ilgilenecek olan alt komisyonun, İtilâf Devletleri ile Türk Temsilci Heyeti arasında çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle görevini yapamayacak duruma geldiğini söyleyerek sözlerine başlamış ve daha sonra alt komisyona başkanlık eden Massigli tarafından, alt komisyon raporu okunmuştur.³³⁹

Raporun okunmasından sonra Garroni yeniden söz alarak İtilâf Devletleri’nin pek çok taviz vermeye hazır olduğunu, bunların; Türkiye’deki yabancıların da Türklerin tabî olduğu vergiler, malî hükümler, ticaret ve endüstri kanunlarına bağlı olmaları ile yabancıların Türk mahkemelerine bağlı kılınması olduğunu söylemiştir. Bütün bunları kabul ettikten sonra, anlaşma sağlanamayan tek noktanın, yabancılarla ilgili hukuk ve ceza mahkemelerinde Lahey Adalet Divanı tarafından Türk Hükûmeti’ne teklif edilecek yargıçların, yabancı devletlerin müdahalesi olmadan, Türk Hükûmeti tarafından seçilerek görevlendirilmesi ve böylece Türkiye’nin egemenlik haklarına da sonuna kadar saygı göstererek yapmış oldukları teklifleri olduğunu söylemiştir. Ayrıca Türkiye’nin kısa bir süre içinde modern çağın gereklerine uygun yasalar yapacağına ve başarılı yargıçlar yetiştirmeyi başaracağına inandığını, fakat yeni rejimde bile Türk mahkemelerinin yeteneklerini henüz kanıtlamadıklarını söylemiştir. Daha sonra, Türkiye’nin dinsel kurallardan esinlenen birtakım kanunlarla ve çağdaş uluslararası ilişkilerin ihtiyaçlarıyla uyum içinde bulunmayan, bu yüzden Türkiye’nin de yenilenmesini gerekli gördüğü birtakım kanunlarla yönetildiğini iddia etmiştir. Türkiye’deki yabancıların, ülke kaynaklarının geliştirilmesinde yadsınamaz bir katkısı olduğunu da söylemiş ve bu kişilerin bir anda kendilerine sağlanan ayrıcalıklardan yoksun bırakılmalarının kabul edilemez olacağını belirtmiştir. Garroni, konuşmasının devamında; *“Kapitülasyonların kaldırılmasına rıza göstermekle birlikte, Türkiye’de yabancıların uymak zorunda olacakları yeni rejimin, özellikle bir savaş ve düşmanlık döneminin ardından gelen böyle*

³³⁸ “Peacemaking at Lausanne”, *The Times*, 23 Aralık 1922, S. 43222, s. 9.

³³⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 16-17.

bir zamanda, onlara gerekli güven duygusunu verdirecek nitelikte olmasını istiyoruz” ifadelerini kullanarak, Türk Temsilci Heyeti’nden, İtilâf Devletleri’nin verdiği tavizleri görmelerini ve alt komisyonun çalışmalarının durmasına sebep olan tavırlarından vazgeçmelerini istemiştir.³⁴⁰

Sir Horace Rumbold ise birinci alt komisyonun kendisine verilen görevi başaramamasından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirmiş ve İtilâf Devletleri’nin kapitülasyonlar rejimini kaldırma niyetinde olduklarını, fakat bunun karşılığında Türkiye’den birtakım garantiler istediklerini hatırlatmıştır. Ayrıca Türk Temsilci Heyeti’nin görüşmeleri çıkmaza sokacak birtakım taleplerde bulunduğunu, herhangi bir konuda küçük bir taviz vermeyi dahi reddettiğini ifade ederek, İtilâf Devletleri temsilcilerinin, Türkiye’nin egemenlik haklarıyla çelişmeyecek bir formül bulma konusunda tüm çabalarının iyi niyetli olduğunu öne sürmüştür. Dahası, İtilâf Devletleri’nin, kapitülasyonlar rejiminin kusurlarını kabul ettiğini ve bu sistemin yerine yeni ve çağdaş bir sistemin koyulması gerektiğini belirtmiş ve bunu yaparken Türkiye’de yaşayan İtilâf Devletleri uyruğuna sahip vatandaşların çıkarlarının korunması ilkesinin benimsenmesi gerektiğini söylemiştir. İtilâf Devletleri’nin, bir uygar devletin bir başka uygar devlete verebileceği bütün tavizleri verdiğini iddia eden Rumbold, İtilâf Devletleri temsilcilerinin 13 Aralık’ta Türk Temsilci Heyeti’ne tekliflerini bir taslak halinde sunduklarını, fakat Türk Temsilci Heyeti’nin buna yazılı bir cevap vermeye bile tenezzül etmediğini ve kendilerinin hiçbir teklifini kabul etmeye yanaşmadığını söylemiştir. Ayrıca Türk Temsilci Heyeti’nin hiçbir kanıt göstermeksizin, Türk hukuk sisteminin ve yargıçlarının yeterli olduğu iddiasında bulunduklarını ileri sürmüştür. Özellikle yabancıların tabî olacağı yargı rejimi ile ilgili olarak Türk tarafının taviz vermeye yanaşmadığını ve bu durumun da alt komisyon çalışmalarını durma noktasına getirdiğini söyledikten sonra, İtilâf Devletleri’nin Türkiye’nin egemenlik haklarıyla çelişmeyecek bir sistemi kabul etmeye de razı olduklarını belirtmiştir. Dahası, Türkiye’deki yabancılara verilecek bir teminatı sadece İtilâf Devletleri’nin değil, tüm Avrupa kamuoyunun istediğini söylemiştir. Üstelik Türklerin, Rum ve Ermeni vatandaşların bankalarda bulunan paralarına el koyduğunu, yabancılara karşı Türk makamlarının kanunsuz ve keyfî işlemlerde bulunduğunu ve İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerdeki yabancıların kaygı dolu

³⁴⁰ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 17-19.

olduğunu öne sürerek, “Yabancılarla güven duygusu vermek, Türk görevlilerinin ödeviydi. Bu ödevin yerine getirilmesini Türkiye’nin çıkarları da gerektirmekteydi. Türk görevlileri, bu ödevi tümüyle savsaklamışlardır” şeklinde konuşmuştur.³⁴¹

Rumbold’a cevap vermek üzere söz alan İsmet Paşa, birinci alt komisyonun yargı rejimi ve yabancıların yerleşme şartları olmak üzere iki önemli meseleyi ele aldığını hatırlatarak sözlerine başlamış ve “Türk Temsilci Heyeti, Türkiye’nin bağımsızlığı ve egemenliği ile açıkça bağdaşmaz bir rejim kurulmasını öngören böyle bir teklifle karşılaşmış olmasına çok şaşırılmıştır ve bu şaşkınlığı, egemenliğine bu yoldan getirilebilecek kısıtlamaların, haksızlığı herkesçe kabul edilmiş olan kapitülasyonlardan doğan kısıtlamalardan çok daha geniş bir alanda olduğunu görmekle, bir o kadar da çok artmıştır. Gerçekten de yargı yetkisini kullanmak, egemenliğe özgü ayrıcalıklardan biridir ve bu yetkinin kullanımına, kanunların uygulanmasına ve mahkemelerin kuruluşuna, her ne nitelikte olursa olsun, herhangi bir karışma, yargıçların atanmasında herhangi bir kısıtlama, bağımsız bir devletin kabul edemeyeceği egemenlik çiğnemeleridir” diyerek sözlerine devam etmiştir.³⁴²

Türk Hükûmeti için, yabancı yargıçların uluslararası bir organ tarafında hazırlanmış olan bir listeden seçilmesinin de egemenliğe bir müdahale olacağını vurguladıktan sonra, Türkiye’nin altmış yılı aşkın bir süredir çağdaş mahkemeler kurmak ve Avrupa örneğinde yasalar çıkarmak yoluyla önemli reformlar yaptığını hatırlatmıştır. Ayrıca Türk medenî kanununun teokratik temellere dayandığı iddiasını reddetmiş ve İtilâf Devletleri’nin kapitülasyonlardan daha ağır şartlar getirmek niyetinde olduklarını söylemiştir. “İtilâf Devletleri’nin uyrukları için, Türkiye’den, güvenceler vermesi istenmektedir. Oysa bu güvenceler, öteki bağımsız devletlerde olduğu gibi, kişileri ve malları bakımından, ülkenin uyruklarıyla aynı ölçüde korunmaları sağlanmış bulunan yabancılar ile uyruklar arasında hiçbir ayırım gözetmeyen Türk kanunlarında ve kurumlarında zaten vardır”³⁴³ diye konuşan İsmet Paşa, bu tarz güvencelerin yeni kurulmuş hiçbir devletten istenmemesini ise çifte standart olarak değerlendirmiştir. Son olarak, İngiliz Temsilci Heyeti’nin, Türk polisi ve Türk yargıçları için, hiçbir somut delile dayanmayan küçültücü ifadeler kullandığını söylemiş ve işgaller sırasında Türkiye’de

³⁴¹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 19-24.

³⁴² Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 24.

³⁴³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 26.

bulunan yabancı yetkililerin kanunsuz fiillerini hatırlatmak suretiyle, bağımsız bir devlet olan Türkiye'nin *"haksız ve egemenliğine göz dikmiş teklifleri kabul etmesinin mümkün olmadığını"* söylemiştir.³⁴⁴

Barrere ise İtilâf Devletleri'nin tekliflerinin Türk Temsilci Heyeti tarafından bir kalemde ve toptan reddedilmesinin doğru olmadığını, kendilerinin kapitülasyonların çağdışılığı ile ilgili olarak gerekli ön kabulleri yaptığını ve pek çok taviz verdiğini söyleyerek, Türk Temsilci Heyeti'ne görüşmeleri çıkmaza sokacak şekilde bir direnmeden kaçınmaları gerektiği mesajını vermiştir. Hayashi ise İtilâf Devletleri'nin tekliflerinin, Türkiye'nin egemenlik haklarıyla ters düşmediğini iddia etmiş ve Japon Hükûmeti'nin tabî olduğu kapitülasyonlardan ancak diğer devletlerin rızasıyla kurtulabildiğini hatırlatmıştır.³⁴⁵

Hayashi'den sonra söz alan ABD Temsilcisi Richard Child, antlaşmaların kutsallığına vurgu yaparak Türkiye'nin geçmişte yapılan antlaşmalara bağlı olduğunu ve bu antlaşmaların getirdiği yükümlülükleri bir kalemde ve tek taraflı olarak hiçe sayamayacağını söylemiştir. ABD'nin, Türkiye'nin egemenliğini kısıtladığını düşündüğü zorunluluklardan kurtulmak ve bağımsız bir devlet olarak var olmak istediğini anlayabildiğini söyleyen Child, Türkiye'nin artık geçerli saymadığı antlaşmalar yerine yeni antlaşmalar yaparak uzlaşma ve iş birliği tavrını göstermesi gerektiğini belirterek sözlerini şu şekilde tamamlamıştır: *"ABD Temsilci Heyeti, Türkiye'nin kendi egemenliğinin dokunulmazlığı konusundaki meşru özlemlerine gereken değeri en tam biçimde verirken, Türkiye'de yabancılara gerekli güvenceleri sağlayabilecek hukuksal bir durum yaratacak antlaşmaların Türkiye'yi hiçbir şeyden yoksun bırakmayacağını, tersine, ekonomik geleceğinin gerçek temelini oluşturacağını belirtmeyi de zorunlu görmektedir."*³⁴⁶

Daha sonra sözü Lord Curzon almış ve İtilâf Devletleri'nin verdiği tavizlere rağmen Türk Temsilci Heyeti'nin herhangi bir taviz vermediğini, dolayısıyla bundan, Türklerin bir anlaşmaya varmak konusunda isteksiz olduklarını çıkardığını söylemiştir. Ayrıca Barrere, Hayashi ile Child'ın görüşlerine gönülden katıldığını söyleyerek bütün dünya kamuoyunun tavizler konusunda kimin ne kadar cömert olduğunu ve kimin

³⁴⁴ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 26-28.

³⁴⁵ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 28-29.

³⁴⁶ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 29-30.

gerçekten barış istediğini göreceğine inandığını ifade etmiştir. İsmet Paşa'nın öne sürdüğü, Türk egemenliğinin kısıtlanmasına yönelik iddiasının artık bıkkınlık verdiğini de söylemiş ve Türkiye'nin, dünyada yalnız Türk egemenliğinin var olmadığını anlaması gerektiğini, konferansta bulunan temsilci heyetlerinden her birinin en az Türkiye kadar haklarında inatçı ve bağımsız bir egemenliği temsil ettiklerini vurgulamıştır. İsmet Paşa'nın, komşu ülkelerde neden kapitülasyonlar olmadığına dair sorusuna ise bu ülkelerde yaşayan yabancı sayısının çok az olduğunu öne sürerek cevaplayan Curzon, Türk yargısının kusursuz olmadığını iddia etmiştir.³⁴⁷

The Times gazetesinde yayınlanan “*Türkler Yine Engelleyici/Konferans Tehlikede/Lord Curzon'un Sitemi*” başlıklı haberde, konferansın gidişatı ile ilgili pek çok olumsuz yorum yapılmıştır. Bu yazıda kullanılan ifadelerde, gazetenin Türklere küçümseyici bir tavırla yaklaştığı açık bir şekilde görülmekte ve Türklerin konferans görüşmelerini bilerek sabote ettiklerine dair iddialar bulunmaktadır. Haberde yer alan şu ifadeler ise gazetenin Türklere yönelik bakış açısını göstermesi bakımından özellikle dikkat çekicidir: “*Konferansın altıncı haftasının açılmasıyla birlikte İtilâf Devletleri temsilcileri, kendilerini Türklerin gerçekten çözüm isteyip istemediklerini anlamaya çalışırken buldular. Konferansta, bir hafta öncesine kadar devam eden iyimserlik ruhunun hâlâ devam ettiğini iddia etmek şu an için saçma olacaktır. Türkler artık alışılmış tavırlarıyla, makul diplomatik tartışmaların sürdüğü her noktada inatçılıklarını gösteriyorlar. Yeni bir argümana sahip değiller, ancak görünüşte yanlış olan eski formülleri tekrarlayarak kendilerini tatmin ediyorlar. İtilâf Devletleri temsilcileri, Batı dünyasının ülkeleri arasında yerini almaya uygun olduğunu göstermek isteyen aydınlanmış bir devletin temsilcileriyle karşılaşacaklarını düşünmüşlerdi. Şimdi ise batı diplomasisinin süreçlerinden habersiz olan Türklerin, İtilâf Devletleri temsilcileri karşısında galip gelmiş havasıyla bulunduklarını tespit ediyorlar. Yeni Türklerin, seleflerinden farklı olmadıkları açıktır.*”³⁴⁸

“*Lozan'da Bulutlar*” başlıklı bir başka *The Times* haberinde ise Lozan'da birkaç hafta öncesine göre daha umutlu görünen durumun tersine döndüğü ve Türklerin konferansta kendilerini Cihan Harbi'nin galibi, İtilâf Devletleri'ni de bu savaşın

³⁴⁷ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 30-36.

³⁴⁸ “*Turks Again Obstructive/Conference is in Danger/Lord Curzon's Sharp Rebuke*”, *The Times*, 28 Aralık 1922, S. 43224, s. 8.

kaybedenleri olarak gördükleri ifade edilmiştir. Ayrıca konferansın, İsmet Paşa'nın bitmek tükenmek bilmez tekrarlardan oluşan nutuklarını dinlemeye devam edemeyeceği, Türklerin bu yorucu taktiklere devam etmeleri durumunda İtilâf Devletleri'nin konferansa son vererek bu konuda kabahati Türk tarafına yükleyecekleri öne sürülmüştür. Dahası, İsmet Paşa'nın bu tavrını, Batı diplomasisine dair cahilliğinden dolayı mı yoksa bilinçli olarak (inadına) mı sürdüğünün anlaşılamadığı yorumları yapılmıştır.³⁴⁹

Aralık ayının sonlarına gelindiğinde, artık konferansta oluşan karamsar hava herkes tarafından hissedilmeye başlamış ve bu süreçte bazı gazetelerde de yeniden bir savaş çıkma ihtimalinden bahsedilir olmuştur. ABD'de yayınlanan *The Seattle Star* gazetesinin manşetten verdiği “*Savaş Öngörülüyor*” başlıklı haberde, İngilizlerin Malta'daki Amiral Brock kumandasındaki filosunu, Türkleri barışa zorlamak amacıyla İstanbul'a yönlendirdiği bilgisi yer almıştır. “*ABD İtilâf Devletleri'nin Tarafında*” alt başlıklı bir başka haberde ise Türklerin kapitülasyonlar konusunda geri adım atmamaları ve Lahey Uluslararası Adalet Divanı'ndan seçilecek yargıçların Türk mahkemelerinde görev almalarını kabul etmemeleri üzerine konferans görüşmelerinin durma noktasına geldiği ve ABD Temsilcisi Richard Child tarafından ifade edilen; Türklerin, 1914'te kapitülasyonları diğer imzacıların rızası olmadan kaldırmalarının kabul edilemez olduğuna dair görüşleri ve Yunanların, Türklerle çıkabilecek yeni bir savaş ihtimali üzerine hazırlık yaptıkları öne sürülmüştür.³⁵⁰

28 Aralık'ta yapılan ikinci komisyon toplantısının detayları, *The Times* gazetesinde “*Türkler Yeniden Uyarıldı/İtilâf Devletleri'nin Sağlam Cephesi/Amerikan Tavsiyesi*” başlığıyla yayınlanmıştır. Haberde, Türklerin komisyonlardaki tutumu nedeniyle bir düzenleme yapmakta başarısız olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca Curzon'un, “*Türk Heyeti'nin konuyla ilgili herhangi bir anlaşmaya varmak istemediği izlenimini aldım*” sözlerine de yer verilmiş ve Ankara heyeti üyeleri için Türk egemenliğinin bir saplantı olduğu yorumları yapılmıştır. Görüşmelerdeki çıkmazın, Türkiye'nin yabancıları etkileyen davaları, Uluslararası Adalet Divanı tarafından önerilip Türklerin kendileri tarafından bir listeden seçilmesini içeren bir yöntemin ileri sürülmesi üzerine yaşandığı öne sürülmüştür. Ayrıca İsmet Paşa'nın konuşmasına da geniş bir

³⁴⁹ “Clouds at Lausanne”, *The Times*, 28 Aralık 1922, S. 43224, s. 9.

³⁵⁰ “War Predicted”, *The Seattle Star*, 28 Aralık 1922, XXIV/263, s. 1.

şekilde yer verilerek, “(İsmet Paşa) İtilâf Devletleri’nin bu tür tekliflerde bulunmalarına dair şaşkınlığını dile getirdi. (Bunların) Kapitülasyonlardan daha kötü olduklarından ve Türk egemenliğini ihlâl ettiğinden emindi. Daha sonra ifadelerini, Türk adlî sistemini ve yargıçlarını överek tekrarladı. İsmet Paşa, İtilâf Devletleri’nin haksızlığını bütün dünyaya ilân etti” ifadeleri kullanılmıştır. Lord Curzon’un, “Onlar kendilerini sıkıcı yinelemelerle, kendi yargı sistemlerinin mükemmelliğine dair bir inanca ikna etmeye çalışıyor olabilir, ancak dünyadaki hiç kimse onlara inanmıyor” şeklindeki sözleri ve herkesin Türk yargısının zayıf, Türk polisinin kötü uygulamalara sahip olduğunu ve Türk adalet mekanizmasının arızalı olduğunu bildiğine dair iddialarına da yer verilmiştir. Bununla birlikte, taslak antlaşma metninin kısa süre içinde hazırlanmaya başlanacağı belirtilerek, dünün tek olumlu gelişmesinin mâlî meselelerle ilgilenen alt komisyonda verilen karşılıklı tavizler olduğu öne sürülmüştür. Haberde Amerikan Temsilci Heyeti’nin görüşlerine de yer verilerek, “Bay Child, İsmet Paşa’yı Türkiye’nin bir reddetme politikası üzerinde gelişmeye çalışan hükûmetler arasında kendisini bulma ve yabancı ticari girişimi cezbetmekten ziyade itme durumundaki davranıştan kaçınması gerektiği konusunda uyardı” ifadeleri kullanılmıştır.³⁵¹

The Times gazetesindeki “Türkiye’deki Avrupalılar” başlıklı yazıda ise kapitülasyonlar sistemi övülmüş ve bu sistemin, Avrupa devletlerinin vatandaşları ile bunların mülkleri için dünyanın geri kalan tüm ülkelerinde güvenliğini sağladığı bir sistem olduğu iddia edilmiştir. Misâk-ı Millî’den de bahsedilen yazıda şu çarpıcı ifadeler yer verilmiştir: “...Türkiye’de, kapitülasyonların tamamen ortadan kaldırılması gerektiğine dair bir madde taşıyan ve Ulusal Pakt (Misâk-ı Millî) olarak adlandırılan Kemalist inanç gündemdedir. Bu talep, (Türklerin) Lozan’daki bütün meselelerinde kendini göstermektedir. İtilâf Devletleri, Türkiye’nin ulusal egemenlik konusundaki iddiasını; Türkiye’de yaşayabilecek, ticaret yapabilecek ve öğretebilecek tüm yabancıların meşru çıkarlarıyla uzlaştırma arzusunda çok ileri gitmiştir. Aslında, aşırı imtiyazların sınırına da vardılar. Onlar (İtilâf Devletleri temsilcileri), Türk Hükûmeti’nin yabancılara vergi hakkını kabul etti ve yalnızca bireysel yabancıların ve yabancı şirketlerin Türk vatandaşlarına uygulananlardan daha ağır vergilere maruz kalmamaları konusunda ısrarcı oldu. Aslında malî kapitülasyonlar, İtilâf Devletleri’nin önerisinde

³⁵¹ “Turks Again Warned/Allies’ Firm Front/American Advice/Draft Treaty Being Prepared”, *The Times*, 29 Aralık 1922, S. 43225, s. 8.

kayboldu. Adlî koruma ve yabancı uyruklu kişilerin mal ve mülkleri için teminatlar sorunu ise hâlâ ortada. Burada da İtilâf Devletleri, Türk taleplerini mümkün olduğunca karşılamaya çalıştılar. Kişisel statü meseleleri dışında, yabancı Konsolosluk Mahkemelerinin sürdürülmesinde ısrar etmiyorlar. Tamamen yeni bir sistem öneriyorlar. Türk yargı mensuplarının, yabancıların davalarını incelerken, Türklerin kendileri tarafından Lahey Uluslararası Adalet Divanı'nın sunacağı bir listeden seçecekleri yabancı hâkimler tarafından güçlendirilmeleri gerektiğini söylüyorlar. Bu yabancı hâkimler, Türk hukukunu Türk egemenliği altında yöneteceklerdir. Bu gerçekten de olağanüstü ve cömert bir imtiyazdır”³⁵²

The Daily Telegraph gazetesindeki “Yeniden Savaş Bulutları” başlıklı haberde, Malta’daki İngiliz filosunun İstanbul’a doğru yola çıktığı bilgisi verildikten sonra bu hamlenin, “Türklerle kaderlerinin İngilizlerin merhametine kalmış olduğunu ve Lozan’da anlaşma olmaması durumunda neler olabileceğini hatırlatmayı” amaçladığı öne sürülmüştür. Bunun yanı sıra İsmet Paşa’nın, önerilen yeni sistemin kapitülasyonlardan daha kötü olduğunu ve Türkiye’nin egemenlik haklarına müdahale anlamına gelecek bir teklifi kabul etmelerinin mümkün olmadığını vurguladığı aktarılmıştır.³⁵³

Avustralya’nın Yeni Güney Galler eyaletine bağlı Newcastle şehrinde çıkan The Newcastle Sun gazetesinin manşetten verdiği “Daha Fazla Fedakârlık Yok” başlıklı haberde ise Mustafa Kemal Paşa’nın Fransız Le Journal gazetesi temsilcisi ile yaptığı röportajda söylediği, “Türkiye’nin kölelik altında yaşamaktansa, sahip olduğu her şey tükeninceye dek savaşılmaya hazır olduğu” şeklindeki sözlerine yer verilirken, Türklerin (konferansta) daha fazla fedakârlık yapamayacağını ve kapitülasyonların Türk gururuna bir hakaret olduğunu belirttiği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra İsmet Paşa’nın, Misâk-ı Millî ilkelerinin bütünlüğünü koruma konusunda ısrarcı olması hususunda Ankara’dan talimat aldığı, kendisine bu ilkelerden yana olan İtilâf Devletleri ile ayrı antlaşmalar imzalayabileceğine dair yetki verildiği ve Kazım Karabekir Paşa’nın söylemiş olduğu; Türk Ordusu’nun, Yunan Ordusu’nu Anadolu’dan attığı zamankinden daha güçlü olduğuna dair sözlerine de yer verilmiştir.³⁵⁴

³⁵² “Europeans in Turkey”, *The Times*, 29 Aralık 1922, S. 43225, s. 9.

³⁵³ “War Clouds Again”, *The Daily Telegraph*, 30 Aralık 1922, S. 13615, s. 7.

³⁵⁴ “No Further Sacrifices”, *The Newcastle Sun*, 3 Ocak 1923, S. 1489, s. 1.

The Times gazetesindeki “*Türkler Uzlaşmaz/Kemalistlerin Küstahlığı/İsmet Paşa’ya Yeni Yönergeler*” başlıklı yazıda da TBMM’de, Misâk-ı Millî’den hiçbir şekilde taviz verilemeyeceği kararının alındığı gizli bir toplantı yapıldığı öne sürülmüştür. İsmet Paşa’ya verilen yeni talimata göre; Misâk-ı Millî ile uyuşmayan tüm imtiyazları reddetmesinin istendiği iddia edilmiştir.³⁵⁵ “*Ankara Tehditleri*” başlıklı *The Times* haberinde ise TBMM’nin İsmet Paşa’ya göndermiş olduğu yeni talimatlarla ilgili olarak şu ilginç ifadeler kullanılmıştır: “*Ankara’da bir cümle sık sık tekrar ediliyor; Avrupa zihniyetimizi anlamıyor. Bu cümleyi Doğu’daki yarı eğitilmiş veya eğitimsiz reformcular, sanki Batı’daki bir bilim insanı edasıyla dile getiriyor... Türkiye’nin en ilerici kesimleri de dâhil olmak üzere, Avrupa’nın zihniyetini anlamadıkları görülüyor. Lozan’daki tutumunun tamamı; Avrupa’ya meydan okuma veya Avrupa’ya blöf yapma şeklinde gelişen (Türklerin) bu en son girişimi (Misâk-ı Millî’nin dokunulmaz olduğu kararının verilmesi) bunun kesin kanıtıdır. Bizim zihniyetimizin en temel kurallarını anlamış olsalardı, oynadıkları saçma oyunun sonuçlarının acı verici olacağını görürlerdi.*”³⁵⁶

The Evening Star gazetesinin ana sayfasından verdiği “*Savaş Bulutları Toplanıyor*” başlıklı yazıda ise İstanbul’daki en iyimser kimselerin bile artık şark meselesinin barışçıl çözümüne dair umutlarını yitirdikleri iddia edilmiştir. Türklerin, fikirlerini değiştirmek konusunda inatçı tavırlarını sürdürdükleri iddia edilirken, İngilizlerin ise Türklerin şartlarına boyun eğmesinin beklenmediği belirtilerek, bazı İngiliz ailelerin İstanbul’dan ayrılmaya başladıkları öne sürülmüştür.³⁵⁷

6 Ocak 1923’te başlayan ikinci komisyon oturumunda, bir önceki toplantıda konuşan Hayashi, Garroni, Barrere, Child ve Curzon’a yanıt vermek üzere, ilk sözü İsmet Paşa almıştır. Kapitülasyonlar yerine geçici başka bir rejim kurulmasına yönelik önerileri dikkatle incelediklerini belirten İsmet Paşa, neticede böyle bir rejimin gerekli olmadığı ve her yerde uygulanan sistemin Türkiye’de de uygulanması gerektiği sonucunu çıkardıklarını söylemiştir. Ayrıca Türk Medenî Kanunu’nun iddia edildiği gibi dinsel temellere dayanmadığını söylemiş ve eleştirilen Türk Ticaret Kanunu’nun da reformlarla düzenlendiğini hatırlatmıştır. Türk Hükûmeti’ne yöneltilen suçlamaların çok daha ağır

³⁵⁵ “Turks Unyielding/Arrogance of Kemalists/New Instructions to Ismet Pasha”, *The Times*, 3 Ocak 1923, S. 43230, s. 8.

³⁵⁶ “Angora Threats”, *The Times*, 4 Ocak 1923, S. 43231, s. 9.

³⁵⁷ Constantine Brown, “War Clouds Gather/British Not Expected to Bow to Turk Terms”, *The Evening Star*, 8 Ocak 1923, S. 28742, Washington DC, s. 1.

olanlarını işgaller boyunca tüm Türkiye’de yabancı görevlilerin yaptığını öne sürmüş ve ülkenin mahkemelerine yabancı yargıçların sokulmasının ise egemenlik anlayışı ile bağdaşmayacağını yeniden vurgulama gereği hissetmiştir. İsmet Paşa, bu husustaki görüşlerini şu sözlerle açıklamıştır: *“Türkiye, kesin olarak, yalnızlığa gömülme veya başkalarının haklarını tanımazlıktan gelme niyetinde değildir. Ulusların, karşılıklı ilişkilerinde, birbirlerine bağımlı olduklarını, birbirlerinin haklarına karşılıklı olarak saygı göstermeleri ve bu yüzden de birtakım kısıtlamalara katlanmaları gerektiğini çok iyi bilmektedir, fakat bu kısıtlamaların, egemenliğin tekelinde bulunan ayrıcalıklardan yoksun kılmasına kadar varması, kesin olarak kabul edilemez. Devlet kavramı böyle bir genişletmeye hiçbir bakımdan elvermez. Adalet dağıtımı, tekel niteliğinde yetkilerinden biri olduğu için, bağımsız hiçbir devlet, ülkesi üzerinde yargı görevlerine yabancı yargıçların katılmasına katlanamaz.”*³⁵⁸

İsmet Paşa, Lord Curzon’un iddia ettiğinin aksine, Türk Medeni Kanunu’nun dinsel temellere dayanmadığını öne sürmüş ve Türkiye’de bulunan yabancılarla ilgili olarak devletler hukukuna uygun olarak bir takım yasal düzenlemeler yapmaya hazır olduklarını bildirmiştir. Yine Lord Curzon’un, Türkiye’nin komşu ülkelerinde çok az yabancı uyruklu vatandaşın bulunduğu ve bu yüzden bu ülkelerde kapitülasyonlara ihtiyaç duyulmadığına ilişkin iddiaların gerçeği yansıtmadığını söyleyerek, çok eski tarihli olduğu için eleştirilen Türk Ticaret Kanunu’nda da yakın zamanda pek çok değişiklik yapıldığını hatırlatmıştır. Bunun yanında, bir ülkenin mahkemelerine yabancı yargıçlar sokulmasının hiçbir şekilde egemenlik kavramıyla bağdaşmayacağını komisyon önünde yeniden vurgulamış ve bu noktada Türk halkının bağımsız herhangi bir ulus gibi muamele görmesi gerektiğini yeniden hatırlatmıştır. Son olarak, *“Türk egemenliğinden çok söz etmiş olmamızdan yakınılmıştır. Biz burada, bağımsızlığının bilincine varmış ve adaletili bir barışa ulaşmak isteyen bir ulusu temsil etmekteyiz; biz konferansa, eşitlik içinde işlem göreceğimiz güvencesiyle geldik. Egemenliğimizden sık sık söz etmek durumunda kalmışsak, bize egemenliğimizi çiğneyecek nitelikte yapılmış tekliflerle buna zorlanmış olmamızdandır”* demek suretiyle, İtilâf Devletleri temsilcilerinin, Türkiye’nin meşru haklarını görmezden gelmek niyetinde olmadıklarını umduğunu ifade etmiştir.³⁵⁹

³⁵⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 48-52.

³⁵⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 52-54.

Marchese Garroni ise Türk Temsilci Heyeti'nin, ekonomik kapitülasyonlar ile yargısal kapitülasyonlar arasında ayırım yapılmaksızın bunların kaldırılmasını talep ederken, İtilâf Devletleri'nin bütün uzlaşmacı tekliflerini reddettiğini, ancak bunları reddederken de Türkiye'deki yabancılara güvence sağlayabilecek hiçbir teklif önermediğini ileri sürmüştür. Verebilecekleri bütün tavizleri verdiklerini ve Türk egemenliğini çiğnemeyecek tekliflerde bulunduklarını öne süren Garroni'nin ardından söz alan Lord Curzon ise konferansın zamanının giderek tükendiğini hatırlatmıştır. Ayrıca İtilâf Devletleri tarafından adlî kapitülasyonlarla ilgili olarak önerilen sistemin, Türkiye'ye dışarıdan bir denetleme olmadan alabilecek özgür mahkemeler sağlayacağını iddia etmiştir.³⁶⁰

Lord Curzon, işgaller esnasında yabancılardan yaptığı kötü muameleleri hatırlatan İsmet Paşa'ya yanıt olarak savaş koşullarıyla hayatın normal akışının birbirine benzemeyeceğini dolayısıyla aynı koşullarmış gibi değerlendiremeyeceğini söylemiştir. *“Türkiye’de bulunan bu topluluklar, güvenceler istemekte birleşmişlerdir. Şüphesiz, kendi çıkarlarıyla ilgili olarak kendilerinin dinlenilmelerini istemek bakımından, az çok hakları da olsa gerekir”* dedikten sonra, gelecek günlerde Türklerin bu meseleyi detaylı bir biçimde inceleyeceğini içtenlikle umduğunu söyleyerek sözlerini noktalamıştır.³⁶¹

Daha sonra söz alan Barrere ise Lord Curzon ve Marchese Garroni'nin görüşlerine katıldığını ifade etmiş ve Türkiye'deki yabancılardan, gerekli güvenceleri alamamaları durumunda ülkeyi terk edeceklerini, bunun da Türkiye açısından hiç iyi olmayacağını öne sürmüştür. İsmet Paşa ise Türk kanunlarının, çağdaş devletlerin gereklerine ve isteklerine uygun düştüğünü ve Türkiye'de yerleşmek isteyen yabancılara her türlü güvenliği sağladığını bir kez daha vurgulamıştır. İsmet Paşa, Lord Curzon'un Türk yargı sisteminden Türk halkının da memnun olmadığına dair iddiasına karşılık, *“Şüphesiz Türkler, kendi kanunlarından ve kendi yönetimlerinden, öteki ulusların kendi kanunlarından ve kendi yönetimlerinden memnun oluşları kadar memnundurlar. Bir ülkede oturmakta olan yabancılardan yerlilerden daha çok güvenceler ve ayrıcalıklar istemeleri için de hiçbir neden yoktur”*³⁶² yanıtını vermiştir. İstikrarı sağlayacak olan bir barışa ulaşma konusunda en içten duyguları paylaştığını söyleyen İsmet Paşa, Türk

³⁶⁰ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 54-55.

³⁶¹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 55-57.

³⁶² Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 58.

Temsilci Heyeti'nin adlî kapitülasyonlara dair Türk görüşünün İtilâf Devletleri tarafından hak gözetirlik ilkesi uyarınca inceleneceğini ve bunun haklı bir talep olduğunu göreceklerini umduğunu söylemiştir. Marchese Garroni, “*zamanın bazı sorunlara çözüm getirmesini dilediğini*” ifade ederek sözlerini bitirmiştir.³⁶³

İsmet Paşa, 6 Ocak 1923'te Başbakanlığa çektiği telgrafta, kapitülasyonlarla ilgili bu son oturumun detaylarını ileterek, İtilâf Devletleri'nin konuyla ilgili tekliflerini reddettiğini ve bu önerilen sistemin kapitülasyonlardan daha kötü olduğunu söylediğini aktardıktan sonra, bütün egemen devletler gibi kendilerinin de bağımsız bir hukuk sistemi inşa etmek istediklerini, bu nedenle yabancı hâkimlerin Türk mahkemelerinde görev almasına yönelik teklifin kendileri için kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. İsmet Paşa, bu telgrafın devamında; “*Mukâbil teklifimizin hukuk-i umûmiye-i düvel ahkâmı dâiresinde müstakil devletler gibi mukâvelât akdinden ibâret olduğunu esbâb-ı mucibe ve müdellelesi ile söyleyerek nokta-i nazarımızda musırr bulunduğumuzu ilâve eyledim*” ifadelerini kullanmıştır.³⁶⁴

İsmet Paşa, Lozan Barış Konferansı görüşmelerini değerlendirirken kapitülasyonlar meselesinde karşılaştığı en büyük güçlüğün amatör bir diplomat oluşundan kaynaklandığını, diğer diplomatların bütün iddialarını diplomasinin usulüne uygun olarak açıkladığını, kendisinin ise asker oluşundan kaynaklı olarak daha kısa ve net cevaplar vermek durumunda kaldığını ifade etmiştir. Ayrıca kapitülasyonların kaldırılmasının çok uzunca bir süredir Türk aydınlarının hayali olduğunu, Birinci Cihan Harbi'ne girmenin bedeli olarak dahi Almanya'nın kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmediğini ve özellikle adlî kapitülasyonların kaldırılmasını İtilâf Devletleri'nin istemediğini yazmıştır. Kapitülasyonlar meselesinin çetin geçeceğini daha konferans başlamadan önce Poincaré ile yaptığı görüşmede fark ettiğinden bahseden İsmet Paşa, barışın sadece bu mesele yüzünden yapılamayacağı endişesini uzunca bir süre taşıdığını da ifade etmiştir.³⁶⁵ Rıza Nur Bey de İngilizlerin adlî kapitülasyonlar ile ilgili olarak önerdikleri sistemin eski kapitülasyonları dahi arattığını söylemiştir.³⁶⁶

³⁶³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 59.

³⁶⁴ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları, I*, s. 340

³⁶⁵ İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 357.

³⁶⁶ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım, III*, s. 1140.

The Times gazetesinde, “*Kapitülasyonlar*” alt başlığı ile yayınlanan bir haberde, ikinci komisyonun bir gün önce yaptığı oturumdaki konuşmalara detaylı olarak yer verilmiştir. Türk delegasyonunun kapitülasyonlar konusunda daha fazla taviz vermesinin mümkün olmadığını söyleyen İsmet Paşa’nın, İtilâf Devletleri’nin Türk hukukunun idaresi konusundaki tutumlarında mantıksız olduklarını belirttiği ve “*yeni tekliflerinin en az kapitülasyonlar kadar kötü olduğu*” ifadesini tekrarladığı belirtilmiştir. Ayrıca İsmet Paşa’nın, ABD’nin egemenlik konusundaki yaklaşımı ile ilgili olarak (Türkiye’nin egemenlik konusunda ısrar ederken yalnızlaşabileceği tehlikesinin bulunduğu dair ABD Temsilcisinin uyarısını kastederek), “*Türkiye’nin kendisini izole etme niyeti olmadığını ve bu konudaki tutumunun bu etkiye sahip olacağını düşünmediğini*” söylediği ifade edilmiş, bunun yanında Garroni ve Curzon’un görüşlerine de yer verilmiştir. Ardından Garroni’nin, İtilâf Devletleri’nin yapmış olduğu tekliflerin Türk egemenliğini ihlâl etmediğini ve Türklerin karşı teklifler ortaya koyma konusunda tüm fırsatlara sahip olduğunu söylediği, Curzon’un ise Türkiye’deki mahkemelerin tamamen profesyonel hâkimlerden oluşması ve yabancı hâkimlerin yalnızca Türk Hükûmeti tarafından seçilmesine yönelik teklifleri “*düşünülebilir tavizler*” olarak tanımladığı aktarılmıştır.³⁶⁷

İtilâf Devletleri temsilcilerinin Türklere karşı oluşturduğu cephenin eskisinden daha sağlam olduğundan bahseden “*Lozan’daki İtilâf Devletleri Cephesi/Eskisinden Daha Birleşik*” başlıklı *The Times* haberinde ise ağır bir depresyon havasının Lozan’ı etkisi altına almaya başladığından söz edilmiştir. Bunun yanında, belki de tek sevindirici haberin, İtilâf Devletleri arasında konferansın başlarından daha güçlü bir biçimde hüküm süren mükemmel birliktelik olduğu belirtilerek, şu ifadelere yer verilmiştir: “*...İtilâf Devletleri cephesi bugün her zamankinden daha kesin olarak birleşmiş durumdadır... Konferans başarısız olabilir, ancak kesin olan bir şey varsa, o da böyle bir durumda, hatanın basitçe ve yalnızca Türklerin olacağıdır.*”³⁶⁸

Yeni Zelanda’da yayınlanan *The Auckland Star* gazetesindeki “*Türk Kapitülasyonları*” başlıklı bir haberde, Türkiye’nin şu anda anaparaya, yetenekli iş insanları ile tüccarlara her şeyden çok ihtiyacı olduğu, ancak gayrimüslim iş insanlarının Türk yargısına tabî olmaları durumunda Türkiye’de kalmayacakları iddialarına yer

³⁶⁷ “Capitulations”, *The Times*, 8 Ocak 1923, S. 43233, s. 10.

³⁶⁸ “Allied Front at Lausanne/More United than Ever”, *The Times*, 9 Ocak 1923, S. 43234, s. 10.

verilmiştir. Türkiye’deki adalet anlayışının Avrupa’dan çok farklı olduğu ve dinî temellere dayandığı öne sürülen yazıda, kapitülasyonların yürürlükte olmadığı bir ortamda, bu ülkede yaşayan gayrimüslimleri kötü muameleye, mallarına el konulması tehlikesine, vergilendirmede ayrımcılık yapılmasına veya hapsedilmeye karşı koruyacak bir teminatın kalmayacağı öne sürülmüştür. Neticede, Türklerin kapitülasyonların tamamen kaldırılmasını istediği ve bunların yerine gelecek herhangi bir sistemi kabul etmediği vurgulanırken, İtilâf Devletleri’nin de Türkiye’deki vatandaşlarını ve yatırımlarını düşünerek bunu kabul etmelerinin mümkün olmadığı ve bu durumun anlaşma umudunu çıkmaza soktuğu fikri savunulmuştur.³⁶⁹

The Evening Star gazetesinde ise kapitülasyonlar meselesini dinî kurumlar özelinde değerlendiren “*Vergisiz Kilise Türkler Tarafından Reddedildi*” başlıklı bir haber yayınlanmıştır. Buna göre Türkiye’deki yabancı skolastik ve dinî kurumlar ile hayır kuruluşlarından beş yıl boyunca vergi alınmaması önerisinin Türkler tarafından reddedildiği ve Türkiye’deki bütün kuruluşların aynı vergi sistemine dâhil olacağını vurguladıkları aktarılmıştır. Ayrıca yabancıların özel mahkemelerde yargılanması meselesinin reddedilmesinin İtilâf Devletleri temsilcilerinde ciddi bir huzursuzluk yarattığı belirtilmiş ve Ankara’dan gelen talimatlar uyarınca, Türk Hükûmeti zaten kapitülasyonları kaldırdığından, bu mesele ile ilgili Türk Temsilci Heyeti’nin daha fazla tartışmasının gereksiz olduğu bilgisinin kendilerine iletildiğinden bahsedilmiştir.³⁷⁰

İkinci komisyonun bir sonraki oturumu, 27 Ocak 1923’te toplanmıştır. Garroni, yaptığı açılış konuşmasında; Türkiye’de yabancılara uygulanacak adlî rejim, vergi rejimi ve uyrukluks meseleleri ile ilgili olarak çalışmalar yapan üç alt komisyon oluşturulduğunu hatırlattıktan sonra, bunlardan adlî kapitülasyonlarla ilgilenen ve Sir Horace Rumbold’un başkanlık ettiği alt komisyonun güçlüklerle karşılaştığını ve çalışmalarını ertelemek zorunda kaldığını söylemiştir. Ayrıca İtilâf Devletleri’nin uzlaşmacı bir tutumla ve Türkiye’nin egemenlik haklarına da saygı göstererek bu soruna bir çözüm bulmaya çalıştığını iddia etmiş, Türkiye’deki yabancıların hem hukuk hem de ceza davalarında Türklerin tabî oldukları yasalara bağlı olmaları ve konsoloslukların yargı işlerine kesinlikle karışmaması durumunu kabul ettiklerini söylemiştir. Sadece yabancıların

³⁶⁹ “Turkish Capitulations”, *The Auckland Star*, 9 Ocak 1923, LIV/7, s. 4.

³⁷⁰ “Tax-Free Church Opposed by Turks”, *The Evening Star*, 12 Ocak 1923, S. 28746, s. 2.

yargılandığı davalarda Lahey Uluslararası Adalet Divanı tarafından önerilecek adaylardan seçilen yargıçların görev almasını telkin ettiklerini ve bu teklife Türk Temsilci Heyeti'nin yoğun bir şekilde itiraz etmesi üzerine İtilâf Devletleri'nin, hepsi Türk Hükûmeti tarafından seçilmek üzere, ikisi Türk, üçü Lahey Adalet Divanı tarafından görevlendirilecek olan yabancı yargıçlardan oluşan bir komisyon oluşturulması teklifinde bulunduğunu söylemiştir. *“Teklif edilen sistemi, Türkiye’de daha önce var olan sistemle karşılaştırmak gereksizdir; çünkü kolayca görülebilir ki, bu yeni sistemle, yargıçların seçimine ilişkin güvence dışında, Türk mahkemeleri, devletin egemenlik haklarını kısıtlamasız kullanarak ve yayınlamış olduğu kanunları uygulayarak hiçbir yabancı karışması olmaksızın ve tam bir bağımsızlık içinde, herkese eşit bir adalet dağıtacaktır”* şeklinde konuşan Garroni, adli kapitülasyonlar ile ilgili olarak Türk Temsilci Heyeti'nin görüşlerini almayı beklediklerini ve bu noktadan sonra bir antlaşma tasarısı hazırlanacağını sözlerine eklemiştir.³⁷¹

Türkiye’de yabancılara uygulanacak vergi rejimi ile ilgilenen alt komisyonun çalışmaları ile ilgili bilgi vermek üzere söz alan Fransa Ticaret Bakanlığı Asya Departmanı Yöneticisi ve Barrere’in Lozan’daki asistanı olan Daniel Serruys, ikinci alt komisyonun devletler hukukuna uygun olarak Türkiye’de kapitülasyonların yerine geçecek ve yabancılara uygulanacak bir vergi rejimi üzerine çalıştığını ve bu mesele ile ilgili olarak sadece 4. madde ile ilgili bir görüş ayrılığı olduğunu, fakat bu görüş ayrılığının da yapıcı bir yaklaşımla çözülebileceğine inandığını belirtmiştir. Ayrıca ikinci alt komisyonun üzerinde çalıştığı bir diğer konunun Türkiye’nin savaştan önce imzaladığı antlaşmaların yeniden yürürlüğe konması ve Türkiye’nin uluslararası antlaşmalara katılması olduğunu hatırlatmıştır.³⁷²

İsmet Paşa ise yabancılara uygulanacak rejim komisyonunun çalışmalarının çok büyük oranda tatmin edici şekilde sonuçlanmaya yakın olduğunu söylemiş ve tek isteklerinin, Türkiye’nin de diğer ülkeler gibi eşitlik ve hak gözetirlik ilkelerine uygun olarak muamele görmesi olduğunu belirtmiştir. Buna ek olarak, ikinci alt komisyonun birkaç madde dışında tam bir anlaşmaya vardığını vurgulamış ve Türk Temsilci Heyeti’nin tüm iyi niyetine rağmen, daha fazla uzlaşmacı olamadığını bildirmiştir. Ayrıca

³⁷¹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 60-62.

³⁷² Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 62-63.

bu bir-iki madde ile ilgili olarak bir anlaşmaya varılabileceğine dair umutlu olduğunu söyleyen Serruys'un görüşlerine katıldığını da sözlerine eklemiştir. Daha sonra söz alan Montagna, uyrukluğa ve eski yapıtlara ilişkin alt komisyonun çalışmalarını tam bir anlaşmayla sonuçlandığını belirtmiştir. Lord Curzon, 1917'de Medine'de Türk Askerî Makamları tarafından el koyulan ve Peygamberin kabrinde bulunan birtakım eşyaların iade edilmesi gerektiği ile ilgili olarak bir talepte bulunmuş, İsmet Paşa ise bunların Halife'nin mülkiyetinde olduğunu, dolayısıyla bu meselenin Türk Temsilci Heyeti'nin yetkilerini aştığını ve bu kararı ancak Halife'nin verebileceğini ifade etmiştir. Marchese Garroni de ikinci komisyonun çalışmalarını çok büyük oranda başarı ile tamamladığını söyleyerek anlaşılamayan tek konu olan adlî kapitülasyonlar meselesinin de çözüme kavuşacağına dair umutlu olduğunu söylemiştir.³⁷³

The Evening Star gazetesinde yayınlanan “*Barış mı Savaş mı?*” başlıklı yazıda, konferansın kaderinin önümüzdeki hafta Türklere sunulacak olan taslak antlaşmadan sonra belli olacağı ve konferansın tam bir başarısızlıkla sonuçlanması ihtimalinin bulunduğu öne sürülmüştür. İsmet Paşa ve Rıza Nur Bey'in demeçlerinden anlaşıldığı kadarıyla, konferansın başarısının ancak İtilâf Devletleri'nin Türk bağımsızlığını tamamen ve kayıtsız şartsız kabul etmelerine bağlı olduğu ve bunun da kapitülasyonların tamamıyla kaldırılmasıyla gerçekleşebileceğinin anlaşıldığı bilgisi aktarılmıştır. Bundan bahisle, kapitülasyonların kaldırılması ve Boğazların kontrolünün Türklere bırakılması ile sağlanacak olan Türk tam bağımsızlığının, İtilâf Devletleri'nin itibarını oldukça sarsacağı ve karar günü yaklaştıkça Mustafa Kemal Paşa'nın “*kılıcını bilemediği*” ve askerî bir harekâta hazırlandığı iddia edilmiştir. Dahası, Avrupa'da yeni bir savaşın çıkma ihtimaline kimse inanmak istemese de durumun karmaşıklığına vurgu yapılarak, ülkelerin savaş yorgunu olmasının yeni bir savaş çıkmayacağı anlamına gelmediği öne sürülmüştür.³⁷⁴

Avustralya'da yayınlanan *The Brisbane Courier* adlı gazetede “*Türkler Savaşla Tehdit Ediyor*” başlıklı haberde, İtilâf Devletleri'nin dört yıl öncesine kadar Türklere her istediklerini kabul ettirebilecekleri bir antlaşma imzalatma fırsatlarının bulunduğu, fakat Mustafa Kemal Paşa'nın İngiltere ve Fransa'yı birbirine düşürmeyi başararak

³⁷³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*, s. 64-68.

³⁷⁴ “Peace or War?”, *The Evening Star*, 29 Ocak 1923, S. 28763, s. 6.

Türkiye'nin küllerinden doğmasını sağladığı ifadelerine yer verilmiştir. Türkiye'nin eskisinden çok daha güçlü olduğu ve savaş öncesi konumunu talep ettiği vurgulanırken, İngiltere veya Fransa'nın buna engel olmak istemesi durumunda, Türklerin dünyayı yeni bir savaşa sürüklemekten çekinmeyecekleri iddia edilmiştir. Ayrıca yükselen Türk milliyetçiliğinin, dinsel öğelerden ziyade ırksal temelleri olduğu vurgulanmış ve kapitülasyonların yerine geçecek bir sistemi kabul etmeyi kesin suretle reddeden Türklerin, tüm medeniyete meydan okudukları yorumuna yer verilmiştir.³⁷⁵

The Times gazetesinde yer alan “*Poincare ve Mustafa Kemal Paşa/Taslak Antlaşma Övüldü*” başlıklı haberde ise Fransa'nın, Türklere sunulan taslak antlaşma ile ilgili olarak oldukça hassas bir yaklaşımda olduğu ve Türklerin bu taslak antlaşmayı “*ya kabul ya da ret minvalinde bir ültimat olarak algılamamalarının istendiği*” belirtilmiştir. Bunun yanında, Türklerin kendilerini yalnızca Yunanlar karşısında değil, İtilâf Devletleri karşısında da galip konumda gördükleri ve taleplerinin sonsuz olduğu iddia edilmiştir.³⁷⁶

“*Ankara Cüretkâr/Savaştan Çekinceleri Yok*” başlıklı *The Times* haberinde de tam iki gün süren gizli görüşmelerin (kapalı oturumların) ardından TBMM'nin, Misâk-ı Millî şartlarının değiştirilemez olduğunu ve Türkiye'nin savunmasında en yüksek fedakârlığı yapmak hususunda Türk Milleti'nin hazır olduğunu ilân ettiği aktarılmıştır. Bunun yanında, Ankara'daki siyasi çevrelerin, İngilizlerin tutumlarını değiştirmemeleri durumunda Türkiye'nin savaştan çekinmeyeceğini yüksek sesle ilân ettikleri öne sürülmüştür.³⁷⁷

İkinci komisyonun çalışmalarında vardığı nokta, birinci komisyona göre daha umut verici olsa da son oturumların yapıldığı günlerde Lozan'da artık iyice umutsuz bir hava hâkim olmaya başlamıştı. Konferansı takip eden hemen herkes, konferansın dağılabileceği ihtimalini ve bu ihtimalin gerçekleşmesi durumunda neler olabileceğini konuşmaya başlamıştı. Lord Curzon yakın çevresine, Türklere bir antlaşma önereceğini ve (Türkler) kabul etseler de etmeseler de Lozan'dan ayrılacağını söylemişti. Ayrıca kendilerinin Lozan'ı terk edecekleri anda konferansı da dağıtacaklarını, çünkü kendisinin yokluğunda İtilâf Devletleri'nin antlaşmayı berbat etmelerine fırsat vermek istemediğini

³⁷⁵ “The Turk Threatens War”, *The Brisbane Courier*, 30 Ocak 1923, S. 20288, s. 6.

³⁷⁶ “Poincaré and Kemal Pasha/Draft Treaty Commended”, *The Times*, 30 Ocak 1923, S. 43252, s. 10.

³⁷⁷ “Angora Defiant/No Shrinking from War”, *The Times*, 31 Ocak 1923, S. 43253, s. 10.

söylemiştir. Fransızların Türklerle ayrı bir antlaşma yapmak istediklerine dair söylentiler de bu günlerde epeyce dile getirilmeye başlanmıştı. Poincaré'in, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çektiği haberleri İngiliz basınında yer almış ve bu durum, telgrafın içeriği konusunda şüpheleri bulunan İngiliz kamuoyunda büyük kaygı ve merak yaratmıştı. Joseph Grew, anılarında bu dönemi tasvir ederken “*Durum çok karanlık görünüyor, fakat ben iki tarafın da barış istediğine ve bunun bir yolunun bulunabileceğine inanıyorum*” ifadelerini kullanmıştır.³⁷⁸

The Times gazetesindeki “*Türkler ve Kapitülasyonlar/Yabancıların Güvenceleri Kaldırıldı*” başlıklı bir haberde, Türkiye'deki yabancılara yaklaşık beş yüz yıldır devlet tarafından “gönüllü” olarak verilmekte olan ayrıcalıkların kaldırıldığı belirtilirken, Türkiye'deki kapitülasyonların tarihçesine detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Buna ek olarak, Türklerin kapitülasyonlara karşı çıkmalarının “dayanaksız” olduğu ve Türkiye'ye artık yabancıların yatırım yapmayacağı iddia edilmiştir.³⁷⁹

Milletin istiklâlinin önünde çok büyük bir engel teşkil eden kapitülasyonların kaldırılması ile ilgili olarak Türk Temsilci Heyeti, Lozan Barış Konferansı süresince çok büyük bir mücadele vermiştir. Bu mesele ile ilgili olarak İtilâf Devletleri temsilcileri, Türk Temsilci Heyeti'ne karşı birleşik bir cephe halinde hareket etmişlerdir. Konferansta ABD adına gözlemci olarak bulunanlar bile bu hususta İtilâf Devletleri temsilcileri ile aynı fikirleri paylaşmışlardır. Türk Temsilci Heyeti'nin kapitülasyonları kaldırma yönündeki taleplerine karşılık, kapitülasyonların yerine geçecek bir başka sistem teklifinde bulunan İtilâf Devletleri temsilcileri, İsmet Paşa'nın, Türk egemenliğine kast eden hiçbir teklifi ve başka bir adla kapitülasyonların yerine geçecek olan hiçbir sistemi kabul etmeyeceklerine dair kararlı tavrının değişmeyeceğini anlamalarına rağmen, Türkiye'deki yabancılar için istedikleri garantiler ile Türk adlî sistemine yabancı yargıçlar sokmaya yönelik girişimleri taslak antlaşma metnine de yansımıştır. Taslak antlaşmanın ilk maddesinde, adlî ve mâlî kapitülasyonların kaldırıldığı ifade edilmişse de sonraki maddeler dikkatle incelendiğinde, kapitülasyonlardan pek de farkı olmayan bir sistemin Türkiye'ye dikte edilmeye çalışıldığı hemen göze çarpmaktadır. Türkiye'de oturan bütün İtilâf Devletleri uyruklarının devletler hukukuna göre muamele görecekleri

³⁷⁸ Rıza Nur-Joseph Grew, *Lozan Barış Konferansı'nın Perde Arkası*, s. 345.

³⁷⁹ “The Turks and the Capitulations/Foreigners' Safeguards Removed”, *The Times*, 6 Şubat 1923, S. 43258, s. 9.

ve Türkiye’de tam ve sürekli bir korumadan yararlanacakları da belirtilmişti. İtilâf Devletleri uyruklarının Türkiye’de askerlik görevinden ve askerlik hizmeti yerine sayılabilecek herhangi bir hizmetten de muaf olacakları ve mallarının hiçbir şekilde kamulaştırılmayacağı öngörülmüştü. Eğer Türkiye, bir başka devlet uyuşuna Türkiye’de yerleşim veya ticaret ve endüstri konularında bir imtiyaz tanırca, bu imtiyaz veya haklardan İtilâf Devletleri uyrukları da yararlandırılacaktı. Türk uyruklarınınca, İtilâf Devletleri’nin ülkelerine girişlerinde, oturumlarında ve yerleşimlerinde özel sözleşme hükümleri uygulanacaktı. Ayrıca İtilâf Devletleri uyruklarına hiçbir şartta (savaş durumlarında bile), varlık vergileri yükletilemeyecek ve bu uyruklara ait dinî kurumların, Türkiye’ye soktukları eşyalar için vergiden muafiyet sağlanacaktı.³⁸⁰

Taslak antlaşmadaki yargısal hükümler alt başlığında bulunan maddeler ise Türk Temsilci Heyeti’nin konferans boyunca kabul etmemekte direndiği hükümleri içermektedir. *“Kişisel durum konularında, başka bir deyimle evlenme ve aile birliği, boşanma, ayrılık, babalık, evlatlık, evlat edinme, yetenek, erginlik, vasilik, kayyumluk, kısıtlama konularına ilişkin bütün sorunlarla, genel olarak benzer sorunlarda olduğu kadar, taşınır mallarla ilgili vasiyet ya da yasal mirasçılıkla ilgili sorunlarda, taraflar hangi ülkenin uyuşu iseler, o ülkenin ulusal mahkemeleri ya da ulusal makamları yetkili olacaktır. Bu konuda kural dışı olarak, öteki İtilâf Devletleri uyruklarının; yukarıda sözü edilen konularda davalarla ilgili bütün tarafları, Türk mahkemelerinin yetkisini kabul ettiklerini yazılı olarak bildirirlerse, Türk mahkemeleri söz konusu tarafların ulusal kanunları uyarınca hüküm vermek üzere, davaya bakmaya yetkili olacaklardır”*³⁸¹ maddesi, Türk mahkemelerinin otoritesinin pek çok durumda İtilâf Devletleri uyruklarına, onlar istemedikçe uygulanamayacağı anlamına gelmekteydi. Türkiye için en kabul edilmez madde ise bir tür adlî kapitülasyon anlamına gelen; adalet sisteminin yeniden örgütlenmesi amacıyla ve beş yıldan az olmamak kaydıyla, Lahey Uluslararası Adalet Divanı’ndan seçilecek yargıçların Türk mahkemelerinde görev alacak olmasıydı. Konferans boyunca tartışılan ve Türk Temsilci Heyeti tarafından kesin olarak reddedilen bu madde, İtilâf Devletleri temsilcileri tarafından bir miktar revize edilmişti. İtilâf Devletleri bunu büyük bir taviz olarak görmüş, Türk Temsilci Heyeti ise adlî kapitülasyonların bir başka isimle yürürlükte kalmasına razı olmayarak, hiçbir uygar

³⁸⁰ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 111-115.

³⁸¹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 116.

devletten talep edilmeyen bu isteğin Türkiye’den de talep edilemeyeceğini son ana kadar savunmuştur. Taslak antlaşmada mâlî kapitülasyonların tamamen kaldırılması öngörülmüş ve pek çok noktada anlaşma sağlanmış olmasına rağmen, İtilâf Devletleri’nin adlî kapitülasyonlar yerine önerdikleri sistemle Türk hukuk sistemini ipotek altına almaya çalışmaları sebebiyle, Türk Temsilci Heyeti taslak antlaşmayı onaylamamıştır. Türk Temsilci Heyeti tarafından hazırlanan karşı teklifin de İtilâf Devletleri temsilcileri tarafından kabul edilmemesi üzerine, adlî ve mâlî kapitülasyonlar meselesinin çözümü daha sonraki bir zamana kalmıştır.³⁸²

Nihayet, 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Barış Antlaşması’nda, çok uzunca bir zamandır Türklerin sırtında bir yük olan adlî ve mâlî kapitülasyonların kaldırılması kabul edilecekti. Böylece, Türk Milleti’nin verdiği zorlu mücadele sonunda kazandığı Türk istiklâli, hukuksal ve ekonomik anlamda da hiçbir şarta bağlı olmaksızın sağlanacak ve bu, uluslararası bir antlaşma ile de onaylanacaktı.³⁸³

2.2 Osmanlı Devleti Borçları Meselesi

Osmanlı Devleti’nin XVII. yüzyıldan itibaren başlayan ekonomik sorunları, XIX. yüzyılda iyiden iyiye artmış, bu da devleti borçlanmaya götürmüştü. Osmanlı Devleti’nin ilk dış borcu olan ve 1854’te Kırım Savaşı başlarken İngiltere’den aldığı 3.300.000 liralık (Hazineye giren miktar: 2.640.000 lira) borç ile başlayan dış borçları sonraki yıllarda artarak büyümüş ve 15.000.000 sterline ulaşan iç borçlarla da birleşince Osmanlı ekonomisi sürdürülebilir olmaktan çıkmıştır. Bu kriz durumu, 1875’te moratoryum ilanına neden olmuş ve 1881’de yürürlüğe giren Muharrem Kararnâmesi ile borçların ödenmesinde yeni bir şekle gidilmiştir. Bu kararnâmeye göre; 20 Aralık 1881’de (28 Muharrem 1299) Duyun-u Umûmiye İdaresi kurulmuş ve Osmanlı Devleti’nin gelirlerinin büyük bir kısmı bu idarenin kontrolü altına girmiştir. Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyılın sonlarında almış olduğu borçlar, uzunca bir süre boyunca devletin sırtında bir yük olarak kalacak ve ödemeleri ancak bir asır sonra, Cumhuriyet döneminde bitirilebilecekti.³⁸⁴

³⁸² Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 116-119; Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı’nın Perde Arkası*, s. 119.

³⁸³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, II-II/8*, s. 9-69.

³⁸⁴ Parvus Efendi, *Türkiye’nin Mâlî Tutsaklığı*, (Hazırlayan: Muammer Sencer), İstanbul, May Yayınları, 1997, s. 38-42; Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara, Ankara Ticaret Odası Yayınları, 2009, s. 45-70; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara, Cedit Neşriyat, 2008, s. 476; Halil

1881’de kurulan Duyun-u Umûmiye İdaresi; İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya devletleri ile Galata bankerlerinin alacaklarını temsil eden üyelerden oluşmuştur. Bir anlamda ekonomik bağımsızlığın yitirilmesi anlamına gelen bu süreçte Avrupa sermayesi, Osmanlı Devleti’nden elde ettiği ayrıcalıklarla Osmanlı ekonomisine hâkim olmaya başlamıştır. Duyun-u Umûmiye İdaresi pek çok kişi tarafından “devlet içinde devlet”, yahut yabancıların Osmanlı Devleti üzerindeki kontrol aracı ve ikinci bir Mâlîye Nezâreti olarak görülmüş, kapitülasyonlarla yabancı ülkelere verilen ticarî imtiyazlar ve askerî alandaki mağlubiyetlerle de birleşince bu kurum, Osmanlı Devleti’ni yıkılma sürecine götüren nedenlerden biri olarak anılmıştır. 1854-1914 yılları arasında tam 42 kez alınmış olan dış borçlar, sonraki yıllarda Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki tahakkümünün yolunu açmış ve etkileri Osmanlı Devleti yıkıldıktan sonra dahi sürmüştür. Kimi iktisatçılarsa Duyun-u Umûmiye İdaresinin Osmanlı ekonomisi açısından olumlu etkileri olduğunu, Osmanlı Devleti’nin ekonomik anlamda Avrupa ile bütünleşmeyi sağladığını ve yabancı sermayenin Osmanlı ekonomisine girmesinin pozitif anlamda değerlendirilebileceğini savunmuştur. Nihayetinde, Osmanlı Devleti’nin bir savaştan çıkıp bir başka savaşa girmek durumunda kalması ve ekonomisini bir türlü düzeltememesi sebebiyle alınan dış borçların ödemelerinin bitirilememesi neticesinde, alacaklı konumdaki devletler, Lozan Barış Konferansı’nda bu borçların tümünü Ankara Hükûmeti’ne yüklemek istemiş ve bu hususta oldukça şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Türk Temsilci Heyeti, Osmanlı borçlarından Türkiye’ye düşen payı kabul etmeye hazır olduklarını, fakat Osmanlı Devleti’nin yıkılmasıyla 3.000.000 metrekare toprak üzerinde ortaya çıkan 16 yeni devletin 129.016.090 liralık bu borcu paylaşması gerektiğini savunmuştur. Bu süreçte dış basında Türklerin Osmanlı borçlarını üstlenmeyi reddettiğine dair propaganda haberleri yapılmış, fakat Türk Temsilci Heyeti’nin Ankara Hükûmeti ile koordineli olarak attığı soğukkanlı adımlar bu kara propagandayı boşa çıkarmıştır.³⁸⁵

İnalçık, *Devlet-i Âliyye*, IV, s. 286-290; Hatice Bahar Aşçı, “Lozan Barış Antlaşması’nda Osmanlı Borçları Meselesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, V/6, İstanbul, 2016, s. 1652-1654; Nedim Dikmen, “Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları”, *Atatürk Üniversitesi İktisâdî ve İdârî Bilimler Fakültesi Dergisi*, XIX/2, Erzurum, 2010, s. 137-159; Edhem Eldem, “Bağımlılık ve Gelişme Arasında Bir Kurum: Osmanlı Bankası”, *Türkler*, XIV, s. 416-455; Tahsin Fendoğlu, “Tanzimat Fermanı Sonrası Hukukî Düzenlemeler ve Hukuk Dualizmi”, *Türkler*, XIV, s. 727-738; Ahmet Tabakoğlu, “Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi”, *Türkler*, XIV, s. 207-240.

³⁸⁵ Parvus Efendi, *Türkiye’nin Mâlî Tutsaklığı*, s. 33-78; Bilekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, s. 67-110; Adem Anbar, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914”,

Lozan Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin borçları meselesi ile ilgilenecek olan üçüncü komisyonun ilk toplantısı 27 Kasım 1922'de yapılmıştır. Komisyon Başkanı Barrere, bu komisyonda incelenmesi gereken pek çok sorun bulunduğundan, söz konusu meselelerin alt komisyonlara bölünmesini teklif etmiştir. Ulaştırma ve Taşıma İşleri Alt Komisyonu, Gümrük ve Ticaret Rejimi Alt Komisyonu ve İktisat Sorunları Alt Komisyonunun hemen; Sağlık Sorunları Alt Komisyonunun da daha sonra kurulmasına karar verilmiştir. Temsilci heyetlerinden hiçbiri, görüşlerini hemen açıklayacak durumda olmadığı için komisyonun ertesi gün toplanması kararlaştırıldıktan sonra bu oturum sona ermiştir.³⁸⁶

Üçüncü komisyon 28 Kasım 1922'de yeniden toplandığında Barrere, ilk sözü Türk Temsilci Heyeti'ne vermiştir. İsmet Paşa, Osmanlı Devleti artık bulunmadığı için, Osmanlı Devleti'ne ait borçların, eskiden bu devlete bağlı olan ve şu an yeni ülkelere ait olan topraklarda kurulmuş devletlerin arasında adil bir şekilde bölüştürülmesinin üçüncü komisyonun en önemli meselelerinden biri olduğunu ifade etmiştir. TBMM Hükûmeti'nin kendi payına düşen borcu ödemeye razı olduğunu bildiren İsmet Paşa, Cihan Harbi'nden önce veya sonra Osmanlı Devleti'nden toprak alarak kurulmuş olan devletlerin borçlarından TBMM Hükûmeti'nin sorumlu tutulamayacağını belirtmiştir.³⁸⁷

Venizelos ise Balkan topraklarının yitirilmesinin, Osmanlı Devleti'nin gelir kaynaklarında bir azalmaya yol açmadığını iddia ederek borçların bölüştürülmesine karşı çıkmıştır. Selanik-Dedeoğlu ve Selanik-Manastır demiryolu bağlantıları ile Selanik Limanı'nda yapılan çalışmaların özel şirketlerce yapıldığını öne sürerek Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu borçlanmaların üretimi artırmaya yönelik harcanmadığını ve bu borçlanmaların, Osmanlı Devleti'nin elinden çıkan vilâyetlere en ufak bir katkısının bile olmadığını öne sürmüştür. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin, Selanik, Manastır ve Kosova'dan elde ettiği vergi gelirlerinin, bu vilâyetlerin idârî giderlerini ödemeye dahi yetmediğini iddia etmiş ve yapılan borçlanmaların da hiçbir şekilde ekonomik kalkınmaya, bilime veya sanata harcanmadığını savunmuştur. Bu iddialarını desteklemek

Mâliye ve Finans Yazıları Dergisi, S. 84, İstanbul, 2009, s. 34-35; Saffet Kartopu, "Duyun-u Umûmiye İdaresi ve İdareyle İlgili Görüşler", *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, I/2, Gümüşhane, 2012, s. 33-38; Erdoğan Keskinkılıç, "Duyun-u Umûmiye İdaresi", *Türkler*, XIV, s. 371-380; Ahmet Tabakoğlu, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi", *Türkler*, XIV, s. 207-240.

³⁸⁶ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler*, I-III/4, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 1-4.

³⁸⁷ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler*, I-III/4, s. 5-6.

için Duyun-u Umûmiye İdaresi'nin gelir ve gider rakamlarını da komisyona sunarak, Türk topraklarından ayrılan bölgelerin, Osmanlı borcundan hiçbir fayda sağlamadığını yinelemek suretiyle, Osmanlı Devleti'nin borcundan kendilerine bir pay düşmediğini iddia etmiştir.³⁸⁸

İsmet Paşa, Osmanlı Devleti'nin borçlarının bölüştürülmesi meselesinin daha fazla ertelenmeden konferansın bu konuda bir an önce karar vermesi gerektiğini ve bu borcun tamamının Türkiye'ye yüklenemeyeceğini söylemiştir. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı adına konuşan Nintchitch ise Osmanlı borçlarının bölüştürülmesi hususunda paylarına düşeni yapmaktan kaçınmayacaklarını ve bu meseleyi incelemek üzere bir mâliye komisyonu kurulmasının doğru olacağını düşündüklerini belirtmiştir.³⁸⁹

The New York Herald gazetesinin “Rusya, Türkiye’yi Yönlendiriyor” başlıklı yazısında, Türklerin konferansta kendilerini dezavantajlı konuma getirebilecek hiçbir şartı kabul etmedikleri ve Osmanlı Devleti'nin borçlarını ödemeyi reddettikleri iddia edilmiştir.³⁹⁰ *The Times* gazetesinde yayınlanan “Osmanlı Borcu/İsmet’in Marifetli Planı/Eski Güç Yeni İsim Altında” başlıklı yazıda ise İsmet Paşa'nın, “bir miktar kaygı verici biçimde” artık Osmanlı Devleti diye bir devletin olmadığına ısrar ettiği ve Ankara Hükûmeti'nin eski rejimin tek varisi olduğunu düşünmediği iddia edilmiş, bununla birlikte Venizelos'un, Rumeli vilâyetleri olarak bilinen Avrupa'daki Türk illerinin hiçbir zaman borç yapmadığını ve bu nedenle borçtan herhangi bir pay almaya zorlanamayacağını söylediği belirtilmiştir. Bunların yanı sıra Barrere'in, Duyun-u Umûmiye'nin oluşturulduğu dönemdeki taleplerinin yaklaşık üçte ikisinden feragat etmeyi kabul ettiklerini söylediğinden ve Türkiye'nin yakın zamanda ihtiyaç duyacağı tüm krediyi tüketmeden önce dikkatlice düşünmesi gerektiği uyarısını yaptığından da bahsedilmiştir. Haberde ayrıca şu önemli ifadeler yer verilmiştir: “İsmet Paşa Ankara Hükûmeti’ni, siyasi selefinin getirdiği yükümlülüklerden ayırma arzusundadır. (İsmet Paşa) Milliyetçilerin, Mondros Mütarekesi’ni görmezden gelmeyi tercih ettiğini ve Türk delegasyonunun şu anda Lozan’da Mudanya Ateşkesi üzerine bulunduğunu ifade etmektedir. Bunun üzerine Lord Curzon, (Mudanya Mütarekesi’nin) hiçbir şekilde

³⁸⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 8-10.

³⁸⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 10-14.

³⁹⁰ Laurence Hills, “England and France Limits Russia’s Part in Near East Peace/Russia Directs Turkey”, *The New York Herald*, 28 Kasım 1922, LXXXVII/90, s. 1.

Mondros Mütarekesi'nin yerine geçmediğini söyledi ve ısrar etti. Talihsiz bir geçmişin sonuçlarından kaçınmak için bu ülkenin yaşadığı isim ve rejim değişikliği neticesinde artık var olmadığının iddia edilmesi girişiminin sadeliği (Curzon'a göre) adeta bir Rus tarzıydı”³⁹¹

Lozan Barış Konferansı görüşmelerine başından beri oldukça fazla ilgi gösteren *The Daily Telegraph* gazetesi de “Lozan'da İlerleme Yok” başlığı ile verdiği haberinde, İsmet Paşa'nın, Türkiye'nin ekonomik anlamda tam bağımsızlığını savunduğundan bahisle, Türklerin 1920'deki Sevr Antlaşması'nın hükümsüz olduğunu ve Osmanlı Devleti'ne ait borçların ardıl devletlerce paylaşılması gerektiğini ifade ettikleri belirtilmiştir. Aynı gazetede “Fırtına Bulutları” başlıklı yazıda ise konferanstaki genel görünümün iyi olmadığı, görüşülen hiçbir konuda tatmin edici bir netice elde edileceğine dair bir işaret bulunmadığı ve Türklere verilen tavizlerin, onların “zalimliği” üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı; aksine, verilen bu tavizlerin daha fazla taviz isteme hususunda (Türklerin) iştahlarını kabarttığı görüşlerine yer verilmiştir.³⁹²

The Times gazetesi, “Bir Reformcu Olarak Mustafa Kemal/Askerî Başarı Yeterli Değil” başlıklı haberinde, Mustafa Kemal Paşa'nın Türk gazetecilere verdiği mülakatı sütunlarına taşımış ve O'nun, “barışın yakın olduğunu, tüm vatansever Türklerin ulusal bütünlüğe yönelmiş tehlikelerin farkında olarak bunlara karşı birlik olması gerektiğini” söylediğini belirtmiştir. Ayrıca (Mustafa Kemal Paşa'nın) askerî başarısının yeterli olmadığına ve bunun yanında ekonomik kalkınma ile politik gelişmelere yönelik adımların da atılması gerektiğine dair sözleri de aktarılmıştır.³⁹³

The Times gazetesindeki “İstanbul'da İyi Hisler/Borçların Ertelenmesi Beklentisi” başlıklı bir başka haberde, Lozan'dan gelen haberlerin İstanbul'daki hislerde bir iyileşme sağlamasına rağmen, “Türkler daha az karamsar olsa da basın, İngiliz politikalarına yönelik saldırılarına devam ediyor” denilerek, Türk basınının İngiltere karşısı bir tutum sergilemeyi sürdürdüğü ifade edilmiştir.³⁹⁴ ABD'nin önde gelen basın kuruluşlarından olan *The New York Tribune* gazetesi ise “Türkler Savaş Borcunun

³⁹¹ “Ottoman Debt/İsmet's Ingenius Plea/Old Firm Under New Name/French Delegate's Warning”, *The Times*, 29 Kasım 1922, S. 43201, s. 12.

³⁹² “At Lausanne/No Progress/Storm Clouds”, *The Daily Telegraph*, 30 Kasım 1922, S. 13590, s. 4-5.

³⁹³ “Kemal Pasha as a Reformer/Military Success not Enough”, *The Times*, 8 Aralık 1922, S. 43209, s. 11.

³⁹⁴ “Better Feeling at Constantinople/Moratorium in Prospect”, *The Times*, 9 Aralık 1922, S. 43210, s. 9.

Sorumluluğunu Reddediyor” başlıklı haberiyle, Türklerin, kapitülasyonların tamamen kaldırılmasını ve Osmanlı Devleti’nin borçlarının yapılandırılmasını talep ettiğine değinmiştir. Buna göre Türkler, Osmanlı Devleti’nden kalan borçların tamamını üstlenmeyerek bunların Osmanlı Devleti’nden ayrılan devletlerin arasında paylaştırılmasını talep etmiş, ancak İtilaf Devletleri temsilcileri Türk tarafının bu talebini kabul etmedikleri için sorun çözülememiştir.³⁹⁵

The Times, “*Lozan’da Türk Ciddiyetsizliği/Borç Konusunda Cephe Değişimi*” başlıklı haberinde, Türklerin alt komisyon tartışmalarındaki tavırlarının, borç konusundan anlamadıklarını veya bu meseleye ciddiyetsiz bir şekilde yaklaştıklarını gösterdiğini öne sürmüştür. Cihan Harbi’nin başında, Türk borcunun yaklaşık 150.000.000 pound Türk altını olduğu ve bu borcun Ankara ile nasıl çözüleceğinin tartışıldığı alt komisyon oturumunda, bahsi geçen borcun Osmanlı Devleti’nin ardılı devletlerce paylaşılması gerektiğinin Türkler tarafından sert bir şekilde savunulduğu belirtilmiştir. Türk temsilcilerin, altı hafta süren tartışmalar sırasında kabul ettikleri maddelerden vazgeçtikleri ve alt komisyonun bir sonraki toplantısında (başka bir toplantı olmayacağını bilmelerine rağmen) açıklanmak üzere bir dizi karşı teklif hazırladıkları öne sürülürken, İtilâf Devletleri temsilcilerinin, barış konferansında yeri olmayan, “*doğuya özgü*” bir gösteriye maruz kaldıkları ifade edilmiştir.³⁹⁶

The Times gazetesindeki “*Osmanlı Borçları/Bir Türk İllüzyonu*” başlıklı haberde ise Ankara’nın, kapitülasyonların ilgası konusunda kararlı görüldüğü ve bunların yerine başka bir şeyin geçmesinin istenmesinin canavarca olduğuna inandığı bilgisi verilmiştir. Ayrıca komşu ülkelerin tahvillerinde borçların ödenmesinin sterlin veya frank altın olarak yapılacağına karar verildiğini öne süren Ankara Hükûmeti’nin, şimdi de Osmanlı Devleti tahvillerinin sahiplerine yasal sorumluluklarının karşılığı olarak kâğıt para (frank) sunmak suretiyle, Türk hazinesini yükümlülüklerinin %60’ından fazlasından kurtarmayı planladığı iddia edilmiştir.³⁹⁷

Üçüncü komisyonun, alt komisyonlardaki görüşmeleri tâkiben toplanan bir sonraki oturumu 13 Ocak 1923’te, Camille Barrere’in rahatsızlığı nedeniyle, Maurice

³⁹⁵ “Turks Refuse Responsibility for War Debt”, *The New York Tribune*, 10 Aralık 1922, LXXXII/27783, s. 2.

³⁹⁶ “Turkish Levity at Lausanne/Volte Face on Debt Question”, *The Times*, 6 Ocak 1923, S. 43232, s. 8.

³⁹⁷ “Ottoman Debt/A Turkish Illusion”, *The Times*, 13 Ocak 1922, S. 43238, s. 8.

Bompard başkanlığında yapılmıştır. Bompard, ulaştırma ve taşıma işlerine ilişkin olarak bir önceki toplantıda üzerlerinde bazı anlaşmazlıkların bulunduğu 12. ve 13. maddeler üzerine anlaşma sağlanabildiğini, hava ulaşımı ile ilgili olan 14. madde ile ilgili olarak ise çalışmaların sürdüğünü, Mâliye Alt Komisyonunun bir rapor hazırlamış olduğunu ve bu raporu inceleyen Türk Temsilci Heyeti adına İsmet Paşa'ya söz vermek istediğini söylemiştir. İsmet Paşa, Osmanlı Devleti'nin borçlarının, bu devletin ardıllarına bölüştürülmesine yönelik kararı memnuniyetle karşıladıklarını, ancak bu borcun bölüştürülme yöntemine ve tutarına yönelik ciddi görüş ayrılıkları bulunduğunu belirtmiştir. İsmet Paşa, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918'deki toplam borcun esas alınması gerektiğini söylemiş ve Osmanlı Devleti'nden ayrılarak kurulmuş olan bütün devletlerin, bu borcun bir parçasını üzerlerine almak zorunda olduklarını sözlerine eklemiştir. Bompard ise bölüştürülecek borcun savaş sırasında alınmış borcu kapsayıp kapsamaması konusunda bir anlaşmazlık bulunduğunu, bu borcun savaştan sorumlu olan devletçe karşılanması yönünde bir çizelge hazırlandığını ve Osmanlı Devleti'nden ayrılmış olan devletlerin bu borçtan sorumlu tutulamayacağını öne sürmüştür.³⁹⁸

Lord Curzon ise *“Türk Temsilci Heyeti, Osmanlı Devleti'nden kendi istekleri ile ayrılmış olan ülkelere, bütün savaşın yükümlülüklerini yükletme teklifinde bile bulunabilmiştir; oysa bu ülkeler savaşa girmekten pek yana değillerdi ve savaşa çok az katılmışlardı”*³⁹⁹ demek suretiyle, Bompard'ın görüşlerine katıldığını söylemiştir. Açıklamalarına devam eden Curzon, Osmanlı Devleti'nden ayrılan devletlere bu borç bölüştürülürken savaşın başlangıç tarihinin esas alınmasının hak gözetirlik ilkesine uygun olduğunu ve bugüne kadar yapılan uygulamaların da bu yönde olduğunu ifadeyle, bu kadar açık ve net bir ilkenin dahi tartışma konusu yapılmasının kendisini şaşırttığını sözlerine eklemiştir. O, İsmet Paşa'nın, 1914'teki Osmanlı Devleti ile bugünkü Ankara Hükûmeti'nin aynı olmadığı ve savaşı çıkaran taraf kendileri olmadığı için bundan sorumlu tutulamayacakları yönündeki iddialarının oldukça tehlikeli olduğunu ve bunların Türk tarafının lehine olduğu kadar aleyhine de kullanılabilecek argümanlar olduğunu belirtmiştir. Ardından, Türk Temsilci Heyeti'nin uzlaşmaz bir tutum göstermesinin çok üzücü olduğunu söylemiş ve sürekli engeller çıkarmanın doğru bir yaklaşım olmadığını

³⁹⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 27-29.

³⁹⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 30.

savunmuştur. İsmet Paşa ise Türk Temsilci Heyeti'nin verebileceği tavizlerin sonuna ulaştığını, ancak her geçen gün kendilerinden yeni bir taviz istendiğini belirterek, Mâliye Alt Komisyonunun bu meseleyi yeniden incelemesini istemiştir.⁴⁰⁰

Daha sonra söz alan Venizelos ise demiryolları borcuyla ilgili olarak görüşlerini açıklamak istediğini söyleyerek, bu borcun tamamının faturasının Yunanistan'a kesilmek istendiğini, ancak bu borcun da Osmanlı Devleti'nin halefi olan bütün devletlerin arasında bölüştürülmesi gerektiğini söylemiş ve bu konudaki haklılıklarına, konuyu Lahey Uluslararası Adalet Divanı'na taşıyacak kadar çok güvendiklerini belirtmiştir. Arnavutluk Temsilci Heyeti adına konuşan Frasheri ise bu borcun bölüştürülmesi için özel bir yöntem kullanılması gerektiğini, aksi halde bazı haksızlıklar ortaya çıkabileceğini söylemiştir. Ayrıca *“Arnavut Temsilci Heyeti, demiryollarının yapılması ve işletilmesi için Osmanlı Hükûmeti tarafından girilmiş olan borçların yalnız, ülkelerinden bu demiryolları geçen devletlere yükletilmesini istemektedir. Arnavutluk'un bu ilkeyi savunmakta özel bir çıkarı vardır; çünkü ülkesinde tek bir kilometrelik demiryolu bile yoktur. Böylece, ardıl devletlerden hiçbirisi zarara uğramış olmayacaktır”* şeklinde konuşmuş ve bu sorun çözülemezse, Lahey Uluslararası Adalet Divanı'na meselenin sevkini uygun gördüklerini belirtmiştir.⁴⁰¹

Türk Temsilci Heyeti adına konuşmak üzere söz alan ve Ankara Hükûmeti'nin Mâliye Vekili olan Hasan Bey, Balkan Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nden ayrıldıkları tarihin milât olarak kabul edilmesini, Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nden ayrılmış olan devletler içinse bu tarihin Mondros Mütarekesi'nin imza edildiği tarih olarak saptanmasına dair görüş bildirmiştir. Ardından, *“Dünya Savaşı sonucunda Türkiye'den ayrılmış olan ülkelerin, Balkan Devletleri'nin kendilerine kattıkları ülkeler gibi kendilerine düşen yıllık taksitleri, antlaşmanın imzalanması tarihinden başlayarak üstlenmeleri gerekeceği kabul edilirse, bu ülkelerin barış antlaşmasının yapılmasına kadar geçen süre içinde girilmiş bütün borçlanmalardan ve bütün yükümlerden bir pay almaları gerekeceğini de kabul etmek zorunlu olacaktır... Türk Temsilci Heyeti, ayrılmış ülkelerin de facto ayrılışının, Türkiye ile bu ülkeler arasında hakların ve yükümlülüklerin ayrılmasını da yeter ölçüde haklı gösterebileceğini düşünerek, bu ülkelerle Türkiye*

⁴⁰⁰ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 30-31.

⁴⁰¹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 31-32.

arasında bölüştürülecek borcun tutarının saptanma tarihini 30 Ekim 1918 olarak kabul etmeye razı olmuştur” şeklinde konuşmuş ve 1918’den beri ödenmeden kalmış olan borç taksitlerinin de Osmanlı Devleti’nin ardılı olan ülkeler tarafından, aynı Türkiye gibi, kendilerine yükletilen borç miktarı uyarınca ödenmek zorunda olduğunu komisyon önünde açıklamıştır.⁴⁰²

Bompard, Osmanlı Devleti’nden ayrılmış olan ülkelerin, barış sırasında değil savaş sonucunda ayrılmış olduklarının göz ardı edilmemesi gerektiğini söylemiştir. Hasan Bey ise bütün gecikmiş borç taksitlerinin Türkiye’ye ödetilmesinin akla ve mantığa yatkın olmadığını belirtmiştir. İsmet Paşa, Türkiye’nin diğer devletlerden farklı olarak, yaklaşık sekiz yıldır savaşta olduğunu ve bu süreçte çok ağır fedakârlıklarda bulunduğu gerçeğinin hak gözetirlik ilkesine uygun olarak ele alınması gerektiğini bildirmiştir. Bompard, İtilâf Devletleri’nin hak gözetirlik ilkesi çerçevesinde bölüştürülecek olan bu borcun yüklenme tarihini 1 Mart 1920 olarak belirlediklerini söylemiş, İsmet Paşa ise kendi tekliflerinin kabul edilmesi hususunda diğer temsilci heyetlerine çağrıda bulunmuştur. Bompard, Hasan Bey’in, borcun anapara üzerinden bölüştürülmesini talep etmesi üzerine, Ankara Hükûmeti’nin şimdi de yeni bir talepte bulunduğunu söylemiştir.⁴⁰³

The Times gazetesindeki “*Türk Borçları/İsmet Paşa’nın Tuhaf İddiaları*” başlıklı haberde, üçüncü komisyon toplantısından bahsedilirken, “*Türklerin barış yapmayı bilmediği bir kez daha kanıtlanmış oldu*” ifadeleri kullanılmış ve İsmet Paşa’nın, “*Bütün Osmanlı Devleti borçlarının paylaşılması gerekir çünkü hepsi (Osmanlı Devleti’nden toprak alarak ayrılmış olan bütün devletler) bundan fayda sağladı*” şeklinde görüş bildirdiği aktarılmıştır. Bununla birlikte, Türk Temsilci Heyeti tarafından ortaya atılan; Ankara Hükûmeti’nin, Osmanlı Devleti’nin devamı olmadığına dair iddiaya karşılık olarak Lord Curzon’un, “*bunun iki ucu keskin bir bıçak gibi olduğunu ve ileride kendilerinin aleyhinde kullanılabileceği*” uyarısını yaptığı ifade edilmiştir.⁴⁰⁴

The Times gazetesi, “*Mustafa Kemal/Lozan’da Barış Umutları*” başlıklı yazısında ise bu kez Türkiye’deki gelişmeleri aktarmış ve Mustafa Kemal Paşa’nın Eskişehir’de

⁴⁰² Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 32-34.

⁴⁰³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 34-36.

⁴⁰⁴ “The Turkish Debts/İsmet Pasha’s Odd Claims/A Reference to the Hague”, *The Times*, 15 Ocak 1923, S. 43239, s. 10.

yapmış olduğu; “Lozan’da, yalnızca sıradan bir barış antlaşması değil, beş yüz yıl boyunca birikmiş olan sorunlar tartışılıyor. Olumlu sonuçlar elde ediliyor, ancak durum hâlâ tehlikeli. Avrupa bizi medenî bir halk olarak tanırsa barış yapılabilir, yoksa acı sona dek savaşıyoruz, ancak şahsen ben umutluyum” şeklindeki konuşmayı sütunlarına taşımıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın İzmit’te yaptığı; “Askerî zaferimizden sonra şimdi çabalarımızı ekonomik sorunlara yoğunlaştırmalıyız. Türkler geçmişte güçlü bir siyasi imparatorluk kurdu, ancak ekonomik bir imparatorluk kurmayı ihmal ettiler. Türkiye sık sık fâtilhler üretti, ancak hiçbir zaman ekonomistler yetiştiremedi. Lozan Barış Konferansı’ndan barış çıkarsa, barışı tamamladıktan sonra büyük işler bizi bekliyor, ancak Avrupalı devlet adamları bizi aldatmaya çalışırsa, ordularımız hazır” şeklindeki konuşmaya da aynı haberde yer verilmiştir.⁴⁰⁵

Üçüncü komisyonun 27 Ocak 1923 tarihli oturumunda Bompard, Çağırın Devletler ile Türk Temsilci Heyeti arasında anlaşma sağlanan ve sağlanamayan meseleleri belirlemek üzere toplandıklarını söyleyerek sözlerine başlamıştır. Ardından, sağlık işleri ile ilgilenen alt komisyonun başkanı olan Barrere’in Lozan’dan ayrılması nedeniyle bu alt komisyonun raporunu kendisi okumuş, uluslararası bir sağlık örgütünün Türk yönetimi ile uyumlu olarak Boğazlar ve Türk kıyılarının savunulmasını sağlık açısından denetlemek üzere görevlendirilmesi maddesi dışında kalan diğer bütün hususlarda anlaşma sağlandığını söylemiştir.⁴⁰⁶

Bompard, daha sonra sözlerini şu şekilde sürdürmüştür: “Yazık ki, Türk Temsilci Heyeti, yalnız beş yıllık bir süre için, dört doktordan oluşacak bir Sağlık Meclisi kurulmasını öngören İtilâf Devletleri’ne ait teklifi kabul etmemiştir. Bu meclisin başkanı Türk olacaktı; ayrı uyruklulardan olacak üç doktor da Cemiyet-i Akvam Sağlık İşleri Komitesi ile Kamu Sağlığı Uluslararası Kurumu’nun hazırlayacakları bir çizelgeden Türk Hükûmetince seçileceklerdi. Bu komisyonun görevi, Boğazların sağlık hizmetinin yönetimi ile sınırlı olacaktı. Böylesine akla yatkın olan bir teklif üzerinde anlaşmaya varılacağına inanmak istemekteyim; bu teklif, gerçekten, kamu sağlığını sürekli olarak tehdit eden afetlerden koruma yolunda, sağlık makamlarının isteyebileceklerinin en azıdır. Bu makamlar; içtenlikle uygulanan uluslararası sözleşmelerde belirlenen sıkı iş

⁴⁰⁵ “Mustapha Kemal/Hopes of Peace at Lausanne”, *The Times*, 18 Ocak 1923, S. 43242, s. 9.

⁴⁰⁶ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler*, I-III/4, s. 65.

birlikleri sayesinde ki, Avrupa'ya büyük salgınlara karşı koruyabilmişlerdir."⁴⁰⁷ Sir Horace Rumbold da bu görüşlere katıldığını belirtmiş ve Türk Temsilci Heyeti'nin, Türkiye'nin egemenliğini ve bağımsızlığını öne sürerek bu teklifi reddettiğini, ancak Türkiye'de oturan yabancılara uygulanacak rejim konusunda kullanmış olduğu aynı kanıtları yeniden öne sürmekte olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰⁸

İsmet Paşa, Türk doktorların ve Türkiye'deki sağlık kurumlarının yeterli olduğunu ve sağlık ile ilgili bir kapitülasyonu kabul etmeyeceklerini bildirmiştir. Ayrıca Türk Temsilci Heyeti'nin, "Boğazlar Sağlık Komitesi" dışında İtilâf Devletleri'nin yapmış olduğu bütün teklifleri kabul ettiğini hatırlatmış ve muhataplarının bu tekliften vazgeçeceklerini umduğunu söylemiştir. İktisat sorunları ile ilgilenen alt komisyonun çalışmaları hakkında üçüncü komisyona bilgi veren İtalya delegesi ve İktisat Sorunları Alt Komisyonu mâlî danışmanı olan Bernardino Nogara, bu alt komisyonun işlerinin çok ağır ilerlediğini, bazı konularda anlaşma sağlanabilse de pek çok konuda anlaşamadığını üzülenek bildirmek istediğini söylemiştir. Nogara, "*Alt komisyonun 15 Ocak oturumunda Türk Temsilci Heyeti'nin; mallara, haklara ve çıkarlara ilişkin olarak İtilâf Devletleri tarafından öne sürülen tekliflerin dayandıkları ilkeleri kabul edemeyeceğini bildirmiş olması yüzünden, alt komisyon bu tarihten sonra toplanamamıştır*"⁴⁰⁹ şeklinde konuşmuştur. Daha sonra söz alan İsmet Paşa ise mallar, haklar ve çıkarlar konusundaki tasarı metnindeki maddelere dair itirazlarını tek tek komisyon önünde dile getirmiş ve Yunanistan'ın Türkiye'de yapmış olduğu tahribatla ilgili bir madde bulunmamasına dikkat çekerek, böyle bir maddenin de tasarı metnine eklenmesi gerektiğini söylemiştir. Hicaz demiryolunun mülkiyetinin Halife'ye ait olduğunu söyleyen İsmet Paşa'nın bu tezine karşılık olarak Bompard, böyle bir şeyin mümkün olmadığını, fakat Fransız ve İngiliz Hükûmetlerinin bu demiryolundan elde edilecek kârı, yine bu demiryolunun bakımına ve hacılara yardım işlerine ayıracağını öne sürmüştür.⁴¹⁰

Endüstri, edebiyat ve sanat yapıtlarının mülkiyetine ilişkin hükümlerin bir tanesi dışında hepsinde anlaşma sağlandığını bildiren Nogara'dan sonra söz olan Bompard ise Türk Hükûmeti'nin, Mondros Mütarekesi sonrası İstanbul Hükûmetince yapılmış tüm

⁴⁰⁷ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 66-67.

⁴⁰⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 67-68.

⁴⁰⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 70.

⁴¹⁰ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 71-76.

işlemleri reddettiğini ve bunun kabul edilemez olduğunu söylemiştir. Türk Temsilci Heyeti'nden Zekâî Bey, TBMM tarafından kabul edilmiş olan bir kanuna göre; İstanbul Hükûmeti'nin 30 Ekim 1918'den sonra yapmış olduğu hiçbir işlemin kabul edilmeyeceğine dair bir ifadenin bulunduğunu, bu yüzden de bu maddeyle çelişen hiçbir şartı kabul edemeyeceklerini ifade etmiştir. Ayrıca borçlarla ilgili olarak Türkiye'nin her devlet ile savaşa giriş tarihlerinin ayrı ayrı ele alınması gerektiğini söylemiş ve yapılacak ödemelerin de sözleşmede bulunan para birimi üzerinden yapılmasını öngören maddeyi kabul edebileceklerini söylemiştir. Ayrıcalıklar ve imtiyazlar konusunda; savaşın başlamasından önce verilmiş olan ayrıcalıkların sahiplerine, haklarının ve yükümlülüklerinin verilmiş olduğunu belirterek, Türk Temsilci Heyeti tarafından yapılması istenen değişiklikleri madde madde izah etmiştir. Gümrük ve ticaret rejimi konusundaki maddeler ile ilgili olarak birinci maddenin kendileri tarafından kabul edildiğini söylemiş ve diğer maddelerin ise Türkiye ile her devlet arasında yapılacak ayrı ticaret antlaşmaların konusu olması gerektiğini ifade etmiştir. Mâlî hükümlere geçildiğinde, Osmanlı borcu ile ilgili olarak *"Bölüştürülecek borca, 159.734.000 Türk Lirası tutarında olan kâğıt para ile 17.977.000 Türk Lirası tutarındaki iç borçlanmayı da katmak gerekmektedir"* diyerek, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın daha önce yapılan antlaşmalarla Osmanlı Devleti'ne ait borcun bir bölümünü üstlenmeyi kabul ettiklerini, fakat hiçbir ödeme yapmadıklarını hatırlatmış ve Türkiye'nin bu haktan da vazgeçmediğini söylemiştir.⁴¹¹

Ocak 1923'ün son günlerinde İtilâf Devletleri temsilcileri tarafından Türk Temsilci Heyeti'ne sunulan taslak antlaşma metninde, pek çok konuda olduğu gibi mâlî hususlarla ilgili de pek çok kabul edilemez madde bulunmaktaydı. Bu taslak metinde, Osmanlı Devleti'nin borçlarının, Osmanlı Devleti'nden toprak olarak ayrılmış bütün ülkeler arasında bölüştürülmesi hususu ilke olarak kabul edilmişse de borçların bölüştürülme yöntemi ile ilgili olarak kimi adaletsizlikler hemen göze çarpmaktaydı. Borçların bölüştürülmesi ile ilgili olarak Paris'te kurulacak bir komisyonun detaylı incelemeler yapacağı belirtilirken, onarımlar ile ilgili olan bölümdeki pek çok maddede Türk Temsilci Heyeti'nin üçüncü komisyon toplantılarının başından itibaren itiraz ettiği hükümler bulunmaktaydı. Taslak antlaşmada Osmanlı borçları ile ilgili olan bölüm

⁴¹¹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 76-91.

uyarınca; “17 Ekim 1912’den önceki borçlanmalara ilişkin yıllık taksitler, Türkiye ile 1912-1913 Balkan Savaşları sonucunda Türkiye’den toprak almış Balkan Devletleri arasında (bu savaşlara son veren antlaşmaların ya da sonradan yapılan antlaşmaların yürürlüğe girişlerinden bu yana meydana gelen ülke değişiklikleri göz önünde tutularak) bölüştürülecek. Bu ilk bölüştürmeden sonra, Türkiye’nin üzerinde kalmış ve 17 Ekim 1912 ile 1 Kasım 1914 arasında Türkiye’nin yapmış olduğu borçlanmalara ilişkin yıllık taksitlerin de eklenmesiyle artmış olan yıllık taksitlerin geri kalan parçası, Türkiye ile bu antlaşma uyarınca kendilerine Türkiye’den toprak almış Balkan Devletleri ve Asya’da yeni kurulmuş devletlerin arasında bölüştürülecektir.”⁴¹²

Buna ek olarak, kilometre başına teminat akçesi verilmiş olan Osmanlı borçlarının nasıl bölüştürüleceği bir karara bağlanamamış olduğundan, bu mesele Lahey Uluslararası Adalet Divanı’na sevk edilecekti. Taslak antlaşmada, “Balkan Savaşları sonucunda Türkiye’den ayrılan toprakları kendilerine katmış olan devletlerce ödenmesi gereken yıllık taksitler, bu toprakların Balkan Devletleri’ne katılmasını sağlamış bulunan antlaşmaların yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak ödenmesi istenilebilir duruma gelecektir. İşbu Antlaşma uyarınca Türkiye’den ayrılan toprakları edinmiş bulunan devletlerce ödenecek yıllık taksitler, 1 Mart 1920’den başlayarak ödenmesi istenebilir duruma gelecektir” şeklinde bir madde de bulunmaktaydı.⁴¹³

Ayrıca Türkiye, Muharrem Kararnamesi ile buna ekli 14 Eylül 1903 ve 24 Mayıs-4 Haziran 1914 tarihli kararnamelerin ve 1 Kasım 1914’ten önce yapılmış borçlarla ilgili kararnamelerin geçerliliğini kabul edecek ve Birinci Cihan Harbi’ndeki müttefikleri olan Almanya ile 28 Haziran 1918’de, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile 10 Eylül 1919’da ve Bulgaristan ile 4 Haziran 1919’da yapmış olduğu barış antlaşmalarında bulunan hükümleri yerine getirmeyi kabul edecek ve bu antlaşmalardaki hükümler uyarınca adı geçen devletler, Türkiye’de mali ya da ekonomik yönetim ve denetim komisyonlarında ya da örgütlerinde kendilerini temsil ettirmekten ya da bunlara katılmaktan vazgeçmiş olacaklardı.⁴¹⁴

Üçüncü komisyonun görüştüğü mâlî meseleler, 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Barış Antlaşması’nda karara bağlanacaktı. Buna göre; Osmanlı Devleti’nin borcu,

⁴¹² Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 65.

⁴¹³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 66.

⁴¹⁴ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 67.

bu devletten toprak olarak ayrılan devletlerin arasında paylaştırılacaktı. Bu borçların ne şekilde pay edileceğine dair tartışmalar, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra da sürecek ve ancak 13 Haziran 1928'de Paris'te imzalanan bir anlaşmayla karara bağlanabilecekti. Neticede, Osmanlı Devleti'nin borçlarından en büyük pay Türkiye'ye düşecek ve bu ödemeler ancak 1954'te tamamlanabilecekti.⁴¹⁵

2.3. Savaş Tazminatları Meselesi

Lozan Barış Konferansı'nda, mâlî hususlarla ilgili olarak görüşülecek bir diğer konu da savaş tazminatları meselesiydi. Bu meselenin müzakereleri karşılıklı suçlamalara sahne olmuş, İtilâf Devletleri'nin işgal ettikleri topraklar için bir de üstüne işgal bedeli talep etmeleri üzerine Türk Temsilci Heyeti, Türk çıkarlarını sonuna kadar savunmuş ve Yunan Hükûmeti'nden, Yunan Ordusu'nun Anadolu'da sebep olduğu tahribatın bedelini istemiştir. İsmet Paşa, tamirat bedeli veya tazminat ödemeyi kesinlikle reddeden Venizelos ile savaşa Osmanlı Devleti sebep olduğu için tazminat ödemesi gereken tarafın Türkler olduğunu iddia eden Lord Curzon'a karşı konferans boyunca oldukça zorlu bir mücadele vermiştir.⁴¹⁶

Lozan Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin borçları meselesi ile ilgilenen olan üçüncü komisyonun ilk toplantısı 27 Kasım 1922'de yapılmış, ancak bu oturumda sadece üçüncü komisyonun ilgileneyeceği hususlar alt komisyonlara dağıtılmış ve oturum, Komisyon Başkanı Barrere tarafından bir sonraki gün toplanmak üzere sonlandırılmıştır.⁴¹⁷ 28 Kasım 1922'deki oturumda ise Barrere tarafından ilk söz, Türk Temsilci Heyeti'ne verilmiştir. İsmet Paşa, Mondros Mütarekesi sonrasında Türk Milleti'nin beklediği sulh önerilerinin yapılmadığını, bunun yerine İstanbul ve Adana'nın işgali gibi zorlama tedbirlere başvurulduğunu, Osmanlı Devleti'ne zorla kabul ettirilmek istenen ağır şartların hukuksuz bir biçimde yapılan İtilâf Devletleri'nin işgalleri ile sağlanmaya çalışıldığını ve bu işgallerin bedelinin Türkiye'ye yüklenmesinin mümkün olmadığını söylemiştir. Aksine, bu işgallerden maddî ve manevî kayıplara ve zarara uğrayan tarafın Türk Milleti olduğunu ve kendilerinin meşru olarak onarımlarda⁴¹⁸

⁴¹⁵ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, II-II/8*, s. 13-19.

⁴¹⁶ Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, s. 110-127; İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 359; Hatice Bahar Aşçı, "Lozan Barış Antlaşması'nda Osmanlı Borçları Meselesi", s. 1649-1666.

⁴¹⁷ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 2-4.

⁴¹⁸ Fransızcadaki "Réparations" kelimesi yalnızca tamir veya onarım anlamı taşımamakta, aynı zamanda "yanlış yapılan bir şeyin düzeltilmesi", "özür dileme" ve "tazminat" anlamlarına da gelmektedir. (Tahsin Saraç, *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, İstanbul, Adam Yayınları, 1985, s. 1208.)

bulunulmasını isteme hakkının bulunduğunu vurgulayan İsmet Paşa, “*Hukuk ve hak gözetirlik ilkelerinden esinlenen Türk Temsilci Heyeti, gerek savaş eylemleriyle savaş hareketlerinden gerekse devletler hukuku yasa ve kurallarına aykırı eylemler yüzünden, savaşan devletlerin sivil uyruklarına doğrudan doğruya verilmiş olan zararların, karşılıklı olarak zarar-giderime (tazminat) konu olması gerekeceği görüşündedir. Böylece, İtilâf Devletleri’nin sivil uyrukları, Osmanlı Devleti’nin ordularınca, saldırı, bombardıman ve benzeri savaş eylemleri ya da hareketleri yüzünden, kişileri, ya da malları bakımından, zarara uğramışlarsa; bu uyrukların zararları, sözü geçen devlete ardıl (halef) olan devletlerce giderilecektir. TBMM Hükûmeti’nin de bu zarar-giderime, hak gözetir bir payla katılması gerekecektir. Söz konusu olan devletler, aynı adalet duygularından esinlenerek eski Osmanlı Devleti ülkesinde ya da başka yerlerde, benzer koşullar içinde bulunmuş olan sivil Türk uyruklarına karşı da aynı biçimde davranmalıdırlar*” şeklinde konuşmuştur.⁴¹⁹

İsmet Paşa, Yunan Ordusu’nun Mondros Mütarekesi sonrasında İzmir’in işgalinden, yenilgiye uğratıldığı güne kadar sürdürdüğü acı ve yıkımdan da bahsetmiş ve bu ordunun sivil-asker ayrımı yapmadan, “Türk olan ne varsa yok etmeye yönelik” eylemlerde bulunduğunun, burada yaşanan dehşetin tarafsız kaynaklarca da doğrulanabileceğine dikkat çekmiştir. Yunanistan’ın, ortaya çıkan bu tablonun sorumluluğunu alıp bu yakıp-yıkımların bedelini ödemesi gerektiğini dile getirerek, daha detaylı incelemelerin yapılabilmesi için, meselenin bir alt komisyona sevk edilmesini teklif etmiştir.⁴²⁰

Venizelos ise savaşın sorumlusunun Osmanlı Devleti olduğunu iddia etmiş ve Yunanistan’ın herhangi bir savaş tazminatı veya tamirat bedeli ödemesine dair talebi reddetmiştir. Ayrıca savaşı başlatan tarafın Osmanlı Devleti olduğunu ve Yunanistan’ın, Osmanlı Devleti’nin iş birliği yapmış olduğu devletlerin saldırısına uğrayan Sırbistan Krallığı’na karşı ittifak yükümlülüklerini yerine getirmek amacıyla savaşa girdiğini iddia etmiştir. Bunların yanında, Batı Anadolu’daki işgalin ilk iki yılındaki Yunan ilerlemesi sırasında hiçbir yakıp-yıkma olmadığını iddia etmiş ve Afyonkarahisar-Eskişehir demiryolu hattındaki tahribatın Yunan Ordusu’nun geri çekilişi sırasında, salt askerî

⁴¹⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 6-7.

⁴²⁰ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 7-8.

zorunluluklardan kaynaklandığını söylemiştir. Bunlara gerekçe olarak da Yunan Ordusu'nun geri çekilişi sırasında Türk köylerinden kendilerine yapılan saldırılar olduğunu öne sürmüş ve bu koşullar altında işlenmiş olan aşırılıklarda olağanüstü bir durum olmadığını iddia etmiştir. Yunan Ordusu'nun Türk topraklarını işgal ettiği sürece herhangi bir aşırılıkta bulunmadığını iddia eden Venizelos, ordunun geri çekilişi sırasında “askerî zorunluluklar neticesinde” birtakım istenmeyen olayların yaşandığını ifadeyle, Yunan Ordusu'nun İzmir'e İtilâf Devletleri'nin isteğiyle ve tüm İtilâf Devletleri'nin çıkarları için çıkartıldığını dile getirmiştir. Ayrıca kendilerinden savaş tazminatı istenmesi durumunda, kendilerinin de karşı taraftan benzer bir talepte bulunmaya yetecek sebepleri olduğunu öne sürmüş ve Yunanistan'ın üzerine yıkılmış olan çok büyük bir mülteci sorunu ile karşı karşıya kaldıklarını iddia etmiştir. Dahası, Yunanistan'a bir milyona yakın mülteci geldiğini ve bunların Yunanistan üzerinde büyük bir ekonomik yüke sebep olduğunu da dile getirmiş ve ülkesinin ekonomik durumunun hiç de iyi olmadığından yakınmıştır. Yunanistan'ın bu mülteciler için harcadığı paranın, kendilerinden talep edilen savaş tazminatı miktarından çok daha büyük olduğunu söylemiş ve bu taleplerden karşılıklı olarak vazgeçilmesinin doğru olacağı imasında bulunmuştur.⁴²¹

İsmet Paşa ise Yunanistan'ın, Batı Anadolu'daki yakıp-yıkmalara bedelini ödemekten kaçmaya çalıştığını dile getirmiş ve “*İtilâf Devletleri'nin bu tahribatı Yunanistan'a zorla yaptırmadığını, bu vandalizmin İtilâf Devletleri'nin uyarılarına rağmen yapıldığını*” söylemiştir.⁴²² Venizelos'un, Yunan Ordusu'nun geri çekilirken yaptığı yakıp-yıkmalara konusundaki itirafını senet saydığını bildirmiş ve Yunan Ordusu'nun tek bir çizgi üzerinden geri çekilmediğini, aksine çok geniş bir alandan geri çekildiğini hatırlatarak bu bölgedeki zararlardan sorumlu olduğunu bildirmiştir. Üstelik bir kısmını bizzat kendisinin sorguladığı Yunan kumandanların, askerlerine geri çekilirken bütün köyleri yakmalarına dair emirler verdiklerini itiraf ettiklerini belirterek bu yakıp-yıkmalara planlı ve sistematik olduğunu komisyon önünde dile getirmiştir. Daha sonra sözü Venizelos'un bahsettiği mültecilere getirmiş ve saldırgan Yunanistan'ın yenilgisi sonrası bu ordunun arkasına takılarak kaçmak zorunda kalan insanlara acıdığını,

⁴²¹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 8-14.

⁴²² Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 14.

fakat bu husustaki tek sorumlunun Yunanistan olduğunu söylemiştir. Venizelos ise bu sözlere karşılık, savaşın sorumlusunun kendileri olmadığına dair iddiasını yinelemiştir.⁴²³

Barrere ise işgallerle ilgili olarak da bunların Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi uyarınca gerçekleştirildiğini hatırlatarak, bu işgal bedellerinin Türkiye'ye ödenmesi gerektiğini öne sürmüştür. İtilâf Devletleri işgal ordularının yol açtığı yıkıma değinen İsmet Paşa'nın sözlerine karşılık olarak İtilâf Devletleri'nin bunun sorumluluğunu kabul edemeyeceğini söyleyerek işgal giderlerine ilişkin bu sorunun da alt komisyonda değerlendirileceğini söylemiştir. İsmet Paşa ise Türk Temsilci Heyeti'nin konferansta Mondros Mütarekesi değil, Mudanya Mütarekesi uyarınca bulunduğunu hatırlatarak, işgal giderlerinin ödenmesi konusunun alt komisyona gönderilmesini kabul etmediklerini ve bu konuda ihtirâzî kayıtlarını yeniden belirtmiştir. Osmanlı borçlarının bölüştürülmesi ilkesinin konferans tarafından kabul edilmesinden mutluluk duyduğunu açıkladıktan sonra, onarımlar konusunda Barrere'in yorumlarına dair çekincelerini dile getirmiştir. Lord Curzon da İsmet Paşa'nın söylediklerinin dinlenmiş olmasının, açıklamış bulunduğu görüşlerin kabul edilmiş olduğu anlamına gelmeyeceğini ifade etmiştir.⁴²⁴

Üçüncü komisyonun 8 Aralık 1922'deki oturumunda Barrere, ulaştırma ve taşıma işleri ile ilgilenen alt komisyonunun işlerini çok hızlı bir şekilde tamamladığını görmekten mutluluk duyduğunu söylemiştir. Daha sonra, bu alt komisyon tarafından Barış Antlaşması'na koyulması teklif edilen maddeler okunmuştur. Denizaltı kabloları ve hava ulaşımı ile ilgili olan 12., 13. ve 14. maddelerde bir takım küçük değişiklikler yapılmasının teklif edilmesi üzerine, bu maddeler yeniden alt komisyona gönderilmiştir.⁴²⁵

Üçüncü komisyonun bir sonraki oturumu 13 Ocak 1923'te, Bompard başkanlığında toplanmıştır. İsmet Paşa, savaş zararlarının karşılıklı olarak ödenmesine razı olduklarını, ancak bu borç da Osmanlı Devleti'nin borcu olduğundan, ödemelerinin de bölüştürülecek olan Osmanlı Devleti borçlarına eklenmesi gerektiğini dile getirmiştir. İşgal giderleri ile ilgili olarak ise İtilâf Devletleri'nin işgallerinin Osmanlı Hükûmeti'ni etki altına almak ve son derece ağır barış şartlarını bu hükûmete kabul ettirmek amacı güttüğünden, Türk Milleti'nin verdiği ağır kayıplar ile yaptığı fedakârlıklar da göz önüne

⁴²³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 14-16.

⁴²⁴ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 16-19.

⁴²⁵ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 20.

alındığında, Türk Hükûmeti'nin böyle bir ödeme yapmayı asla kabul etmeyeceğini bir kez daha kesin bir dille vurgulamıştır. Ayrıca savaş zararlarının karşılıklı olarak karşılanması hususundaki görüşlerinde ısrarcı olduklarını ve Yunan Ordusu'nun Türk topraklarında yapmış olduğu tahribatın bedelinin yaklaşık olarak 4.000.000 Frank'ı bulduğunu belirtmiştir.⁴²⁶

İsmet Paşa sözlerinin devamında, *“Bütün dünyanın gördüğü ve bildiği bütün bu yakıp-yıkmaların onarılması, Türk Temsilci Heyeti'nin hiçbir biçimde vazgeçemeyeceği bir istemdir. Türk Temsilci Heyeti, bu noktanın gerektiği gibi göz önünde tutulacağını kesin olarak ummaktadır. Öte yandan Yunanistan'ın, İtilâf Devletleri uyruklarına karşı işlemiş olduğu zararların Yunan Hükûmeti tarafından onarılması gerekeceği de açıkça bellidir. Yunan Temsilci Heyeti'nin karşı istemlerine gelince; Türk Temsilci Heyeti, bu konuya ilişkin olarak şu bildiride bulunmakla onur duyar; işgal giderleri konusundaki Türk görüşü yukarıda açıklanmıştır. Türk yurdunu yakıp-yıkmış bir hükûmetin, kendi işgal giderlerinin ödenmesini istemesi, en hafif deyişle, pek gariptir”* ifadelerini kullanmıştır.⁴²⁷

Rumbold, Türklerin bu giderleri ödemeyi reddederek Cihan Harbi'nin neticelerini görmezden geldiğini söylemiştir. Bompard da İtilâf Devletleri'nin zaten gerçek giderlerinin çok altında bir ödeme talep ettiğini belirtmiştir. Venizelos ise Türk Temsilci Heyeti'nin Yunanistan'dan talep etmiş olduğu tazminat talebine karşılık, Türkiye'nin 1914'te daha barış zamanında Anadolu'dan sürgüne gönderdiği Rumlardan bahsetmiş ve bu insanların yurtlarına geri dönmelerinin Türkiye tarafından kabul edilmesini sağlamak için bu savaşa girdiklerini ve Türk Hükûmeti'nin yaklaşık 1.000.000 Rum'u daha Yunanistan'a göndererek ülkelerinin üzerindeki yükün artmasına neden olduğunu iddia etmiştir. Ardından Bompard, Türkiye'nin İtilâf Devletleri tarafından teklif edilen maddelerin çoğuna karşı çıkmasının, bir anlaşmaya varılması ihtimalini zora soktuğunu söyleyerek, üzerinde anlaşma sağlanamayan meselelerin son bir kez toplanacak olan alt komisyona gönderileceğini söylemiştir.⁴²⁸

İsmet Paşa Başbakanlığa çektiği telgraflarla sunmuş olduğu raporlarında, 1918'e kadar olan borçlar hususunda ısrar ettiklerini, işgal masrafları konusunun alt komisyona

⁴²⁶ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 36-37.

⁴²⁷ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 37.

⁴²⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 37-38.

sevk edildiğini ve Osmanlı borçlarının anapara üzerinden taksiminin kabul edilebileceğini iletmiştir. ABD temsilcisinin, kendisine konferansın ne netice verebileceğini ve Türkiye ile ticaret muâhedeşi ne zaman akdedebileceğini sorduğundan da bahseden İsmet Paşa, konferansta sulh olsa da olmasa da kendileriyle bütün mukâvelâtı şimdiden akd ve imza edebileceklerini söylediğini bildirmiştir. Ayrıca Curzon'un bir iki güne kadar Londra'ya gideceğinin söylendiğini, Bompard'ın da Paris'e gideceğini ve İngilizlerin gerek mâliye ve gerek diğer mesâilde Türkler aleyhinde bir yıldırma politikası ile kendilerini Musul'dan vazgeçirmek istediklerini belirtmiştir.⁴²⁹

The Times gazetesindeki “Lozan'da İki Ay” başlıklı yazıda, mevcut tabloya bakıldığında müzakerelerin sonsuza kadar sürebileceğine işaret ettiği, ancak kamuoyunun o kadar vakti olmadığı belirtilerek, “İngiltere Dışişleri Bakanı'nın haftalarca *Leman Gölü kıyılarında esir olması arzu edilmemektedir*” ifadeleri kullanılmıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın bir yandan barış konusunda umutlu olduğunu söylemesi, öte yandan da Türk birliklerini teftiş etmek suretiyle eskisinden daha güçlü olduklarını dile getirerek savaşa hazır oldukları mesajını vermeye çalıştığı iddia edilmiştir. Haberde, “Türkler, iflas etmiş ülkelerini kurtarmak istiyorlarsa, medeni devletler tarafından kendilerine sunulacak olan cömert şartları kabul etmelidirler. Aksi halde, ülkeleri ilkel bir barbarlığın kurbanı olacaktır” şeklinde oldukça maksatlı ifadelere yer verilmiştir.⁴³⁰

Üçüncü komisyonun 27 Ocak 1923 tarihli toplantısında, üzerinde anlaşma sağlanan ve sağlanamayan hususlar değerlendirilmiş ve İsmet Paşa İtilâf Devletleri'nin, Türk Hükûmeti'nden 15.000.000 altın para karşılığı Türk Lirası'na tekabül eden zarar giderim masrafı talep ettiği maddenin kendileri tarafından asla kabul edilmediğini, bu talepten ya karşılıklı olarak vazgeçilmesi ya da karşılıklı zararların hesaplanması gerektiğini de söylemiştir. Bunun yanında, savaştan önce İngiliz tezgâhlarına sipariş edilen ve Türkiye'nin savaşa girişinden üç ay önce İngiliz Hükûmeti tarafından el konulan gemilerin tutarının Türkiye'ye geri verilmesi ile ilgili bir maddenin de antlaşmaya eklenmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴³¹

Bompard, İtilâf Devletleri'nin Türk Hükûmeti'nden talep ettiği işgal giderlerine dair taleplerinden vazgeçtiğini ve Fransa Bankası ile İngiltere Bankası'nda bulunan

⁴²⁹ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları, I*, s. 383-384.

⁴³⁰ “Two Months at Lausanne”, *The Times*, 20 Ocak 1923, S. 43244, s. 10.

⁴³¹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 76-91.

5.000.000 altın para karşılığı Türk Lirası'nı da geri vermeyi kabul ettiğini söyleyerek İtilâf Devletleri'nin tavizlerinin sonuna geldiği vurgusunu yapmıştır. Bompard, Türk Temsilci Heyeti'nin reddettiği dördüncü maddenin son üç paragrafı ile ilgili olarak, *“İtilâf Devletleri, teklif edilen maddeyle, Türkiye'nin egemen haklarını hiçbir bakımdan çiğnemek isteğinde değillerdir... Türkiye, kendi sorumluluğu altında, bütün özgürlüğünü elinde tutmaktadır; açık kapı ilkesi, ekonomik konularda, Türkiye'de her zaman üstün tutulacak ilke olarak kalmaktadır”* şeklinde konuşmuştur.⁴³²

Bompard'tan sonra söz alan Venizelos, Türklerin kendilerinden 160.000.000 Türk Lirasını bulan bir zarar giderim masrafı talep ettiğini, bunun yanında 18.000 evin yandığı İzmir yangını için de 175.000.000 Türk Lirası istediğini komisyon önünde hatırlatmıştır. Ayrıca bu yangının Yunan Ordusu İzmir'den çıktıktan 24 saat sonra başladığını öne sürmüş ve Türkiye'nin isteklerinin ciddiyyetten uzak olduğunu söylemiştir. Yunan Ordusu'nun çekilişi sırasında disiplini kaybederek birtakım zararlar verdiğini kabul ettikten sonra, bu koşullar altında yapılmış tahribatları kabul etmeye hazır olduklarını, ancak kendilerinin de bazı kayıplarının tazmin edilmesini talep edeceklerini belirtmiştir. Venizelos, sözlerinin devamında; *“Yunanistan, hükûmet değişikliğinden sonraki döneme ilişkin işgal giderleri olan 70 milyon Türk Liralık isteminden vazgeçmeye hazırdır, ancak İstanbul Kolordusu'nun işgal giderlerini de kapsamak üzere, geri kalan istemlerinin kendisine ödenmesini istemektedir”* ifadelerini kullanmıştır.⁴³³

İsmet Paşa ise devletler hukuku ilkelerine aykırı olarak bir uçtan öbür uca kadar işgal edilmiş ve türlü acılar çekmiş bir milletten, bu yakıp-yıkmalara yapanlara bir de ödeme yapmalarını beklemenin anlamsız olduğunu söylemiştir. Bompard, İtilâf Devletleri'nin Türk Hükûmeti'nden talep ettiği işgal giderlerine dair taleplerinden vazgeçtikten sonra Yunanistan'ın böyle bir talepte bulunma konusunda direnmesinin güç olacağını belirtmiştir. Venizelos, İtilâf Devletleri'nin çıkarları korunurken Yunanistan'ın çıkarlarının göz ardı edildiğini iddia ederek, eğer karşılıklı bir hesaplaşmaya gidilecekse Yunan uyruklarının uğradığı zararların da karşılanması gerektiğini söylemiştir. Maurice Bompard ise bu tartışmayı sürdürmenin anlamsız olduğunu belirtmiş ve ekonomik sorunlara ilişkin anlaşmazlıkların hâlen sürmekte olduğunu sözlerine eklemiştir.⁴³⁴

⁴³² Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 93.

⁴³³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 93-96.

⁴³⁴ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*, s. 96-99.

The Times gazetesinde bu konuyla ilgili yayınlanan bir haberde Türklerin, İtilâf Devletleri'nin bütün tekliflerine karşı inatçı direnişlerini sürdürdüğü iddia edilmiş ve savaş tazminatları meselesi ile ilgili olarak; “İtilâf Devletleri'nin (Türklerden) talebi 15.000.000 altına düşürüldü. İşgal zararlarına ilişkin orijinal iddiamız ise 40.000.000 pounddan, 30.000.000 pounda düşürülmüştü, bundan tamamen vazgeçildi. Türkler, zararlar için ne pahasına olursa olsun herhangi bir miktar ödemeyi kesinlikle reddederken, Yunanistan'ın 1.600.000.000 altın (daha sonra 4.000.000.000 altın frank olarak değiştirilen) zararı ödemesi gerektiğini söylediler. Türklerin İzmir'de yakılan on sekiz bin ev için 25.000.000 pound hak talebinde bulundukları söylenebilir. Yunanistan ise Türkiye'den 222.000.000 pound talep ediyor. Türkler İngiltere'ye karşı, onlara (teslim etmeyi) vaat ettiğimiz ve savaşın başında el koyduğumuz gemiler için geri ödeme talep ediyor. Türkiye, Versailles Antlaşması'na uygun olarak İngiltere'ye devredilen 45.000.000 poundun da iade edilmesini ve İtilâf Devletleri'nin Türkiye'ye, İzmir'in yakılması hariç, yaklaşık 45.000.000 pound ödemesini talep ediyor” ifadeleri kullanılmıştır. Ayrıca İsmet Paşa'nın, bu karmaşık sorunların üstesinden gelmek için kendilerine yeterince zaman verilmemesi konusunda şikâyet ettiği belirtilerek, Türklerin en başından beri finansal sorunları anlama konusunda yeteneksiz olduklarını gösterdikleri iddia edilmiştir.⁴³⁵

İktisat ve mâliye komisyonunun son oturumu, diğer iki komisyon ile birlikte yapılmış ve bu ortak oturum, 31 Ocak 1923'te toplanmıştır. Bu oturumdan önce, Türk Temsilci Heyeti'ne İtilâf Devletleri tarafından hazırlanan Barış Antlaşması taslağı ulaştırılmıştır. Bu oturumdaki ilk konuşmayı yapan Lord Curzon, bütün temsilci heyetlerini on haftalık bir çalışmanın sonucunda ortaya çıkan Barış Antlaşması tasarısını imzalamaya davet etmiş ve bu antlaşma ile erişilmek istenen neticenin, Doğu Avrupa'nın ve Asya'nın pek çok bölgesini acılarla yıkıma uğratmış bir savaşı sonlandırmak olduğunu söylemiştir. Ayrıca İtilâf Devletleri'ne karşı savaşı kaybedip Yunan kuvvetlerine karşı zafer kazanan Türkiye'nin, güçlü bir devlet olarak Asya'da olduğu kadar Avrupa'da da kendine yer bulması ve Avrupa devletleri ile eşitliğe ve dostluğa dayanan iyi ilişkiler kurmasının büyük önem taşıdığını söylemiştir. Dahası, sonuç ne olursa olsun, bunca tartışma ve çabanın boşuna olmadığını düşündüğünü söyleyerek, bu ortak çalışmanın

⁴³⁵ “Lausanne Talks Ended/Final Words to the Turks”, *The Times*, 29 Ocak 1923, S. 43251, s. 9.

bütün taraflara birbirlerinin fikirlerini anlama fırsatını verdiğini dile getirmiştir. Her maddesi üzerinde bütün taraflarca fikir birliğine varılmış bir antlaşma ortaya çıkarmanın zorluğundan ve zaman yetersizliğinden de bahsetmiş, dünyanın kendilerinden bir sonuç beklediğini ve kamu yararının her şeyin önünde tutulması gerektiğini söylemiştir. Bunların yanında, konferansa sunulan antlaşmanın kimse üzerinde baskı kurularak veya zorla kabul ettirilmek istenerek oluşturulmadığını ve sadece uzlaşma niyetinde olduklarını belirtmiştir.⁴³⁶

Curzon, İtilâf Devletleri temsilcileri arasında, önemli hiçbir konuda bir fikir ayrılığı olmadığını ve antlaşma metninin de bu ortak akılla hazırlandığını savunmuş, Türk Milleti'nin yeniden refah yoluna girmesi ile ilgilenen bütün devletlerin, önemli konuların tamamında hemfikir olduklarını iddia etmiştir. Hazırlanan bu antlaşmanın yalnızca Türkiye'ye veya Avrupa halklarına değil, tüm dünyaya ilân edildiğini ve hak gözetirlik ilkesi uyarınca hazırlanıp hazırlanmadığına da bütün dünya kamuoyunun karar vereceğini ifade etmiştir. Sevr Antlaşması ile kıyaslandığında, İtilâf Devletleri'nin bu antlaşmayı hazırlarken ne kadar büyük tavizler verdiklerinin görülebileceğini iddia etmiş ve yeniden çıkabilecek bir savaş ihtimalini kimsenin kaldıramayacağını söylemiştir. Daha sonra birinci komisyonun çalışmalarına değinmiş ve Doğu Trakya üzerindeki Türk egemenliğinin tam olarak tanındığını, Türklerin burada 20.000 kişilik bir kuvvet bulundurmasının önünün açıldığını ve Edirne'de Meriç köprüsü ile bunun ötesindeki toprak parçasının Türkiye'ye bırakılarak, Edirne'ye Meriç'in sağ kıyısında bir istasyon sağlanmak suretiyle şehrin ana demiryoluna bağlandığını söylemiştir.⁴³⁷

Bu sözlerinin ardından, Boğazlar meselesi ile ilgili bilgi veren Lord Curzon, konuyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır: *“Çanakkale'nin girişinde, İtilâf Devletleri askerlerinin sürekli olarak bulunmasını öngören herhangi bir teklifi yalnız geri almakla kalmadık, Türkiye'nin isteği üzerine hem Çanakkale Boğazı'nda hem de Karadeniz Boğazı'nda askerlikten arındırılmış bölgeleri de daralttık. Türkiye'nin, Gelibolu Yarımadası'nda dilediği sayıda jandarma kuvveti bulundurabilmesini öngördük. Öte yandan, (Türkiye) Gelibolu Yarımadası'nın hemen yakınında bir askerî garnizon da bulundurabilecektir. Marmara Denizi'ni askerlikten arındırılmış bölgelerin dışında*

⁴³⁶ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 32-34.

⁴³⁷ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 34-37.

bıraktık ve Avrupa kıyılarında tahkimat yapılmasını yasaklamakla, geçidin gemiler için açık tutulması sağlanmış olacağı için Türkiye'ye, Asya kıyıları üzerinde gerekli göreceği her çeşit istihkâmları yapma hakkını tanıdık. Askerlerini bir kıyıdan ötekine taşıyabilmek ve bunları askerlikten arındırılmış bölgelerden geçirtebilmek ve bu bölgelerde oturanları askere alabilmek konularında da Türkiye'nin isteklerini yerine getirdik. Türkiye, uçaklar ve her türlü gözetleme araçları kullanabilecektir. Türk Donanması, tonaj sınırlaması olmaksızın, Marmara Denizi'nde ve askerlikten arındırılmış sularda dolaşmakta ve demirlemekte serbest olacaktır. Ayrıca Türkiye'nin kara kuvvetlerinden 12.000 kişilik bir garnizonun bulunabileceği İstanbul'da bir deniz üssü ile bir tersanesi de olabilecektir. Bu hükümlere ek olarak; İtilâf Devletleri Hükûmetleri, Boğazlardan geçebilecek yabancı savaş gemilerinin sayısı ve tonajının ve Boğazlarda kalış sürelerinin sınırlandırılmasını, gelişlerini Türk işaret istasyonlarına haber vermeleri zorunluluğunu yüklenmeyi, Boğazlardan geçen gemilerin sayısını ve tonajını denetlemek için bir Uluslararası komisyon kurulmasını kabul ettiklerini ve son olarak da İstanbul'da elçiliklerin hizmetinde küçük savaş gemileri (stationnaires) bulundurmaları konusunda çok eskiden beri yararlandıkları haktan vazgeçtiklerini de söylersek, Türkiye'nin egemenliğine ilişkin istemleri karşılamak ve başkentini korumak konusunda pek ileriye gitmiş olduğumuz görülecektir.”⁴³⁸

Türk Temsilci Heyeti'nin silahsızlandırılmasını talep ettiği Gökçeada, Bozcaada ve Semadirek Adalarına Limni Adası'nı da eklediklerini söyleyen Curzon, Gökçeada ve Bozcaada'yı Türkiye'ye vermeyi de kabul ettikleri hatırlatmıştır. Bunun yanında, antlaşmaya Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adalarının da hava ve deniz üssü olarak kullanılamayacağına dair bir madde de eklediklerini vurgulamış, Türkiye'nin Irak sınırı ile ilgili olarak ise bağımsız ve tarafsız bir kurum olduğunu iddia ettiği Cemiyet-i Akvam'ın karar vermesini önerdiklerini söylemiştir. Ayrıca nüfus mübadelesi ile ilgili meselenin çözülmesi için çok çaba sarf ettiklerini, mübadelenin zorunlu kılınması talebini ve İstanbul'da Rumların kalmasına bağlanan ağır şartları kabul ettiklerini belirtmiştir. Azınlıklar meselesi ile ilgili çözümün kendisini tatmin etmediğini, ancak bu antlaşmanın büyük bir uzlaşma çabası olarak görüleceğine inandığını söylemiştir.⁴³⁹

⁴³⁸ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 37-38.

⁴³⁹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 38-40.

Marchese Garroni ise kapitülasyonların tamamen kaldırılmasını kabul ettiklerini, fakat antlaşma taslağına yabancılara verilecek güvenceleri de eklediklerini ve bu güvencelerin Türk Hükûmeti'ne de fayda sağlayacağını söylemiştir. Ayrıca Türkiye'de yabancılara verilmiş olan mâlî imtiyazların tümünden vazgeçtiklerini ve mâlî konularda kanunlar çıkartma konusunda Türk Hükûmeti'ne herhangi bir kısıtlamada bulunmadıklarını belirtmiştir. Konsoloslukların yargı işlerine karışmalarının kaldırılmasına da razı olarak pek çok taviz verdiklerini öne sürmüş, yabancılarda davalarında bulunmak üzere Lahey Uluslararası Adalet Divanından seçilecek yargıçların görevlendirilmesi ile ilgili olarak ise şunları söylemiştir: *“Yargıçların seçimine ilişkin olarak öne sürdüğümüz reformun, Türkiye'nin egemenlik haklarına herhangi bir yoldan hâlel getirebileceğini düşünmemekteyiz. Çünkü yargıçları teklif edecek komisyonun üyeleri gibi, yargıçların kendileri de yabancı devletlerin herhangi bir karışması olmaksızın, doğrudan doğruya Türk Hükûmeti tarafından atanacak, bu hükûmetin memurları olacak, bu hükûmetten aylıklarını alacak ve yaptıklarından yalnız Türk Hükûmeti'ne karşı sorumlu tutulacaklardır.”*⁴⁴⁰ Garroni, Türk Hükûmeti'nin yeterli güvenceleri vermediği bir durumda, kapitülasyonların kaldırılmasının mümkün olmayacağını Türk Temsilci Heyeti'nin anlaması gerektiğini sözlerine eklemek suretiyle, elverişli bir çözüme erişmek ve yeni acıları önlemek için bütün tarafların iyi niyetine güvendiğini açıklamıştır.⁴⁴¹

Daha sonra söz alan Bompard, üçüncü komisyonun çoğunlukla Osmanlı devlet borcunun bölüştürülmesi üzerine yoğunlaştığından bahsettikten sonra, böyle bir bölüştürmenin kabul edilmesinin bile Türkiye'ye yapılmış olan büyük bir iyilik olduğunu iddia etmiştir. 1914'te altın para ile 140.000.000 Türk Lirasına yükselen Osmanlı Devleti'ne ait borçların, bu bölüştürme ile 87.000.000'a indirildiğini, yani Türkiye'nin 53.000.000 liralık bir kazanç sağladığını belirtmiş ve İtilâf Devletleri'nin Türkiye'den işgal gideri istemekten de tümüyle vazgeçtiğini hatırlatmıştır. Ayrıca antlaşma tasarısının, Türkiye'den ayrılmış olan devletlerdeki emeklilerin maaşlarının da Türkiye'ye yükletilmeyeceğini öngördüğünü söylemiştir. *“Türkiye'nin eski müttefiklerinin Türkiye'den alacaklı oldukları ve altın para ile 62,5 milyon Türk Lirasını bulan alacaklarını İtilâf Devletleri; Versailles, Saint-Germain, Neuilly ve Trianon Antlaşmaları*

⁴⁴⁰ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 40-41.

⁴⁴¹ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 41-43.

ile kendi üzerlerine çevirtmişlerdi. Bu alacakların ödenmesi gerekliydi. Oysa İtilâf Devletleri, bu alacaklardan tümüyle vazgeçmektedirler. Bu da Türkiye'nin göz önünde tutması gereken önemli bir fedakârlıktır”⁴⁴² şeklinde konuşan Bompard, bütün bu tavizlere karşılık İtilâf Devletleri'nin sadece 15.000.000 Türk Lirası altın para ile ödenmek üzere Türkiye'nin vermiş olduğu zararların onarılmasını istediklerini belirtmiştir. Sözlerinin sonunda, savaşın bütün sorumluluğunun Türkiye'de olduğunu iddia etmiş ve artık geçmişten konuşmanın anlamsız olduğunu söyleyerek Mareşal Mustafa Kemal'in 23 Ocak 1923'teki söylevine gönderme yaparak “on yıldır bitkin düşmüş olan yurdunuzu kalkındırmaya odaklanmalısınız” mesajını vermiştir.⁴⁴³

Daha sonra sözü ABD temsilcisi Richard Child almış ve ABD'nin Yakın Doğu'da “açık kapı” ilkesini benimsediğini hatırlatarak Boğazların serbestliğinden, azınlıkların korunmasına ve din özgürlüğüne kadar pek çok konuda hak gözetir bir tavırda bulunduklarını iddia etmiştir. Ayrıca barışın yapılmasının önünde hiçbir engel görmediklerini vurgulayarak sözlerini şu şekilde sürdürmüştür: “Türkiye ile şerefli bir barış yapılmadıkça Türkiye'nin geleceğine bakamayacağımızı ortaya koymaktan geri kalmadık, ancak şimdi yapılacak barışın, Türkiye'ye kurumlarını örgütleme, iktisat ve ticaret alanında gelişme yoluna girme, öteki uluslarla iş birliğine girişme, öteki ülkelerle diplomatik temsilciler gönderilerek düzenli ilişkiler kurma ve uluslar ailesine katılma fırsatını vereceğini açıklamaktan da geri kalmadık. Bunlar Türkiye için, bir antlaşmada yazılamayacak kazançlardır.”⁴⁴⁴

Japon Temsilci Baron Hayashi, barışın sağlanabileceğine dair umutlu olduğunu, Romanya Temsilcisi Diamandy de İsmet Paşa'nın barışı kazandırmakla büyük bir hizmette bulunacağını söylemiştir. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı adına konuşan Rakitch ise İtilâf Devletleri'nin pek çok fedakârlıkta bulunduğunu ve Türklerin de buna aynı şekilde karşılık vereceğini umduğunu söylemiştir.⁴⁴⁵

İsmet Paşa ise İtilâf Devletleri Temsilci Heyetleri tarafından hazırlanmış olan ve Türk Temsilci Heyeti'nin çok kısa bir süre inceleme fırsatı bulabildiği tasarıda, bugüne kadar üzerinde anlaşmaya varılmış sorunların, anlaşmaya varılamamış hususların ve bir

⁴⁴² Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler*, I-I/2, s. 44.

⁴⁴³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler*, I-I/2, s. 44-46.

⁴⁴⁴ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler*, I-I/2, s. 46-48.

⁴⁴⁵ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler*, I-I/2, s. 49.

de bugüne kadar hiç tartışılmamış meselelerin bulunduğunu öne sürmüştür: “Örneğin, Türkiye’nin Avrupa’daki ülkesinde Türk silahlı kuvvetlerinin sınırlandırılması böyle bir konudur. İtilâf Devletleri Temsilci Heyetleri, Boğazlar rejimi ve Boğazlara komşu bölgelerin askerlikten arındırılması konusu tartışıldığı sırada, Türk temsilcilerin, askerlik bakımından kısıtlayıcı tedbirlerin, yalnız Boğazlara komşu bölgelerle sınırlandırılması gerektiğini savunmuş olduklarını şüphesiz hatırlayacaklardır. Bu konuya ilişkin olarak, Türk temsilcileri bu rejimi kabul ederken, askerlik bakımından başka hiçbir kısıtlama olmayacağını da temel bir şart olarak koşmuşlardı” şeklinde konuşan İsmet Paşa, Türk Temsilci Heyeti adına, teklif edilen tasarinın detaylı şekilde incelenerek bir cevap verilmesi için komisyon başkanlarından bir hafta süre istemiştir.⁴⁴⁶

Lord Curzon, antlaşma taslağının İsmet Paşa’ya 29 Ocak sabahı verildiğini ve kendisinin tasarıyı incelemek için iki günü bulunduğunu söylemiş, İsmet Paşa’nın kendisinden tasarıyı incelemek için sekiz günlük bir süre istemesi üzerine de kendisinin artık Londra’ya dönmek zorunda olduğunu ve bunu ancak birkaç gün kadar uzatabileceğini söylemiştir. İlk başta Türk Temsilci Heyeti’nin bir cevap verebilmek için Ankara’ya gidip gelmeleri gerektiğini düşündüğünü ve şu anda buna gerek olmadığını öğrenmekten memnuniyet duyduğunu söylemiş ve kendisinin de İsmet Paşa gibi çalışmaktan yılmadığını, dilerse İsmet Paşa ile bu kalan birkaç günde birlikte çalışabileceğini belirtmiştir. İsmet Paşa da konferans çalışmalarının İngiliz Temsilci Heyeti Lozan’dan ayrılmadan önce bitirilmesini istediğini ve Lord Curzon’un özel durumunu anladığını, fakat antlaşma tasarısında daha önce hiç görüşülmemiş maddeler bulunduğundan, bu kadar kısa sürede sonuç alınamaması durumunda ısrar edilmemesini umduğunu dile getirmiştir.⁴⁴⁷

İsmet Paşa, 1 Şubat 1923’te Başbakanlığa çektiği telgrafta bu son görüşmeleri şu ifadelerle anlatmıştır: “31 Ocak raporudur. Birinci, ikinci ve üçüncü komisyonlar birbirini müteâkib ictimâ ederek Curzon, Garroni ve Bompard pazartesi (29 Ocak) günü suret-i husûsiyede verilen muâhede projesini müdâfaa ve bizi (imzaya) da’vet ettiler. Curzon; Harb-i Umûmî neticesinde mağlûb olan Türkiye’nin, Yunanlara karşı ihrâz ettiği muzafferiyet sâyesinde Lozan Barış Konferansı’nda pek müsâit şerâit istihsâl ettiğini

⁴⁴⁶ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 49-51.

⁴⁴⁷ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 51-52.

beyân ve Boğazlar, Adalar ve Şarkî Trakya mesâilinde kazandığımız fevâidi tafsil ve teklif ettikleri şerâitin pek mu'tedil olduğunu müdâfaa etti. Garroni ve Bompard'ın adlî ve malî mesâil için verdikleri izâhâtı müteâkib Lord Curzon bizi teklif olunan muâhedeyi imzâyâ da'vet etti. Ben, bizden ayrılan memleketlerle kemâl-i serbestî ile ta'yîn mukadderatları keyfiyetini kendilerine bıraktığımızı beyân ettikten sonra muâhedenin tedkîki ve cevâb-ı i'tâsı için bir hafta müddet taleb ettim. İtilâf Devletleri, yarım saat husûsî müzâkereyi müteâkib 4 Şubat Pazar gününe kadar vakit bıraktılar. Lord Curzon, 2 Şubat Cuma günü gitmeye karar vermişken, hareketini iki gün te'hîr ettiğini beyân etti.” İsmet Paşa, 2 Şubat 1923'te Başbakanlığa çektiği bir başka telgrafta ise şu ifadelerle yer vermiştir: “Bugün Lord Curzon ile yalnız müzâkere ettim. Muallak mesâil-i arziyede sabittir, ya'ni Musul Cem'iyet-i Akvâm Meclisine havâle ve Şarkî Trakya hududu şimdiki gibidir. Gelibolu'da bir kuvvetimiz bulunmasını kabul etmiyor. Dört kilometre arzında bulunan Anzak arâzîsi mezarlık gibi seddettirmek isteniliyor. İstanbul dâhil olduğu hâlde Şarkî Trakya'da kuvvetimiz yirmi bin ile tahdid edilmiştir. Bozcaada ve Gökçeada bize iade ediliyor, fakat ahâlisi mübadeleye tâbi olmayarak muhtâriyet-i idâreye mâlik olacaktır. Adlî ve mâlî esâsiyeyi akşama kadar konuşacağım. Kararımız şu iki ihtimaldedir; A) Adlî ve mâlî'de esaslı tebeddül olmazsa mukâbil projemizi vereceğiz. Musul'u muallakda bırakmak, Karaağaç'ı ve şimendifer hattını taleb, Trakya'da tahdîdât-ı askerîyeyi, Gelibolu'da kuvvet bulundurmak fikrinden sarf-ı nazar, mezarlıklardaki ihtilâfı hakeme havâle edeceğiz. Kapitülasyonlar kâmile redd, mâlî tekâlîfine münâsib suretle cevâb. Yunanlar ta'mîrâtı için ale'l-hesab asgarî peşin para. B) Eğer adlî ve mâlî mesâilde esaslı tebeddül olursa burada mukâbil proje vermeyerek teklîfâtı hâmilan Ankara'ya gelmek ve on beş gün bir fâsıla istemek.”⁴⁴⁸

The Times gazetesinde “Yaklaşan Fırtına” başlığı ile yayınlanan haberde, Türklerin Fransızlarla ayrı bir antlaşma imzalamaları ihtimalinden bahsedilerek, Avrupa'da yaklaşan fırtınanın İngiltere'yi teğet geçmeyeceği yorumu yapılmıştır. Ayrıca ateşkesten bu yana günden güne artmakta olan tehlikeleri görmezden gelmenin “aptalca” olacağı, ancak bütün olumsuzluklara rağmen bir umut ışığının hâlâ Lozan'da parladığı ve birçok zorluk karşısında, bugüne kadar Avrupa barışının temel teminatı olarak kabul edilen Fransa ile İngiltere arasındaki işbirliğini sürdürmenin mümkün olabileceği ifade

⁴⁴⁸ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, I, s. 474-483.

edilmiştir. Haberin devamında ise daha karamsar ifadeler kullanılarak, İngilizlerin Fransızlara çok fazla güvenmediği imajı verilmiştir. Bu ifadeler, gazetede şu şekilde yer almıştır: *“Fransız Hükûmeti’nin, barış şartlarının Türkiye’ye sunulduğu sırada, barış konferansının tüm varsayımları ile tamamen farklı olan bir tavrı benimseme niyetinde olduğu yönünde söylentiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Fransız tekliflerinin asıl şartları hâlâ belirsizdir ve Poincaré’in, Mustafa Kemal ile özel bir iletişim kurmuş olabileceği hâlâ bir varsayım meselesidir. Bununla birlikte, Fransız Hükûmeti’nin Türk meselesinde ayrı bir eylem planladığına dair söylentilerin Fransız basınında güçlü bir protesto başlattığına ve Fransız Hükûmeti’ne atacağı adımları bir kez daha değerlendirmesi konusunda tavsiyelerde bulunulduğuna dair duyumların arttığına şahit olmaktayız... Türklerin çarşamba günü sunulan taslak antlaşmayı imzalamaya hazır olmamaları halinde bu iki ülke arasında (Fransa ve Türkiye) ayrı bir barış imzalanıp imzalanmayacağı ortaya çıkacaktır.”*⁴⁴⁹

“Lozan Sakin/İstişareler Sürüyor” başlıklı *The Times* gazetesi haberinde de İtilâf Devletleri baş temsilcilerinin Beau Rivage Otel’de uzun bir toplantı yaptığından ve İsmet Paşa’nın otuz madde içeren bir karşı teklif sunduğundan bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra, İtilâf Devletleri’nin Türk görüşlerini yerine getirmek için bazı tavizler vermeye hazır oldukları ve nihai cevaplarını 4 Şubat’ta bildirecekleri belirtilmiştir.⁴⁵⁰

The Times gazetesinde yayınlanan *“Lozan’da Son Saatler”* başlıklı haberde ise 4 Şubat’ta tüm dünyanın, Türklerin kendilerine sunulan şartları dikkate alarak antlaşmayı imzalamaya hazır olup olmadıklarını öğreneceğini ve yalnızca batılı devletler için değil, Türkler için de endişeli anlar yaşandığı belirtilmiştir. Ardından, Türk topraklarının son iki yüzyıl boyunca sürekli olarak küçüldüğünden ve bir zamanlar hızla fethedilen yerlerin zamanla kaybedildiğinden bahsedilmiş, son yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti’nin batılı devletlerin kendi arasındaki rekabet sayesinde ayakta kalabildiği iddia edilmiştir. Balkan Savaşları ile Cihan Harbi’nin, Türkiye’yi bütün bu rekabetlerin sonuçlandığı bir çatışmaya soktuğu ve neticede Türkiye’nin kendini mağlup devletlerin arasında bulduğu hatırlatılmış, Yunanlara karşı kazanılan zaferin, Türklerin millî duygularını büyük ölçüde yükselttiği ve büyük güçlere karşı bir zafer kazandıklarını

⁴⁴⁹ “The Gathering Storm”, *The Times*, 2 Şubat 1923, S. 43255, s. 11.

⁴⁵⁰ “Lausanne Calm/Conversations Continue”, *The Times*, 3 Şubat 1923, S. 43256, s. 10.

düşünerek Lozan’a geldikleri öne sürülmüştür. Haberde şu çarpıcı ifadelere de yer verilmiştir: “Lozan’da (Türklere) büyük bir fırsat verildi. Şartlar, batı medeniyetinin asgari talepleridir ve aynı zamanda Türkiye’nin ulusal bağımsızlığının mümkün olan en yüksek garantisini oluşturmaktadır. Bazı tavizler büyük bir fedakârlık ile verildi... Bu imtiyazlar, zayıflık belirtisi olarak görülmemelidir... Türkiye’ye baskı yapma veya işlerini olduğundan daha zor hale getirme arzumuz yoktur... Bu son saatlerde Türkler, milletleri için kalıcı bir ölüm kalım seçimi yapıyor.”⁴⁵¹

Yaklaşık iki aydan biraz fazla süre boyunca çalışmalarını sürdüren Lozan Barış Konferansı, resmî çalışmalarını 27 Ocak 1923’te sonlandırmıştır. Bundan sonra 31 Ocak 1923’te bütün komisyonların birlikte toplandığı bir oturum ile 1 Şubat 1923’te Boğazlar meselesi ile ilgili bir oturum daha yapılmıştır. Artık nasıl bir barış yapılabileceği hiç kimse tarafından tahayyül edilemezken, ocak ayının sonlarına doğru Lozan’a oldukça karamsar bir atmosfer hâkim olmuştur. İsmet Paşa’nın, Türkiye’nin bağımsızlığına, egemenliğine ve Misâk-ı Millî ilkelerine aykırı olan hiçbir şartı kabul etmek niyetinde olmayan tavrı nedeniyle taraflar arasındaki uzlaşmazlık hep üst seviyelerde olmuştur. İtilâf Devletleri temsilcileri pek çok konuda ağız birliği etmişçesine birbirlerine destek çıkarken, Türk Temsilci Heyeti pek çok konuda yapayalnız mücadele etmiştir. İsmet Paşa’nın düşüncesine göre, İngiltere’nin konferans boyunca Fransa ve İtalya’ya ekonomik konularda verdiği desteğin bir nedeni de Musul konusunda bu ülkelerden aynı desteği beklemesi olmuştur. İsmet Paşa, henüz Aralık 1922’de Lozan’dan Ankara’da bulunan Başbakan Rauf Bey’e çektiği telgrafta konferansta yapılan görüşmeleri rapor ederken, İtilâf Devletleri’nin Azınlıklar Alt Komisyonunda olağanüstü zorluklar çıkardığını ve ağır tekliflerinin kendileri tarafından reddedildiğini belirtmişti. “Ya bizi yıkacaklar; eski usûlde muaddel bir Sevr yapacaklar, ya da biz onları yıkacağız, her medenî ve müstakil millet gibi bir sulh yapacağız” cümlelerini kullanan İsmet Paşa, konferansın kesilmesinin beklenebileceğini daha o günlerden hissetmiş ve Ankara’ya bu ihtimalin bulunduğunu bildirirken, “Bu inkıtâ ansızın olabilir” ifadesini kullanmıştı.⁴⁵²

Ocak 1923’ün son günlerinde, İtilâf Devletleri temsilcileri tarafından Türk Temsilci Heyeti’ne sunulan taslak antlaşmaya, Türklerin İtilâf Devletleri’nden savaş

⁴⁵¹ “Last Hours at Lausanne”, *The Times*, 3 Şubat 1923, S. 43256, s. 11.

⁴⁵² İsmet İnönü, *Hatıralar*, s. 344; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları, I*, s. 268-270.

tazminatı ve işgaller sırasında verilen zararların onarım bedelini talep etmesine engel teşkil eden bir madde de eklenmişti. Bu maddedeki; “*Türk Hükûmeti, İtilâf Devletleri ordularının işgali sırasında gerek Yüksek Komiserler gerek İtilâf Devletleri ’nin kara ve deniz askerî makamları, gerekse onların adına davranan bütün kişiler ve komisyonlarca; kamu yönetimine, ya da Osmanlı haklarına, mallarına ve çıkarlarına ilişkin olarak alınmış bütün tedbirlerle, onların buyruğu üzerine yapılan giderlere ve ayrılan ödeneklere ilişkin bütün kararların geçerli olduğunu kabul eder*”⁴⁵³ ifadeleri, doğrudan buna yöneliktir. Ayrıca onarımlarla ilgili olarak Türkiye’nin, Yunanistan dışındaki İtilâf Devletleri’nin 1 Ağustos 1914’ten itibaren uğramış oldukları zararlara karşılık olarak, 15.000.000 Türk Lirası altın para ödemesine dair bir madde de eklenmişti. Yani İtilâf Devletleri, Türkiye’de yapmış oldukları işgallerin üstüne bir de Türkiye’den bu işgallerin masraflarını karşılamasını istemişlerdi. Üstelik bu ödemelerin ilk taksitinin son süresinin 1 Mart 1924’de dolacağı belirtilmiş, %5 faiz ve %1 amortisman eklenmesi ile hesaplanan ve her biri 900.000 altın Türk Lirası olarak belirlenen 37 taksit ödenmesi talep edilmişti. Görüldüğü üzere, taslak antlaşma metninde bulunan mâlî hususlar ile ilgili pek çok madde de Türkiye açısından kabul edilemez hükümler içermekteydi. Bunun üzerine Türk Temsilci Heyeti bir karşı teklif sunmuş, fakat bu karşı tekliften de sonuç alınamamış ve böylece konferans bir kesilme sürecine girmiştir.⁴⁵⁴ Üçüncü komisyonun görüştüğü savaş tazminatları meselesi, diğer meseleler ile birlikte, 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Barış Antlaşması’nda karara bağlanacak ve neticede tazminat ile tamirat taleplerinden karşılıklı olarak vazgeçilecekti.⁴⁵⁵

The Sunday Star gazetesinde yayınlanan bir habere göre, İtilâf Devletleri’nin taslak antlaşmasına karşılık, Türklerin bir karşı teklif sunacağı ve Türklerin son anda antlaşmayı imzalayabileceklerine dair genel bir kanı olduğu iddia edilmiştir. Türklerin yarına kadar antlaşmayı imzalamamaları durumunda ise Lord Curzon’un Londra’ya döneceği ve diğer İtilâf Devletleri temsilcilerinin de bu durumda kendisini takip edecekleri öne sürülmüştür.⁴⁵⁶

⁴⁵³ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 102.

⁴⁵⁴ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*, s. 102-149.

⁴⁵⁵ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, II-II/8*, s. 20.

⁴⁵⁶ “Turks to Present Counter Treaty”, *The Sunday Star (The Evening Star)*, 4 Şubat 1923, S. 932-28769, s. 1.

Kasım 1922’de başlayan Lozan Barış Konferansı, birçok konuda anlaşmaya varılamadan, Şubat 1923’ün ilk günlerinde kesilme sürecine girmiştir. Yine de o dönem bu görüşmelerde bulunmuş olan devlet adamlarının açıklamaları incelendiğinde, konferansın kesilmesine temkinli yaklaştıkları ve kamuoyunun büyük bölümünde de bu durumun Yakın Doğu’da barışı sağlaması umut edilen bu konferansın tamamen bitmesi anlamına gelmeyeceğinin düşünüldüğü görülmektedir. İsmet Paşa’nın Lozan’dan ayrılmadan önce görüştüğü Bompard’ın ifadeleri de konferansın resmen kesilmediği, sadece ara verildiği yönünde olmuştur. İsmet Paşa, konferansın genel sekreteri olan Massigli’ye, davet edilmesi durumunda Lozan’a dönebileceğini söylemiş ve Türk Temsilci Heyeti 7 Şubat 1923’te trenle Ankara’ya hareket etmiştir. Sonraki günlerde konferansın kesilmesi ile birlikte yeni bir savaşın çıkması ihtimali, özellikle Avrupa ve Yakın Doğu kamuoyunda endişe ile karşılanmıştır. Bu süreçte, İngilizler ile Türkler arasındaki gerginlik de tekrar tırmanmaya başlamıştır.⁴⁵⁷

Müzakerelerin kesilmesi haberi *The Times* gazetesinde, İsmet Paşa ve Türk Heyeti ile Lord Curzon ve Bompard’ın fotoğraflarıyla birlikte, “*Lozan Barış Konferansı Başarısız Oldu*” başlığı ve “*Türkler, kendilerine İtilâf Devletleri tarafından önerilen antlaşmayı reddetti*” ifadeleriyle aktarılmıştır. “*Lozan’da Çöküntü*” başlıklı bir başka *The Times* haberinde de konferansın kesilmesinin Ankara ve Paris arasındaki yazışmalar neticesinde gerçekleştiği ve Türklerin başta Fransa olmak üzere kendi tezlerini kabul eden devletlerle ayrı antlaşmalar imzalayabileceklerine dair bir umuda kapıldıkları için İtilâf Devletleri’nin önerdiği taslak antlaşmayı reddettikleri iddia edilmiştir.⁴⁵⁸

The Times’taki “*Lozan Başarısızlığı/Türkler İmzalamayı Reddetti/Son Dakika Çabaları Sonuç Vermedi/İngiliz Sabrı*” başlıklı haberde ise Türklerin, adlî sistemle ilgili yeni bir öneri sunduğu, ancak bunun İtilâf Devletleri tarafından kabul edilmediği belirtilmiştir. Buna ek olarak, Batı Trakya’daki Türk birliklerine yönelik sınırlamaların çoğunun kaldırıldığı, Osmanlı Devlet borçları ile ilgili olarak da ciddi oranda indirim yapıldığı öne sürülmüş, Yunanların ve Türklerin birbirlerinden talep ettiği savaş tazminatları ile tamirat giderlerinden de karşılıklı olarak vazgeçmelerine rağmen, Musul

⁴⁵⁷ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü*, s. 416; Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları, I*, s. 502; Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, s. 138; İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, s. 261-263.

⁴⁵⁸ “Lausanne Conference Fails/The Turks Refuse/Breakdown at Lausanne”, *The Times*, 5 Şubat 1923, S. 43257, s. 11-14.

ve adlî kapitülasyonlar konularında anlaşılamadığı ifade edilmiştir. Aslında Türklerin, önerilen taslak antlaşmanın büyük bölümüne ikna oldukları ve anlaşılan hususların imza edilerek bir barış sağlanması önerisinin kabul görmediği bilgisi verilmiştir.⁴⁵⁹

The Daily Telegraph gazetesinin “*Lozan’da Kesilme*” başlıklı haberinde de İtilâf Devletleri’nin pek çok taviz vermesine karşın Türklerin, antlaşmadaki ekonomi ile ilgili maddelerin “köleleştirici” olduğunu iddia ederek imzalamayı reddettiği ve inatçı tutumlarının bir nedeninin de Fransa ile ayrı bir antlaşma yapma ihtimali olduğu öne sürülmüştür.⁴⁶⁰ Aynı gazetede bir sonraki gün yayınlanan bir başka haberde ise Lozan’dan Paris’e gelen Poincaré’in, konferansa sadece ara verildiğine ve görüşmelerin tamamen kopmadığına dair sözlerine yer verilmiştir.⁴⁶¹

The Times gazetesi ise aynı tarihte Lord Curzon’un Lozan Barış Konferansı ile ilgili basına yapmış olduğu açıklamayı sütunlarına taşımıştır. “*Yenilgi Değil, Zafer*” başlıklı yazıda, Lord Curzon’un konferans görüşmelerine dair detaylı bir değerlendirmesi yayınlanmıştır. Buna göre; kimi çevrelerce başarısızlıkla itham edilmesine rağmen, kendisinin yalnızca İngiliz çıkarları için değil, İtilâf Devletleri’nin birliği için de çalıştığı ve konferansın kesilmesini bir başarısızlık olarak görmediği öne sürülmüştür. Ardından Curzon’un, bir antlaşma ihtimalinin hâlen bulunduğu dair sözlerine yer verilirken; İngiltere, Fransa ve İtalya’nın dayanışması ile barışın kazanılabileceğine dair umutların sürdüğünü belirttiği de ifade edilmiştir.⁴⁶²

The Evening Star gazetesinin “*Barış Görüşmelerinin Başarısız Olmasıyla Türkler, İtilâf Devletleri Savaş Gemilerini Tehdit Etti*” başlığıyla yayınladığı haberde Türklerin, 1000 tonu aşan İngiliz savaş gemilerinin İzmir limanında bulunmasına izin verilmeyeceğine dair ikazına karşılık İtilâf Devletleri Yüksek Komiserlerinin Ankara Hükûmeti’ne bir protesto notu ilettiklerinden bahsedilmiştir. Fransa ve İtalya’nın, konferans görüşmelerinin olabildiğince hızlı bir biçimde yeniden açılması gerektiği konusunda mutâbık oldukları belirtilmiş ve İsmet Paşa’nın gazetecilere, hükûmeti ile istişarelerde bulunmak üzere Ankara’ya gittiğini, konferansın tamamen bittiğini

⁴⁵⁹ “Lausanne Failure/Turks Refuse to Sign/Last Hour Efforts Fruitless/British Patience”, *The Times*, 5 Şubat 1923, S. 43257, s. 10.

⁴⁶⁰ “Lausanne Breakdown”, *The Daily Telegraph*, 6 Şubat 1923, S. 13647, s. 4.

⁴⁶¹ “Latest Cables”, *The Daily Telegraph*, 7 Şubat 1923, S. 13648, s. 9.

⁴⁶² “Lord Curzon on Lausanne/Not Defeat But Victory/Battle for Allied Unity”, *The Times*, 7 Şubat 1923, S. 43259, s. 9.

düşünmediğini ve İtilâf Devletleri görüşmelere devam etmek isterse birkaç hafta içinde dönebileceğini söylediği aktarılmıştır.⁴⁶³

Bundan sonraki günler ise hem Avrupa’da hem de Türkiye’de ve tüm Yakın Doğu’da belirsizliklerle geçmiş, ancak bu ara dönemde her şeye rağmen diplomatik temasların sürdürülmesine devam edilmiştir. Bu temaslar neticesinde, 23 Nisan 1923’te yeniden toplanan Lozan Barış Konferansı, 24 Temmuz 1923’e kadar çalışmalarını sürdürecektir ve nihayetinde modern Türkiye’nin temellerinin atıldığı Lozan Barış Antlaşması imzalanacaktı. Karşılıklı tavizlerin verilmesi neticesinde imzalanabilen Lozan Barış Antlaşması, pek çok otorite tarafından “ *tarafların minimum hedeflerine ulaştığı, tatmin edici bir antlaşma*” olarak tanımlanmaktadır.⁴⁶⁴

Uzun ve zorlu bir mücadele neticesinde imzalanan bu antlaşma ile birlikte, “*İtilâf Devletleri’ne yenik düşen milletler arasında, galiplerin dikte ettiği ağır barış koşullarını reddeden ve eşit koşullarla onları yeni bir barış imzalamaya zorlayan ilk millet, Türkler olmuştur.*”⁴⁶⁵ Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanması, özellikle uzun yıllardır savaşta olan Türkiye ve İngiltere gibi ülkeler açısından, uluslararası ilişkilerde barışın hâkim olduğu yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve özellikle Türkiye için bu süreçten sonra diplomatik ilişkilere ve ekonomik kalkınma hamlelerine odaklanma imkânı ortaya çıkmıştır. Bu antlaşmanın imzalanması ile birlikte Türk Milleti, savaş meydanlarında kazandığı bağımsızlığını, müzakere masasında da tüm dünyaya resmen kabul ettirmiş ve cephedeki zaferin ardından, diplomatik anlamda da önemli bir zafer elde etmiştir.

⁴⁶³ “Turks Threaten Allied Warships as Parley Fails”, *The Evening Star*, 7 Şubat 1923, S. 28772, s. 1.

⁴⁶⁴ George Henry Bennett, *British Foreign Policy During Curzon Period (1919-1924)*, Londra, Palgrave Macmillan Publishing, 1995, s. 92.

⁴⁶⁵ Halil İnalcık, *Atatürk ve Demokratik Türkiye*, s. 55.

SONUÇ

Türk Tarihi açısından bir dönüm noktası olan Lozan Barış Konferansı'na giden süreçte ve konferans görüşmeleri esnasında Türklerin verdiği mücadele, dünyanın önde gelen basın organları tarafından yakından takip edilmiştir. Birinci Cihan Harbi boyunca Türklerin karşı cephesinde yer alan İngiltere'de, kamuoyu üzerinde bilhassa dış politika ile ilgili hususlarda en nüfuzlu gazetelerden biri olan ve dönemin İngiliz siyasetini adeta bir ayna gibi yansıtan *The Times* gazetesi, İngiliz Devleti ve kamuoyunun o yıllarda Türklere karşı nasıl bir bakış açısına sahip olduğunun ortaya konabilmesi için çok önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

The Times gazetesinin Türklerle ilgili yapmış olduğu haberlerde kullanılan dilin, değişen dengelerin de etkisiyle, zaman içerisinde farklılaştığı açıkça görülebilmektedir. İngilizlerin, Mondros Mütarekenâmesi'nin imzalandığı süreçte, Cihan Harbi'nde galip gelmelerinin de etkisiyle, Türk topraklarını büyük bir kolaylıkla teslim alacaklarını düşündükleri ve o süreçten sonra Türklerin herhangi bir direniş gösteremeyeceklerine dair kuvvetli bir inanca sahip oldukları, dönemin İngiliz basınında çıkan haberlerin satır aralarında fark edilmektedir. Bu görüşler, *The Times* gazetesi haberlerine de doğrudan nüfuz etmiş ve bu süreçte yapılan haberlerde pek de sağduyulu olmayan bir dil kullanılmıştır. Gazete, İngiliz siyasetindeki tüm partilere ve görüşlere eşit mesafede durduğunu iddia eden bir basın organı iddiasında olmasına rağmen, dış siyasette yalnızca İngiliz çıkarları paralelinde yayınlar yapmış ve sütunlarına taşıdığı pek çok haber ve makalede Türklere karşı birtakım art niyetli ifadeler de kullanmıştır.

Türk Millî Mücadelesi'nin başlamasıyla beraber *The Times* gazetesinde Türklerle ilgili yapılan haberlerin sayısında da ciddi bir artış olmuştur. 1919'un ortalarından itibaren Mustafa Kemal Paşa ile ilgili de haberler yapmaya başlayan gazete, Anadolu'daki gelişmelerle yakından ilgilenmiş ve Türk basınında İngiltere ile ilgili yayınlanan haberlerden, Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı önemli açıklamalara ve Türk kamuoyunun görüşlerine kadar pek çok gelişmeyi sütunlarına taşımıştır. Türkiye'deki gelişmelerle gün geçtikçe daha çok ilgilenen İngiliz kamuoyu, bu merakını *The Times*'in detaylı haberleri sayesinde gidermiş, bunun yanı sıra Türk Millî Mücadelesi'nin önde gelen isimleri ile ilgili detayları da yine bu gazetenin sütunlarından öğrenmiştir.

Anadolu'daki Yunan ilerleyişi ile ilgili de pek çok haber yapan *The Times*, bu süreçte İngiliz Hükûmeti'nin Yunanlara açıktan destek vermesi nedeniyle taraflı bir yaklaşımın tesirinde kalmış ve bu hususla ilgili olarak yaptığı haberlerde kullandığı bazı ifadelerle, adeta bir Yunan gazetesi gibi Türklere karşı düşmanca bir tavır takınmıştır. Açıkça görülebilen bu taraflılık hali, uzunca bir süre devam etmişse de Türk Millî Mücadelesi'nin başarılı olmasıyla birlikte bir miktar değişmeye başlamış ve gazetenin Türklerle ilgili yaptığı haberlerdeki dil, daha diplomatik bir tarza dönüşmüştür.

9 Eylül 1922'de Türk Ordusu'nun İzmir'e girmesi, başta İngiltere olmak üzere tüm İtilâf Devletleri kamuoyu üzerinde bir şok etkisi yaratmış ve bu noktaya kadar Türkleri hafife alan İngiltere'nin Yakın Doğu politikasında birtakım değişimlere neden olmuştur. Mudanya Mütarekesi'nin hemen sonrasında Lloyd George Hükûmeti'nin yerine, selefinden görece daha barışçıl düşüncelere sahip olan Bonar Law Hükûmeti'nin iktidara gelmesiyle birlikte İngiliz dış politikasında yaşanan değişim, *The Times* gazetesinin Türklerle ilgili haberlerinde kullandığı dile de yansımıştır. Bu süreçte yayınlanan haberlerde, İngiltere ile müttefikleri arasındaki fikir birliğinin sağlanmasının önemine dikkat çekilirken, Lord Curzon'un Türklere karşı oluşturmak istediği ortak müttefik tavrıyla ilgili olarak İtilâf Devletleri temsilcileriyle kurduğu diplomatik temaslara düzenli olarak yer verilmiştir. *The Times* gazetesinde, konferans başlamadan önceki süreçte yayınlanan bu haberlerde kullanılan ifadelerin eskiye oranla daha dikkatli ve özenli bir şekilde seçildiği görülebilmektedir.

Türkler, Millî Mücadele hareketinin askerî safhasının başarıyla sonuçlanmasının ardından, siyasi, idârî, askerî, adlî ve mâlî konularda da tam bağımsızlık elde edebilmek için bu defa Lozan Barış Konferansı'nda diplomatik anlamda mücadele etmişlerdir. İtilâf Devletleri, İstiklâl Harbi sırasında Yunan Ordusu'na karşı büyük bir zafer elde eden Türkiye'yi, Lozan'da Birinci Cihan Harbi'nin mağlubu olan devletlerden biri olarak konumlandırmak istemişlerdir. Ankara ile konferans boyunca sürekli iletişim halinde olan ve her oturum sonrasında gönderdiği rapor ile hükûmetini bilgilendiren İsmet Paşa, pek çok temel konuyla ilgili olarak çözülmesi çok zor görünen anlaşmazlıklar nedeniyle konferansın kesilme ihtimalinin bulunduğu, henüz konferansın başlarında Ankara'ya gönderdiği telgraflar ile bildirmiştir.

Lozan Barış Konferansı'ndaki görüşmelerin zorlu geçeceğini çok önceden öngören *The Times* gazetesinde ise bilhassa bu süreçte yayınlanan bazı editör başyazılarında, Türkiye'deki yükselen milliyetçiliğin İngiltere açısından endişe verici olduğuna dair ifadeler yer almıştır. Bununla birlikte, Türklerin Bolşevik etkisi altında kalması ihtimali, İngiliz basınının yanı sıra Amerikan basınında da kaygıyla ifade edilen bir başka önemli husus olarak öne çıkmıştır. Ayrıca Türklerin Misâk-ı Millî temelinde konferansta bulunduğu dair bilgiye birden fazla haberde değinilmiş, bu anlamda birçok hususta Türklerle anlaşma sağlamanın oldukça zor olduğunun altı çizilmiş ve bu durum, barışın sağlanmasının zor olduğuna dair karamsar bir tonla ifade edilmiştir.

Komisyonlardaki görüşmeler, konferansın ilk gününden itibaren büyük bir üstünlük mücadelesi ile geçmiş ve bu diplomatik savaş, karşılıklı pek çok stratejik hamle ile ilerlemiştir. Türk topraklarının işgali için adeta bir maşa gibi kullanılan Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan atılmasında büyük bir payı olan İsmet Paşa, İtilaf Devletleri ile bu kez diplomatik yollarla mücadele etmek durumunda kalmış ve Misâk-ı Millî çizgisinden ödün vermemeye gayret etmiştir. İtilâf Devletleri'nin, Trakya meselesinde Balkan Devletleri'nden ve kapitülasyonlar meselesinde de ABD ile Japonya'dan destek bulmasıyla Türk Temsilci Heyeti konferansta yalnız bırakılmaya çalışılmışsa da İsmet Paşa, Türk haklarını konferansın sonuna kadar inatla savunmuştur.

The Times gazetesinin konferans boyunca yapmış olduğu haberlerde, Türklerin taviz vermeyen tavrının eleştirildiği pek çok habere rastlamak mümkündür. Buna karşın, zaman zaman Türklerin uzlaşmacı tavrının övüldüğü haberler de yine aynı gazetenin sütunlarında yer almıştır. Bu durum, Türkler konferansta İngilizlerle birtakım konularda anlaşma aşamasına geldiğinde farklı bir tavır gösteren gazetenin, Türklerin kesinlikle taviz vermeyi reddettiği hususlarla ilgili oluşan durumlarda ise bambaşka bir tavra büründüğünü göstermektedir. Bu anlamda tutarsız bir bakış açısına sahip olduğu görülen *The Times*'in, aynı yaklaşımı İngiltere'nin o dönemki müttefiki Fransa ile ilgili haberlerinde de sergilediği görülmektedir. Örneğin, konferansın başlangıç tarihinin ertelenmesini ilk başta istemeyen Fransa'yı, yayınladığı birkaç haber ve makalede ciddi bir şekilde eleştiren *The Times*, sonrasında yaşanan birtakım olumlu gelişmenin ardından ise bu ülkenin İngiltere ile dayanışmacı bir tutum sergilediğini öne sürmek suretiyle, bu çelişkili tavrını başka haberlerde de sürdürmüştür.

Görüşmelerin çıkmaza girmeye başladığı Aralık 1922'nin sonları ve Ocak 1923'ün ilk günlerinde ise *The Times*'in bazı haberlerinde Türklere apaçık bir şekilde gözdağı verir tarzda ifadeler kullanıldığı görülebilmektedir. Bu haberlerin yapıldığı tarihler, Lozan'da diplomatik müzakereler sürerken İtilâf Devletleri'nin Türk topraklarına yönelik tehditlerinin iyiden iyiye kendini göstermeye başladığı dönemlere denk düşmektedir. Bu süreçte İngiliz Donanması'nın Türk kara sularında bulunması, İngilizlerin Malta'da bulunan savaş gemilerini İstanbul'a yönlendirmeleri ve yine İstanbul'da hâlen işgal kuvvetlerinin bulunması, İtilâf Devletleri'nin Türkleri askerî yönden tehdit ederek konferansta kendi istedikleri şartları kabul ettirmeye yönelik hamleleri olarak yorumlanmıştır. Bu durumun basında çıkan haberlere de yansımış olması, İngilizlerin diplomatik ve askerî yöntemlerin yanı sıra basın yoluyla da tehditkâr bir tutum sergileyerek, kendi istedikleri şartların kabul edilmesini sağlamak ve Türkleri adeta esaret altına almaya çalışmak istediklerini açıkça göstermektedir. Türklerin konferansta bağımsızlıklarını sonuna kadar savunmaları ve ilkelerinden ödün vermek istememeleri *The Times*'in pek çok haberinde eleştirilmiş, üstüne üstlük Türklerin en başından beri bir barış anlaşması imzalamak niyetinde olmadıkları iddia edilmiştir.

İtilâf Devletleri'nin şartlarının pek çoğunun Türk Temsilci Heyeti tarafından kabul edilmemesi üzerine ise *The Times* gazetesindeki makalelerde, Türklerin Avrupa'da bulunmuş olmalarına rağmen hiçbir zaman Avrupalı olamadıkları ve Avrupalıların bakış açısını anlayamadıkları öne sürülmüştür. Özellikle azınlıkların hakları, adlî ve mâlî kapitülasyonlar ile Ermenilerin Türkiye'den toprak istemeleri gibi hususlarda Türkiye karşıtı bir propagandanın bir parçası olarak yorumlanabilecek pek çok haber yapılmıştır.

The Times gazetesinin uluslararası arenadaki ünü sayesinde, Lozan Barış Konferansı ile ilgili yapmış olduğu haberler, İngiltere'nin dominyonlarında da yakından takip edilmekte ve bu haberler, Avustralya ve Yeni Zelanda'daki yerel gazeteler tarafından da kullanılmaktaydı. Bu yüzden, bu iki ülkenin basın organlarında da *The Times*'in haberlerindeki dile benzer bir dilin kullanıldığını söylemek mümkündür. ABD gazetelerinde ise konferanstaki Amerikan temsilcilerinin, "kendilerini pek çok konuda İtilâf Devletleri temsilcileri ile aynı safta buldukları" ifadesine ve özellikle azınlıkların korunması ve kapitülasyonlar ile ilgili meselelerde Türkiye ile ilgili birtakım olumsuz yorumlara rastlanabilmektedir.

Ocak 1923'te Türk Temsilci Heyeti'ne sunulan ve alelacele yanıt verilmesi istenen antlaşma taslağının kabul edilemez maddeler içermesi üzerine, Türk Temsilci Heyeti taslak antlaşmayı imzalamamış ve konferans, bir neticeye varılamadan kesilme sürecine girmiştir. Türk Temsilci Heyeti, üzerinde anlaşılan noktaların imza edilerek bir barış yapılması önerisini de içeren bir karşı antlaşma taslağı sunmuşsa da bu öneri, İtilâf Devletleri temsilcileri tarafından kabul edilmemiştir. Böylece Lozan Barış Konferansı'nın birinci devresinde sadece gözaltı edilmiş sivillerin geri verilmesi ile savaş tutsaklarının karşılıklı mübadelesi ve daha geniş anlamda nüfus mübadelesi hususlarında Yunanistan'la bir anlaşma sağlanabilmiş ve iki ülke arasında konuyla ilgili bir protokol imzalanmıştır. Bunun dışındaki hususların çözümü daha ileri bir tarihe kalmış ve özellikle Musul ile adlî kapitülasyonlar konusunda karşılıklı olarak hiçbir taviz verilmemesi nedeniyle bu meseleler konferansın ilk devresinde çözülememiştir.

Konferansın kesilmesinin ardından ise *The Times* gazetesi haberlerinde İtilâf Devletleri'nin bütün "çaba ve tavizlerine" rağmen Türklerin antlaşmayı imzalamak istemedikleri, modern devletlerin diplomasisini anlamadıkları, Bolşeviklerin etkisi altında kaldıkları ve bir savaş ihtimalinin ortaya çıkması halinde İngiltere'nin bundan kaçmayacağı şeklinde provokatif ifadeler kullanılmıştır. Bu anlamda, *The Times*'ta yayınlanan haber ve makalelerde kullanılan ifadelerin, İngiltere'nin dış politikasının gidişatı ile paralel olduğu ve zaman içinde değişiklik gösterebildiği açıkça görülmüştür.

İngiliz basınının simgelerinden *The Times* gazetesinin direkt olarak Lozan'dan Londra'ya gönderilen bilgilere dayanan haberleri sayesinde, Barış Konferansı'ndaki gelişmeleri gün gün takip etmek mümkün olmuş ve bu anlamda *The Times*, Lozan Barış Konferansı'nın birinci devresi ile ilgili çok değerli bir kaynak teşkil etmiştir. Ayrıca *The Times* gazetesi editörü tarafından düzenli olarak yazılan ve dönemin İngiliz Hükûmeti'nin görüşleri ile paralellikler taşımasının yanı sıra, öznel politik yorumları da içeren makalelerin titiz bir şekilde tetkik edilmesiyle, bu önemli süreci İngilizlerin gözünden tahlil etme imkânı ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, o yıllarda İngiliz basını ve kamuoyunun Türklere karşı bakış açısının yansıtılması adına, İngiltere'deki en yüksek baskı sayısına sahip gazetelerden biri olan *The Times*'in, Lozan Barış Konferansı ile ilgili yapmış olduğu haberlerin detaylı bir şekilde incelenmesiyle, konferansın birinci devresini objektif bir biçimde analiz etmek ve bunun neticelerini ortaya koymak mümkün olmuştur.

KAYNAKÇA

SÜRELİ YAYINLAR

1) Gazeteler

The Evening Star/The Sunday Star

The New York Herald

The New York Tribune

The Seattle Star

The Washington Herald

The Washington Times

The Washington Times-Herald

The Brisbane Courier

The Daily Telegraph

The Newcastle Sun

The Queensland Times

The Times

The Auckland Star

The Evening Post

The New Zealand Herald

2) Dergiler

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Üniversitesi İktisâdî ve İdârî Bilimler Fakültesi Dergisi

Atatürk Yolu

Belleten

Department of State Bulletin

Doğu Batı Düşünce Dergisi

Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Hacettepe Üniversitesi İktisâdî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi

Journal of Media Law

Journal of Victorian Culture

Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi

Mâliye ve Finans Yazıları Dergisi

Marmara İletişim Dergisi

Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi

Tarih Araştırmaları Dergisi

Tarih İncelemeleri Dergisi

The American Journal of International Law

Türkiyat Mecmuası

HATIRATLAR

Altay, F., (1970). *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*. İnsel Yayınları, İstanbul, 544.

Apak, R., (1988). *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları), Ankara, 282.

Atatürk, M.K., (2009). *Nutuk*. Toplumsal Çözüm Yayınları, İstanbul, 912.

Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer/Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl. (2019). (Derleyen: Turgut Gürer), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 499.

Atay, F. R., (1999). *Çankaya, II*. Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 158.

- Atay, F. R., (1999). *Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs*. Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 158.
- Bayar, C., (1997) *Ben de Yazdım/Millî Mücadeleye Gidiş, IV*. Sabah Kitapları, İstanbul, 259.
- Bayar, C., (1997) *Ben de Yazdım/Millî Mücadeleye Gidiş, V*. Sabah Kitapları, İstanbul, 213.
- Bayar, C., (1997) *Ben de Yazdım/Millî Mücadeleye Gidiş, VI*. Sabah Kitapları, İstanbul, 253.
- Bayar, C., (1997) *Ben de Yazdım/Millî Mücadeleye Gidiş, VII*. Sabah Kitapları, İstanbul, 254.
- Bayar, C., (1997) *Ben de Yazdım/Millî Mücadeleye Gidiş, VIII*. Sabah Kitapları, İstanbul, 258.
- Bozok, S. (2001). *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor*. Doğan Kitap, İstanbul, 167.
- Cebesoy, A. F., (2019). *Millî Mücadele Hatıraları*. Temel Yayınları, İstanbul, 576.
- Çakmak, F., (2020). *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik*. (Yayına Hazırlayan: Ahmet Tetik), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 703.
- Harington, C., (1941). *Tim Harington Looks Back*. John Murray Press, Londra, 288.
- Hüsrev Gerede'nin Anıları*. (2019). (Hazırlayan: Sami Önal), Literatür Yayıncılık, İstanbul, 297.
- İnönü, İ., (2018). *Hatıralar*. Bilgi Yayınevi, Ankara, 631.
- Kandemir, F., (1965). *Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay*. Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul, 208.
- Kansu, M. M., (1997). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, I*. Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları), Ankara, 342.
- Kansu, M. M., (1997). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, II*. Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları), Ankara, 282.

- Karabekir, K., (1951). *İstiklâl Harbimizin Esasları*. Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, İstanbul, 208.
- Karabekir, K., (2008). *İstiklâl Harbimiz, I*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 660.
- Karacan, A. N., (2018). *Lozan*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 576.
- Nur, R. ve Grew, J., (2013). *Lozan Barış Konferansı'nın Perde Arkası*. Örgün Yayınevi, İstanbul, 553.
- Nur, R., (1967). *Hayat ve Hatıratım, III*. Altındağ Yayınevi, İstanbul, 705.
- Orbay, R., (1993). *Cehennem Değirmeni/Siyasi Hatıralarım, I*. Emre Yayınları, İstanbul, 303.
- Orbay, R., (1993). *Cehennem Değirmeni/Siyasi Hatıralarım, II*. Emre Yayınları, İstanbul, 266.
- Özalp, K. ve Özalp T., (1994). *Atatürk'ten Anılar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 95.
- Trikupis, N., (1967). *General Trikupis'in Hatıraları*. (Çeviren: Ahmet Angın), Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul, 109.
- Ünaydın, R. E., (1998). *Atatürk'ü Özleyiş, I*. Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 103.
- Ünaydın, R. E., (1998). *Atatürk'ü Özleyiş, II*. Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 122.

LİSANSÜSTÜ TEZLER

- Demirci, Sevtap, (1997). *The Lausanne Conference: The Evolution of Turkish and British Diplomatic Strategies 1922-1923*. Doktora Tezi, The London School of Economics and Political Science Department of International History, Londra, 268.
- Şarlak, Levent, (2018). *The Times Gazetesi'ne Göre Balkan Savaşları*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 282.

KİTAPLAR

- Akgönül, S., (2011). *Azınlık*. Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu Yayınları, İstanbul, 275.
- Akşin, S., (2004). *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele, I*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 648.
- Akşin, S., (2006). *Jön Türkler ve İttihat Terakki*. İmge Yayınevi, Ankara, 475.
- Apaydın, B., (2013). *Kapitülasyonlar Ve Osmanlı-Türk Adli ve İdarî Modernleşmesi*. Adalet Yayınevi, Ankara, 352.
- Archer, C. ve Ferris, J. ve Herwig, H. ve Travers, T., (2006). *Dünya Savaş Tarihi*. Akyüz Yayın Grubu, İstanbul, 537.
- Arı, K., (2000). *Büyük Mübadele/Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 198.
- Armaoğlu, F., (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları), Ankara, 820.
- Armaoğlu, F., (2019). *Türk Siyasi Tarihi*. Kronik Kitap, İstanbul, 320.
- Aydemir, Ş. S., (1993). *İkinci Adam, I*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 504.
- Aydemir, Ş. S., (1999). *Tek Adam, I*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 382.
- Aydemir, Ş. S., (1999). *Tek Adam, II*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 520.
- Aydemir, Ş. S., (1999). *Tek Adam, III*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 535.
- Aydın, A., (1995). *Musul Meselesi*. Turan Yayıncılık, İstanbul, 148.
- Başak, T., (2010). *Millî Mücadele Günlerinde Cevat Dursunoğlu*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 231.
- Başeren, S. H., (2006). *Ege Sorunları*. Türk Deniz Vakfı Araştırma Vakfı (TÜDAV) Yayınları, Ankara, 260.
- Bayur, Y. H., (1999). *İkinci Balkan Savaşı, II*. Yeni Gün Haber Ajansı Basın Ve Yayıncılık, İstanbul, 134.

- Bennett, G. H., (1995). **British Foreign Policy During Curzon Period (1919-1924)**. Palgrave Macmillan Publishing, Londra, 243.
- Bilsel, M. C., (1998). **Lozan, I**. Sosyal Yayınlar, İstanbul, 464.
- Bilsel, M. C., (1998). **Lozan, II**. Sosyal Yayınlar, İstanbul, 704.
- Bowman, W. D., (1931). **The Story Of "The Times"**. George Routledge&Sons Limited, Londra, 342.
- Cassels, A. (1970). **Mussolini's Early Diplomacy**, Princeton University Press, New Jersey, 425.
- Demirci, S., (2015). **Belgelerle Lozan**, Alfa Tarih, İstanbul, 352.
- Efe, A., (2007). **Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref**, Bengi Yayınları, İstanbul, 341.
- Erim, N., (1953). **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I**. Türk Tarih Kurumu Basımevi (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları), Ankara, 708.
- Eyyüpoğlu, İ., (2002). **Mudanya Mütarekesi**. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 332.
- Fromkin, D., (2008). **Barışa Son Veren Barış/Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?**, Epsilon Tarih, İstanbul, 542.
- Gökbilgin, T., (1959). **Millî Mücadele Başlarken, I**. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 195.
- Gönlübol, M. ve Sar C., (2013). **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 172.
- Güler, A., (2003). **Osmanlı'dan Cumhuriyete Azınlıklar**. Emre Promosyon, Ankara, 353.
- Helmreich, P. (1996). **Sevr Entrikaları**. Sabah Kitapları, İstanbul, 278.
- Hergüner, M., (2004). **Cumhuriyetimizin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf (Temel) Paşa**. Türk Deniz Araştırmaları Vakfı (TÜDAV) Eğitim Yayınları, İstanbul, 131.
- Hür, A., (2016). **Her Açıdan Lozan Konferansı**. Akpınar Huzur Yayınevi, İstanbul, 208.

- İğdemir, U., (1986). *Sivas Kongresi Tutanakları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 120.
- İnalcık, H., (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, I*. Eren Yayıncılık, İstanbul, 496.
- İnalcık, H., (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 285.
- İnalcık, H., (2016). *Atatürk ve Demokratik Türkiye*. Kırmızı Yayınları, İstanbul, 274.
- İnalcık, H., (2019). *Devlet-İ Âliyye/Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, IV*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 572.
- İnalcık, H., (2019). *İmparatorluktan Cumhuriyete*. Kronik Kitap, İstanbul, 237.
- Jaeschke, G. (2001). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, I*. Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 150.
- Karal, E. Z., (2004). *Atatürk ve Devrim*. ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 290.
- Kinross, L., (1994). *Atatürk/Bir Milletın Yeniden Doğuşu*. Altın Kitaplar, İstanbul, 699.
- Koloğlu, O., (2010). *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 272.
- Kütükoğlu, M., (1998). *Tarih Araştırmalarında Usûl*. Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 182.
- Ladas, S., (1932). *The Exchange of Minorities Bulgaria Greece and Turkey*. The Macmillan Company, New York, 849.
- Lowe, C. ve Marzari, F., (2002). *Italian Foreign Policy (1870-1940)*. Routledge&Kegan Paul Limited, Londra, 476.
- Mango, A., (1999). *Atatürk*. Sabah Kitapları, İstanbul, 637.
- Martin, S. ve Copeland, D., (2003). *The Function of Newspapers in Society*. Praeger Publishers, Westport, 179.
- McLaughlin, G., (2016). *The War Correspondent*. Pluto Press, Londra, 240.
- Meray, S., (2001). *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/1*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 392.

- Meray, S., (2001). *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-I/2*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 409.
- Meray, S., (2001). *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-II/3*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 213.
- Meray, S., (2001). *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, I-III/4*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 474.
- Meray, S., (2001). *Lozan Barış Konferansı/Tutanaklar-Belgeler, II-II/8*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 130.
- Moorehead, A. (1985). *Gallipoli*. Ballantine Books, New York, 343.
- Nicolson, H., (1934). *Curzon: The Last Phase*. Constable And Company Limited, Londra, 416.
- Ortaylı, İ., (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Cedit Neşriyat, Ankara, 592.
- Ortaylı, İ., (2020). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*. Kronik Kitap, İstanbul, 480.
- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, (1993). *Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 457.
- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, (2003). *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 253.
- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, (2007). *Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 356.
- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, (2013). *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi*. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 343.
- Özdemir, B., (2009). *Osmanlı Devleti Dış Borçları*. Ankara Ticaret Odası Yayınları, Ankara, 173.
- Öztürk İ. S., (2007). *Sevr Antlaşması/Tam Metin*. Fark Yayınları, Ankara, 374.

- Özyürek, M., (2019). *Akşam Gazetesi Yazarı Necmettin Sadık (Sadak) Bey'in Lozan Mektupları*. Gece Kitaplığı, Ankara, 310.
- Parvus, A., (1997). *Türkiye'nin Mâlî Tutsaklığı*. (Hazırlayan: Muammer Sencer), May Yayınları, İstanbul, 279.
- Robbins, A. P., (1956). *Newspapers Today*. Oxford University Press, Londra, 142.
- Ronaldshay, E., (1928). *The Life Of Lord Curzon, III*. Ernest Benn Limited, Londra, 457.
- Rozakis, C. ve Stagos, P., (1987). *The Turkish Straits*. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 200.
- Sander, O., (2003). *Siyasi Tarih*. İmge Kitabevi, Ankara, 423.
- Saraç T., (1985). *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, Adam Yayınları, İstanbul, 1492.
- Sarıhan, Z., (1986). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji), I*. Öğretmen Yayınları, Ankara, 468.
- Sarıhan, Z., (1986). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji), II*. Öğretmen Yayınları, Ankara, 438.
- Sarıhan, Z., (1995). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji), III*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 721.
- Sarıhan, Z., (1996). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji), IV*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 927.
- Schem, A. J., *The War in the East*. HS Goodspeed&Company, New York&Cincinnati, 692.
- Schweizer, M., (2005). *Ankara ve Lozan Arasında/Avrupa Yolundaki Türkiye Üzerine Bir Derleme*. Phoenix Yayınevi, Ankara, 420.
- Selek, S., (1987). *Anadolu İhtilâli, I*. Kastaş Yayınları, İstanbul, 387.
- Selek, S., (1987). *Anadolu İhtilâli, II*. Kastaş Yayınları, İstanbul, 379.
- Sertoğlu, M., (1972). *Mufasssal Osmanlı Tarihi, VI*. Güven Yayınevi, İstanbul, 716.

- Shotwell, J. T. ve Deak F., (1940). *Turkey at the Straits/A Short Story*. Macmillan Company, New York, 196.
- Sonyel, S. R., (1987). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I*. Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları), Ankara, 255.
- Sonyel, S. R., (1995). *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*. Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları), Ankara, 372.
- Sonyel, S. R., (2010). *Gizli Belgelerde Vahdettin, Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları), Ankara, 230.
- Sonyel, S. R., (2010). *Gizli Belgelerle Lozan Konferansı'nın Perde Arkası*. Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları), Ankara, 235.
- Şimşir, N. B., (1989). *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)*. Bilgi Yayınevi, İstanbul, 402.
- Şimşir, N. B., (1990). *Lozan Telgrafları (1922-1923), I*. Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları), Ankara, 538.
- Şimşir, N. B., (1992). *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları), Ankara, 572.
- Şimşir, N. B., (2014). *Lozan Günlüğü*. Bilgi Yayınevi, Ankara, 725.
- Taçalan, N., (1998). *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken/Hasan Tahsin*. Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 287.
- Tansel, S., (1977). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I*. Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 320.
- Tansel, S., (1978). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, II*. Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 256.

- Tansel, S., (1978). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, III*. Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 279.
- Tansel, S., (1974). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, IV*. Başbakanlık Basımevi, Ankara, 246.
- Togan, Z. V., (1985). *Tarihte Usûl*. Enderun Kitabevi, İstanbul, 344.
- Tokgöz, O., (1981). *Temel Gazetecilik*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 160.
- Turan, Ş., (1992). *Türk Devrim Tarihi, II*. Bilgi Yayınevi, Ankara, 342.
- Türk İstiklal Harbi, (1999). *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, I*. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 320.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Müdürlüğü, (2015). *Millî Egemenlik Belgeleri*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara, 39.
- Türkmen, Z., (2011). *Musul Meselesi/Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 182.
- Uçarol, R., (1995). *Siyasi Tarih (1789-1994)*. Filiz Kitabevi, İstanbul, 884.
- Westwell, I., (2012). *I. Dünya Savaşı (Resimli Harp Tarihi)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 256.
- Yalçın, S. ve Koca, S., (2005). *Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi*. Berikan Yayınevi, Ankara, 365.
- Yılmaz, M., (2002). *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si*. Phoenix Yayınevi, Ankara, 244.

KİTAP BÖLÜMLERİ

- Eldem, E., (2006). *Capitulations And Western Trade. The Later Ottoman Empire/The Cambridge History of Turkey, III*, (Editor: Suraiya Faroqhi), Cambridge University Press, Cambridge, 283-335.

İnan, Y. ve Acer, Y., (2004). *The Aegean Disputes. The Europeanization of Turkey's Security Policy: Prospects and Pitfalls*, (Editörler: Seyfi Taşhan, Ali Karaosmanoğlu), Foreign Policy Institute Ankara, 1-51.

BİLDİRİLER

Bulut, F., (2018). *“Toplumsal Değişim ve Siyaset Üzerinde Basının Etkisi”*, Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 19-21 Ekim 2016, Elazığ, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 67-86.

Haytoğlu, E., (2015). *“Lozan Barış Konferansı’nda Bir Sorun: Türk-Yunan Savaş Esirleri ve Mübadelesi”*, 90. Yılında Lozan Ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 13-15 Kasım 2013, Ankara, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 563-590.

MAKALELER

Acartürk, E. ve Kılıç, R., (2011). *Osmanlı Devleti’nde Kapitülasyonların İktisâdî ve Siyasi Perspektiften Analizi*. Hacettepe Üniversitesi İktisâdî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi, XXIX/2, Ankara, 1-21.

Akandere, O., (2002). *Millî Mücadele’nin Başlarında Mustafa Kemal Paşa’da Sine-i Millet Düşüncesi İle Askerlikten İstifası Öncesi ve Sonrası Kendisine Gösterilen Bağlılıklar*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 11, Konya, 247-309.

Akbulut, D. A., (2002). *Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları*. Türkler, XVI, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 347-351.

Anbar, A., (2009). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914*. Mâliye ve Finans Yazıları Dergisi, S. 84, İstanbul, 17-37.

Armaoğlu, F., (1991). *Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika*. Belleten, (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları), LV/213, Ankara, 483-527.

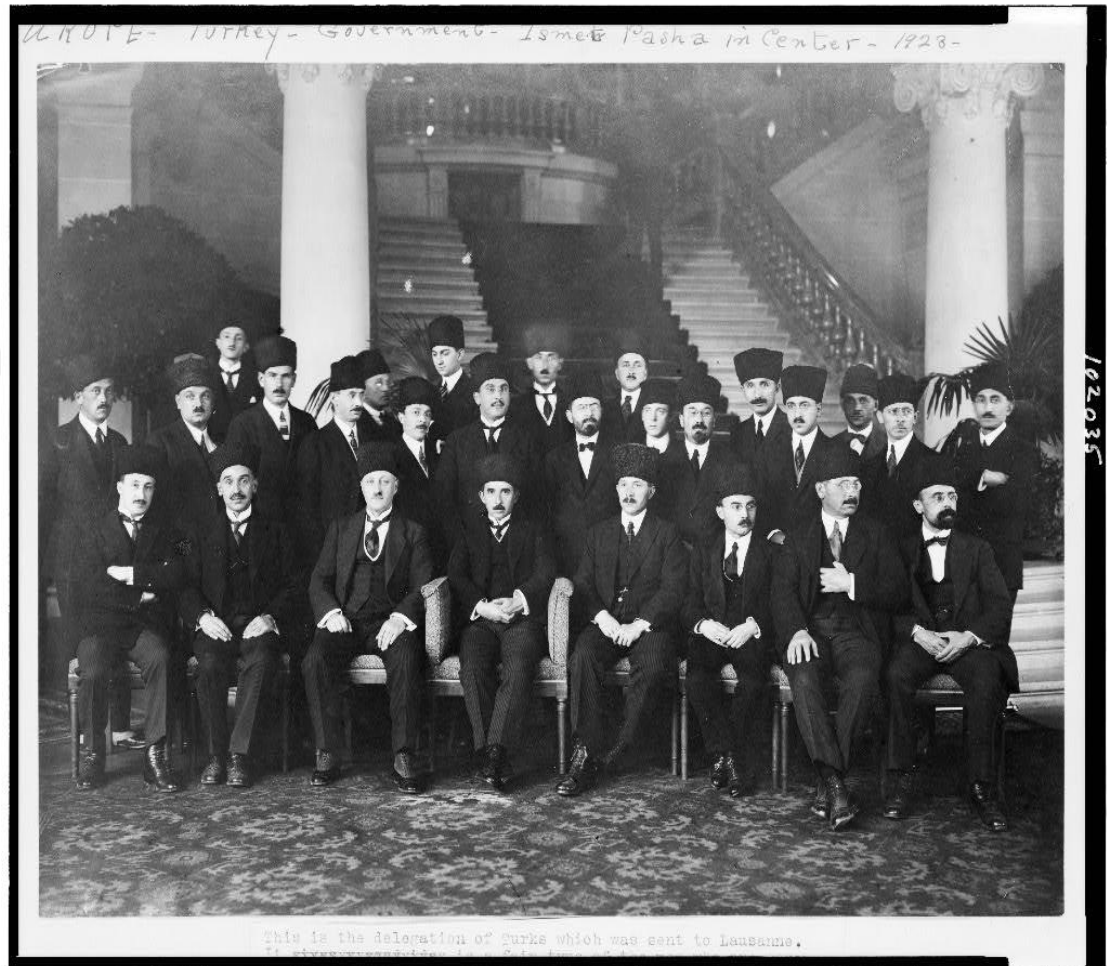
- Aşçı, H. B., (2016). *Lozan Barış Antlaşması'nda Osmanlı Borçları Meselesi*. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, V/6, İstanbul, 1649-1666.
- Atalay, B., (2002). *Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkış Sürecinde Yaşanan Olaylar*. Türkler, XV, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 928-934.
- Baykal, B. S., (1988). *100. Yıldönümü Nedeniyle Berlin Kongresi Hakkında Bazı Düşünceler*. Belleten, (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları), LII/202, Ankara, 1988, S. 195-208.
- Bellido, J. ve Bowrey, K., (2014). *From the Author to the Proprietor: Newspaper Copyright and The Times (1842-1956)*. Journal of Media Law, VI/2, Oxford, 206-233.
- Berber, E., (1989). *Türk-Yunan Savaşından Sonra Sivil Tutukluların ve Savaş Esirlerinin Değişimi*. Tarih İncelemeleri Dergisi, IV/1, İzmir, 109-135.
- Bozkurt, A., (2012). *Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Blokuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü*. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları), XXVIII/84, Ankara, 57-102.
- Dikmen, N., (2010). *Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları*. Atatürk Üniversitesi İktisâdî ve İdârî Bilimler Fakültesi Dergisi, XIX/2, Erzurum, 137-159.
- Doğru, S., (2013). *Türk Boğazlarının Hukukî Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş*. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XV/2, İzmir, 123-169.
- Ekinci, M., (2002). *I. Selim Dönemi'nde Osmanlı-Safevi İlişkileri*. Türkler, IX, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 446-458.
- Eldem, E., (2002). *Bağımlılık ve Gelişme Arasında Bir Kurum: Osmanlı Bankası*. Türkler, XIV, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 416-435.

- Elmacı, M. E., (2002). *I. Dünya Savaşı ve Kapitülasyonların Kaldırılmasının Sonuçları*. Türkler, XIV, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 381-390.
- Eriş, M., (2002). *Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Hareketleri*. Türkler, XIV, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 593-605.
- Fendoğlu, T., (2002). *Tanzimat Fermanı Sonrası Hukukî Düzenlemeler ve Hukuk Dualizmi*. Türkler, XIV, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 727-738.
- Grew, J., (1955). *Lausanne Peace Conference (1922-1923)*. Department of State Bulletin, XXXIII/836, Washington DC, 497-506.
- Hobbs, A., (2013). *“Deleterious Dominance of The Times in Nineteenth Century Scholarship”*, Leeds Trinity University Journal Of Victorian Culture, XVIII/4, Leeds, 472-497.
- İnalcık, H., (2003). *“Osmanlı'nın Avrupa ile Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret”*, Doğu Batı Düşünce Dergisi, S. 24, Ankara, 55-81.
- İnce, F., (2013). *Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları*. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), S. 53, Ankara, 101-128.
- İpek, N., (2002). *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı*. Türkler, XIII, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 15-24.
- Kartopu, S., (2012). *Duyun-u Umûmiye İdaresi ve İdareyle İlgili Görüşler*. Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi, I/2, Gümüşhane, 32-40.
- Kaşıkcı, O., (2002). *Mecelle Örneğinde Türklerin İslâm Özel Hukukuna Katkıları*. Türkler, XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 780-788.
- Kemal, C., (2007). *Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi*. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 40, Ankara, 643-691.

- Keskinkılıç, E., (2002). **“Duyun-ı Umûmiye İdaresi”**, Türkler, XIV, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 371-380.
- Kırzioğlu, F., (1991). **Mustafa Kemal Paşa-Erzurum İlişkisi Üzerine Belgeler (1919-1920)**. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları), VII/20, Ankara, 223-266.
- Köstüklü, N., (2002) **Millî Mücadele’de Batı Cephesi, Savaşlar ve Zaferler**. Türkler, XVI, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 168-182.
- Official Documents, (1908). **Preliminary Treaty of Peace Between Russia and Turkey: Signed at San Stefano (The Treaty of San Stefano), Treaty Between Great Britain, Germany, Austria, France, Italy, Russia, and Turkey for the Settlement of Affairs in the East: Signed at Berlin (The Treaty of Berlin)**”, The American Journal Of International Law, II/4, Washington DC, 387-424.
- Özçağlayan, M., (2004). **Gazetelerin Gelişimi ve Gazeteciliğin Geleceği (Yeni Teknolojiler Ve Medya Ekonomisi Açısından Genel Bir Değerlendirme)**. Marmara İletişim Dergisi, S. 13, İstanbul, 131-159.
- Özyürek, M., (2017). **Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum Günleri (3 Temmuz 1919-29 Ağustos 1919)**. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, S. 35, Ankara, 64-77.
- Pamir, A., (2002). **Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri**. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, LI/2, Ankara, 81-119.
- Şahin, H., (2002). **Kaynarca’dan (1774) Paris Barışı’na (1856) Kadar Şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış**. Türkler, XII, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 531-544.
- Şimşir, N. B., (2005). **Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-Irak İlişkileri**. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, (Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları), XXI/63, Ankara, 859-916.

- Tabakoğlu, A., (2002). *Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi*. Türkler, XIV, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 207-240.
- Türkmen, Zekeriya, (2002). *“19 Mayıs 1919: Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a Çıkışı”*, Türkler, XV, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, S. 905-927.
- Umar, Ö. O. ve Yenisu, M., (2020). *Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı’nda Ortadoğu’yu Şekillendirme Çabaları*. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, (Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları), XXXVI/101, Ankara, 29-70.
- Yağcı, Z. G., (2002). *“XVIII. Yüzyıl’da Osmanlı Devleti’nin Doğu Karadeniz Politikası”*, Türkler, XII, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 554-563.
- Yakut, K., (2005). *Mütareke Döneminde Yapılan Saltanat Şûraları*. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, (Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları), XXI/61, Ankara, 77-121.
- Yalçinkaya, M. A., (2002). *XVIII. Yüzyıl/İslahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi*. Türkler, XII, (Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 479-511.

EKLER

(The Frank and Frances Carpenter Collection, *"This is the Delegation of Turks Which was Sent to Lausanne."*, The United States Library of Congress, Digitalized, Accessed Date: 08.03.2021, <https://www.loc.gov/item/90715422>.)

(L'Illustration, "*Lausanne, Autour de la Conférence Pour La Paix D'Orient*", 25
Kasım 1922.)

LLOYD'S GOLD MEDAL.—Capt. E. R. C. R. Evans was presented yesterday with a gold medal struck by Lloyd's in recognition of his heroism at the founding of the Hong Mob, which had eleven hundred Chinese on board. Capt. Evans, who commanded H.M.S. Broke in a famous Channel action during the war, receiving the medal from Mr. A. L. Stange, chairman of Lloyd's.

GENERAL'S DAUGHTER MARRIED.—Comte Radouin de Boerchgrave d'Altema with his bride, Miss Audrey Townsend, the only daughter of Maj.-Gen. Sir Charles Townsend, at St. Paul's Cathedral.

WRITE FOR SATURDAY'S BIG RACE.
Derby's Grevasse, the favourite for the

AFRICA.—A section of the group of symbolic
statuary which adorns the new Africa House
Kingway.

The Union of South Africa has a great future in the production and export of agricultural produce. Such is the confidence of its people that they have invested in farming to the extent of £100,000,000 and have attracted. Merchant, industrial, magnate, and successful professional men, farmers, and the whole of the population of South Africa learn arate, not as a rule, to grow a product to export. They look on those states as homes to which they can retire. The farmers have saved sufficient capital to acquire and develop a large estate, and are engaged, farming, orcharding, market gardening, keeping, stock-raising, and other profitable lines of the soil, where a man may find contentment, working for himself. The country is so small, and the climate so good, that the small, are not turning to other countries. They are content to grow what they need, and, even in those times, as a country it is the best.

There is something of the ups and downs of life. They have had insight into the future, and are not looking for a leading famine. Yet they turn to South African farming.

Capital generally not less than about £25,000 is necessary for a start. Failure is not to be obtained from the hands of the South African, but from the Union of South Africa, Transvaal, Orange Free State, Natal, and Cape.

Mr. A.C.C. Write for further info.

Eds.

Home for the Holidays

On one of the stately United States Lines' vessels, where rolls comfort and excellent food bring Christmas cheer and gladness to your heart.

See sailing dates in classified section.

WRITE TO-DAY

For itineraries, rates and descriptions. The big "Guide to the U.S.A." will tell you more FREE. Address Dept. D.F.

UNITED STATES LINES
LOO-KO-O
 200 N. W. 1st ST. MIAMI, FLA.
 NEW YORK OFFICE: 100 NASSAU ST. N.Y.C.
 LONDON OFFICE: 10 ABchurch Lane, E.C. 4

PARIS
Grand Hotel
Terminus
GARE ST. LAZARE
Comfort up to date.

SUNSHINE ON THE RIVIERA. THE WHADDON CHASE MEETING.

THE GRAND PRIX—Hambour (L. Barré) coming in after winning the New Grand Prix on Sunday. Prince George was present at the Nice Races and watched this event.

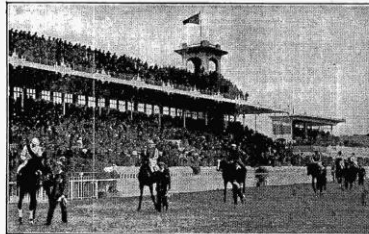
A RIVIERA FASHION—A charming costume photographed on the Promenade at Nice on Monday.

PROMENADE DES ANGLAIS—The sunshine is attracting large numbers of people to Nice for the carnival which is to take place there on February 1. The crowded Promenade des Anglais photographed on Monday morning by a staff photographer of *The Times*.

IN THE SUNSHINE—An amusing photograph from Nice. The weather at the Riviera resorts is the best.

THE PARADE ON THE COURSE—Another photograph of the races at the Hippodrome de Var, Nice, last Sunday. The parade of the steeplechase before the Grand Prix was run. The large attendance at this popular Continental winter race meeting will be noticed.

THE WHADDON CHASE MASTERSHIP—An excited meeting of the Whaddon Chase at Windsor yesterday to discuss the appointment of a new Master adjourned without reaching a decision. The left-hand picture shows Colonel Selby Lowndes (left), one of the rival candidates, talking with friends. Right: The crowd seeking admission to the meeting. Inset: Lord Dalmeida, who was proposed by the Committee.

LUCKY LINEMAN, whose resignation from the Membership moved the dispute which it was hoped was settled two years ago, when he was appointed Master.

Dr. Max Norlan, whose death was announced yesterday. Professor, journalist, novelist, dramatist, and composer, he is chiefly known for his novel *Legion* which.

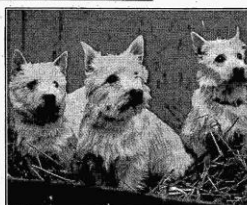
Carl E. W. Day, of the *Kilgobbin* (Cairn), who has been awarded Lloyd's silver medal for the rescue from the German liner *Esmeralda*, which sank off Spain last year.

THE LAST MEET—General Allen (center), the American Commander-in-Chief, at the last meet of the staghounds at Colborne on Sunday. The main body of American troops left on Monday.

THE SECOND TEST MATCH—Masculine making the winning hit in the second Test Match, played at Lord's at the beginning of the month. His partner is Kennedy. The M.C.C. won by one wicket.

TERRIER SHOW—A trio of West Highland terriers at the National Terrier show at the Royal Horticultural Hall, Westminster, yesterday. The show has attracted a large entry.

PAST AND PRESENT—The design for the Ford World Peace Memorial by the W. G. Sebald, J. A. S. A. It is to be erected at Windsor.

THE TURKS AND MOSUL—Lord Pakenham at the 1000th Anniversary yesterday presented Lord Curzon's proposal to visit for division in the Levant at the opening of Mosul, the oil-bearing region of Iraq, which is claimed by the Turks. A picture shows an everyday scene in the border at Mosul.

MADEIRA CELEBRATIONS—The quincentenary of the discovery of Madeira by Zargo was celebrated at Funchal recently. The procession, showing a model of the caravel in which Zargo sailed to the island.

MONTE-CARLO

The rendezvous of Aristocracy.

THE MEAN TEMPERATURE IS 59 DEGREES.
THE MOST EVEN OF THE SOUTH OF FRANCE
ON ACCOUNT OF ITS SHELTERED POSITION.

THE WORLD-FAMED CASINO.

UNRIVALLED ATTRACTIONS AND MUSIC.

Famous Orchestral Concerts Daily; Classical, Symphonic & Modern.

OPERA. COMEDIES. OPERETTES. BALLETS. ARTISTIC MATINÉES.

International Sporting Club for Members of Recognized Clubs.
Balls and Gala Soirées every Week at the Casino, Park Palace, Palais du Soleil.

A CENTRE OF SPORTS

Golf, Lawn Tennis, Automobile Races, Horse Shows, Yachting, Motor Boat Races, Ladies' Olympic Games Competitions, Snooker Competitions, Dog Shows, Horse Racing, Flower Shows, Regattas, Motor-Car Races (with prizes).

Ten and Supper Dancing at Café de Paris.
Attractive Exhibition Dancers.

THERMAL ESTABLISHMENT

With all the latest appliances for electrical treatment.
Baths of all descriptions under medical supervision.

SPECIAL GARAGE ARRANGEMENTS FOR OWNERS.
Daily Excursions to all Parts of the Riviera.

The "Train de Luxe," CALAIS-MEDITERRANEAN EXPRESS, runs daily from Victoria, and is composed of four Pullman cars, of which one is a sleeping car, containing single and double berths, and a compartment only.

The Times, "The Turks and Mosul", 24 Ocak 1923, S. 43247, s. 14.

LAUSANNE CONFERENCE FAILS. SCOTLAND'S WIN AT CARDIFF.

THE TURKS REFUSE.—The Turks have refused to sign the Treaty presented to them by the Allied Powers. The left-hand picture shows Ismet Pasha (right) with members of the Angora delegation at Lausanne. In the other picture Lord Curzon, who is returning home, is seen with M. Bompard, the French delegate.

YESTERDAY'S SPRING SUNSHINE.—An unusual February scene in the Row yesterday morning when the bright sunshine attracted large numbers of people to Hyde Park.

MILAN STATION FIRE.—The ruined central hall of the Central Railway station at Milan after the fire. The big dome of the hall has collapsed. Sparks from a chimney falling on to the wooden roof are supposed to have caused the outbreak.

FRENCH GUARD IN ESSEN HOTEL.—The guard-room at the Kaiserhof Hotel, Essen, where the members of the French economic and engineering commissions are quartered. Violent anti-French demonstrations have been made outside hotels occupied by Allied Commissions.

Miss Frances Carson, who is to play the leading part in *The Love Hotel*, by Mr. Seymour Hicks, at the Royalty next Wednesday.

Mr. Lewis Whitmore Bond, one of the old members of the M.C.A. whose death is announced.

SCOTLAND'S GREAT RUGBY VICTORY AT CARDIFF.—A passing movement by Scotland in the international Rugby match against Wales on Saturday. In the foreground, left to right, are A. Browning, E. McLaren, and A. L. Gracie, the Scottish three-quarter backs. On the right is J. C. M. Lewis, of Wales. Scotland's victory by eleven points to eight was their first at Cardiff for thirty-three years. Scotland are in white knickerbockers.

WEDDING OF PEER'S DAUGHTER.—Mr. Victor Purcell Gilpin and the Hon. Hope Prothero, only daughter of Lord Ernle, leaving Brompton Oratory on Saturday. The bride's dress was of gold brocaded satin.

THE REBEL BOMB CAMPAIGN.—The ruined business premises of Capt. McGarry, a member of the Dail and an officer in the Free State Army. The building was destroyed by a land mine. Recently Capt. McGarry's private house was set on fire and his children died from injuries.

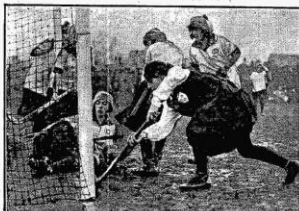
STOPPING A SCOTTISH RUSH.—Albert Jenkins pulls up a Scottish rush by kicking over the heads of the forwards. On the extreme left is J. E. Lawrie (Scotland), who, with J. M. Bannerman (seen behind Jenkins), played an excellent game.

EARLY SPRING MODELS.—Two charming hats of black straw. The left-hand model is lined with velvet and is trimmed with a grey uncurled feather. The other has a smart "fan" trimming of ribbon at the brim.

GLIDING IN THE SNOW: NEW GERMAN SPORT.—Many well known German experimenters with gliders were at the recent week's meeting held at St. Andreasberg. Left: Herr Robert Förster's "Senator" machine. Right: A glider being dragged through the streets to the ground. Herr Förster was one of the first experimenters.

INTERNATIONAL LADIES' HOCKEY: FRANCE BEATEN.—England scoring their twentieth goal against France in the first ladies' match, played at Merton on Saturday. England won by twenty-three goals to none.

THE FRENCH AMBASSADOR, the Count de St. Aulaire, with the rival captains at the international ladies' hockey match between France and England.

[illegible]